

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE – İRAK İLİŞKİLERİ
(1920 – 2010)**

Payman Abdullah Hamad LAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
NİSAN - 2015**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE – IRAK İLİŞKİLERİ
(1920 – 2010)**

**DANIŞMAN : Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
JÜRİ : Yrd. Doç. Dr. Erhan ALPASLAN
JÜRİ : Yrd. Doç. Dr. Ayhan DOĞAN**

Payman Abdullah Hamad LAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
NİSAN – 2015**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE-IRAK İLİKİLERİ
1920- 2010

Payman Abdullah Hamad LAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Tez /...../...../2015 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
BAŞKAN

Yrd. Doç. Dr. Erhan ALPASLAN
ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Ayhan DOĞAN
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. Abdullah SOYSAL
Enstitü Müdürü

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE-İRAK İLİŞKİLERİ
1920-2010

Payman Abdullah Hamad LAK

Danışman : Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Yıl : 2015 , Sayfa: 154+8

Jüri : Prof. Dr. Ahmet EYİCİL (Başkan)
: Yrd. Doç. Dr. Erhan ALPASLAN (Üye)
: Yrd. Doç. Dr. Ayhan DOĞAN (Üye)

Türkiye-İrak ilişkileri siyasi, ekonomik, tarihi ve kültürel alandan çok, ortak sınır açısından önemlidir. İki ülke arasındaki ilişkiler kesintiye uğramadı, devamlı bir şekilde gelişti. Musul meselesi ve 1926'da yapılan anlaşma ile sınır meselesi çözüme kavuşturuldu. Böylece ilişkiler olumlu bir şekilde devam etti. Tarafların anlaşması diplomatik ilişkilerin gelişmesinde etkili oldu. Taraflar arasında 1930'dan 1958'e kadar ticaret ve sınır güvenliği protokolleri imzalandı. Bu dönemde komünizm ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu üzerindeki tehdidi arttı. Türkiye'nin stratejik konumu sebebiyle, petrol zengini Irak'ta önemi yüksek derecede hissedildi. Bu nedenle Sovyet tehdidine karşı Türkiye ile Irak arasında ortak bir cephe oluşturuldu. Uluslararası antlaşmalar imzalandı. Fakat 1958'de Irak'ta krallık rejimi yıkılınca ilişkiler kesintiye uğradı.

1958-1968 yılları arasında iç sorunlar nedeniyle Türkiye-İrak ilişkileri duraklama dönemine girdi. Baas Partisi'nin iktidara geçmesi ile birlikte ilişkiler düzeldi. Bu dönemde iki devlet birbirlerini destekledi. Şunu belirtmek gerekir ki, bu dönem ekonomik açıdan altın çağ olarak değerlendirildi. En önemli protokol ise taraflar arasında 1973 yılında imzalanan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı anlaşması oldu.

İrak-İran savaşı boyunca Türkiye-İrak arasındaki ticari ilişkiler daha da gelişti. Irak, Türkiye için büyük bir pazar konumuna geldi. Sekiz yıllık savaş süresi boyunca Irak, Türkiye ile tarafsızlığını korudu.

Irak'ın 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgali sonucunda Türkiye ile ilişkileri kesintiye uğradı. Körfez Savaşı sırasında Türkiye, Irak'a karşı kurulan koalisyonda yer aldı. Bu nedenle 1990 yılından sonra ilişkiler, BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde gelişti. Körfez Savaşı'ndaki gelişmeler sonucunda Türkiye için bir güvenlik sorunu ortaya çıktı. Kürtleri korumak amacıyla 36 numaralı uçuş yasağı hattı kuruldu. Bu hat ile Bağdat hükümetinin Kuzey Irak üzerindeki hakimiyeti önlendi. Böylece PKK'nın Kuzey Irak sınırındaki faaliyetleri kolaylaştırıldı.

Körfez Savaşı'nın (1990-1991) ardından iki ülke temsilcileri ilişkilerin normale dönmesi için çalıştı. Ancak BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırımları yüzünden ilişkiler beklenen seviyede olamadı. Amerika'nın 20 Mart 2003 tarihinde Irak'a yaptığı çıkarmada, Türkiye Irak'a karşı kurulan cephede yer almadı. Çünkü Türkiye, sorunun diplomatik yollarla çözülebileceğine inandı. Bu esnada Türkiye, Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasından endişelendi. Bu nedenle Kürtlerin Kerkük ve Musul'u işgal etmemeleri için elinden geleni yaparak, federal bir yapılanmaya karşı çıktı. Bu kriz döneminde Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması politikasını izledi. 2003 yılında Baas rejiminin yıkılması sonucunda Irak'ın yeniden inşa edilmesi için çaba harcadı. Irak'ın güvenliğini sağlayacak bir hükümetin kurulmasını istedi. Irak'ın içinde bulunduğu karışıklık özellikle komşusu Türkiye'yi olumsuz bir şekilde etkiliyordu.

Türkiye ile Irak Kürtleri arasındaki bütün anlaşmazlıklara, özellikle de PKK'nın sınır ihlallerine rağmen; her iki taraf da ekonomik ilişkiler başta olmak üzere diplomatik ilişkiler sürdürmeye devam etti. Netice itibariyle Türkiye ve Irak birbirini tamamlayan iki ülke konumunu korudu. Her iki taraf için de iyi ilişkiler barışın ve huzurun teminatı oldu.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Irak, Musul, ABD, Körfez Savaşı, Anlaşma.

**DEPARTMENT OF HISTORI
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MA THESIS

**TURKEY-IRAQ RELATIONS DURING
1920-2010**

Payman Abdullah Hamad LAK

Supervisor : Prof.Dr.Ahmet EYİCİL

Year : 2015 , Pages:154+8

**Jury : Prof. Dr. Ahmet EYİCİL (Chairperson)
: Yrd. Doç. Dr. Erhan ALPASLAN (Member)
: Yrd. Doç. Dr. Ayhan DOĞAN (Member)**

The importance of the foreign policy of Turkey-Iraq relations in terms of common border is more important than the political, economical, historical and cultural relations. This relationship was not interrupted and developed in a continuous manner. Mosul Issue and the border issue resolved by 1926 Tripartite Treaty, and thus continued in a positive way Agreement of the parties was influential in the development of diplomatic relations. Trade and border security protocols were signed between the parties from 1930 until 1958. This period has increased the threat of communism and the Soviet Union on the Middle East. This thread was highly effective in Turkey because of its strategic location and in Iraq because of its rich oil resources. Therefore a common front between Iraq and Turkey against the Soviet threat was created and international treaties were signed. But Iraqi monarchy collapsed in 1958, accordingly the relations were interrupted.

Due to internal problems between the years 1958-1968 Iraq-Turkey relations entered a period of stagnation but relations improved with the passing of the Baath Party to power. During this period, both states supported each other. It should be noted that this period is considered economically heyday. The most important protocol was signed between the parties was Kirkuk-Ceyhan Oil Pipeline agreement signed in 1973.

Trade relations between Turkey and Iraq during the Iran-Iraq war was further developed. Iraq has become a major market for Turkey. Iraq has maintained its neutrality with Turkey during the eight-year war.

Iraq's relation with Turkey was interrupted when Iraq invaded Kuwait in 2 August 1990. During the Gulf War, Turkey took part in coalitions against Iraq. For this reason, relations after 1990, was developed in the framework of the UN Public Security Council resolutions. A security issue was turned out to Turkey as a result of developments in the Gulf war. None fly zone (36) was established to protect the Kurds. Dominance of Baghdad Government on Northern Iraq was prevented through this zone. This facilitated the activities of PKK in northern Iraq.

The representatives of the two countries worked for the normalization of relations after The Gulf War (1990-1991). However, because of the Public Security Council of the UN's sanctions the relationships did not reach the expected level. Turkey was not included in the coalition against Iraq when America carried out an assault on Iraq on 20 March 2003 Because Turkey believed the problem could be solved through diplomatic channels. Meanwhile, Turkey worried about the establishment of an independent Kurdish state in northern Iraq. Therefore Turkey did its best in order to avoid the Kurd from occupying Kirkuk and Mosul and Opposed to a federal structure. During this crisis, Turkey followed the Iraq's territorial integrity policy protection. After the collapse of the Baath regime in 2003, endeavored to build Iraq again. Turkey wanted a government to be established to ensure Iraq's security. Confusion in Iraq was particularly affecting neighboring Turkey.

Despite of all disputes between the Iraqi Kurds and Turkey, especially PKK's border crossings, both parties continued diplomatic relations, particularly the economic relations. Consequently, Turkey and Iraq, the two countries maintained the position that complete each other. Also good relationship for both parties was the guarantee of peace and tranquility.

Keywords: Turkey, Iraq, Mosul, US, Gulf War, Agreement.

ÖN SÖZ

Irak 1521-1923 tarihleri arasında toplam 402 yıl Osmanlı Devleti'nin idaresi altında kaldı. Cumhuriyet döneminde Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler devam etti. Bu ilişkiler günümüzde de devam etmektedir.

Türkiye ve Irak sınırları olan iki komşu ülkedir. Bu komşu ülkeler siyasi, kültürel, ekonomik ve ticari olarak alışverişte bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye-Irak ilişkilerinde sıkıntılı durumlar yaşandı. Bu dönemde Musul sorunu Türkiye'yi meşgul etti. Çünkü Musul, Misak-ı Millî dahilinde kalmıştı. İki ülkenin ilişkilerinin gergin olmasına neden olan Musul problemi, 1926'da Ankara'da Türkiye-İngiltere ve Irak hükümetleri arasında "Sınır ve İyi Komşuluk Anlaşması" imzalanarak çözüldü. Bu anlaşmadan sonra ilişkiler gelişti ve 1927 yılında Türkiye, Irak'ı resmen tanıdı. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler karşılıklı dostluk havasına dönüştü. Irak Kralı Faysal, Temmuz 1931'de Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında ticaret ve güvenlik antlaşmaları yapıldı. 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında dörtlü bir saldırmazlık anlaşması olan Sadabat Paktı imzalandı. 1946'da Türkiye ile Irak arasında su, eğitim, iletişim, dostluk ve iyi komşuluk antlaşmaları yapıldı. 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta imzalanan karşılıklı işbirliği antlaşması ile münasebetler daha da gelişti.

1958'de Irak'ta hükümet sistemi değişirken Türkiye'de de 1960'ta askerî darbe meydana geldi. Bu gelişmelerden sonra ilişkiler zayıfladı. 1970'lerden 1980'li yıllara kadar ilişkiler siyasi, ekonomik ve güvenlik meselelerinde devam etti. 1980'de başlayan İran-Irak Savaşı'nda Türkiye tarafsızlık politikası izledi. Böylece taraflar açısından ticari ilişkiler devam etti.

Türkiye-Irak ilişkileri bütün aşamalarda aynı seviyede kalmayıp ilişkilerde inişler ve çıkışlar yaşandı. Bazı aşamalarda ilişkiler kopma noktasına gelmişse de bu iki ülke arasında meydana gelmiş olan anlaşmazlıklar çok da derin değildi. Kısa bir süreliğine yaşanan anlaşmazlıklar hemen çözüme kavuşturulduysa da, başka ülkelerin etkisi ile iki ülke arasında sorunlar olmaya devam etti.

Bu araştırma giriş ve üç ana bölümden oluşmuştur. Araştırmada; Türkiye-Irak ilişkilerinin başlangıcı, olaylar silsilesine uygun olarak gelişen ilişkiler ve ilişkilerin tarihi aşamaları anlatıldı.

Giriş bölümünde ilişkilerin başlamasından önce bölgede yaşanan olaylar genel bir bakış açısıyla işlendi. Bunlara örnek olarak; Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı öncesindeki durumu ve Almanya'nın yanında I.Dünya Savaşı'na katılması izah edildi. Bu durum İttifak Devletleri özellikle de İngiltere için Osmanlı Devleti'nin stratejik bölgelerini işgal etmek için büyük bir fırsat oluşturdu. Daha sonra devletin iç işlerine müdahale edildi ve sadece İstanbul işgal edildi. Bu durum İstiklal Savaşı'nın başlamasına sebep olmuştu. Türklerin özgürlükte ısrar etmesi başarıyı getirdi. Bu başarı işgal devletlerinin plan ve projelerinin değişmesine yol açtı. Öte taraftansa rejimde köklü değişiklikler yapılarak cumhuriyet ilan edildi. Ardından halifelik dönemindeki bütün hükümler geçersiz kılındı. Daha sonra çalışmada, I. Dünya Savaşı'nın ardından Irak'ın kuruluşu anlatıldı. Basra, Bağdat ve Musul İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmesi, sonradan San Remo Kongresi'nde İngiliz mandasının zikredilen bölge üzerinde kesinlik kazanması ifade edildi. Bu bölgede yaşayan halkın maruz kaldığı sıkıntıların ve siyasi-ekonomik koşulların Irak'ta 1920 devrimine sebep olduğu, 1921 yılında İngilizlerin burada kalıp bir hükümet kurma faaliyetleri araştırıldı. Türkiye Cumhuriyeti ve Irak Devleti'nin kurulmasının ardından Musul Meselesi'nin ortaya çıkmasından ve İngiltere-Türkiye-Irak arasında gerçekleştirilen oturumların

muhtevalarından söz edildi. İngiltere'nin çıkarlarının korunması ve Milletler Cemiyeti'nin 1925 yılında verdiği Musul'un Irak'a bağlanması kararı anlatıldı.

Birinci bölümde, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı, Musul Meselesi, Türkiye ve Irak arasında yaşanan anlaşmazlıkların kaynağı araştırıldı. İki ülke arasındaki yakınlaşma, Türkiye-İrak ikili protokolleri, Sadabat Paktı ve 1955 Bağdad Paktı gibi konular açıklandı.

İkinci bölümde, 1960'tan 1990 yılına kadar olan Türkiye-İrak ilişkileri, özellikle ekonomi alanında Türkiye ile Irak arasında imzalanan birçok protokol anlatıldı. Irak-İran Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türkiye'nin bu devletlere karşı olan tutumu, tarafsızlığı ve ticari ilişkileri araştırıldı.

Üçüncü bölümde, Körfez Savaşı'nın sebepleri, BM kararları çerçevesinde gerçekleşen Türkiye-İrak ilişkileri, Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda Irak'a karşı yer alması, Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinin kesilmesi, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılmasının sebepleri, Türkiye'nin uğradığı zararlar ve Irak'taki Kürtler için güvenli bir bölge temini meseleleri anlatıldı. Bu dönemde PKK'nın sınır bölgelerindeki faaliyetleri, Türkiye'nin Irak toprakları içerisinde PKK'ya bazı askeri operasyonlar düzenlenmesi, Körfez Savaşı'nın Türkiye'yi olumsuz etkilemesi konuları araştırıldı. 2003 yılında gerçekleştirilen askeri operasyonlara Amerika'nın yönlendirmesiyle de olsa Türkiye'nin savaşa katılmaması, Türkiye toprakları içerisinde Irak'a karşı bir cephe açılması ve Türkiye'nin hava sahasının kullanılmasına müsaade etmesi gibi hususlar açıklandı. 2010 yılından itibaren ticari ilişkilerin artması, Türkiye'nin İKB'yle olan ilişkilerinin iyileşmesi ve Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olması anlatıldı.

Bu araştırmayı hazırlarken birçok belge, kaynak ve kitaptan yararlandı. Türkiye Cumhuriyeti arşivleri, Türkçe, Arapça ve Kürtçe, kitap, dergi, gazete ve internet sitelerinden de yararlandı.

Bu çalışmada 1920-2010 yılları arasında Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler ayrıntılı bir şekilde araştırıldı. Türkiye ile Irak arasında geçen tarihi münasebetler hakkında okuyucu ve araştırmacılara bilgi verildi. Bu nedenle araştırma, Türkiye ile Irak halkları arasında dostluk ve kardeşliğin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Çalışmam boyunca araştırmamın düzenlenmesini, gözden geçirilmesini, ilavelerin düzenlenmesi ve hataların düzeltilmesini danışman hocam Prof. Dr. AHMET EYİCİL bizzat müdahale ederek kendisi yaptı. Kaynak temininde ve yazım usulünde bana yardımcı oldu. Bu nedenle kendilerine teşekkür ederim.

Payman Abdullah Hamad LAK
Nisan-2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Osmanlı'nın Siyasi Durumu.....	1
1.2. Irak Devleti'nin Kuruluşu.....	13
1.3. Musul Sorunu.....	19
2. TÜRKİYE İLE IRAK ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN BAŞLAMASI.....	26
2.1. Türkiye-İrak ilişkileri (1927-1939).....	26
2.2. II. Dünya Savaşı'ndan Kraliyet'in Yıkılmasına Kadar Türkiye-İrak İlişkileri.....	35
2.3. Irak'ta Monarşi'nin Sona Ermesi (1958).....	48
2.4. Monarşi'nin Sona Ermesi Karşısında Türkiye'nin Tutumu.....	51
2.5. Irak'ın Bağdat Paketi'nden Çıkması.....	53
3. TÜRKİYE İLE IRAK İLİŞKİLERİ (1960-1990).....	55
3.1. Türkiye'de 1960 Askerî Müdahalesi.....	55
3.2. Türkiye-İrak İlişkileri (1960-1968).....	60
3.3. Irak'taki 1963 Darbesi.....	63
3.4. Irak'ta Yapılan 1968 Darbesi.....	67
3.5. Türkiye-İrak İlişkileri (1968-1980).....	72
3.6. Türkiye- Irak İlişkileri (1980-1990).....	76
3.7. Irak-İran Savaşı (1980-1988).....	79
3.8. Irak-İran Savaşı'nda Türkiye'nin Tutumu.....	84
4. TÜRKİYE İLE IRAK İLİŞKİLERİ (1990-2010).....	87
4.1. Körfez Harekâtı.....	87
4.2. Körfez Harekâtı'nda Türkiye'nin Tutumu.....	95
4.3. Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye-İrak İlişkileri.....	100
4.4. Amerika'nın Irak'a Müdahalesi (2003).....	107
4.5. Amerika'nın Irak'a Müdahalesi Karşısında ve Türkiye'nin Tutumu.....	112
4.6. Amerikan Müdahalesi Sonrası Irak.....	117
4.7. Türkiye-İrak Münasebetlerinde Gelişmeler.....	122
4.8. Irak Kürtleri'nin Türkiye ile İlişkileri.....	131
5. SONUÇ VE TARTIŞMA.....	143
KAYNAKLAR.....	146
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet Kalkınma Partisi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev	: Çeviren
DP	: Demokrat Partisi
IGH	: Irak Geçici Hükümeti
IGK	: Irak Geçici Konseyi
IMTP	: Irak Milli Türkmen Partisi
IKB	: Irak'ın Kürdistan Bölgesi
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
KYB	: Kürdistan yurtseverler Birliği
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MC	: Milletler Cemiyeti
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması İttifakı
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Partiye Karkaren Kürdistan)
S	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silah Kuvvetleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vd	: Ve Diğer
Yay	: Yayın
Yy.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Osmanlı'nın Siyasi Durumu

I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti gerek kendi içinde gerek dünyadaki değişimlere paralel olarak dış ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşadı. İç gelişmelerde ulusçuluk fikri ortaya çıktı. Bu fikir Türkçülük akımı adıyla tezahür edip kabul gördü. O dönemde Türkçülüğün sınırları kesin olarak belirlenemedi. Anadolu'da kabul edilen Türkçülüğün sınırları bazen Turancılığa kadar uzandı. Türklerin bir ulus olarak bilinçlenmesini sağlayan bu akım, gün geçtikçe genişledi.

Afrika'da bulunan Trablusgarp eyaleti, 5 Ekim 1911'de İtalyanlar tarafından işgal edildi. Osmanlı bu bölgede yeterli askerî güce sahip olmaması ve donanmasının güçsüz kalması nedeniyle Trablusgarp'ı savunamadı (Mumcu, 2011: 20). Aynı dönemde Balkan problemi patlak verdi. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdan istifade etmek isteyen dört Balkan ülkesi -Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan olmak üzere- Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşmak için gizli bir siyasi ve askerî antlaşma imzaladılar. Bu dönemde Osmanlı Devleti, İtalya ile savaş halindeydi. İtalyan donanması Beyrut limanını bombardıman altına aldı. Bu durum Balkan devletleri için bir fırsat oldu. Balkan sorunu baş göstermeden önce Rusya, Osmanlı Devleti'yle dost olduklarını ve Balkanlarda savaş çıkarılmasına izin vermeyeceğini ifade ediyordu. Ancak Romanya hariç, bütün Balkan ülkeleri Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile birlikte hareket ettiler. Her ne kadar Balkan ülkeleri Osmanlı'ya nazaran küçük olsalar da Hristiyanlık bağı nedeniyle Avrupa'nın desteğini arkalarına aldılar (Öztuna, 1990: II, 211). Osmanlı Devleti, Balkan devletleriyle savaşa girdiğinde tam teşekküllü bir planı olmamasına rağmen ordu harekete geçti. Orduda büyük eksiklikler vardı. Nitekim savaşın başladığı sırada, piyasada yerel ihtiyaçları bir haftadan fazla idare edecek ölçüde tahıl bile yoktu. Üstelik ordunun eğitimi, ulaşım ve ikmal durumu da pek iyi bir durumda değildi (Uçarol, 2013: 538).

Osmanlı Devleti'nin birçok cephesi iki ay içerisinde bozguna uğratıldı. İttifak kuvvetleri Çatalca, Adriyatik, Edirne Kalesi, Yanya ve İşkodra bölgelerini ele geçirdiler. Türk ordusu bu bölgeden geri çekildi. Yunanlılar Niyakarya, Midilli, Sakız ve Ege Denizi kıyılarını ele geçirdi. Bulgarlar, 4 Şubat'tan 30 Mart 1913'e kadar Çatalca'yı ablukaya aldılarsa da başarılı olamadılar. İki taraf da çok büyük zarar gördü. Bulgarlar Edirne Kalesi'ni; Yunanlar Ergeri'yi ele geçirdiler. Arnavutlar ise güneyde daha fazla ilerleyemedi. Karadağ ve İşkodra'yı ele geçirmek istemişler de bu arzularında muvaffak olamadılar (Öztuna, 1990, II: 216). Birinci Balkan Savaşı'nı sona erdirmek üzere Osmanlı Devleti ile Balkan Paktı ülkeleri (Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ) arasında müzakereler başlatıldı. 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra'da Barış Antlaşması imzalandı (Uçarol, 2013: 550). Londra Antlaşması Osmanlı Devleti'nin aleyhinde sonuçlar doğurdu. Balkan ülkeleri ise büyük kazançlar elde ettiler. Yedi ay yirmi iki gün süren savaş süresi boyunca Londra-Türkiye Antlaşması yapılmaya kadar Türk ulusunun önemli parçalarından sayılan Rumeli ve Arnavutluk elden gitti. Balkan Savaşı sonucunda İslam Dünyası'nın sınırları da daralmış oldu. Bu bölgelerde yaşayan Türklerin birçoğu topraklarını terk ederek Anadolu'ya göç etmek zorunda kalırken, önemli bir kısmı ise Bulgarlar tarafından topluca katledildi (Öztuna, 1990, II: 219).

Londra Antlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra Balkan devletleri arasında sınır genişletme isteğinden dolayı anlaşmazlık çıktı ve bunun neticesinde İkinci Balkan Savaşı başladı. Bu savaş fırsat bilen Osmanlı Devleti, 19 Temmuz 1913'te

Edirne'yi Bulgarların elinden kurtardı. Devamında Meriç Nehri'ne kuvvet göndermek istediye de Avrupa'nın büyük devletleri duruma müdahale ederek 30 Mayıs 1913'te yapılan Londra Antlaşması'na uyulması gerektiğini ifade ettiler. Bu yüzden Türk ordusu Meriç Nehri'nde durmak zorunda kaldı. Bulgaristan, bu savaşı kaybedeceğini anladığı zaman Osmanlı Devleti ve Balkan ülkeleri ile barış yapmayı talep etti. 10 Ağustos 1913 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla (Eyicil, 2005: 228):

1. Bulgaristan; Silister, Tutrakan ve Güney Dobruca'yı Romanya'ya verecek.
2. Yunanistan Epir'in tamamını, Selanik, Drama, Kavala ve Güney Makedonya'nın büyük kısmını alacak.
3. Sırbistan'a Manastır, İştıp, Üsküp ve Priştine verilecek.
4. Karadağ Plevne ve Canova'yı alacak.
5. Bulgaristan'a Makedonya'nın küçük bir bölümüyle Dedeağaç bölgesi bırakılacak.

Balkan Savaşı sonucunda bölgede sınırlar yeniden çizildi, böylece bağımsız bir Arnavutluk Devleti ortaya çıktı. Ekim 1912'den Ağustos 1913'e kadar on ay süren Balkan Savaşı, sadece savaşan devletleri değil bütün büyük Avrupa devletlerini de yakından etkiledi. Çıkarları çatışan Avrupa devletleri, Balkan bunalımı sebebiyle karşı karşıya geldi. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti, iç ve dış nedenlerin etkisiyle tarihinin en büyük yenilgisine uğradı. Meriç Nehri'nin batısındaki bütün Balkan topraklarını ve Ege adalarını kaybetti. Balkanlardaki gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin büyük kayıplara uğramasına neden olduğu gibi geleceğini de olumsuz yönde etkiledi (Eyicil, 2005: 229, 230). Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti yeteri kadar hazırlık yapamadığından mağlup oldu (Doğan, 2011: 98).

Osmanlı Devleti bu savaştan sonra 1913 yılının ortalarından itibaren, durumunu düzelterek bazı girişimlerde bulunmaya, bu sırada da yeni sorunlarla karşılaşmaya başladı. Osmanlı yöneticileri, devletler arası ilişkilerin epey gerginleştiği ve her an bir genel savaşın beklendiği bu sıkıntılı dönemde, öncelikle son savaşlarda durumu oldukça bozulan ordunun yeniden düzenlenmesi işini ele aldılar (Uçarol, 2013: 571). Bu doğrultuda donanmanın ıslahı İngiliz Amiral Limpus'a emanet edildi. Jandarmanın düzenlenmesi İtalyan subaylarına, maliye ve gümrüklerin düzeltilmesi de yine Fransız uzmanlara verildi. Öte yandan Osmanlı ordusunun düzeltilmesi için Almanya'dan yardım istendi. Bu gelişme kaçınılmaz olarak "Almanya'ya daha çok yaklaşmak" anlamına gelmekteydi (Armaoğlu, 2014: 96).

Bu yakınlaşmaların sonucunda Türk-Alman idareleri arasında ittifak görüşmeleri 27 Temmuz'da İstanbul'da başladı, 2 Ağustos 1914'te de Türk-Alman ittifakı imzalandı. İtilaf Devletleri taraftarı olarak bilinen Maliye Nazırı Cavit Bey, Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve kabinenin diğer birçok üyesi, bu gizli görüşmelerden haberdar edilmediler. Ancak ittifak imzalandıktan sonra kendilerine haber verildi. Bu ittifak 1918 yılı sonuna kadar devam edecek ve taraflardan biri feshetmezse beş yıl için yeniden yürürlükte olacaktı (Armaoğlu, 2014: 103).

I.Dünya Savaşından önce Avrupa'nın "hasta adamı" sayılan Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve paylaşılması konuları üzerinde, tıpkı Asya ve Afrika'nın sömürge olan toprakları hakkında olduğu gibi, zamanının büyük devletleri yani; sömürgeci, emperyalist Avrupa devletleri arasında zaman zaman görüşme ve anlaşmalar oluyordu. (Akşin, 1991: 19).

I. Dünya Savaşı başlamadan önce, 1914 yılının yaz mevsiminde İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya) oluşmuştu. Diğer cephedeyse İttifak Devletleri'nden Almanya, Türkiye'nin İttifak Devletleri'nden taraf olmasını istiyordu. Türkiye, üçler grubu olarak bilinen Genç Türkler'den Enver, Talat ve Cemal Paşalar tarafından etkili

bir şekilde fiilen idare ediliyordu. Osmanlı idaresi, bir yandan Rusya'nın eskiden beri devam eden İstanbul üzerindeki emellerinin alevlenmesi tehlikesiyle öte yandan Alman İmparatorluğu'nun genişleme tehdidi ile karşı karşıya kaldı. İngilizler de savaş öncesi adeta satranç karşılaşmasına dönen taraf seçimi mücadelesinde kafa karıştırıyorlardı. Bu doğrultuda, İngiliz kuvvetleri baş memuru olan Amiral Limpua, Türklerin güven ve sevgisini kazandı. İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Millet, Bab-ı Ali ile mükemmel bir ilişki kurdu. Sonuçta bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti'nin İttifak Kuvvetleri'ni tercih ettiği kararlaştırıldı. Çünkü Osmanlı Hükümeti'nde Almanya tarafına meyilli Enver Paşa hâkimdi. 5 Kasım 1914'te Türkiye İtilaf Devletleri'ne karşı savaş ilan etti (Mansfield, 1995: 29).

1914-1918 yıllarında savaşlar esnasında emperyalist devletler yüzlerindeki maskeleri atıp Osmanlı Devleti'ni aralarında nasıl paylaşacakları hakkında gizli anlaşmalar yaptılar. Bu manada Hicaz Emiri Hüseyin ile İngiltere arasındaki anlaşmalardan söz etmek yerindedir. Hüseyin, Osmanlı Devleti'ni yok etmek isteyen büyük İslam düşmanı İngiltere ile birleşiyordu. Hüseyin ile İngiltere'nin temsilcisi Sir Henry McMahon arasındaki mektuplaşmalar, bu anlaşmanın ana çizgilerini bize göstermektedir. I. Dünya Savaşı başlar başlamaz İtilaf Devletleri ile sonradan bu gruba dahil olan İtalya, göz koydukları Osmanlı Devleti'nin ne şekilde pay edileceği konusunda görüşmeler yapıyor; aralarındaki rekabetleri gidermek ya da rakiplerini atlatmak için türlü davranışlara ve manevralara başvuruyorlardı. Bu arada, toprak vaatleriyle, Yunanistan'ı da Türkiye'ye karşı harbe sürüklemeye çalışıyorlardı (Akşin, 1991: 20).

Osmanlı Devleti savaş sırasında Kafkas Cephesi'nde ilerlerken, Filistin ve Irak cephelerinde durum kötüye gidiyordu. Filistin Cephesi'nde İngilizler 1918 Nisan'ında Amman'ı ele geçirmek için harekete geçtilerse de sonuç alamadılar. Bunun üzerine iyice hazırlandıktan sonra Eylül'de tekrar taarruza başladılar. İngilizlerin 40.000 kişilik Türk kuvvetine karşı 200.000 kişilik bir kuvvetle yaptıkları taarruzlar sonunda, Eylül ve Ekim aylarında Amman, Beyrut ve Şam düştü. Yıldırım Ordular Komutanlığı'na getirilen Mustafa Kemal Paşa¹ Anadolu'yu savunmak için kuvvetlerini Toroslara çekmeye başladı. Filistin Cephesi'ndeki başarılar üzerine Irak Cephesi'nde bulunan 447.000 kişilik İngiliz kuvvetleri Musul'u almak için harekete geçti. İngilizler, Mondros Mütarekesi'nden sonra Musul'a girdiler. Bu olaylar sonucunda 1918 Şubat'ında sadarete gelen Talat Paşa kabinesi Ekim ayında istifa etti. İttihat ve Terakki'nin² on yıllık iktidarı bu şekilde sona erdi. Ardından yeni kabine İzzet Paşa tarafından kuruldu (Armaoğlu, 2014: 134).

I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında imzalandı. Osmanlı Devleti, gelişmeleri 31 Ekim 1918'de bir şifreli telgrafla tüm ordularına gönderdi. Bu son derece önemli telgrafta,

"Bu gün, 31 Ekim 1918 öğleden muteber olmak üzere Düvel-i İtilafiye ile mütareke akd eyledik, Düvel-i mezkürenin murahhasları

¹ Mustafa Kemal Paşa: (1881-1938) Selanik'te dünyaya geldi ve eğitiminin birçok aşamasını burada tamamladı. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'na katıldı. Kurtuluş Savaşı'na birebir önderlik etmiştir. Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanıdır. Yeni Türkiye Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilir. Türkiye'de soyadı kanununun çıkmasından ardından kendisine Atatürk soyadını seçti. Daha öncesinde ise Gazi ve Cengâver isimleri ile de tanınıyordu.

² İttihat ve Terakki: 1889 yılında İstanbul'da kuruldu. Kuruluşta cemiyetin başkanlığı Ali Rüşti tarafından üstlenmiştir. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği ve cemiyetin fesih kararı aldığı 1918'e kadar, kısa bir dönem hariç iktidarı elinde tuttu (Yücel, 2006: 5).

keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan orduların komutanlıklarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şeraitine suret-i kat'iyyede riayet olunması ve tebliğin alındığının iş'arı lazımdır. Tafsilat ayrıca bildirilecektir." denildi (Türkmen, 2003: 15).

Osmanlı Devleti, on ay içinde iki büyük cephede çok kanlı bir savunma savaşı verdi. Yaralı ve sakatlar hariç yaklaşık 330 bin evladını feda etti. Bu iki cephe Sarıkamış ve Çanakkale'dir. Bunlardan birincisi, çok talihsiz bir harekât olarak soğuk, hastalık ve açlık neticesinde 80 bin şehitle sonuçlandı. Amaç Doğu Anadolu'yu Rus işgal ve istilasından kurtarmaktı. Başarısız bir cephe olarak kayıtlara geçti. İkinci savaşın ise ilk yılı Türk milleti için çok kötü başladı. Kayıp, yaralı ve sakatlarla birlikte yarım milyondan fazla insan kaybına sebep oldu (Yılmaz, 1998: 37).

Güvenliğin sağlanması bahanesi ile ateşkes imzalandıktan sonra İngiltere, kuvvetlerinin imdadına yetişmek bahanesiyle Musul ve İskenderun'u işgal etti. Antep, Maraş, Afyon, Urfa, Eskişehir ve Karahisar da yine İngilizler işgaline maruz kaldı. İngilizler, Bağdat-Anadolu demiryolu ve Karadeniz limanların kontrolünü ele geçirdiler. Samsun, Trabzon, Ankara ve Merzifon'a çıkarma yaptılar. (Gafur, 1988: 25). Fransız kuvvetleri ise Adana ve Zonguldak'ı işgal ettiler. 1919 Sonbaharında ise İngilizlerin yerine Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal ettiler. İtalyanlar da Antakya, Kuşadası ve Isparta'yı işgal ettiler. İşgal kuvvetleri İstanbul'a Yüksek Komiser atadılar. Parlamento'yu kapatıp gazeteleri denetim olarak toplanmayı yasakladılar. Yabancı işgalini kabul etmeyen şahıslar gözaltına alınıyordu. Yabancı kuvvetler Sultan ve Hükümeti tamamen kendi kontrolleri altına aldılar (Gafur, 1988: 26). İngilizlerin destek ve kışkırtmaları ile Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ettiler. Fakat İzmir'in işgal kararından İtalya'nın haberi yoktu. İşgalden bir gün sonra İtalya işgal haberini aldı ve bu durumu protesto etti (Ünal, 1978: 515). Yunanlılar , geçici bir işgal için değil, daimi bir ilhak maksadıyla Batı Anadolu'yu topraklarına katarak Ege'nin her iki yakasında kurulacak "Büyük Yunanistan" arzusundaydılar. Henüz başlangıçta "*Megale İdea*" söylemiyle diğer bir deyişle, "Büyük Fikir" prensibiyle Hıristiyan-Bizans İmparatorluğu'nun geçmiş ihtişamını ihyasına kavuşturmak için geldiklerini açığa vurdular (Lewis, 1993: 242).

Bu dönemde İstanbul Hükümeti İtilaf Devletleri'nin yalanlarına inanıyor, birçok bölgede yaşamı normale döndürmeye çalışıyordu. Ancak Türk milleti bu durumda bile yerinde durmayıp birçok bölgede yabancı işgaline karşı ayaklandı. Özellikle Anadolu'da siyasi bir hareket başladı. Bu ayaklanmalar herhangi bir lider olmaksızın sadece halkın yabancılara karşı duyduğu rahatsızlıktan meydana gelen olaylardı. İzmir'in işgalinden dört gün sonra Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan Anadolu'ya geçti. Mustafa Kemal Anadolu'ya vardığında dâhilde dağılık siyasi teşekkülleri ve mukavemetleri bir milli emel etrafında topladı (Ünal, 1978: 515). Mustafa Kemal'in faaliyetleri İstanbul'da duyulduğunda birtakım insanlar durumdan memnuniyet duyarken birtakım insanlar ise rahatsız olmuşlardı. Harbiye Nazırı, Mustafa Kemal'den İstanbul'a geri dönmesini talep etti, ancak Mustafa Kemal geri dönmeyi reddetti. Resmi görevinden istifa ettiğini açıklayarak Anadolu'da kalmaya karar verdi (Lewis, 1993: 284).

Yabancı kuvvetlere karşı savunma taktiğini belirlemenin yanında Türkiye'de bulunan her sınıftan insan ve muhalefetle birçok kongre düzenledi. Bu kongrelerin birinci hedefi yabancı işgaline karşı savunmaktı. Bu kongrelerin başlıcaları Erzurum ve Sivas Kongreleri'dir. Erzurum Kongresi 23 Temmuz- 5 Ağustos 1919'da gerçekleşti. Mustafa Kemal daha önceden 9. Rütbeye sahip bir müfettiş iken bu kongreye sivil bir vatandaş olarak katılmıştı. Bu kongreye 54 temsilci katıldı. Bu temsilcilerin 17'si çiftçi

ve tüccardı. Bunların yanısıra 5 emekli subay, 5 emekli sivil memur, 5 öğretmen, 4 gazete yazarı, 5 avukat, 2 mühendis, 1 doktor, 6 din adamı, 3 eski milletvekili, 1 general ve eski bir bakan da kongre üyesiydi. Kongre kararlarını uygulamak üzere Heyet-ı Temsiliye oluşturuldu ve Mustafa Kemal başkanlığa getirildi (Mumcu, 2011: 37,38). Erzurum kongresi sonucunda, Doğu Anadolu'daki ulusal girişimler birleştirildi. Doğu illerinin, özellikle Ermeni saldırısına karşı bir bütün halinde savunulması, siyasal bakımdan da sağlandı. Ayrıca kongre, vatanın bağımsızlığının her yerde sonuna kadar savunulacağını ilan etti. Erzurum kongresi doğaldır ki; İstanbul hükümeti ve işgalci devletler tarafından çok kötü karşılandı (Mumcu, 2011: 39).

Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919'da gerçekleşti ancak İstanbul Hükümeti'nin baskıları sebebi ile bu kongreye katılım azdı. Sadece 38 üye kongreye katıldı. Sivas Kongresi'nde Türkiye için Amerikan Mandası önerildi. Üyelerin birçoğu da bu düşünceye destek veriyordu ancak uzun tartışmaların ardından bu görüş reddedildi. Sivas Kongresi'nde, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından işgal edilmiş olan bölgelerin kurtarılmasına ve Türkiye topraklarının işgalciler tarafından parçalanmasının önüne geçilmesine karar verildi (Doğan, 2011, 172-174). Sivas Kongresi de, 11 Eylül 1919 günü, 10 maddelik bir beyanname yayımlanmasıyla sona erdi. Kongre beyannamesinin 9. maddesi ile "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" kurulduğu ve ülkenin Müslüman ahalisinin bunun tabii üyesi sayıldığı açıklanıyordu (Gürün, 1986: 234).

Sivas Kongresi'nden sonra Ulusal Hareket, İstanbul Hükümeti'nden bazı taleplerde bulundu. Bu taleplerden biri de Damat Ferit Paşa'nın görevinden istifa etmesi ve ulusal bir hükümetin kurulmasıydı. Bu dönemde Mustafa Kemal bütün Anadolu'nun temsilcisi olarak İstanbul Hükümeti'ne karşı duruyor ve bu durum İstanbul Hükümeti'ni zor durumda bırakıyordu. Damat Ferit Paşa'nın görevi sona erdi. Onun yerine Anadolu taraftarı ve ulusalcı Ali Rıza Paşa geldi. Böylece Ali Rıza Paşa hükümetin yeni kabinesini kurmuştu (Mumcu, 2011: 43). Osmanlı Devleti yetkilileri Ali Rıza Paşa aracılığı ile Türkiye Ulusal Hareketini ortadan kaldırmak istiyorlardı. Ali Rıza Paşa, bu amaçla ulusal hareket ile yakınlaştı. 1919 Ekim'inde taraflar arasında görüşmeler başladı. Her iki taraf da Temsilciler Meclisi'ne başvurmaya karar verdi. Mustafa Kemal Paşa 175 delegeden 116'sının oyunu alarak seçimi kazandı (Gafur, 1988: 30).

Milli Mücadele sürerken 12 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın toplanmasıyla muhafaza edilecek sınırlar daha net belirginleşti ya da formüle edildi. Misak-ı Millî bu formülü adıdır. Misak-ı Millî'nin en önemli hükmü, kurulmasına çalışılan yeni devletin sınırlarının tayinidir. Misak-ı Millî'nin gösterdiği sınırlar, fiziki olduğu kadar, tarihi, coğrafi, demografik hususiyetleri de ihtiva etmektedir. Bu sınırları belirleyen hareket noktası, 30 Ekim 1918 tarihinde ateşkes imzalandığında orduların tuttıkları yerlerdir. Yani 4 sene süren savaşın sonunda Türk ordularının koruduğu, İtilaf güçlerinin girmediği yerler yeni Türk Devleti'nin toprakları ve sınırları olacaktır (Yılmaz, 1998: 38). İşgalci kuvvetler İstanbul Hükümeti'nin Türk Ulusal Hareketi'ni ortadan kaldırmasını bekliyordu. Fakat bu umutları kesilince bu işi kaba kuvvet kullanarak halletmek istediler. Bu amaçla 1920 yılının Şubat ve Mart aylarında bir Yunan kuvveti Anadolu'ya gönderildi (Gafur, 1988: 30)

Bu harekettten sonra 16 Mart 1920'de, İstanbul İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edildi. Aynı gün, İngilizler, Şehzadebaşı Karakolu'nu basarak Türk askerlerini şehit ettiler. Meclis-i Mebusan'ın akşam oturumunda da meclisi basarak Rauf ve Vasıf Bey'leri tutukladılar. İstanbul'un işgali ile Millî Mücadele yeni bir evreye girdi. Artık, İstanbul'daki esir padişah ve hükümetten hiçbir şey beklenemezdi. İtilaf Devletleri böylece milleti de etkileyerek milletin bütün mücadele azmini kıracaklarını

düşündüler. Mustafa Kemal yeni durumu iyi analiz etti, Türk milletinin tarihinde yeni bir dönemi başlatacak girişimlerde bulundu (Yalçın vd., 2009, I: 188,189). 18 Mart tarihinden itibaren ay sonuna kadar İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gidenler arasında isimleri pek tanınan şu kişiler bulunmaktaydı: İsmet paşa (İnönü), Yusuf Kemal, Rıza Nur, Hoca Vehbi Celalettin Arif, Abdullah Azmi, Halit Adip, Dr. Adnan, Hüsrev (Gerede), Yunus Nadi, Saffet (Arıkan), Bekir Sami, Hamdullah Suphi (Günür, 1986: 238). Halk, İstanbul'daki işgalcilere şiddetle karşı çıkarak; "İşgalcilere Ölüm" sloganı ile protesto ve toplantılar gerçekleştiriyordu. Savunma komisyonu kuruldu. Silah ve mühimmat toplanmıştı. İstanbul Hükümeti'ne tebligat gönderilerek hükümetten "işgalcilere karşı konulması ve hükümetin görevine son verilmesi" talep ediliyordu. Ayrıca Komisyon, işgalcilere karşı Ulusal Harekete destek vermeleri için Türk halkına ve İslam dünyasına çağrıda bulunuyordu. Komisyon her türlü müzakere ve ara buluculuğu reddediyordu (Gafur, 1988: 31).

Komisyon, 19 Mart 1920'de vilayetler ve livalara, kolordu komutanlarına gönderdiği tamiminde olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis'in Ankara'da toplanacağını, dağılan Meclis-i Mebusan'dan Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılabileceklerini duyurdu. Yine aynı metinde seçimlerin yapılarak, on beş gün içinde milletvekillerinin Ankara'da bulunmaları istendi. Bu tamimden sonra, milletvekili seçilebilme şartlarına sahip kimseler arasından sürat ve ciddiyetle seçimler yapıldı. İstanbul'un işgalinden sonra tatil edilen Meclis-i Mebusan'daki milletvekilleri de çeşitli yollardan Ankara'ya gelmeye başlamışlardı. Bu arada Damat Ferit, 5 Nisan 1920'de İstanbul'da dördüncü defa sadrazam olarak atandı. Yeni İstanbul Hükümeti, Ankara'da meclisin toplanması engellemek için isyanları tahrik etti. Mustafa Kemal bir yandan yeni meclisin açılmasının hazırlıklarını yaparken, diğer yandan Balıkesir, Bolu, Düzce, Beypazarı'nda çıkartılan ayaklanmaları söndürmeye çalıştı (Yalçın vd., 2009, I: 190).

Mevcut halde yeni bir hükümetin kurulması gerekiyordu. Ayrıca Ankara meclisinin hangi adı taşıyacağı meselesi de tartışıldı. Bazıları bu meclise Kurultay denilmesini istediler. Ancak Mustafa Kemal Paşa ve onunla birlikte bazı kişiler "Meclis-i Millî" adı üzerinde durdular. Nihayet "Büyük Millet Meclisi" adını kabul ettiler. Ancak yeni seçilenlerle İstanbul'dan kaçabilen milletvekillerinin, Ankara'ya geldikleri sırasında bile henüz Büyük Millet Meclisi'nin hangi gün ve tarihte açılacağı belli değildi (Tansel, 1991: 92). Sonuçta 23 Nisan 1920'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açıldı. 24 Nisan'da bu meclis huzurunda Mustafa Kemal Paşa geniş bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında Mondros Mütarekesi'nden 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen zaman içindeki olayları özetleyen Mustafa Kemal Paşa aynı gün bu meclise başkan seçildi. Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, hükümet kurulması işini hemen gündeme aldı. Ancak, 2 Mayıs 1920 tarihine kadar hükümet kurulamadı. Bu sebeple de işler, Mustafa Kemal Paşa ve ona yardımcı olarak çalışan bazı kişiler tarafından yürütüldü (Tansel, 1991: 94,95). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, üyeleri (Yalçın vd., 2009, I: 193):

Fevzi Paşa	Müdafaa-ı Milliye Vekili
Bekir Sami Bey	Hariciye Vekili
Hakkı Behiç Bey	Maliye Vekili
Yusuf Kemal Bey	İktisat Vekili
Celalettin Arif Bey	Adliye Vekili
Rıza Nur	Maarif Vekili
Dr. Adnan Bey	Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili
İsmet Bey	Erkan- ı Harbiye- i Umumiye Vekili
Mustafa Fehmi Efendi	Şeriye Vekili

Bu adımlardan sonra Ankara Hükümeti, Sultan Hükümeti ve Koalisyon güçleri Ulusal Hareketi ortadan kaldırmak için harekete geçtiler. Sultan, bu hareketin ortadan kaldırılması emrini vererek gençlerden halifelik ordusunda yer almalarını talep etti. Aynı zamanda askerî mahkeme, hareketin liderleri için gıyabında idam kararı aldı. Harekete üye olmak suçundan gözaltı operasyonları başladı. Bu çalışmaların amacı Sultan'ın Anadolu'daki etkinliğini geri kazanmak istemesiydi (Gafur, 1988: 32). 11 Mayıs 1920 Mustafa Kemal, Ali Fuat ve diğer bazı liderler İstanbul'da gıyaben idama mahkûm ediliyorlardı. Bunlar kısa bir süre sonra Fevzi Çakmak ile İsmet Bey'in gıyabi idam kararları takip edecektir (Gürün, 1986: 245). 1920 yılı içerisinde işgalciler ile birçok çatışma yaşandı. Türk Ulusal Hareketi Urfa, Maraş, Antep, Adana ve Mersin bölgelerinde Fransızlara karşı zafer elde etti. Aynı dönemde Fransız ve İngiliz kuvvetleri de Irak, Suriye ve Mısır'da gerçekleşen devrimle yüzleşiyorlardı. Bu nedenle Koalisyon Kuvvetleri Türk Ulusal Hareketi'ni ortadan kaldırmak için Yunanları öne sürdüler. Yunanların saldırıları 22 Haziran 1920'de başladı. Yunanlar Anadolu'nun bir kısmı ile Trakya'nın doğusunu işgal ettiler (Gafur, 1988: 33). Ankara Hükümeti işgalcilere karşı savaş cephesini güçlendirmek için uluslararası destek arayışına girdi. Bu dönemde Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki yakınlaşma gündeme geldi (Armaoğlu, 2014: 280,281). TBMM'nin açılmasından üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal, Lenin'e gönderdiği bir mektupla, Ankara ve Moskova arasında normal münasebetlerin kurulmasını, "askerî ve siyasi bir ittifak ile" "yabancı emperyalizmine karşı" birlikte mücadele edilmesini istedi. Mektuba, 3 Haziran 1920'de Sovyet Dış İşleri Bakanı Çiçerin tarafından cevap verildi. Bu mektupla Sovyet hükümeti, TBMM hükümetini resmi tanıdı. İki hükümet arasında diplomatik münasebetler resmen kuruldu (Armaoğlu, 2014: 278, 279). 1920 yılının Mayıs ayında Ermeni hareketini bastırmak amacıyla Sovyet Rusya ile Alexander Boll antlaşması imzalandı. İkinci antlaşma ise 16 Mart 1921'de imzalandı. Bu antlaşma gereği Sovyet Rusya, Türkiye ve sınırlarının geleceği ile ilgili olan hiçbir antlaşmayı Türkiye razı olmadan kabul etmeyeceğini taahhüt etti. Bu iki antlaşmaya göre Sovyet Rusya Türkiye'ye silah ve mühimmat yardımı yaptı. Uluslararası destek başka ülkelerle sürdürülen ilişkilerle de pekiştirildi. Keza, Amerika ile antlaşmalar imzalandı ve ilişkiler kuruldu. Gürcistan ve Afganistan ile antlaşmalar imzalanmıştı (Ünal, 1978: 521, 522; Mustafa, 2001: 94).

Türk Ulusal Hareketi İstiklal Savaşı ile meşgulken Koalisyon kuvvetleri İstanbul Hükümeti'nin zayıflamasını fırsat bilerek 10 Ağustos 1920 tarihinde İtilaf kuvvetleri ve Osmanlı Devleti arasında Sevr Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma 433 maddeden oluşuyordu. Antlaşma maddeleri gereği Osmanlı Devleti İstanbul ve Anadolu'da küçük bir alan olarak kalmıştı. İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkentiydi ancak Koalisyon kuvvetleri bunu değiştirme hakkına sahipti. Savaş ve barış dönemlerinde boğazlar bütün devletlerin ticari gemilerine açık olacak ve uluslararası denetime tabii olup bu bağlamda yönetilecekti. Trakya'nın doğusu, İzmir'in tamamı, Ege kıyıları ve Ege adaları Yunanistan'a, Irak ve Filistin İngilizlere, Suriye ve güneyin bazı bölgeleri Fransa'ya verilecekti. Anadolu'nun doğusunda Ermeni ve Kürt Devletleri kurulacaktı. Ancak Sevr Antlaşması, maddelerindeki ağır şartlardan dolayı Türk milleti tarafından kabul görmedi ve uygulamaya geçilmedi. Bu dönemde Türkiye Ulusal Meclisi kurulmuştu (Eyicil, 2005: 282). TBMM'nin kararı gereği İstanbul Hükümeti 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgalinin tanınmadığı ve Sevr'in imzalandığı tarihten itibaren geçerliliğini yitirdiğini bildirildi. Koalisyon güçleri ile yapılmış olan antlaşma ve işlemler de geçersiz sayıldı. Bu karar dünyanın tamamına ilan edildi (Yalçın, vd., 2009, I: 194).

Bu deklarasyondan sonra Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti ile imzalanmış olması esası nedeniyle bu antlaşma geçersiz sayıldı. Sevr Antlaşması'nın onaylanmaması, İstiklal Savaşı'nın başarılı olması ve Mustafa Kemal'in Güneydoğu'da bulunan Kürt bölgelerinde yeniden hâkimiyet sağlaması Kürtlerin bağımsız bir devlet kurma hayalini bozmuştu. Bu nedenle Koalisyon güçleri savaştan arta kalan sorunları çözmek adına yeni bir antlaşma arayışına girdi (Andırsın, Stansfild: 2004: 45). Türk ulusal özgürlük hareketinin başarılı olması ve diğer bazı sebeplerden dolayı İngiltere Kürt Devleti kurma düşüncesinden geri adım atmıştı. Çünkü İngiltere'nin gerçek amacı Kürtlere haklarını vermek değil, Kürtleri kıskırtarak Türk ulusal özgürlük hareketine engel oluşturmaktı. Bunun yanı sıra İngilizler Kürtleri Ankara ve Rusya arasında bir ayırım duvarı olarak kullanmak istiyorlardı. Öte yandan İngilizler, Musul'daki petrol kuyularını kaybetmekten endişeleniyorlardı. Bu nedenle 1921'de Irak Devleti'nin kurulmasından sonra Kürt hareketine tam destek vermiyorlardı. Çünkü I. Kral Faysal'ın³ Irak Kralı olarak göreve gelmesi İngiltere'nin Orta Doğu bölgesindeki çıkarlarını korumuş oluyordu. Ayrıca İngiltere, Irak'taki İngiliz mandası sayesinde I. Kral Faysal için güvenli bir ortam oluşturup iktidar temellerini güçlendirmeyi kendisine hak biliyordu (Olsun, 2001: 16,17).

Türklerin Sakarya'da Yunanları yenmesinin ardından, 13 Eylül 1921'de Fransa ve TBMM arasında bir antlaşma imzalanması karara bağlandı. Bu amaçla İstiklal Savaşı devam ederken taraflar arasında görüşmeler başladı. Ankara ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma gereği İskenderun ve Antakya Fransa'nın denetiminde bulunan Suriye sınırları içerisinde kaldı. Ancak Türkiye'nin içinde bulunduğu durum gereği bu antlaşmayı imzalaması daha iyi olmuştu. Bu antlaşmanın imzalanmış olması Ankara için siyasi açıdan çok büyük bir önem taşıyordu. Çünkü Ankara'nın yapmış olduğu bu antlaşma Türkiye'nin uluslararası aradaki siyasi varlığını güçlendirdi. Belirtmemiz gereken konulardan biri de şu ki; Fransa bu antlaşmayı Koalisyon güçlerine danışmadan imzaladı (Eyicil, 2005: 401,402). Yine bu dönemde İtalya'da yaşanan iç sorunlar ve Koalisyon güçleri ile olan ilişkiler sebebi ile İtalya; 1921 yılının Temmuz ayında Anadolu'dan çekilme, Türkiye'yle iyi ilişkiler geliştirme kararı aldı. Böylece İtalya, Anadolu üzerindeki taleplerinden vazgeçerek Ankara Hükümeti ile ticari antlaşma imzalamak için çaba gösterdi (Eyicil, 2005: 404).

Bu gelişmeler üzerine İngiltere yalnız kaldı. Mustafa Kemal, kuvvetlerinin neredeyse tamamını Yunanlara karşı birleştirmeyi başarmıştı. Temmuz ayında yeni bir Yunan ilerlemesi başladı. Bu ilerleyiş Sakarya Nehri üzerinde Türklerle karşılaşmaya kadar devam etti. Karşılaşmayla birlikte, 24 Ağustos'ta büyük bir savaş oldu. Mustafa Kemal'in komutası altında Türk kuvvetleri kesin bir zafer kazandı. Yunanlılar batıya doğru yeni bir hatta çekildiler (Lewis, 1993: 253). 9 Eylül 1922'de Türk ordusu İzmir'e girerek Yunanlara karşı zafer elde etti. Ancak bu durum zafer olarak nitelendirilmiyordu. Çünkü İstanbul ve Boğazlar hâlâ İngilizler'in, Trakya'nın doğusu da Yunanların elinde bulunuyordu. Bu sırada Türk ordusu ilerlemeye devam ediyordu. Bu dönemde Türkiye ile İngiltere arasında görüşmeler başladı. 3 Ekim'de Mudanya Konferansı gerçekleştirildi. İsmet Paşa Türkiye temsilcisi olarak bu konferansa katıldı. Taraflar 11 Ekim'de anlaşmaya vardı. Bu anlaşma 15 Ekim'de de uygulamaya geçti. Bu noktada dikkat çeken husus şudur ki; Yunanlar ateşkes antlaşması imzalamamış

³ Faysal: Şerif Faysal (1883-1933) Taif'te bulunan Hicaz kentinde dünyaya geldi. Şerif Hüseyin'in üçüncü çocuğudur. 1919'da Versay Kongresi'ne katıldı. 8 Mart 1919'da, Suriye kralı olarak atanmıştır. Bu dönemde Suriye Fransa'nın hükmü altındaydı. 1920 deki Mislon Savaşı'ndan sonra görevinden ayrıldı (Korye, 1998: 9,12).

olmalarına rağmen Ankara Hükümeti'nin İngiltere, Fransa ve İtalya ile imzalamış olduğu Mudanya Ateşkes Antlaşması ile Türk ve Yunan orduları arasında ateşkes ilan edilmiştir (Koçak, 2000, IV: 127). Mütareke şartlarınca İtilaf hükümetleri İstanbul'da, Boğazlarda ve 8.000 Türk jandarması tarafından bir anda hakim olunan Doğu Trakya'da Türk egemenliğinin tekrar yerleşmesini kabul ettiler. Tam Türk hâkimiyeti bir barış anlaşmasının imzalanmasına kadar ertelendi. Ekim'in 19'unda Rafet Paşa Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nden özel bir komisyonla birlikte, Gül Nihal vapuruyla Mudanya'dan hareketle İstanbul şehrine girdi (Lewis, 1993: 254).

İngiltere, Türk Ulusal Özgürlük Hareketi'nin başarılı olacağını anlamıştı. Orta Doğu'daki çıkarlarını korumak adına en iyi çözüm yolunun bölgede barışın sağlanması, Türk Ulusal Hareketi ve bu hareketin liderleri ile uzlaşılması olduğunu düşünüyordu. Bu amaçla düşüncelerin değiştirilmesi, sorunların çözüme kavuşturulması amacıyla 21 Şubat 1922'de, Londra Kongresi'ni düzenledi. Bu sorunlardan biri de Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesiydi. Ankara Hükümeti, Londra Konferansı'na çağırıldı. Ankara Hükümeti'ni temsilen Bekir Sami bu kongreye katıldı. 12 Mart 1922'de kongre sona erdi. Ancak hiçbir sonuç alınmadı. Londra Konferansı doğu ile ilgili olarak nihaî bir sonuca ulaşmada başarılı olamadı. Ancak Türk diplomasisi için bir başarıydı; çünkü bu konferans Koalisyon ülkelerinin Ankara Hükümeti'ni tanıdığını gösteriyordu. Londra Kongresi'nin başarısızlığını telafi etmek adına Koalisyon ülkeleri Mudanya Kongresi'ne katılması için Türkiye'ye baskı yapıyorlardı. Bu kongrede Doğu Trakya, tarafsız bölgelerden geri çekilme ve Boğazlar Meselesi görüşülmüştü. Kongre'ye Türkiye'yi temsilen İsmet Paşa katıldı (Em-Meyah, 2002: 609). Mudanya Kongresi'nde Türkiye'nin Avrupa ile olan sınırı belirlendi. Ayrıca Türkiye-Suriye sınırı da belirlendi. Zaten söz konusu mesele Fransa-Türkiye antlaşması ile tanınmıştı. Türkiye-Irak sınırı ise herhangi bir sonuca bağlanamadı; konu Lozan Kongresi'ne taşındı (Em-Meyah, 2002: 610).

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ni tasfiye etti. İstiklal mücadelesiyle başlayan millî varlık davası kazanıldıktan sonra Lozan'da 24 Temmuz 1923'te, barış antlaşması imzalandı (Esmer, 1953: 189). Lozan Kongresi, bir tarafta Türkiye diğer tarafta ise İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında gerçekleşti. Bu kongre iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama 21 Kasım 1922'de başlayıp 4 Şubat 1923'te sona ererken; ikinci aşama ise 23 Nisan 1923'te başlayıp 24 Temmuz 1923'te son bulmuştur. Bu kongre Türkiye'de bir başarı olarak kabul edilir. Çünkü bu kongre sonucunda yeni Türkiye devleti resmi olarak tanınır ve uluslararası arenaya giriş yapar. Bu kongrede Türkiye ile İngiltere arasında sert tartışmalara sebep olan konular Musul meselesi ve Boğazlar'dı. Osmanlı Devleti'nin borçları konusunda ise Türkiye ve Fransa birbirlerine karşı duruyorlardı. Türkiye Boğazları koruma konusunda Rusya'dan yardım talep etti (Eyicil, 2005: 396).

Türkiye, Lozan Antlaşması'nı imzalayarak resmî bir şekilde bağımsız bir devlet oldu. Bu kongrede, Türkiye ile İngiltere arasındaki bazı sorunlar hariç sorunların çoğu çözüme kavuştu. Türkiye, Lozan Kongresi ile birlikte eski komşuları olan İran, Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın yanı sıra 12 Adalar ile de komşu oldu. Türkiye, İtalya, Fransa mandasında bulunan Suriye, İngiltere mandasında bulunan Irak ve Kıbrıs ile komşu oldu. Bu Türkiye'nin dünyanın en büyük ülkeleri ile komşu olduğu anlamına geliyordu. Lozan Kongresi'nin ardından Türkiye kendi içinde değişiklik yapma girişimlerine başladı (Eyicil, 2005: 397). Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından Amerika Türkiye ile yakınlaşmaya başladı. Amerika, yeni Türkiye Devleti ile ilişkiler geliştirmek adına 6 Ağustos 1923'te, Türkiye ile bir protokol imzaladı. Ancak bu protokol encümen üyeleri tarafından onaylanmadı. Amerika, Türkiye ile anlaşmaya

varabilmek için çok uğraşıyordu. Neticede 18 Ocak 1927'de, bu protokol encümen üyeleri tarafından onaylanmadı. Buna bağlı olarak Amerika temsilcisi Mark L. Beistol 17 Şubat 1927'de, Türkiye Dış İşleri Bakanı Tevfik Reşit ile bir toplantı yaptı ve taraflar arasında siyasi ilişkilerin temeli atıldı. Yine bu bağlamda Amerika Türkiye'ye Büyükelçi atadı. Türkiye de Muhtar Bey'i Amerika'ya Büyükelçi olarak atadı (Esmer, 1953: 194,195). Askerî başarı diplomatik başarıyı beraberinde getirdi. Bu başarıların ardından Türkler Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal yapısını incelemeye başladılar. Bu yapı yenilenmenin önünde engel oluşturuyordu. Bu nedenle Türk Devleti'nin temellerini güçlendirmek adına yeni arayışlar içine girildi (Ahmet, 2000: 24).

TBMM kurulduğunda Halifelik ve İstanbul Hükümeti varlığını devam ettiriyordu. Lozan Barış Kongresi düzenlendiğinde koalisyon güçleri Ankara Hükümeti (TBMM) ve İstanbul Hükümeti'ni birlikte davet ettiler. Osmanlı Devleti bu daveti kabul etti. Osmanlı Devleti, bu konferanslara katılarak Ulusal Harekete karşı durmayı hedefliyordu. Birçok ülkenin bu iki hükümet üzerinde çıkarları mevcuttu (Doğan, 2011: 252). Bu durumdan kurtulmak için bazı adımların atılması gerekiyordu. Buna bağlı olarak Mustafa Kemal ilk olarak saltanatın kaldırılması gerektiğini düşündü. Aynı zamanda halk arasında da saltanatın varlığı kalmadı; çünkü 16 Mart 1920'de, İstanbul'un işgal edilmesinin ardından saltanatın varlığının sona erdiği kabul ediliyordu. Saltanatın kaldırılması TBMM'de görüşülerek ve 1 Kasım 1922'de resmen onaylandı. Çıkarılan bir yasa ile halifelik ve saltanat birbirinden ayrıldı. Saltanat kaldırıldı. İstanbul'da bulunan Osmanlı Hükümeti kendini feshetti. Bu kararın ardından Vahdettin Paşa 17 Kasım 1922'de, İstanbul'u terk etti. 20 Kasım 1922'de, TBMM kararı ile Abdulmecid Efendi onun yerine halife olarak seçildi.

Bu adım cumhuriyet rejiminin kurulmasını hızlandırdı (Mumcu, 2011: 103,104). Ancak saltanatın kaldırılması köklü bir çözüm olmadığından başka adımların da atılması gerekiyordu. TBMM 1 Nisan 1923'te, yeni bir seçim gerçekleştirdi. Yeni TBMM 11 Ağustos'ta göreve başladı. Ankara, 13 Ekim 1923'te, resmi bir şekilde başkent yapıldı. Bu olanlar cumhuriyetin ilan edilmesi için iyi bir zemin oluşturuyordu. 28 Ekim 1923'te, hükümet içersinde bir kriz meydana geldi; Fethi Bey görevinden istifa etti. Yeni hükümetin kurulması adına görüşmeler yapılıyordu. Mustafa Kemal Paşa o gün ikinci vakti yakın arkadaşları ile bir toplantı düzenleyerek bu konuyu görüştü. Daha sonra ise 29 Ekim 1923'te, cumhuriyet ilan edildi. Mustafa Kemal'in bu hamlesi olumlu karşılandı. Gerekli bütün hazırlıkların yapılmasının ardından TBMM onay verdi. Bu şekilde Türkiye'de Cumhuriyet Rejimi ilan edildi ve herşeye yeni baştan başlandı. Cumhurbaşkanı ve Başbakan makamları oluşturuldu. Mustafa Kemal Cumhurbaşkanlığına İsmet Paşa (İnönü) Başbakanlığa getirildi. İlk meclis başkanı ise Fethi Paşa (Okyar) olmuştu (Doğan, 2011: 254, 255).

Geriye sadece halifeliğin kaldırılması kaldı. Ancak bu hiç de kolay değildi. Çünkü halifelik sadece Türk halkı değil bütün İslâm Dünyası tarafından mukaddes kabul ediliyordu. Mustafa Kemal Paşa, halifeliğin kaldırılmasını planlarken şöyle diyordu:

" Ben kişisel saltanatın kaldırılmasından sonra başka unvanla aynı nitelikte bir makamdan ibaret olması gereken halifeliğin de ortadan kalmış olduğu kabul ediyordum. Bunun elverişli zaman ve fırsatta söylenmesini doğal buluyordum" (Mumcu, 2011: 111).

Mustafa Kemal Paşa, hilafet sorununu tamamen ortadan kaldırabilmek için 1924 yılı başlarında bir dizi girişimde bulundu. Halifelik sorunu TBMM'de 1924 yılı bütçe görüşmeleri sırasında bir kez daha gündeme geldi. Sorun daha sonra Halk Fırkası Meclis Grubu'nda da ele alındıktan sonra bir kez daha TBMM gündemine alındı. Bu

kez hilafetin kaldırılması talep edilmekteydi. 3 Mart 1924 tarihinde TBMM hilafetin kaldırılmasına karar verdi. Aynı gece Halife Abdülmecid Efendi yurt dışına çıkarıldı. Aynı yasa uyarınca Osmanlı Hanedanı'nın üyelerine de yurt dışı yolları görüldü. Yine aynı gün kabul edilen diğer yasalarla da, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırıldı. Yerlerine Başvekâlete bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı kuruldu. Cumhuriyetçiler açısından 3 Mart günü iki önemli kazanım sağlandı. Öncelikle cumhuriyete karşı siyasal bir seçenek gözü ile bakılan hilafet ortadan kaldırılıp; halife yurttan uzaklaştırıldı. Böylece cumhuriyetin büyük siyasal rakibi tasfiye edilmiş oldu. İkinci kazanımsa, her ne kadar artık hiçbir siyasal gücü kalmamış olsa da, hâlâ ayakta duran Saray'ın; mensuplarıyla birlikte ortadan kaldırılmasıydı (Koçak, 2000, IV: 136).

En yüksek yetki otoritesi olan Anayasa konusu gündeme geldi. Bu hususta TBMM'de iki ayrı görüş hâkimdi. Bazıları hükümetin geçici olduğunu bu sebeple anayasa oluşturmaya gerek olmadığını, diğerleri ise saltanat ve halifelik kaldırılıp egemenliğin millete verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Yeni devletin hukuk temelleri üzerine kurulmasını istiyorlardı. Farklı düşüncelerin varlığına rağmen 20 Ocak 1921'de, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edildi. Başlıca maddeleri şunlardı (Yalçın, vd., 2009, I: 197):

1. Hâkimiyet kayıtsız, şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır.
2. Yürütme kudreti ve kanun yapma yetkisi milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanır.
3. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi'nce yönetilir. Hükümeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adını alır.

Büyük Millet Meclisi'nin 1921 Anayasası'nda bazı değişiklikler yapıldı. 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı "bazı mevadının tevzihan tahdiline dair kanun" başlığını taşıyan hükümlerle, cumhuriyetin ilanı ve hükümet sistemi konusunda önemli değişiklikler getirildi. Teşkilat-ı Esasiye kanununa eklenen bir cümle ile "Türkiye Devleti'nin şekil hükümeti cumhuriyettir." hükmü kabul edildi. Buna paralel olarak devlet bakanlığı makamı, yani dar anlamda cumhuriyetin gereği olan cumhurbaşkanlığı oluşturuldu. Bu değişikliklerle cumhuriyet önce bir "hükümet şekli" olarak öngörülüp, kabul edildi. Ancak 1924 Anayasası ile birlikte bu durum düzeltilecek ve Cumhuriyet bir "devlet şekline" dönüşecektir. 1921'de hazırlanan Teşkilat-ı Esasiye, olağanüstü bir dönemde hazırlandığı için dar kapsamlı bir anayasa idi. Bu nedenle; ihtiyaçları tam karşılayamadığı için yeni bir anayasanın hazırlanması gerekmekteydi. Hazırlanan yeni anayasa 20 Nisan 1924'te 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye kanunu olarak TBMM tarafından kabul edildi (Doğan, 2011: 259).

Bu kanun 6 bölüm ve 105 maddeden oluşuyordu. En önemli maddeleri şunlardır: (Kili, Gözübüyük, 1985: 111,128)

Birinci madde: Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir. İkinci madde: Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır. Resmi dili Türkçedir. Başkenti Ankara'dır. Dördüncü madde: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder. Otuz birinci madde: Türkiye Reiscumhur, Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap olunur. Vazifei riyaset Reiscumhur intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. Altmış sekizinci madde: Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufatta bulunmaktır. Seksen sekizinci madde: Türkiye ahlisine din ve ırk olmaksızın vatandaşlık itibarıyla "Türk" ıtlak olunur.

1924 Anayasasına göre "Türkiye Devleti'nin dini, Dinî İslâmdır". Ancak 5 Nisan 1928'de, Halk Partisi bu hüküm Anayasada çıkarılmasına karar verdi. Bu amaçla 10 Nisan'da, Meclis bir kanun kabul etti. Aynı zamanda dini deyimleri ve atıfları kaldırmak üzere üç hüküm daha değiştirildi (Lewis, 1993: 275). 1930'de kadınlara belediye seçimlerine katılma, 5 Aralık 1934'te de milletvekili seçme ve seçilebilme hakları verildi. Seçmen yaşı da 18'den 22'ye çıkarıldı. 5 Şubat 1937'de Atatürk'ün altı ilkesi "cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık" anayasaya girdi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri sayıldı (Doğan, 2011: 259).

Türkiye Cumhuriyeti'nin en uzun süre yürürlükte kalan anayasası niteliğindeki 1924 Anayasası, 27 Mayıs 1960 askerî ihtilaline kadar hükmünü korudu. İhtilalle birlikte yürürlükten kalktı. Türkiye Cumhuriyeti'nde ilki 1960 askerî ihtilalinden sonra 9 Temmuz 1961 tarihinde, sonraki 12 Eylül 1980 askerî hareketinin ardından 7 Kasım 1982 tarihinde olmak üzere iki anayasa değişikliği yaşandı (Doğan, 2011: 259).

Birinci TBMM'nde siyasi partiler yoktu; sadece gruplar vardı. Bu gruplar ülkedeki siyasi yapıyı bir şekilde mecliste temsil ediyorlardı. Büyük grup Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu idi. Ancak bu grup kendi içinde bir bütünlük arz etmiyordu. İçinde ittihatçı, itilafçı, İslamcı, liberal, bolşevik gibi her düşünceden insan barınmaktaydı. Mustafa Kemal 10 Mayıs 1921'de TBMM'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla geniş tabanlı bir meclis grubu (I.Grup) kurdu. Yapılan seçimler sonunda Mustafa Kemal Paşa grup başkanlığına seçildi. TBMM'nde I.Grup ile birçok konuda çoğu defa görüş ayrılığına düşen muhalefet hareketi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasından 14 ay sonra; 1922 Temmuz'unda II. Grup adıyla teşkilatlı bir yapılanmaya girişti. Grubun lideri Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'dir (Doğan, 2011: 262). 1923 yılı ile birlikte her iki grup da 23 Ekim 1923'te siyasi partilere dönüştü. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları Halk Fırkası'nı kurdular. Bu parti 10 Ekim 1924'te isim değişikliği yapıp Cumhuriyet Halk Fırkasını aldı. 9 Mayıs 1935'te yine isim değişikliği yapıp Cumhuriyet Halk Partisi ismini almıştır. Bu partinin birinci başkanı Mustafa Kemal, ikinci başkanı İsmet Paşa, sekreteri ise Recep (Peker) Bey'dir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da varlığına rağmen rağmen CHP 23 yıl boyunca Türkiye'yi tek başına yönetmiştir. Mustafa Kemal 1938 yılında vefat edinceye kadar partinin genel başkanıydı. Daha sonra ise İsmet İnönü bu görevi devraldı (Yücel, 2006: 25). Halifeliğin kaldırılması ve cumhuriyetin ilan edilmesi gibi değişikliklerin ardından 1924 Anayasası siyasi partilerin kurulmasına müsaade etti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924'te Ali Fuat (Cebesoy) Paşa tarafından kuruldu (Koçak, 2000, IV: 140).

1930 yılına girildiği zaman, Türkiye milletlerarası işbirliği çalışmalarının dışında sayılabildi. Yalnız silahsızlanmayı hazırlama komisyonunun çalışmalarına katıldı. Beş yıl içinde bütün milletlerarası çalışmalara katılan bir devlet oldu. Briand'ın Avrupa Birliği projesine dahil ettirilmedi. 1931 Ocak tarihinde "hali hazır iktisadi buhranının Avrupa devletlerini alakadar etmesi" dolayısıyla Türkiye'nin de davetine karar verildi. Türkiye bundan sonra bu komisyonun çalışmalarına iştirak etti. Cenevre'de silahsızlanma konferansı sırasında yapılan temaslarda Türkiye'nin MC'ye girmesi görüşüldü. MC konseyinin 6 Haziran 1932 tarihli toplantısında Türkiye'nin MC'ye davet edilmesine ittifakla karar verildi (Esmer, 1953: 220). Türkiye'nin MC'ye girmesi için protokol Cenevre'de 18 Temmuz 1932 tarihinde tamamlandı. Toplantıda bulunan 43 devletin ittifakiyle Türkiye Cemiyet'e kabul edildi. Bu toplantıda Türkiye'yi temsil eden Cemal Hüsnü; iki yıl sonra da Türkiye MC konsey üyeliğine seçildi (Esmer, 1953: 221).

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinin ardından ülkenin sistemli bir yapıda yönetilmesi için Mustafa Kemal ordu ve siyaseti birbirinden ayırarak askerî liderlerden ya siyasi ya da askerî hayatı seçmelerini talep etti. Askerlerin bir kısmı siyaseti tercih edip askerî görevlerinden istifa ettiler (Ahmet, 2000: 274). Mustafa Kemal bir önceki devletin kötü simasını silmek adına modern bir ülke oluşturduğu gibi; eski yaşamı da Türk toplumunun içinden tamamen silmek ve toplumunu Batı ile örtüşmek için de çaba gösteriyordu. Bu amaçla sadece siyasi alanda kalmayıp sosyal ve kültürel değişiklikler de yapıyordu. Bu değişiklik çabaları için bazı kararlar aldı. 1925 yılında Şapka Kanunu çıkarıldı. 2 Eylül'de tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı. Din adamlarına gündelik giysiler giyme ve şapka takma zorunluluğu getirildi. 26 Aralık 1925'te ülkenin yeni saat ve takvimi kabul edildi. İlk kez Türkçe'de Latin harfleri benimsenerek; kaynakların Arap alfabesinden tercüme edilip Latin alfabesi ile yazılması kararı alındı. Soyadı kanunu getirildi; "paşa" ve "ağa" gibi lakapların kaldırılması gündeme geldi. Bu konunun çıkarılmasının ardından Mustafa Kemal kendisi için Atatürk soyadını seçti. Atatürk 10 Kasım 1938'e kadar çalışmalarını devam ettirdi. Zikredilen tarihte hastalık sebebi ile vefat etti (Koçak, 2000, IV: 162).

TBMM Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili Abdülhalik Renda yayınladığı bir bildiri ile 11 Kasım günü yeni cumhurbaşkanı seçiminin yapılması için Meclisi toplantıya çağırdı. 11 Kasım sabahı TBMM, Cumhurbaşkanı seçimini gerçekleştirdi. Seçim sonucunda oylamaya katılan 348 milletvekilinin tamamının oyunu alan İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ikinci cumhurbaşkanı seçildi. 26 Aralık 1938 günü toplanan CHP olağanüstü kurultayı ise cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'yü ilan etti (Doğan, 2011: 331).

1.2. Irak Devleti'nin Kuruluşu

Eskiden beri sadece İngiltere'nin değil Rusya, Almanya, Fransa gibi işgalci güçlerin de Irak üzerinde çıkarıcı istekleri mevcuttu. Bu ülkeler Irak'ta kendilerine yer ayırmak için sürekli fırsat kolluyorlardı. İngiltere'nin bu topraklarda yer alma arzusu, bundan üç yüz yıl öncesine, yani Portekiz ve Hollanda'nın Hindistan'ı işgal ettiği ve ticari ilişkilerini geliştirdiği döneme dayanmaktaydı. Bu nedenle; İngiltere Hindistan'ın yerini doldurabilecek bir ülke arayışına girdi. Irak'ı hedef ülke olarak seçti. Bu gelişmelerin arkasında önemli sebepler yer almaktaydı.

Stratejik sebepler arasında İngiltere'nin sanayisinin ve askerî gücünün ihtiyacı olan petrolün Irak, Arap ülkeleri ve İran'da bulunması; Irak'ın, Batı Asya ve Hindistan'ı bağlayan yol üzerinde olmasından bahsedilebilir. Ekonomik sebepler ise, Irak'ın, İngiltere sanayisi için ham madde temin edebilecek bir kaynak olarak görülmesinden ve ayrıca İngiltere'nin üretmiş olduğu sanayi ürünleri için bir pazar olmasından söz edilebilir (El-Caferi, 2000: 13-14).

I. Dünya Savaşı'ndan önce Irak; Bağdat, Basra ve Musul olmak üzere üç eyaletten oluşmaktaydı. Bu eyaletler Osmanlı Devleti'ne bağlıydı (Muntaşşığı, 1978: 21). Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında Almanya ile birlikte I. Dünya Savaşı'na katılmasını (Armaoğlu, 2014: 105) fırsat bilen ve yıllardır bu anı bekleyen İngiltere, derhal Irak topraklarını işgal etmeye başladı. İngiltere Dış İşleri Bakan vekili, Irak'ın işgali için üç yüz yıllık bir bekleyişin sona erdiğini söyledi. General Dilamin önderliğinde İngiliz askerî müdahalesi başladı. İngilizler, 6 Kasım'da Basra'nın güneyine inerek Fav'ı işgal etti. Basra'ya doğru ilerleyerek işgal alanını genişletti (El-Caferi, 2000: 16). Basra'nın işgalinden sonra Osmanlı ordusu iki cepheden geri çekildi. Birinci cephe, Dicle tarafındaki Omara; ikinci cephe ise Fırat tarafındaki Nasıriye idi.

Osmanlı çekilince, İngiltere 23 Kasım'da Basra'yı tamamen ele geçirdi. Daha sonra Irak'ın diğer topraklarını ele geçiren İngiltere, Bağdat'ı işgal etti (Şebib, 1984: 14,15). Basra'nın işgaline rağmen, diğer Avrupalı devletlerin Irak'ta gözü olmasından dolayı ülkenin tamamen işgali konusunda tereddüt oluştu; bu nedenle işgal meselesi zamana bırakıldı. Böylece Irak'ın işgali yavaş yavaş gerçekleşti. 1917 yılında General Mod önderliğindeki İngiltere ordusu Bağdat'a ulaşınca 19 Mart'ta bir bildiri yayınladı.

General bu bildiriye, "*İngiltere'nin Irak topraklarına işgalci ya da düşman olarak değil özgürlük getirmek amacı ile girdiğini*" söyledi. İngiltere ordusu dört yıl boyunca, yani savaş süresinden daha fazla, Irak topraklarının kuzeye doğru işgaline devam etti (El-Cede, 2004: 17; El-Caferi, 2000: 16). 31 Ekim 1918 tarihinde General Marshal kuvvetleri ile birlikte Musul'un 14 mil (22,5 Km) yakınında bulunuyordu. Savunma Bakanının emriyle 7 Kasım'a kadar Musul'un işgalini sürdürdü. Türk ordusunun savunmasına rağmen işgale devam edildi. İhsan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Mondros Ateşkes Antlaşmasınının 7. ve 14. Maddeleri'ne aykırı olmasına rağmen geri çekildi (İrland, 1949: 144).

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, İngiltere kendisine sağlam bir zemin temin etme arayışına girdi. Bu amaçla Irak'ın tamamında referandumlar düzenledi. Buna bağlı olarak 1918-1919 yıllarında yapılan referanduma göre kendi iktidarına şekil verdi. Hille, Kirne (Qirne) ve Nasireye de yaşayan halk, çıkarları yüzünden İngilizlerin kalmasını talep etti. Ancak Musul'da yaşayan Müslüman ve Kürt aileleri İngilizlerin kalmasına taraftar olmadı. Kerbela, Necef, Bağdat ve Kazımiye gibi şehirlerde referandum kolay bir şekilde yapılamadı. Özellikle direnişin kuvvetli olduğu Bağdat'ta, İngilizler etkili olamadı (İrland, 1949: 124-128).

Bu süre içerisinde Irak'ın tamamı oldukça kötü bir ekonomik ve sosyal yaşam sürdürdü. Şüphesizdir ki; kötü bir ekonomik hayat yaşayan insanların psikolojileri, bu durumdan giderek daha fazla etkilenmeye başladı. Bu da genel bir anlamda direniş ruhunu zayıflattı. Bu gerçek, Irak'ın I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki durumu ile açık ve net bir şekilde ortaya çıktı. Irak'ın talan edilip savaş meydanı haline getirilmesinin yanında; İngilizler, savaş giderlerini karşılamak gerekçesiyle işgal ettikleri yerlerde mümkün olduğunca fazla maddi gelir temin etmeye uğraşıyordu. Buna bağlı olarak arazi ve hayvancılık için uygulanan vergi ve harçları geçen yıllara nazaran kat kat yükselttiler (Mezher, 1978: 20-27). Ayrıca bölgede ve dünyada yaşanan olayların; 1916 yılında Hicaz'da Arap Devrimi'nin başlamasının, Mustafa Kemal önderliğindeki Türkiye Özgürlük Hareketi'nin, 1917 yılında Rusya'da baş gösteren Ekim Devrimi'nin Irak halkı üzerindeki etkisi çok büyük oldu (Emin, 2010: 81-82). Suriye'de bulunan Iraklı komutanlar da Irak'ta ulusal bir hükümet kurmak için acele etmekteydiler. Çünkü İngiliz hâkimiyeti ne kadar uzun sürerse; hassas konularda o kadar çok değişiklik yapılacaklarına inanıyorlardı.

Irak'ta ulusal bir hükümet kurma düşüncesi sadece Suriye'de bulunan komutanlarda değil, Irak'takilerde de vardı. Böylece ulusal hareket gün geçtikçe genişlemekteydi (İrland, 1949: 143-144). Bunu takiben, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Irak'ın tamamında, il ve ilçelerde birbiri ardına ayaklanmalar başladı. 1915-1916 yıllarında Necef, Kerbela, Hille ve Kufe'de büyük ayaklanmalar baş gösterdi. Ayrıca Kürt bölgelerinde de İngilizlere karşı ilk ayaklanma 1919 yılında Koyan Aşireti tarafından Zaho'da gerçekleştirildi. Aynı yıl içerisinde Süleymaniye'de Şeyh Mahmut⁴ önderliğindeki ayaklanmanın da diğer bölgeler üzerinde büyük etkisi

⁴ Şeyh Mahmut: Süleymaniye kentinin bilindik ailelerinden olup Kak Hamadi Şeyh'in torunudur. İngiltere hükümeti 1918 yılında Şeyh Mahmut'u Süleymaniye hükümdarı olarak kabul etti ve maaşını da

oldu. Devrimcilerin İngiliz kuvvetlerine karşı başlattığı bu ayaklanma çok ses getirdi. Nihayetinde Şeyh Mahmut esir alınıp Hindistan-Menfi'ye sürgün edildi. Barzan bölgesinde bulunan Kürtler Şeyh Ahmed Barzani⁵ önderliğinde ayaklandı. Ancak bu ayaklanma en katı şekilde bastırıldı (Muntaşşığı, 1978: 308-309). Bunu takiben Zaho, Amediye, Musul ve Akre İngiliz hâkimleri birbiri ardına öldürüldü (Mezher, 1978: 88).

1919 yılında din adamlarının İngilizlere karşı olan düşmanlığı Muhammet Taki'nin oğlu Muhammet Reza önderliğinde artmaya başladı. Irak ulusal hareketi birçok aşamadan geçti. Bağdat'ta cami ve evlerde birçok kesimden katılımcının hazır bulunduğu gizli toplantılar düzenlendi. Gizli bir cemiyet oluşturuldu. Gazete basmak yasak olduğu için broşürler duvarlara asılmaktaydı (İrland, 1949: 194-195).

Suriye'de bulunan Iraklı komutanlar ulusal bir hükümet kurulmasını talep ediyorlardı. Bu talep daha sonra Irak'a taşındı. Ulusal hareket çemberi bu şekilde genişleyerek devrimin gerçekleşmesini sağladı. Irak'ta farklı din, aile ve siyasi topluluklar mevcut olmasına rağmen bu grupların tamamı birlik olup bu uyuşmazlıkları bir kenara bıraktılar. Bu topluluklar, Irak'ın işgalinde ittifak kuvvetlerinin vermiş olduğu taahhütleri, ABD Başkanı'nın 14 maddelik listesini esas alarak Irak'ın bilinçlendirilmesini ve ulusal hükümetin kurulmasını vatani görev olarak kabul ediyorlardı (İrland, 1949: 147, 188, 189). 12. maddede Osmanlı himayesinde bulunan milletlerin kendi kendini yönetmesinden söz edilmesine rağmen 25 Nisan 1920 tarihinde Iraklılar şoke oldu. Çünkü San Remo'da düzenlenen kongrede Irak, İngiltere mandasına girmişti (El-Caferi, 2000: 24; El-Cede, 2004: 18).

Bütün bu olaylar Irak'ın tamamında bir ayaklanmaya sebep oldu. 20. Devrim olarak bilinen devrim, toplumun bütün kesimlerini ayırım gözetmeksizin kapsayan Irak'ın ulusal özgürlük hareketiydi (Mezher, 1978: 100-102). Devrime ilk destek 30 Haziran'da Remise (Remiph) bölgesinden geldi. Beni Cehim Aşireti'nin kuvvetleri, zirai sorunlardan dolayı İngiliz hâkim yardımcısı tarafından gözaltına alınmış olan şeyhlerini kurtarmak adına İngilizlere saldırı düzenledi. Bu olay Irak'ın tamamında etkili oldu. İngiliz kuvvetlerinin baskısı ve Şeyh Mahmut ayaklanmasının kısa süreli olması sebebiyle Süleymaniye'de etkili olunamadı. Bağdat'ta da çok fazla İngiliz kuvvetinin bulunması, vatandaşların devrimden uzak durmasına sebep oldu (İrland, 1949: 210-211; Mezher, 1978: 139). Eylül ayının sonlarına doğru devrim sona ermedi. İngiliz Yüksek Heyeti ve Hindistan'dan kuvvetlerin gelmesi devrimin gücünü azalttı. İngilizler, devrimi sonlandırmak adına hazineden yirmi milyon sterlin harcama yaptı. Ülke çok fazla zarar gördü. Çok sayıda insan hayatını kaybetti (İrland, 1949: 211,212). 1920 İsyanı'ndan sonra İngilizler, Iraklıların isteklerini dikkate alarak liberal bir politika uygulamaya başladılar (Eyicil, 2005: 375).

Her ne kadar 20. Devrim, fiili olarak etkili olamamışsa da, İngilizler kendi siyasetlerini gözden geçirme gereği duyarak ulusal hükümet kurma düşüncesini ön plana çıkardılar. Zira İngiltere, Irak'a doğrudan hükmetmenin artık fayda sağlamadığına inandı. Bunun sebepleri arasında pek çok gazetecinin eleştirileri yanı sıra maddi ve manevi zararın çok fazla olması ve buna bağlı olarak da masrafların artması gösterildi. Ayrıca Londra'daki parlamento üyelerinin Irak üzerindeki çıkarlarını korumak istemeleri sebebiyle İngiliz denetiminde bir Arap hükümeti kurulmasını gerekli görüldü.

15 Hindistan Repeyi olarak belirlendi. Bu bölgede Kürtçe ilk defa kullanıldı, ancak İngilterenin anlaşmaya uymaması sebebi ile sonuca ulaşamadı (Muntaşşığı, 1978: 306).

⁵Şeyh Ahmed Barzani: (1896-1969) Barzan Aşiretinin önderliğini yaptı. Din adamı kişiliğine sahip olup birçok Kürt aşiretinin Irak hükümetine karşı birleşmesini sağlayacak güce sahip idi. 1920-1937 Irak Kürtlerinin özgürlük hareketinde önemli bir rol aldı.

Bu projenin gerçekleştirilmesi adına Sir Birsî Koks⁶ görevlendirildi (El-Caferi, 2000: 25,26).

Sir Birsî Koks, 1 Ekim 1920 tarihinde Bağdat'a ulaştıktan sonra ilk iş olarak bir danışman encümeni oluşturdu. İlk toplantı 21 Ekim 1920 tarihinde gerçekleşti. İngiliz iktidarı ve Irak halkı arasında ortak bir çözüm bulmak için Irak'ın geçici hükümetinin kurulması için öneriler görüşüldü (Ez-Zyadi, 2012: 16). Birsî Koks, ulusal hükümetin kurulması için çok zamana ihtiyaç duyulduğunu düşünse de durumun düzeltilmesi adına bu adımın derhal atılması gerekiyordu (İrland, 1949: 216). Irak geçici hükümetinin kurulması için gerekli adımlar atılmaya başlandı. Ancak bakanlık koltuğuna talip olan fazla kişi vardı. Neticede Koks, Bağdat'ın zenginlerinden olan Abdulrahman Nakib'i⁷ bu pozisyona gelmeye razı etti. Kendisine verilen görev, her bir bakan ile birlikte bir İngiliz danışmanın bulunması şartı ile bir başkan ve sekiz bakandan oluşan bir encümen kurmasıydı. Bu şekilde birinci bakanlar kurulu oluşturulmuş oldu. İlk toplantı 2 Kasım 1920'de gerçekleşti (Ahmed, Hamidi, 1989: 27).

Koks, yönetimi Iraklılara bırakmakta acele ediyordu. Ancak yönetimi köklü bir şekilde Iraklılara bırakma niyeti yoktu. Buradaki temel amaç kötü vaziyetin iyileştirilmesiydi. Bu nedenle; her fırsatta, oluşturulmuş olan bu encümenin geçici olduğunu ve anayasa hükümetinin oluşturulduğu vakit hiçbir hükmünün kalmayacağını dile getiriyordu. İngilizlerin Irak'taki çıkarlarını korumak adına yapmaları gereken diğer bir işe bir başkan atamaktı. Bu bağlamda 21 Mart 1921'de Kahire Kongresi'nde Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal Irak Kralı olarak seçildi. Yine bu kongrede yeni devlet (Irak) ve İngiltere ilişkileri; yeni devleti koruma yöntemleri de görüşüldü (İrland, 1949: 224-226, 243; Eyicil, 2005: 376). Bu şekilde Faysal'a verilen söz bir ölçüde yerine getirilerek ona bir taç giydirildi. Böylece Irak'ta İngiltere'ye bağlı bir yönetimin kurulması sağlanıyordu (Gürün, 1986: 188).

Kral Faysal 23 Haziran 1921'de, İngiltere bandıralı bir gemi ile (North Broke) İngiltere Temsilcisi ile birlikte Basra'ya ulaştı. Burada Irak geçici hükümeti temsilcileri tarafından karşılandı (Ahmed, Hamdi, 1989: 31). Faysal'ın Irak Kralı olarak seçilmesinin ardından halk oyunu da alması gerekiyordu. 11 Temmuz 1921'de, Irak devleti encümeni ve geçici hükümetin başbakanı Abdulrahman Nekib tarafından Faysal Irak Kralı olarak seçildi. Resmi gazetede Faysal, Irak Kralı olarak isimlendirildi. Irak geçici hükümetinin yabancı demokrasisine ve yasalara uyması gerektiği belirtildi (El-Hasani, 1988, I: 55).

Aynı zamanda Irak'ın tamamında bir referandum gerçekleştirildi ve Faysal'ın Kral olarak seçilmesi için oy verme işlemi gerçekleşti. Bazı bölgelerde halkın yüzde 96'sının karşı çıkmasına rağmen halk, Faysal'ın kral olarak seçilmesine razı oldu (Mar, 2006: 47). Faysal'ın Irak Kralı olarak seçilmesi üzerine birçok İngiliz ve Irak diplomatıyla Irak halkının katılımı ile 23 Ağustos 1923'te, büyük bir şölen düzenlendi. Bu merasimde Kral Faysal bir konuşma yaptı. Konuşmasında kendisini Kral olarak seçtikleri için Irak halkına ve İngiltere hükümetine teşekkürlerini dile getirdi. İlk iş olarak da seçim yapılmasına karar verdi. Üzerinde durulması gereken noktalardan biri de şudur ki; Kahire Kongresi'nden önce Faysal'ın Kral olarak seçilmesi, İngilizler

⁶ Sir Birsî Koks: İngiltere'nin ünlü komutanlarından olup birçok alanda görev yaptı. İngilizlerin Bağdat'ı işgal etmesinin ardından Irak'ta sivil hâkim olarak atandı(1918-1920). Tahran'da bir görevle kalır. Yirmi Devrimi'nden sonra Irak'a geri dönüş yaparken 20 Şubat 1933'te öldü.

⁷ Abdulrahman Nakib: 7 Temmuz 1845'te Bağdat'ta dünyaya geldi. Bilim, din ve dil eğitimlerini o dönemin tanınmış kişilerinden aldı. Osmanlı döneminde birçok rütbe alarak Irak'ın işgalinden sonra 1920 yılında ilk bakanlar kurulu başkanı olarak seçildi. 12 Haziran 1927 yılında Bağdat'ta vefat etti (Sabri, 1987: 59-60).

tarafından zaten sağlanmıştı. Çünkü bütün taraflar Faysal'ın kral olarak seçilmesinin en doğru karar olduğunda fikir birliğindeydi (El-Cede, 2004: 28). Burada diğer bir sebepten Faysal'ın yerini muhafaza edebilecek kadar güçlü olmamasıydı. Bu nedenle Faysal İngilizlere daha fazla önem vererek I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin tarafında yer aldı. Ayrıca Suriye'de Arş kaybedildi (Ahmed, Hamdi, 1989: 30-32). Bu bağlamda Kral Faysal'ın İngilizlere hizmet edip onların çıkarlarını koruyacak bir şahıs olduğunu söyleyebiliriz.

Bu merasimden sonra geçici hükümetin Bakanlar Kurulu Başkanı Abdurrahman istifasını sundu. Ancak Kral Faysal kendisinden yeniden hükümeti kurmasını talep etti. Buna bağlı olarak 12 Eylül 1921'de, bakanlık aşağıda belirtildiği şekilde kuruldu:

1. Abdurrahman Nakib, Bakanlar Kurulu Başkanı
2. Hacı Remzi Bey, İçişleri Bakanı
3. Sason Hasqil, Maliye Bakanı
4. Naci Swedi, Adalet Bakanı
5. Cafer Asker, Savunma Bakanı
6. İzzet Kerküki, Ulaştırma Bakanı
7. Abdullatif Mendil, Ticaret Bakanı
8. Şeyh Abdulkarim Cezayiri, Eğitim Bakanı (Alim). Sonradan Cezayiri'nin bu görevi kabul etmemesi nedeniyle yerine Muhammet Ali Habe getirildi.
9. Dr. Hana Ciyag, Sağlık Bakanı
10. Muhammet Ali Fazıl, Diyanet Bakanı

Irak Hükümeti'nin kurulmasının ardından Irak devleti idari yapılanması on dört il olmak üzere şekillendirildi. Bu illerin her biri İç İşleri Bakanlığı'na bağlı şahıslar tarafından idare edilmekteydi. Aynı zamanda idari denetleme heyeti de kuruldu (Korye, 1998: 30). Kral, hükümeti 19 Ekim 1922'de, aşağıdaki işlemler için Kurucu Encümeni'nin oluşturulmasına karar verdi. Buna göre (El-Ğazali, 2002: 423):

1. Irak saltanatı için anayasa oluşturmak.
2. Temsilciler Meclisi seçim yasaı
3. Irak-İngiltere Anlaşması'nın onaylanması

24 Ekim 1922'de yapılması beklenen seçim için harcanan çabalar dini fetva, ulusal kuruluşların görüşleri, kuzey bölgesinde mevcut olan Kürt sorunu, Kurucu Encümeni'nde az temsilciye sahip aşiretlerin itirazları ve diğer sebeplerden dolayı başarıya ulaşamadı (El-Hasani, 1988, I: 149). Uygun ortamın oluşmasının ardından 27 Mart 1924'te seçim işlemi gerçekleşti. Böylece ilk Kurucu Encümeni oluşturulmuş oldu. Bu encümenin işi Irak İngiltere Anlaşması'nı⁸ onaylamak, Anayasa'yı ve Temsilciler Meclisi'ni oluşturmaktı (Korye, 1998: 31).

Irak anayasası için ilk çabalar 1921'de gösterilmeye başlandı. İngilizlerden oluşan bir komisyon Avustralya, Yeni Zelanda ve İran anayasalarından yararlanarak Irak Anayasası'nı oluşturmak için çalışmalara başladı. Hazırlanan taslak, Kral Faysal'a sunuldu. O da taslağı onayladı. Kral'a çok fazla yetki verilmiş olması, millet meclisinin İngiltere Antlaşması'na karşı alacağı bütün kararların geçersiz sayılması sebebiyle Irak Komisyonu anayasayı reddetti. Osmanlı ve Japonya Anayasası'ndan yararlanılarak ve büyük değişiklikler yapılarak yeni bir taslak hazırlandı. Londra'da bulunan Koloni

⁸ Irak-İngiltere Anlaşması: Bu anlaşma İngiltere denetiminde hazırlanıp, Irak üzerinde uygulandı. İngiltere delegesi bu anlaşmanın listesini Kral Faysal'a sundu. Bu anlaşma İngiltere için Irak'a hükmetmenin ve idareyi elinde tutmanın başka bir yolu, Iraklılar için ise İngiliz hükmüne son vermek anlamlarına geliyordu. Çünkü bir anlaşma özgür olmayan iki millet arasında imzalanamaz (Ahmed, Hamdi, 1989: 33; Irland, 1949: 265-266).

Bakanlığı'na gönderildi (El-Ğazali, 2002: 441). 1923 yılında anayasanın son hali belirlendi ve önsözü olan, 10 bölüme ayrıldı. 123 maddelik bir anayasa ortaya çıktı.

Anayasanın ön sözünde "*Irak bağımsız bir ülkedir, toprağı bölünemez ve feragat edilmez*" ibaresi belirtildi. Bağdat'ın başkentliğini yapmış olduğu Krallık Hükümü⁹ ve veraset sistemi yasa ile değiştirilebilmelidir. Kurulum Encümeni'nin 10 Temmuz 1924'te, Irak Anayasası üzerine görüşmeler yaptı. Ancak 14 Mart 1925'e kadar resmi olarak açıklanmayıp yayımlanmadı. Bunun sebebi ise, İngiltere'nin bu süre içerisinde mümkün olduğunca çok petrol imtiyazı elde etmek istemesiydi (Ahmed, Hamdi, 1989: 42).

Irak Devleti'nin kurulmasının ardından İngiltere halkın şikâyetlerini dindirmek adına manda yönetimi yerine Anlaşma yönetimine geçilmesi için çaba sarfetti. Bu bağlamda 1922'de ilk Irak Anlaşma kuruldu. Ayrıca halk tarafından çok şiddetli bir şekilde reddedildi. İngilterenin ısrarları üzerine bu anlaşma 10-11 Haziran 1924'te, Kurulum Encümeni tarafından onaylandı. İngilterenin rahatsız olmasına rağmen on yıl olan süre dört yıla indirildi. Daha sonra ise Irak-Türkiye arasındaki Musul meselesi İngiltere tarafından gündeme getirdi. Bu sorunun bir sınır meselesi olmasına rağmen kendisini konuya dâhil etti. İngiltere, 1926'da imzalanan antlaşmada yer aldı.

1927'de imzalanan anlaşma hariç İngiltere arasında imzalanan anlaşmalar birbirinin tamamlayıcısı mahiyetindedir. Bu anlaşmanın 3. maddesinde İngiltere, Irak'a bir taahhüt verdi. Bu taahhütte geçecek olan süre içerisinde durumun iyiye gitmesi ve hiçbir sorunun ortaya çıkmaması şartı ile 1932'de MC'ye üye olmak için yardımda bulunacağını belirtmiştir. İngiltere bu anlaşmaların imzalanması ve Irak'ın kendi elinde kalması için elinden gelen bütün gayreti gösterdi. Buna karşılık olarak ise Irak halkı sürekli olarak özgürlük talebinde bulunuyordu ve Irak Parlamentosu da İngiltere'nin baskısı ile uygulanan anlaşmaların baskısından kurtulmak için çok çaba sarfediyordu. Özellikle Abdulmuhsin Sadun¹⁰ bakanlık döneminde İngiltere'nin ordu üzerindeki baskısını kaldırmak, İngiltere temsilcisinin mali nafakasını kesmek ve askerlik ile maliyeti konu alan anlaşmanın dört yıl ile sınırlandırılması için büyük gayretler sarfetti. Göstermiş olduğu bu gayretlerin sonuç vermemesi üzerine 13 Kasım 1929, kendi hayatına son verdi (El-Hafu, 2002: 455-461).

Irak'taki ulusalcılık hareketlerine şiddetle karşı çıkılması ve hükümetin çabaları 1930 da Nuri Said¹¹ tarafından hükümetin kurulmasının ardından Irak ve İngiltere arasındaki görüşmeler yeni bir anlaşmanın imzalanması için yeniden başladı. Bu anlaşma gereği İngiltere Irak'a bu anlaşmanın özgürlük getireceğini, MC üyesi olacağını ve manda yönetime son vereceğini taahhüt etti. Irak bu taahhütü kabul etti. Ancak İngiltere'nin MC üyesi olmasının dışında anlaşma içeriği İngiltere lehine idi.

⁹ Irak devletinin kurulmasının ardından cumhuriyet sistemine geçilmesi talep edildi. Ancak İngiltere, Irak'ın daha cumhuriyet sistemine geçiş yapabilecek seviyede olmadığını bahane ederek bunu reddetti (Ahmed, Hamdi, 1989: 30).

¹⁰ Abdulmuhsin Sadun: Şerif Hicaz ailesinden olup 1879 yılında Nasiriye'de dünyaya gelmiştir ve annesi 16. yy başlarında Irak'a gelmiş olan bir Türk'tür. 1897 yılında İstanbul'da bulunan Aşiret medresesinden mezun olmuştur. Sultan Abdulhamit'in koruması olarak görev yapmıştır. 1919 yılında ailesi ile birlikte Irak'a kesin dönüş yapmış ve birkaç makamda görev yapmıştır. 3 defa hükümet kabinesi oluşturmuş ve 13 Kasım 1929'da intihar etmiştir (Basri, 1987: 67-68).

¹¹ Nuri Said: Muhammet Nuri Said Efendi 1888 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Askerlik eğitimini 1911 yılında İstanbul'da üstteğmen olarak tamamlamıştır. 1914 yılında İngilizler tarafından gözüne alınmış ve Hindistan'a sürgün edilmek istenmiş ancak daha sonra 1916 yılında Musul'a gitmesine izin verilmiştir. Hicaz'daki büyük Arap devrimine katılmıştır. Kral Faysal'ın yaveri olarak 1921 yılında Paris Kongresine katılmıştır. Irak'a döndüklerinde Genel Kurmay Başkanı olarak atanmıştır. Irak'taki krallık döneminde birçok rütbe almış ve birden fazla kez hükümet kabinesini oluşturmuştur. 14 Temmuz 1958'de Bağdat'ta öldürülmüştür (Basri, 1987: 126-131).

Uzun görüşmelerin yapılması komitenin onay vermesinin ardından Irak meclisin bir üyesi olarak kabul edildi (El-Caferi, 2000: 45, 46).

28 Ocak 1932'de, azınlıkların haklarını vermesi, yönetimde adaletli ve uluslararası yasalara uyması şartı ile Encümen, Irak'ın MC'ye girmesine razı oldu. 30 Mayıs'ta Irak, bu şartları kabul etti. 3 Ekim'de, Irak'a MC'de koltuk verildi (Irland, 1949: 329).

Irak bu şekilde MC üyesi oldu. Nuri Said, Irak bayrağını alarak MC'ndeki ilk Arap üye sıfatını aldı. Bunun üzerine Bağdat'ta büyük bir şölen düzenlendi. Kral Faysal bir konuşma yaptı (El-Hafu, 2002: 483, 484). 1932'de Irak'ta modern devlet oluşturulmasına doğru adımlar atıldı. İngiliz dostluğu sayesinde tahta çıkan I. Kral Faysal kendisi bağımsız ilan etti. Kendisinin nasyonalist bir lider olduğunu ortaya koydu.

Irak'ın tabiatında olan bölünmüşlük problemleri çözülemedi. Çünkü Irak nüfusunun dörtte biri Türk'tü. Dörtte üçü ise Kürt ve Araplardan oluşuyordu. Bunlar da Şii ve Sünni olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Çölde yaşayan Araplar arasındaki bölünmeler; Şii ve Sünni hizipleri devletin otoritesine zarar veriyordu (Eyicil, 2005: 377).

Irak 1932'de bağımsızlığını elde etti. Ancak I. Dünya Savaşı bu ülkenin büyük bir kısmının İngiltere'nin kontrolü altında kaldığını gösterdi (Mansfield, 1995: 75). 1933'te Kral Faysal'ın ani ölümü üzerine onun yerine geçen oğlu Gazi¹², Araplar arasında çok saygı gördü. Ancak 4 Nisan 1939'da Kral Gazi'nin bir otomobil kazasında şüpheli ölümü üzerine Irak'ta ayaklanmalar çıktı. Gazi'nin milliyetçi olmasından dolayı İngilizler tarafından öldürüldüğü şayiası çıktı (Eyicil, 2005: 377-378). Irak'ın MC'ye girmiş olması Irak'a sadece teoride özgürlük getirmişti. Fiili olarak Irak'ta Kral yönetimine son veren 14 Temmuz 1958'deki ayaklanmaya kadar Irak İngiliz yönetiminin gölgesinde kalmaya devam etti (El-Caferi, 2000: 234).

1.3. Musul Sorunu

Musul¹³ Orta Doğu'nun önemli bir noktasında yer alması sebebiyle çok çeşitli kültür ve medeniyetlerin buluştuğu bir bölge olagelmıştır. İnsanlık tarihinin ilk yazılı belgeleri bu bölgede ortaya çıkarıldı. İnsanların teşkilatlı topluma geçişte oluşturdukları bilgilere ilk olarak yine bu bölgede rastlandı. Musul'da Osmanlı hakimiyeti Yavuz Sultan Selim'in Safevi Devleti ile yaptığı Çaldıran Savaşı sonunda 1516 yılında başladı. Bu tarihten 1918 yılına kadar bu bölge Osmanlı yönetiminde kaldı. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi imzalandığı zaman Türk kuvvetleri Musul'da bulunuyordu. (Yazıcı, 2010: 26-27).

İngiltere, XIX. yy'ın sonralarından itibaren gönderdiği casuslar aracılığıyla Orta Doğu bölgesi hakkında bilgi edindi. Bu bilgiler, İngiltere'nin Orta Doğu'ya yapacağı askerî harekâtına da büyük ölçüde yön verdi. Musul-Kerkük bölgesinde zengin petrol yataklarının bulunması, İngiltere'nin bölgeyi ele geçirmek üzere diplomatik girişimlere hız vermesine neden oldu. I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında yapılan gizli

¹² Kral Gazi: I. Kral Faysal'ın oğludur. 21 Mart 1912'de dünyaya geldi. Dedesi Hüseyin Bin Ali tarafından büyütüldü. Babası Irak tahtına geçtiğinde kendisi 9 yaşındaydı. 5 Ekim 1924'te Irak tahtının varisi olarak belirlendikten sonra Bağdat'a gitti. 1928'de Irak Askeri Akademisine katılarak bu okuldan asteğmen rütbesi ile mezun oldu. 1933'te babasının vefat etmesinin ardından Irak Kralı oldu. 1939'da bilinmeyen bir kazadan dolayı hayatını kaybetti (Esved, 1986, III: 303).

¹³ 34-15 ve 37-15 kuzey meridyenleri arasında yer alan Musul, güneyde Bağdat, doğuda İran, kuzeyde Van ve Diyarbakır, batıda Zur vilayetleri ile çevrilidir. Türkiye'den doğup Basra Körfezi'ne dökülen Dicle ırmağının sağında yer alan, Bağdat'tan sonra ikinci büyük şehir konumundadır (Yazıcı, 2010: 23).

antlaşmalarda İtilaf Devletleri, Osmanlı'nın Orta Doğu'daki topraklarını harita üzerinde istedikleri gibi paylaştılar. Fırsat bulduklarında askerî harekât düzenleyerek amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştılar (Türkmen, 2003: 11).

Mezopotamya'da yer alan Musul, büyük devletlerin Orta Doğu'da petrol arama ve işletme imtiyazlarını elde etmek için birbirleriyle yarıştıkları bölge oldu. Nitekim Osmanlı Devleti tarafından 1908'den itibaren bölgede pek çok yabancı petrol şirketine hisse verildi (Türkmen, 2003: 13). Musul bölgesi İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD arasında sömürgecilik açısından rekabet konusu oldu. 1916 Sykes-Pikot Antlaşması'yla Musul, Fransa'ya bırakıldı. 24 Nisan 1920'de, yapılan San Remo Konferansı'yla Musul bölgesi Fransa tarafından İngiltere'ye bırakıldı. Çünkü Fransa Orta Doğu'da İngiltere'nin desteğini almak istiyordu. Bu amaçla Musul bölgesini İngiltere'ye verdi (Eyicil, 2005: 398).

I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında imzalandı. Osmanlı Devleti, gelişmeleri 31 Ekim 1918'de bir şifre telgrafla tüm ordularına gönderildi. Bu son derece önemli telgrafta;

"Bu gün, 31 Ekim 1918 öğleden muteber olmak üzere Düvel-i İtilafiye ile mütareke akd eyledik, Düvel-i mezkürenin murahasları keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta blunan orduların komutanlıklarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şeraitine suret-i kat'iyede riayet olunması ve tebliğin alındığının iş'arı lazımdır. Tafsilat ayrıca bildirilecektir" denildi (Türkmen, 2003: 15).

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada VI. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa Musul'da bulunuyordu. İngilizlerse hızlı hareket ederek Musul'a egemen olmak istiyorlardı. Mütarekenin imzalandığı sırada İngiliz kuvvetleri Musul'a 60 km kadar yaklaştı. 1 Kasım 1918 tarihinde İngiliz birliklerine Musul'u işgal emri verildi. Bu sırada İngiltere'nin Irak'ta bulunan İleri Kıt'aları Komutanı General Cassel, sanki mütarekeden haberi yokmuşçasına birliklerine Musul'a doğru ileri harekât emrini verdi (Türkmen, 2003: 15). Musul'un stratejik bir yer olması ve burada petrolün bulunması İngilizler'in Irak'ta ilerlemesine neden oldu. Osmanlı ordusu komutanı Ali İhsan Paşa razı olmamasına rağmen İngiltere, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. ve 16. maddelerini bahane ederek Musul'a girdi. Karşılıklı görüşmeler yapıldı. Kasım 1918'e kadar Osmanlı memurları görevde kaldı. Daha sonra bütün kayıtları İngilizlere verildi. Böylece Musul İngiliz kuvvetlerine resmen teslim edildi (El-Allaf, 2007: 202).

Musul meselesi İngiltere, Türkiye ve Irak arasında üzerinde çok tartışılan önemli bir konu haline geldi. I. Lozan Kongresi'nde (20 Kasım 1922 ve 4 Şubat 1923) Musul konusunda İngiltere ve Türkiye herhangi bir sonuca ulaşamadı (Mustafa, 2001: 97). II. Lozan Kongresi'nde Birinci Dünya Savaş sonrası oluşan sorunların birçoğu üzerinde uzlaşmaya varıldı ancak Musul meselesi çözülemedi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yeni olması nedeniyle Boğazlar, borçlar, mütekabiliyet, Hatay ve Evliye-i Selase konularında uzlaşma sağlanamamasına rağmen II. Lozan Antlaşması'nı 23 Nisan 1923'te imzalandı. Musul meselesi, Irak ve Türkiye arasında sınırların belirlenmesi konusunda önemli olmasına rağmen çözüme kavuşturulamadı. Bu tarihte Irak, İngiltere işgali altında bulunduğundan toplantılarda İngiltere temsilcisi de yer aldı.

Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi göre Musul meselesi dokuz ay içerisinde çözüme kavuşturulamazsa konu MC'ye taşınacaktı (El-Hasani, 1988, I: 272-273, Sander, Tarih siz: 69). Bu süre içerisinde Türkiye ve İngiltere İstanbul Konferansı'nda iki kez bir araya geldi. 19 Mayıs 1924'te başlayıp 5 Haziran'a kadar devam eden görüşmelerde iki ülkenin de aynı talepler üzerinde ısrar etmeleri yüzünden herhangi bir

sonuca ulaşamadı. Hatta taraflar arasındaki ilişkiler daha da kötüleşti (Armaoğlu, 2014: 289). İngiliz uçakları 9-22 Eylül 1924 tarihleri arasında Türkiye-Irak sınırlarını bombaladı. Bu bombalama sırasında mali zararın yanı sıra hayatını kaybeden veya yaralanan Türk askerleri de oldu. İngilizlerin kışkırtması sonucu Asuriler, Hakkari Valiliğine saldırdı ve birkaç kişi yaralandı (Hüseyin, 1977: 55). İngiltere ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi üzerine Milletler Cemiyeti, Belçika'nın başkenti Brüksel'de 29 Ekim 1924'te olağanüstü toplandı. Bu toplantıda problemlerin azaltılması için Türkiye ve Irak arasında geçici bir sınır (Brüksel Hattı) çizildi. Bu sınır takriben eski Musul-Hakkari sınıırıydı (Kürkçüoğlu, 2006: 356).

MC, 30 Eylül 1924'te bir komite kurdu. Bu komitenin görevi, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. bendine göre kendilerine verilen iş ile ilgili gereken bütün bilgiyi toplamaktı. Komitede üç üye bulunuyordu. Macar hükümeti eski başbakanı Kont Tilk, eski İsveç komisyon Bakanı M. Av. Versen ve Belçika'dan emekli Albay Paulos idi. Bu ülkeler tarafsız olarak kabul ediliyor ve adil karar vermeleri bekleniyordu. Türkiye ve İngiltere'nin komiteye yardımcı olmaları ve bütün masrafları karşılamaları ve karar verildiğinde iki tarafın komite kararına uyması gerekiyordu (Kürkçüoğlu, 2006: 356). MC Sekreterliği'nin belgesi Irak-Türkiye arasındaki sınır hattının belirlenmesi için gözden geçirildi. Lozan ve MC tutanakları, Türkiye ve İngiltere hükümetlerinin yazıları incelendi. Komite, yapılacak olan işlemler için bir program yaptı. Sorunlu bölgeleri ziyaret etme ve belgeler üzerinde araştırma yapma kararı aldı. Bu amaçla M. Av. Versen komite başkanlığına seçildi. Londra, İstanbul ve Ankara'ya ziyaretler düzenlendi. Komite ile birlikte hareket etmesi için bir danışman talebinde bulunuldu. Türkiye, danışmanın yanı sıra komite ile birlikte birkaç uzman da gönderdi.

Komite, tarafsız bir şekilde; objektif olarak işlerini yerine getirebileceği yetkiye sahip olduğunu garanti altına aldı. 26 Ocak 1925'te, Bağdat'a varan komite, burada birkaç gün geçirdikten sonra Bağdat Vilayeti ve Musul arasındaki mali ilişkiler ve aralarındaki yeni hükümet idaresi üzerinde çalışmalar yaptı. Aynı zamanda Irak Kralı I. Faysal ile de görüştü. I. Faysal konu hakkında;

“Türk halkına saygı duyuyoruz ve kendilerine hayırlı olanı diliyoruz. Barış içinde yaşayıp bütün insanlığa hizmet etmek istiyoruz. Bu amaca ulaşabilmek adına ülkemizin tek parça halinde kalması gerekir. Sınırlarımız olmalı ve bu sınırların herhangi bir saldırıya karşı emniyetli olduğundan emin olmamız gerekir ki bu bizim için ölüm kalım meselesidir” dedi (Fethullah, 2002: 464).

Türkiye-Irak arasındaki sınırın belirlenmesi için gönderilmiş olan komite 27 Ocak'ta Musul'a geçti. Irak İç İşleri Bakanı Abdulmuhsin Sadun, Musul halkına konu ile ilgili bir beyanname gönderdi. Bu beyannamede komiteye yardım edilmesini istedi. Çünkü bu komitenin korunması Irak hükümetinin sorumluluğundaydı. Beyannamenin baskıcı olması sebebi ile Musul'da bazı olaylar yaşandı (El-Hasani, 1988, I: 274).

Kont Tilk, komitenin 27 Ocak'ta Musul'a vardığını ve şehre yaya olarak girdiklerini belirtti. Türkiye Hükümeti danışmanı Cevat Paşa, askerî üniforma giyerek halkın içine girdi. Onun etrafında toplanan halk ellerinden öperek "Yaşasın Türkiye" sloganları attılar. Bu arada Paşa'nın etrafına toplanan kişilerin sayısı giderek arttı. Yüzlerce kişi toplandı. Polis toplanan halkı dağıtmaya çalıştı, ancak halk yine de halk toplanmaya devam etti. Bu konuda Tilk şunları söyledi. *“Belediyenin karşısında yer alan Irak Ulusal Stadyumu'nun önüne vardığımız vakit protesto yapan öğrencilerle karşılaştık, Irak bayrakları taşıyan bu grup Kral Faysal lehine sloganlar atıyorlardı. Kaldığımız yere geri döndük fakat halk protestoya devam ediyordu, polis ise çevrelerini*

kuşatmıştı” dedi (Fethullah, 2002: 473-474). Ancak aslen Arap olan Satih El-Hasrı yazısında, bu olayı farklı bir şekilde anlatır. Yazar, komitenin geçişi sırasında halkın Türkiye bayraklarını taşıdığını, yol üzerinde bulunan bir okuldaki öğrencilerin protesto yaptığını, komite üyelerine saldırıldığını, komite üyelerinin Türk bayraklarını protestocularardan aldığını, Cevat Paşa'nın çaresiz bir şekilde kaldığı yere geri döndüğünü ve öğrencilerin protestoyu gerçekleştirdiğini belirtir. (El-Hasri, 1968, I: 508). Kont Tilk tarafsız bir temsilci olarak orada bulunmasından dolayı onun yazdıkları gerçeğe daha yakın gibi kabul edilmektedir. El-Hasri'nin Arap milliyetçisi olarak tanınmasından dolayı durumu anlatmasında objektif olamayacağı belirtilmektedir.

Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı komitenin işleri bir süre aksadıysa da daha sonradan çalışmalara tekrar başlandı. Üzerinde durması gereken önemli bir konu da Türkiye'nin bu bölgede bir referandum yapılmasını istemesiydi. Fakat İngilizler bu isteği reddetti. Çünkü İngiltere, sınır gibi büyük bir sorunun bu kadar basit bir istekle çözülemeyeceğini düşünüyordu (Fethullah, 2002: 488,489). İngilizler, birçok Kürt'ün Türkiye'ye döneceğinden endişeleniyorlardı. Bu nedenle Irak hükümeti ile birlikte Musul'u kendilerine çekmek ve referandum sırasında kendilerine oy verdirmek için çalışıyorlardı. Bu amaçla Irak İç İşleri Bakanı, Ocak 1925'te Musul'u ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Irak tarafında kalmaları şartı ile Kürtlere ulusal haklarının verileceğini bildirdi. Bu amaca ulaşmak için İngiltere temsilci ve siyasetçilerinin katılımıyla Erbil'de bir kongre düzenlendi. I. Kral Faysal, Musul'u ziyaret ederek Kürtlere Irak'taki ulusal haklarının verileceği söyledi. Buna karşılık olarak Türkler, taraftarları aracılığı ile bölgede faaliyetlere başladı. Özellikle de Kerkük ve Erbil'de vilayetlerinin temsilciliğini yapan Fettah Bey ve Nazım Neftçizade gibi Türkmenler etkin rol aldı. Ankara'da bulunan Yüksek Ulusal Encümen, 1924'te yetkilerini kullanıp buradaki Türklerin, Türkiye tarafında kalması içi gayret etti (Ali, 2003: 459-462).

Başlangıçta bazı güçlüklerle karşılaşan komite hızla çalışmalarına başladı. Çünkü daha sonra cezalandırılma ihtimaline karşı halk, özgür bir şekilde düşüncesini belirtmekten endişeleniyordu. Komitenin açıklama yapmasının ardından halk sorulara daha doğru cevaplar vermeye başladı. Kişisel çıkarlar oylar üzerinde çok etkili oldu. Özellikle yetki sahibi kişiler makam sahibi olma amacındaydılar (Fethullah, 2002: 641). "Türkler mi yoksa İngilizler mi daha iyidir?" sorusu Irak hükümetini telaşlandırıyordu. Başbakan, İngiliz temsilcisi aracılığıyla 6 Şubat 1925'te, komiteye bir bildiri gönderdi. Dindar halkın İngilizlere karşı, dini duygularının güçlenmesiyle Türklerle oy vermelerinden korktuklarını dile getirdi. Ancak komite başkanı çok şiddetli bir şekilde bu bildiriye cevap verdi:

“Sorunlu bölgelerde detaylı araştırma yapma ve bize verilen görevi yerine getirme hakkımız vardır. Bu soruların gizlice bazı kişilere sorulmuş olması ve onların da durumu başbakana iletmeleri ilginçtir. Bundan daha ilginç olanı ise sorular yanlış yazılmış ve başbakan buna inanıp eleştirmiştir” dedi (El-Hasani, 1988, I: 275).

MC Komitesinin üyeleri Musul'da kalmayıp, vilayetin diğer il ve ilçelerine dağıldılar. Sadece M. Av. Versen ve Cevat Paşa Musul'da kaldılar. Kont Tilk, Nazım Bey ve bir İngiliz komutan Shaklava ve Mahmur'a gittiler. Albay Paulos ve Sabih Bey, Kerkük ve Çemçemal'ı ziyaret ederek; bu ziyaretler sırasında bölgede bulunan aşiretler ile görüşmeler yaptılar. Konuyu şehir halkına anlatmak daha kolay oldu. Fakat köy halkına anlatmakta güçlüklerle karşılaşıldı. Sorulan soruları herkesin anlama kapasitesi aynı değildi (Fethullah, 2002: 483).

Türkiye ve İngiltere sorunun çözümünde kazanan taraf olmak için beyanatlarını MC'ye sundu. Bu beyanatlar ekonomik, sosyal, tarihi, coğrafi, yasal ve siyasi

konulardan ibaretti. Türkiye, problemlı bölgelerde yaşıyan halkın düşüncelerine büyük bir önem veriyordu. Çünkü bu bölgelerde yaşıyan Kürt halkın çoğunlukla Türkiye taraftarı olduğu ve Türkiye ile kalmak istediklerini söylüyordu. Aynı şekilde İngiltere hükümeti de halkın düşünceleriyle ilgili olarak birçok siyasi belge temin etti. Bu belgelere dayanarak Musul halkının Arap devletiyle kalmak istediği belirtti (Mine, 2012: 241). Fakat bilinmesi gereken bir şey vardı ki; Musul Vilayeti halkının Bağdat ve Basra gibi Sünni-Şii Araplardan meydana gelmemesiydi. Bu vilayette Arap, Türkmen ve çoğunlukla Kürtler yaşamaktaydı. Burada Kürtlerin çoğunlukla bulunması kendilerine bir devlet kurma ümidini sağlıyordu. Bu ümit, 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti ve İtilaf Kuvvetleri arasında imzalanan Sevr¹⁴ (Sevres) Antlaşması'nda ortaya çıktı (Andırsın- Stansfild, 2004: 45). Bu bölgede yaşıyan halkın büyük bir çoğunluğu Kürt'tü ve Sünni mezhebine bağlıydı. Bu nedenle I. Kral Faysal bu konu ile ilgili olarak İngiltere temsilcisi Birsi Koks'u uyardı. Sünniler ve Şiiler arasında eşitlik sağlanarak Irak'ın bölünmesine engel olunacağını belirtti (Olsun, 2001: 16-17).

Asuri meselesi, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı kullandığı unsurlardan biriydi. İngiltere, Türk yetkililerin Asurilere kötü muamele ettiğini, bu durumun bir kez daha Musul'da da tekrarlanabileceğini iddia ediyordu. Komite bu durumu meşru olmayan bir şekilde izah etti. İngilizler sınır bölgesinde Asuriler için bir alan oluşturma çabasına girdi. İngilizlerin amacı açıktı. Mesele Asurilerin taleplerini yerine getirmekten ziyade, Asurileri bölgeye yerleştirerek Kürt ve Türklere karşı harekete geçirmektir (Fethullah, 2002: 654). Komitenin yasal görüşü; hükümet kendi işine son verinceye kadar problemlı bölgelerin Türkiye'nin bölünmez bir parçası olarak kalması yönündeydi. Çünkü Musul Vilayeti İngilizler tarafından savaş döneminde alınmamış, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından yasalara aykırı bir şekilde işgal edilmişti. Türkiye'nin Musul'dan elini çekmesi kolay olmadı. Misakı Millî'de "Musul'un Türkiye'nin bölünmez bir parçası olduğu" belirtilmişti. Bu yüzden 1922 yılında bu vilayetin kazanılması amacıyla Mustafa Kemal Paşa, Rawanduz bölgesine bir kuvvet göndermek için hazırlık yaptı. Bu görev Özdemir olarak bilinen Ali Şerif'e verildi. Bu kuvvet 22 Haziran'da Rawanduz'a ulaştı ve İngilizler ile karşı karşıya geldi. Bölgede bulunan aşiretler -özellikle de Kerim Fatih'in yardımcılarıyla- ilerleme kaydedilerek İngilizlere karşı zafer kazanıldı. Özdemir'in zaferi İngilizleri çok fazla telaşlandırdı. Böylece sadece Kerkük ile Erbil Irak'ın elinde kaldı. Süleymaniye'nin durumuna bir çözüm bulmak adına çaresiz bir şekilde Şeyh Mahmut'un geri getirilmesine karar verildi. Ancak yetki alanı Süleymaniye ile sınırlandırıldı. Noil ise Şeyh Mahmud'un yardımcısı sıfatı ile atandı. Şeyh Mahmut, alınan bu karara bağlı kalmadı. Kendisini Kürdistan hükümdarı ilan etti (Öke, 1991: 82).

I. Kral Faysal ve Irak hükümeti Şeyh Mahmut'un dönüşünden memnun değildi. Fakat İngilizler bu durumu dikkate almıyordu. İngilizler'in kötü idaresi ve halkın dinî inançlarına bağlı kalarak direnmesi, Özdemir'in başarılı olmasına; hızlı bir şekilde zaferi kazanmasına neden oldu. İngilizler, Kürtler'in milli duygularını uyandırmaya, bu duyguyu dinî inançların önüne geçirmeye ve bu şekilde de Kürtler'in Türklere yardım etmesine engel olmaya çalıştı (Ali, 2003: 385). Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'ye geri gönderilmesinin sonucunda aşiretler ikiye bölündü. Bir kısım aşiretler Türklerle birlikte İngilizlere karşı savaşırken diğer bir kısım Şeyh Mahmut'la birlikte hareket ettiler.

¹⁴ Bu antlaşma ilk uluslararası antlaşma olarak kabul edilir. 60, 63 ve 64. Maddelerde Kürt bölgelerinde bağımsız bir Kürt devleti kurulmasından söz edilir. Fakat bu antlaşma tatbik edilmedi. Bu maddelerde belirtilen sınırlar Kürtlerin yaşadığı bölgelerin çok azını kapsamaktaydı. Daha öncesinde de Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa Kürt meselesini konuşmak için bu konferansa katılarak "Kürt Sorunu" ile ilgili bir yazı sunmuştur (Mustafa, 2001: 59).

İngilizler, Şeyh Mahmut'un kendisini Kürdistan hükümdarı ilan etmesini endişeyle karşıladı. Hatta onun geri getirilmesinde hata yaptıklarını anladılar (Öke, 1991: 85).

Misis Beyl, bu konuyu "Türk asker sayısının üç bin olup, Türklerin Asurileri katlettiğini ve hükümetin de bu duruma sessiz kaldığını" söyleyerek açıklar. Aynı dönemde Kral Faysal, vakit geçirmek için Hanakin'i ziyaret etmiştir (Beyl, 2003: 633). Bu olaylar üzerine İngiltere'nin Irak'ın gerçek hükümdarı olduğu anlaşılmıştır. Görülüyor ki; İngilizler, Malik Faysal'ı halka zulmetmek için maşa olarak kullanmıştır.

Musul Vilayeti halkının Irak ile kalmak ya da Türkiye'ye bağlanmak konusundaki görüşleri farklıydı. Arapların bir kısmı İngiliz idaresi altında yaşamaktansa Türkiye'ye bağlanmak istedi. Milliyetçi Araplar, Irak Arap devletinde kalmayı tercih etti. Kürtler ise üç farklı düşünceye sahipti. Bir kısmı, Süleymaniye bölgesinin bağımsız bir Kürdistan olmasını istedi. Bir kısmı Türkiye'ye bağlanmak, diğer bir kısım ise Irak ile kalmaktan yanaydı. Türkmenlerin çoğu Türkiye'ye bağlanmak, az bir kısmı ise Irak'ta kalmayı tercih etti. Yahudi ve Asuriler ise Irak ile kalmaktan yanaydılar (Fethullah, 2002: 643- 646). 18 Mart'ta komite Musul'a dönerek birkaç gün bilgi topladı. Daha sonra elde ettiği bu bilgileri sınıflandırmakla uğraştılar. Bunun ardından Musul'u terkedip nihai kararı vermek üzere 20 Nisan'da Cenevre'de bir toplantı düzenlediler. 3 Eylül 1925'te komite raporunun değerlendirilmesi için MC Encümeni toplandı. Toplantıda Türkiye temsilcisi Tevfik Rüştü Aras, İngiltere temsilcisi Lord Aimry hazır bulundu. Komitenin raporu ile ilgili görüş ve eleştirilerini dile getirdiler (Fethullah, 2002: 485).

Başta Tilk olmak üzere İngilizler komiteye karşı şüpheli bir yaklaşım sergiliyordu. Çünkü Macaristan Türkiye'de büyük bir yatırım elde etme çabasındaydı. Bu nedenle komitenin Türkiye lehine karar vermesi için Macaristan'ın elinden geleni yapacağını düşünüyorlardı. İngilizleri rahatsız eden diğer bir konuya komitenin Irak ve İngiltere hükümetlerinin temin etmiş olduğu tercümanlardan rahatsız olmasıydı (Beyl, 2003: 654). Netice itibarıyla beklenen olmadı. MC, nihai kararı İngilizler lehine verdi. Irak lehine karar verildi demiyoruz. Çünkü bu dönemde Irak yeni kurulmuş bir devletti. Koloni devletlerinin MC kararında menfaati olmasaydı İngilizler bu kadar sıkıntıya katlanmazlardı. Bazı kaynaklar Şeyh Said Piran'ın 1925 yılında Türkiye'de ayaklanmasının Musul meselesinin Türkiye'nin lehine çözümünde negatif bir etki yaptığını belirtirler. Bu ayaklanma MC Komitesi'nin Musul'a ziyaret gerçekleştirdiği vakitte gerçekleşmişti. Kürt Sorunu şüphesiz verilen kararda etkiliydi (Kürkçüoğlu, 2006: 376).

Söylenmesi gereken bir başka husus; İngiltere Dış İşleri Bakanlığı yetkililerinin çoğunun Türkiye'ye daha fazla toprak vermek istemesiydi. Ayrıca bu sınırın çizilmesinde Sir Birs Koks'un büyük bir rolü vardı (Olsun, 2001: 18). İngiltere'nin iktisadi çıkarlarının korunması için Irak'ın daha fazla kuvvetlendirilmesi gerekiyordu.

Meclis, 16 Aralık 1925'de Üçlü Komisyon raporunu benimseyen, yani Brüksel hattının güneyindeki toprakların Irak'a bağlanmasını kabul eden kararını aldı. Meclis, yine komisyonun öngördüğü biçimde, Irak'taki manda yönetiminin 25 yıl uzatılması konusunda İngiltere'yle Irak arasında yeni bir ittifak antlaşması yapılmasını da istedi. Kararda özetle şöyle denilmekteydi (Kürkçüoğlu, 2006: 363):

"Altı ay içinde, bu şartın yerine getirildiği, meclisin bilgisine sunulduğu takdirde, meclis, bu kararının kesinleştiğini ilan edecek ve sınır çizgisinin belirlenmesi için gerekli tedbirleri gösterecektir. İngiltere Hükümeti, Mandater Devlet olarak, Kürt halkı için Soruşturma Komisyonunca öngörülen mahalli yönetime ilişkin güvenceleri aldığını gösteren yönetsel tedbirleri, meclise sunmağa çağırılır".

MC kararının ardından Türkiye, alınan karardan rahatsız olarak; Musul vilayetini kaybetmiş olmaktan dolayı tazminat talebinde bulundu. İngilizler ile yapılan oturum ve görüşmeler sona erdi. 5 Haziran 1926'da, Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında üç taraflı bir antlaşma imzalandı. Bu durumun Irak ve Türkiye arasında yaşanan ilk iletişim olduğunu söyleyebiliriz. Bu antlaşmaya göre Musul, Irak sınırı içinde kalacaktır. Antlaşmanın 1. maddesinde Türkiye-İrak sınırı belirlenerek hat çizildi (El-Hasani, 1988, II: 66). Antlaşma'nın 14. maddesine istinaden Türkiye'ye 25 yıl boyunca petrolden yüzde on pay verilerek, petrol çıkarma yetkisi, Turkish Petroleum Company şirketine bırakıldı (BCA, Fon No: 30 1000- Kutu No: 258- Dosya No: 740-Sıra No: 2). Böylece Musul sorunu İngiltere'nin istediği şekilde çözüldü.

Bu antlaşma, onaylanmak amacıyla 7 Haziran 1926 günü TBMM'ye getirildi. Yapılan görüşme tartışmalardan sonra Dış İşleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) şu sözleri söyledi:

"...Yakındoğu'da başlıca gücü temsil eden Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli siyaseti, medeni milletler arasında intizam ve terakki unsuru olarak çalışmak olduğundan, cihanın ve yakındoğunun barış ve huzuru ve Irak'ın istiklal ve saadeti namına ve Büyük Britanya İmparatorluğu ile ilişkilerimizi normal bir hale getirmek için tek askıda kalan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık. Memleket nazik bir durumdadır. Dokuz yıldır savaşılan bir dönemden çıkıyoruz. Musul hakkındaki kararı tanımamak, bizi ister istemez yeni bir savaşa sürükleyecekti. Faşist İtalya yürümeye hazırды. Gazi (Atatürk) ve hükümeti bunu çok iyi biliyordu. Bunun içindir ki bağrımıza taş basarak, Musul'u bırakmaya razı olduk" (N.Şimşir, 2004: 68).

Musul Meselesi'nin çözülmesi, uluslararası kamuoyunda büyük bir önemle takip ediliyordu. Rusya, Almanya, İran ve Afganistan hükümetleri Türkiye taraftarıydı. İtalya, İngiltere ve Arap ülkeleri Irak taraftarıydılar. Amerika ise, Musul Meselesi'ni sadece petrolü esas alarak iktisadi açıdan değerlendiriyor; siyasi ve yasal olarak bu konu ile ilgilenmiyordu. Amerika Dış İşleri Bakanı açık bir şekilde hak ve politikalarını savunmak istediklerini bildirildi. MC kararının ilan edilmesinin ardından Amerika ve Osmanlı şirketleri, İngiltere'den 50 milyon dolar tazminat talebinde bulundu. New York Times Gazetesi'nin bir yazısında devletlerin, MC'ye üye olmasalar bile petrol ve türevlerinin ticaretini yapmakta eşit oldukları belirtiliyordu. Çünkü bir savaş olması durumunda sadece İngiltere değil MC ve diğer milletlerin de savaşı olacaktı (Hüseyin, 1977: 284-290). Böylece Türk-İrak sınırı çizilerek, iyi komşuluk Antlaşması imzalandı. Bu Antlaşma ile Türkiye, Musul Vilayetini ve Musul'daki Türkmenler'i¹⁵ Irak'a bırakmayı kabul etti (N.Şimşir, 2004: 67).

¹⁵ Türkmenler, Telafer, Musul, Erbil, Kerkük, Altunköprü, Tuzhurmatu, Kifri, Karatepe, Hanekin, Mendeli ve Bagdat'ın güneydoğusunda bulunan Bedre'ye kadar uzanan şerit üzerinde dağınık biçimde ikamet etmektedir (Sandıklı, vd., 2013: 5)

2. TÜRKİYE İLE IRAK ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN BAŞLAMASI

2.1. Türkiye-Irak ilişkileri (1927-1939)

Musul Meselesi'nin MC tarafından Irak lehine çözülmesi Türkiye'den çok büyük tepki aldı. İngiltere, tarafları razı etmek için çok fazla çaba harcadı. Bu çaba sonucunda 5 Haziran 1926'da bir sonuca varıldı. Böylece Irak, Türkiye ve İngiltere arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma görüşmelerinde Türkiye'yi Tevfik Reşit Aras, Irak'ı Nuri Said ve İngiltere'yi R. S. Landsy temsil etti.

Bu antlaşma üç bölümden oluştu. Birinci bölümde Türkiye ve Irak arasındaki "Sınır", ikinci bölümde "İyi Komşuluk" ve üçüncü bölümde "Genel Hükümler" yer aldı.

Antlaşmanın 1. maddesinde Türkiye-Irak sınırı belirlenerek, hat çizildi (El-Hasani, 1988, II: 66). Taraflar arasında sınır anlaşmazlığının çıkmaması için antlaşmanın 13. maddesine göre her iki hükümeti temsil eden daimi sınır heyeti kuruldu. Irak Hükümeti'nden Musul tugay mutasarrıfı, bir İngiliz danışmanı, ordudan bir komutan ya da polis, Türkiye'den ise Mardin ya da Diyarbakır valisi ve ildeki bir ordu komutanı heyette yer aldı. Bu heyet her altı ayda bir sırasıyla Irak ve Türkiye'de toplandı. (Mustafa, 1981: 18). Türkiye-Irak Sınır Heyeti ilk kez 19 Ekim 1926'da Irak sınırında toplantı yaptı. Irak hükümeti bu toplantıyı çok büyük bir memnuniyetle karşıladı (El-Hasani, 1988, II: 79). Bu heyet mutat olarak toplantılarına devam etti. 20 Mayıs 1928'de, Mardin'de yapılan toplantıda Musul müfettişi de hazır bulundu (BCA, Fon No: 30 1000- Kutu No: 230- Dosya No: 548- Sıra No: 5). Türkiye Heyet Başkanlığı'nın 07.01.1930 tarihli rapora¹⁶ istinaden, daimi Sınır Heyeti'nin beşinci toplantısı Musul'da yapıldı. Bu toplantıya katılmak üzere 15 Ekim 1929'da Musul'a hareket edildi. 17 Ekim'de toplantıya başlandı. Türkiye-Irak Daimi Sınır Heyeti 7 oturum yaptı. Birçok konu ve sorun üzerinde görüşmeler yapıldı. Türk heyeti 30 Ekim 1929'da Musul'dan ayrılıp Zaho yolu üzerinden 1 Kasım'da Diyarbakır'a ulaştı (BCA, Fon No: 30 10 0 0- Kutu No: 230- Dosya No: 548- Sıra No: 7).

Antlaşmanın 14. maddesine istinaden Türkiye'ye 25 yıl boyunca petrolden yüzde on pay verilerek, petrol çıkarma yetkisi, Turkish Petroleum Company Ltd şirketine bırakıldı (BCA, Fon No: 30 1000- Kutu No: 258- Dosya No: 740- Sıra No: 2).

Yapılan antlaşma 12 Haziran 1926'da Irak Hükümeti tarafından onaylandı (Mustafa, 1981: 18). Irak ile Türkiye arasındaki sorunların çözülmesinde İngiltere etkili oldu. Bu nedenle I. Kral Faysal, İngiltere Meliki Beşinci Corce'a bir mektup göndererek teşekkür etti (El-Hasani, 1988, II: 73). Aslında İngiltere'nin Musul Meselesi'nin Türkiye ile çözümünde gösterdiği çabalar, sorunu Irak lehine çözmek arzusundan değil, Irak'taki önemli petrol sahasını kendi kontrolünde tutmak istemesinden kaynaklanmaktaydı.

Antlaşma imzalandıktan sonra I. Kral Faysal, 17 Haziran 1926'da, bir davet verdi. Temsilciler Meclisi'nin bütün üyeleri, Irak ve İngiltere'den misafirler bu davete katıldı. I. Kral Faysal davette yaptığı konuşmada “ *Ülke saldırı altındaydı, bildiğiniz üzere hepimiz gelecekte kuşkuluyduk. Bu hükümeti kurduğumuz vakit tedirgindik. Çünkü komşularımızın neler yapacağını bilmiyorduk. Ancak şükürler olsun ki bu tehlike geçti. Yapmamız gereken sadece ülkemizin kalkınması ve gelişmesi için çaba sarfetmektir*” dedi. Konuşmasını “*Komşularımız ve bütün dünya ile barış içinde yaşamak istiyoruz*” şeklinde tamamladı. I. Kral Faysal, 29 Haziran 1926'da, antlaşmayı onayladı (El-Hasani, 1988, II: 74-77). Türkiye bu anlaşmadan memnun olmasa bile

¹⁶ Bkz. Ek-1

TBMM, 7 Haziran 1927'de onayladı (N. Nişmir, 2004: 68). Türkiye'nin Musul vilayetinden vazgeçmesi o dönemde ülke içinde sağlam ve istikrarlı bir yapı oluşturmak istemesindendi. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulmuştu. Kendi ayaklarının üzerinde durabilmesi için daha fazla güce ihtiyacı vardı. Diğer bir taraftan ise meselenin içinde İngiltere vardı. O dönemde Türkiye için büyük bir ülke ile savaşa girmek riskliydi. Özellikle belirtilmesi gerekir ki; Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nda askerî gücünün büyük bir kısmını kaybetti. Bundan dolayı Türkiye'nin savaşacak gücü azalmıştı.

Yukarıda belirtildiği gibi bu antlaşma Türkiye ve Irak arasındaki sorunların çözümünde ve ilişkilerin geliştirilmesinde bir başlangıç oldu. Ancak Irak dış ilişkilerde ve diplomatik işlerde bağımsız değildi. Çünkü İngiltere, doğrudan Irak'ın dış ilişkilerine yön vererek; bu şekilde kendi çıkarlarını koruyordu (Es-Sa'îğ, 2012: 35). İlk kez 1927 yılında Cafer Askerî döneminde komşu ülkelerde Irak konsolosluklarının açılması için çaba sarfedildi. Bu şekilde Ankara ve Tahran ile diplomatik ilişkilerin oluşturulması amaçlandı. Ancak İngiltere bu iki ülkede diplomatik temsilciliklerin açılmasının Irak'a mali yükümlülük getireceği bahanesi ile karşı çıktı. Ankara'da bina fiyatlarının çok pahalı olduğunu, binanın ücretsiz temin edilmesi halinde bile büyük bir mali yükümlülük getireceğini ve Türkiye başkentinin İstanbul olarak değişebileceğini iddia etti (Es-Sa'îğ, 2012: 43). Belli ki İngiltere Irak'ın dış ilişkilerini geliştirmesinden, bu ilişkilerle İngiliz aleyhinde doğabilecek olası tehlikelerden rahatsızdı.

Türkiye ile Irak ilişkileri 1927'de başladı. I. Kral Faysal Türkiye'nin Londra konsolosu Ahmet Ferit ile görüştü. Bu görüşme sonucunda Türkiye'ye bir dostluk mesajı göndererek Irak ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini istedi. I. Kral Faysal, "*Maziyi hatırlamakta bir faidde yoktur. Lazım olan atiyi temin etmektir Gayemiz aramızda hüsnü münasebat teyit ve teşyid etmektir ...*" dedi. Yine bu görüşmede I. Kral Faysal, Kemal Atatürk'ün kişiliği hakkındaki görüşünü dile getirdi. Her ne kadar Atatürk,; Faysal'ın babası Şerif Hüseyin'in I. Dünya Savaşı'nda Hicaz'da, Türkiye'ye karşı savaştığını unutmadıysa da, ikinci defa cumhurbaşkanı seçilince dünyanın bütün başkanlarına birer mektup gönderdi. Bu arada iyi niyet göstergesi olarak I. Kral Faysal hakkında da şunları söyledi:

"... İntihabı vakiyi ittilai Haşmetanelerine iblağ eylerken bu fırsattan bilistifade bütün mesaimin Türkiye ile Irak arasında teyemmünen cayigir olan münasebat-ı dostanenin idame-i inkişaf ve tezyidine masruf olacağını temin eder ve milletlerimiz için nafi olan bu ümniyenin hayyizi fiile isali hususunda pek kıymettar olan müzaheret-i Haşmetanelerinden istifade ile bahtiyar olacağımı beyan eylerim. Bu kanaatledir ki Zati Haşmetaneleri hakkında perverde ettiğim hissiyat-ı aliyeyi hürmetkaraneme ve gerek Zati Haşmetanelerinin saadet-i şahsiyeleri ve gerek asil milletinizin refah ve ikbal hakkındaki temenniyatıma itimat buyurmanızı rica eylerim Muhibbi Halis ve Ali kadrım ..." diyerek I. Kral Faysal'a saygılarını bildirdi (N. Şimşir, 2004: 79-80).

Bundan sonrada 1928 yılında diplomatik ilişkilerin başlaması için bir dayanak oldu. Karşılıklı güven üzerine I. Kral Faysal, eski bir Osmanlı komutanı olan ve Atatürk'ün de tanıdığı Sebih Neşet'i Irak temsilcisi olarak Türkiye'ye gönderdi. Neşet, Türkiye ve Irak arasında diplomatik ilişkilerin oluşturulabilmesi için gayretle çalıştı. Atatürk Neşet'in çalışmalarından memnuniyet duydu. Her iki ülke arasında ilişkiler kuruldu ve dostluklar geliştirildi. Türkiye hükümeti de, Tahir Lütü'yu (Tokay) 21 Ekim 1929'da Bağdat'a gönderdi Tahir Lütü resmi olarak çalışmalarına başladı. Lütü'nün ilişkilerin geliştirilmesindeki rolü çok büyüktü. On yıl boyunca çalışmalarına devam etti (N. Şimşir, 2004: 81-82). Daha sonraki ilişkiler kendiliğinden gelişti. Atatürk bu

dönemde “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” sloganını dile getirdi. Aynı zamanda Türkiye-İrak sınırındaki Kürt faaliyetlerinin artması nedeniyle 1930 yılında Başbakan Nuri Said’in önderliğindeki bir heyet Ankara’ya geldi. Üzerinde durulan konular; sınır güvenliği, petrol sorunu ve ticari antlaşmalardı (Mustafa, 1981: 20-21). Bunların yanı sıra I. Kral Faysal Türkiye’ye bir ziyarette bulunmak ve Kemal Atatürk ile daha yakından görüşmek istediğini Türkiye konsolosu Tahir Lütfü’ye bildirdi. Lütfü bu talebi 15 Aralık 1930’da, Ankara’ya ilettiler (N. Şimşi, 2004: 83). I. Kral Faysal, Maliye Bakanı Yaveri ve Başbakan Yardımcısı ile birlikte Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün daveti üzerine 4 Temmuz 1931’de¹⁷ resmi olarak ilk kez Türkiye’ye bir ziyarette bulundu. Türkiye Cumhurbaşkanı, kendilerini karşıladı. Atatürk’ün konuşması iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirileceğine işaret ediyordu. Bu ziyaretin ardından 13 Temmuz’da Bağdat ile Ankara arasında bir beyanname ilan edildi. Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüşü ile Irak Başbakanı Nuri Said ve Maliye Bakanı Rüstem Haydar’ın katılımıyla geçmişin izlerini silmek adına bir oturum gerçekleştirildi. İki ülke arasında ticaret ve dostluk antlaşmasının imzalanması için zemin hazırlanmış oldu (El-Hasani, 1988, III: 144). Faysal’ın bu ziyareti ile ilgili olarak 1 Kasım 1931’de, Bakanlar Kurulu’nun bir açıklamasında Faysal’ın Türkiye’ye yapmış olduğu ziyaretten duyduğu memnuniyetten, elde edilen başarılarından ve Türkiye-İrak ilişkilerindeki gelişmelerden söz edildi. Yine aynı açıklamada Türkiye, Irak ve İran arasındaki ticari ilişkilerden bahsedildi (BCA, Fon No: 30 1000- kutu No: 258- Dosya No: 740- Sıra No:20). Bu ziyaretin önemine istinaden Irak’taki gazeteler konuyu çeşitli şekillerde detaylı olarak işlediler. Örnek olarak Sedel-Aht Gazetesi 21.6.1931:

“... Kralın Türkiye’yi resmi ziyareti hadisesi şarkın intibahına ve uyanıklığına delalet ettiği gibi; şark milletlerinin kendilerine faydeli hususatta yekdigerine teavün eylemelerine de delalet eder. Iraklılar ile Türkleri birbirine bağlayan münasebati muhtelifte pek kavidir. Bu müddet zarfında iki millet kuvvetli bir asırla devam etti ve hayatı idame ettiren anasırda ittihat eyledi. Bu gün Irak’ta Türklerin terbiye ve talim, askerlik, kavanin, lisan ve hassatan kan gibi mirasları olduğu gibi Türklerin bıraktığı işbu mirastan geri kalmayan Iraklıların dahi Türkiye’de bırakılmış mirasları vardır ...”. (BCA, Fon No: 30 10 0 0 - kutu No: 258- Dosya No: 740- Sıra No:7).

I. Kral Faysal’ın ziyaretinin ürünü olarak 1932’de üç antlaşma imzalandı (El-Hasani, 1988, III: 168):

- 9 Ocak 1932’de suçluların (Kürtler) teslim edilmesi antlaşması imzalandı.
- 9 Ocak 1932’de İskân Antlaşması imzalandı.
- 10 Ocak’de Ticaret Antlaşması imzalandı.

Bu antlaşmaların önemine istinaden Başbakan Nuri Said bir konuşmasında durumdan duyduğu memnuniyeti şöyle dile getirdi:

“... Maksat yalnız üç muahede değildir. Türkiye’ye azimetimde başka hedefler var idi. Onlardan birincisi Türkiye-İrak ticaret yolunun küşadı, ikincisi Türkiye pazarlarında Irak hurmalarına bir maahreç temini, üçüncüsü şimal hudutlarımız emniyetine mütaallik bazı hususat idi. İşte bunlar için ciddi tedabirin ittihazına mütaallik hususlarda itifak ettik Çetelerin önüne geçmek için ittihazına itifak eylediğimiz tedabirin icrasına bu sene başlanacaktır. İşte bu mühim üç nokta benim Ankara’ya seyahatimi icap ettirdi ve bu mesail her iki taraf memnun edecek bir

¹⁷ Bkz.Ek-2

surette halli iktiza eden mesailendir ..." (BCA, Fon No: 30 1000- kutu No: 259- Dosya No: 741- Sıra No:4).

Suçluların teslim edilmesi ile ilgili olarak 1931 Haziran'ında imzalanmış olan antlaşmaya istinaden; Şeyh Ahmed Barzani Irak hükümetine karşı bir hareket oluşturdu. Şeyh Ahmed'in faaliyetleri İngilizlere karşı olan yerlerde başladı. Kasım ayının sonuna kadar Barzan Bölgesi'nin birçoğunu ele geçirildi. Bu hareketin bastırılması için Irak hükümeti askerî bir kuvveti İngiliz Hava Kuvvetleri'nin savaş uçaklarının desteğiyle bölgeye gönderdi; fakat başarısız olup geri çekildiler (Muntaşşığı, 1987: 341-342).

İç İşleri Bakanlığı Jandarma Umum Komutanlığı'nın 20.12.1931 tarihli Baş Vekâletine istinaden; Şeyh Ahmed Barzani'nin psikolojik baskı nedeniyle Türkiye'nin Hakkâri vilayetine yaklaştığı ve hiçbir faaliyette bulunmayacağına dair kendisinden taahhüt alındığı; kış mevsimi olmasından dolayı kendi sınırları içerisinde kendisine bir yer temin edilebileceği belirtildi (BCA, Fon No: 30, 1000- kutu No: 113- Dosya No: 768- Sıra No: 6). Ortamın sakinleşmesinden sonra Şeyh Ahmed 1932 baharında faaliyetlerine yeniden başladı. Irak hükümeti bu hareketi bastırmakta yine başarılı olamadı. Bu durum İngilizleri kızdırdı. İngiliz temsilcisi bu hareketin bastırılması için gerekenin yapılmasını talep etti. Kürtlere karşı kullanılması için hava kuvvetlerini de yardıma gönderdi. İngilizlerin Irak askerî kuvvetlerine yapmış olduğu yardımın neticesinde Barzan Bölgesi'ne bombardıman yapıldı. Kürtler çok fazla can kaybı verdi. Kürtler zor bir dönemden geçiyordu ve çaresiz bir şekilde Türkiye sınırına doğru gidip Türkiye hükümetine teslim oldular (Silleli, 2005: 74, Muntaşşığı, 1987: 341-342). Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Genel Müdürlüğü'nün 21.06.1932 tarihli yazısına göre Irak Başbakanı Nuri Said Bağdat'ta bulunan Türkiye Konsolosluğu'ndan baskı sonucu Türkiye sınırına sığınması durumunda Şeyh Ahmed'in yakalanıp kendilerine teslim edilmesini talep etti. Nuri Said'in bu talebine yanıt olarak Türkiye Hükümeti, sınırdaki kuvvetlerinin hazırlıklı olduğunu; ancak sınırdan gizlice geçmesi ve karakola teslim olması halinde hiçbir şey yapılamayacağını, doğudaki vilayetlerde ikamet edeceğini ve bunun mali yükümlülük getireceğini bildirdi. Yine bu yanıtta Türkiye ile Irak arasındaki dostluk antlaşmasına uyulması talep edildi (BCA, Fon No: 30 1000 - kutu No: 259- Dosya No: 741- Sıra No:10).

Şeyh Ahmed Barzani Hareketi, Irak'ın üstesinden gelemediği ve Türkiye'den yardım ettiği bir sorundu. Türkiye Dış İşleri Bakanlığı/ Ankara İdare Genel Müdürlüğü'nün 08.08.1932 tarihli yazısına göre Irak hükümeti, Türkiye hükümetine bir teşekkür yazısı göndererek ve Şeyh Ahmed'in Türkiye sınırından uzaklaşması ve geri dönmesi için yapılmış olan yardımdan dolayı memnuniyetini dile getirdi (BCA, Fon No: 30 1000 - kutu No: 259- Dosya No: 741- Sıra No:11). 9 Kasım 1932'de imzalanan suçluların teslim edilmesi ile ilgili antlaşmanın birinci maddesine istinaden: *"Antlaşmanın iki tarafı işbu antlaşma hükümleri gereği gözaltına alınmış ya da hüküm giymiş olan kişilerin diğer ülkeye teslim edilmesini taahhüt etmiştir"*. Bu maddeye göre Türkiye hükümeti Şeyh Ahmed'i Irak yetkililerine teslim etti. Daha sonra Şeyh Ahmed Türk ordusuna teslim oldu ve Bulgaristan sınırında bulunan Edirne'ye götürüldü. Denetmenler gözetiminde bir yıl ikamesi sağlandı. Daha sonra başka gelişmeler de yaşandı. Türk yetkililer İngilizlerin Asurileri, Barzanilerin bölgesinde yerleştirip Türkiye-Irak sınırında bir Asuri ulusu oluşturmaya çalıştığını düşünüyorlardı. Şeyh Ahmed ve beraberindekiler Barzanilerin toprağına yakın olan bir bölge olan Koyan'a gönderildiler. Bu şekilde İngilizlerin planları bozulmuş oldu. İki taraf arasında görüşmeler yapıldıktan sonra özür dilendi; Şeyh Ahmed Irak'a teslim edilerek Musul'da bulunan Zoremli'ye yerleştirildi. Daha sonra ise bunlar sırasıyla Nasıriye, Divaniye, Hille ve Kerkük'e gönderildiler. Sağlık durumlarının bozulması üzerine yeni durakları

Süleymaniye oldu (El-Hasani, 1988, VI: 289). Barzanilerin gözaltına alınması ve Zoremlî ve Süleymaniye'ye yerleştirilmiş olmaları Kürtleri bir süreliğine susturmayı ve bir iç mesele dosyasını kapatmayı sağladı.

Bunun ardından I. Kral Faysal Türkiye ile sağlam bir temel kurmuş ve iç meseleleri kısmen çözüme kavuşturmuş oldu. Faysal, 8 Eylül 1933'te hastalıktan dolayı yurtdışında hayatını kaybetti. Tarihçilere göre I. Kral Faysal'ın ölümü Irak'ta siyasi bir boşluk oluşturmuştu. Çünkü I. Kral Faysal İngilizlerin çıkarları ve Irak halkının talepleri arasında iyi bir denge kurmuştu. Bunun yanında din adamları, aşiretler, askerler ve ordu arasında da iyi bir denge kurmuştu (Ferec, 2000: 502). I. Kral Faysal'ın oğlu Kral Gazi'nin siyaset alanında babası kadar tecrübeli olmaması sebebiyle babasının yerini alamayacağı düşünülüyordu. İngiliz yetkililer Kral Gazi'nin iktidarından daha fazla rahatsızlık duyuyorlardı. Çünkü I. Kral Faysal yurtdışına seyahat ettiği zamanlarda Kral Gazi ülkeyi yönetiyordu. Öyle görünüyor ki Kral Gazi'nin yönetim şekli İngilizleri memnun etmedi. Ancak Kral Gazi'nin büyük bir halk desteği vardı. Halk, Gazi iktidarının işgalci ülkelerin tahakkümüne son vermesini umuyordu (Ferec, 2000: 503). I. Kral Faysal'ın ölüm haberinin alındığı gün Bakanlar Kurulu acil bir toplantı düzenledi. Kral Gazi'nin babası yerine Irak Kralı olarak seçilmesine karar verildi. Kral Gazi, anayasa koşullarını tamamlamak üzere 11 Eylül'de Temsilciler Meclisi huzurunda yemin etti (El-Caferi, 2000: 58). Şayet doğruysa Kral Gazi babası vefat etmeden önce iki defa geçici olarak babasının yerine iktidara geçti. Birincisi 5 Haziran 1933'ten 5 Ağustos 1933'e kadar, ikincisinde ise 1 Eylül 1933'ten 8 Eylül 1933'e kadar ülkeyi yönetti (Ferec, 2000: 498).

Öngörüldüğü üzere Kral Gazi'nin döneminde özellikle idare alanında olmak üzere bütün alanlarda karmaşa yaşandı. Ancak buna karşılık 1935-1936 yıllarında orduya daha fazla önem verildi; çünkü ordunun güçlü bir devletin temel unsurlarından birisi olduğu düşünülüyordu. Kral Gazi orduyu o kadar geliştirdi ki askerler özellikle Irak'ın MC üye olmasının ardından İngilizlerin yetkilerinin azaltılmasını talep ediyorlardı (El-Caferi, 2000: 60). Bu karmaşa ordunun siyasete müdahale etmesi gerektiği düşüncesini oluşturmuştu. Bu düşünce ilk defa Hikmet Süleyman tarafından 1935'te dile getirildi. Hikmet Süleyman İstanbul'da Irak'ın Ankara Konsolosu Naci Şevket'le bir görüşme yaparken bu konuyu dile getirdi. Ayrıca Türk yetkililere de konuyu açmak istedi. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmaması için hiçbir yardımda bulunmadılar (Mustafa, 1981: 26). Hareketlerin bastırılması için ordunun kullanılması ve ülkede karışıklıkların ortaya çıkması, orduda hükümetin siyaset değişikliğine gitmesi gerektiği düşüncesini oluşturmuştu. Bu amaçla Hikmet Süleyman, orduda söz sahibi olan Bekir Sıdkı'yla yakınlaşarak; o dönem başbakan olan Yasin Haşimi'nin iktidarını yıkmayı hedefliyordu (El-Caferi, 2000: 62). Bununla birlikte İngiltere-Türkiye-Irak arasında imzalanmış olan üçlü antlaşmanın ikinci bölümü 18 Temmuz 1936'da sona eriyordu ve bu tarihte yenilenmesi gerekiyordu. Irak Temsilciler Meclisi 29 Aralık 1936'da bir oturum düzenleyerek bu konuyu görüştü. Gerekli işlemlerin yapılması ve iki ülke ile dostluk ilişkilerinin kurulması amacıyla Dış İşleri Bakanlığı görevlendirildi. Ancak Bekir Sıdkı'nın hükümeti devirmek için gerçekleştirdiği ayaklanma bu işleri aksattı (El-Hasani, 1988, IV: 268). 29 Ekim 1936'da General Bekir Sıdkı başarılı bir darbe gerçekleştirdi. Bu darbe Irak'ın ilk askerî darbesi olarak tarihe geçti. Hikmet Süleyman'ın önderliğinde yeni hükümet kuruldu. Hikmet Süleyman, Atatürk'ün elde etmiş olduğu başarıdan çok fazla etkilenmişti. Ancak askerî yönetim fazla sürmeyecekti. Bekir Sıdkı'nın 1937'de öldürülmesi ile sona erdi. Yeni hükümet Cemil Medfai öncülüğünde kuruldu (Koçsoy, 1991: 30). Bekir Sıdkı'nın gerçekleştirdiği devrim Irak'ın komşu ülkelerini özellikle de İran ve

Türkiye'yi çok tedirgin etti. Zira yeni hükümet ile nasıl bir dış siyaset yürütmeleri gerektiğini bilmiyorlardı. Ankara'da bulunan Irak Komisyonu dış siyasetin değişmeyeceği konusunda güvence vererek Irak Komisyonu'nun beyannamesinde "Irak, Türkiye olan dostluğunu aşağıda belirtildiği şekilde devam ettirecektir." ifadeleriyle şunları dile getirdi (Es-Sab'avi, 2002: 650):

- Türk yetkililerin ve kamuoyunun bilmesi gerekir ki; Irak Türkiye'nin dostudur. Hükümetin değişmiş olması iki ülke arasındaki ilişkilerde hiçbir değişiklik yaratmayacaktır. Çünkü ilişkilerin temeli saygı çerçevesinde ve ortak çıkarları koruyacak şekilde atılmıştır.
- Irak, İngiltere'nin düşmanı değildir. Bu sebepten dolayı da Irak yetkilileri çıkarların korunması adına İngiltere ile dostluğun özellikle bu sıkıntılı dönemde devam ettirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü Akdeniz ve Kuzeydoğu ile alakalı olarak Türkiye ve İngiltere arasında Montro Kongresi esnasında gerçekleşmiş olan yakınlaşma ile dış siyaset konusunda anlaşmaya varmışlardır.
- 1937'de Tahran'da imzalanmış olan Sadabat dördü misak gereği Türkiye'nin, Irak'ın İran ile ilişkilerinin geliştirilmesine razı olmasının ve aralarındaki sorunların çözümünde imkan dahilinde çaba gösterileceğinin taahhüt edilmesi gerekmektedir. Irak'ın dış siyasetinde komşu ülkelere özellikle de İran'a karşı hiçbir değişiklik olmayacaktır.

Türkiye'nin devrimden rahatsız olmasının sebebi, Orta Doğu'da Türkiye, Irak, İran ve Afganistan'ı kapsayan bir antlaşma projesini hayata geçirmek istemesindenidir. Daha sonra ise 1934'te Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ile Balkan Paketi¹⁸ imzalandı (Hale, 2003: 54). Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmasında Besfoe ve Derdenil meselesi 1936'da imzalanan Montro Antlaşması'nda İngilizlerden destek alması etkili olmuştu (Es-Sab'avi, 2002: 650).

Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk sürekli olarak komşu ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirmek istiyordu. Bunun yanı sıra diğer ülkeler arasındaki ilişkilerin özellikle de Irak ve İran arasındaki ilişkilerin iyi olması için çaba harcıyordu. Buna bağlı olarak Irak 8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran ve Afganistan ile birlikte Sadabat Paketi'ne katıldı (El-Ubeydi, 1986: 28). Türkiye kendisine destek bulmak için Orta Doğu'da Irak, İran ve Afganistan ile birlikte başka bir pakt oluşturmak niyetindeydi. 1931 yılında bu paktın kurulması planlandı; ancak bazı sorunların özellikle de İran-İrak sınır meselesinin başgöstermesi bu paktın imzalanmasını geciktirdi. İtalya'nın 1936'da Habeş'i işgal etmesinin ardından Türkiye mecbur kalarak sorunları hızlı bir şekilde çözüme yoluna gitmişti (Mustafa, 1981: 43). Daha öncesindeyse Irak hükümeti 1926 Antlaşması'nın ikinci bölümünün süre uzatımı için Türkiye ile yeni bir antlaşma düşüncesindeydi. Bu amaçla 26 Nisan 1937'de Irak Dış İşleri Bakanı Naci Esili Türkiye'ye bir ziyarette bulundu. Esili, Türkiye Dış İşleri Bakanı ve Meclis Başkanı ile Ankara'da bir görüşme yaptı (BCA, Fon No: 30 10 0 0- kutu No: 200- Dosya No: 367-Sıra No:16). Bu ziyaret sırasında 1926 Antlaşması'nın ikinci bölümüne uygun olarak ortak bir süre uzatım tutanağı imzalandı. Bu antlaşma Irak Bakanlar Kurulu'na sunulduğu sırada, üyelerin bazıları hükümeti iki ülke arasındaki ilişkileri sağlamlaştırmak için göstermiş olduğu çabadan dolayı tebrik etti. Ayrıca yeni Türkiye'nin tanınması ve diğer bütün ülkeler ile iyi ilişkiler kurması için hükümetten daha fazla çaba sarfetmesini talep ediyordu (Mustafa, 1981: 30). Türkiye Dış İşleri Bakanı Tefik Reşit Aras, Celal Bayar, Maliye sorumlusu ve diğer kurmayları ile birlikte Bağdat'a bir ziyaret gerçekleştirdi. Irak Dış İşleri Bakanı konuşmasında, iki ülke

¹⁸ Balkan Paketi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Armaoğlu, 2014: 302).

arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde ve sorunların çözümünde Türkiye'nin göstermiş olduğu çaba için teşekkür etti. Aras, 24 Haziran 1937'de Irak Dış İşleri Bakan Yardımcısı ile birlikte Bağdat'tan İran'a doğru yola çıktı (BCA, Fon No: 30 10 0 0-kutu No: 200- Dosya No: 363- Sıra No:9).

Ankara'da bulunan Irak Komisyonu ve Türkiye Dış İşleri Bakanı ile Türkiye'nin önde gelen şahsiyetlerinin göstermiş olduğu çabalar sayesinde Türkiye, İran ve Irak arasındaki ilişkiler düzeldi (Es-Sa'ig, 2012: 126). Araştırmacılara göre Türkiye-Irak arasındaki konuların içeriği Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında bir antlaşma imzalamak, Arap Körfezi'nin bir kısmını İran'a teslim etmek, Irak-İran sınır güvenliğini sağlamak, İran tarafından yakalanmış olan Irak'lı tutsakların parasının iade edilmesi, Irak ve diğer ülkelerin Türkiye'deki Kürt¹⁹ bölgelerine askerî ve insanî yardım yapılmasını engellemek için yolların kapatılmasından ibaretti. Türkiye hükümeti Irak hükümetine diplomatik destek ve ihtiyaç duyulduğunda silah yardımıyla bulunacağını taahhüt etti. Ayrıca Irak'dan Türkiye'ye askerî eğitim alması için öğrenci gönderilecekti. Savaş çıkması durumunda, Irak hükümeti Musul bölgesini Türkiye'nin tasarrufuna bırakacağını ve üye olmayan ülkelere karşı toprak genişletmek istediğinde müdahil olmayacağını taahhüt etti (El-Hasani, 1988, IV: 324). İsmet İnönü 1937'de yaptığı bir konuşmasında Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerden söz ederek “*Aramızdaki ilişkiler dostluk temelinde kurulmuştur. Türkiye'nin çoğunluğu Irak ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedir*” dedi (Es-Sab'avi, 2002: 658). Daha sonra da geri kalan detayların çözümü için gerekli çabalar harcanlandı. Sadabat Paketi'ne göre (Eyicil, 2005: 413):

1. Taraftar birbirlerinin iç işlerine karşımayacak bir siyaset izleyecekler. Ortak sınırlar dokunulmaz olacak. Taraftar bu sınır dokunulmazlığına kesinlikle uyacaklar.
2. Taraflar birbirlerine karşı saldırıda bulunmayacaklar. Ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda birbirlerinin görüşünü alacaklar. Kellogg Paketi'ne uyacaklar.
3. Paktın süresi beş yıl olacak. Taraftardan biri bu sürenin sona ermesinden altı ay önce antlaşmayı iptal ihbarında bulunmadıkça antlaşma beş yıl süre daha uzatılmış sayılacak.

Üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan ortak bir heyet kuruldu. Ancak bu heyet sadece bir kez Tahran'da toplandı. Irak, Suudi Arabistanın antlaşmaya dâhil olması için uğraşılıyordu fakat Suudi Arabistan bu teklifi reddederek teklifin daha sonra görüşülmesi için erteledi. Türkiye bu tekliften rahatsızlık duymuştu. Çünkü Sovyetlerin bu durumdan hoşnut olmayacağını düşünüyordu (Mustafa, 1981: 46). Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk bu antlaşmayı çok değerli görüyor, Türkiye'nin Orta Doğu'da yürütmüş olduğu siyasetin büyük bir adımı olarak değerlendiriyordu. Bu paktın bölgedeki barışın sağlanmasında önemli rol oynayıp, üye ülkeler arasında gelecekte iyi ilişkiler kurulmasını sağlayacaktı (Es-Sab'avi, 2002: 659). Yine Sadabat Paketi'nin imzalanması ile ilgili olarak, Mustafa Kemal Atatürk İran Şahı, Irak Kralı Kral Gazi ve Afganistan Meliki Melik Muhammedi'ye özel olarak teşekkürlerini ilettiler (N. Şimşir, 2004: 101). Bu antlaşmanın imzalanmış olması Türkiye açısından büyük bir başarıydı. Çünkü hem Balkan Ülkeleri hem de Orta Doğu Ülkeleri ile barış siyasetini geliştirdi (Armaoğlu, 2014: 312). Irak Temsilciler Meclisi Sadabat Paketi'ni eleştirdi. Alınan kararın, Irak'ın Arap ülkeleri ile antlaşma yapmasının önünde bir engel

¹⁹ 1937-1938 yılları arasında Türkiye'deki Kürtler Dersim'de ayaklanmıştı (Olsun, 2001: 26)

olduğunu iddia ettiler. Komşu ülkeler ile ilişkiler geliştirilmesi pahasına Arap mütteliklerden vazgeçilmemesi gerektiğini savunuyorlardı.

Irak Parlamentosu 6 Mart 1938'de bu antlaşmayı onayladı. Türkiye, İran ve Afganistan parlamentoları da aynı yıl içerisinde antlaşmayı onayladılar (Mustafa, 1981: 47). Her ne kadar bu antlaşmaya önemliymiş gibi bakılmışsa da gerçekte bu anlaşma, sadece kâğıt üzerinde imzalanmış bir belgeydi. Bu antlaşmanın zayıf kalmasının sebebi üye ülkeler; özellikle de İran ve Irak arasında meydana gelen sorunlardı. Diğer bir taraftan ise Irak İngiltere'ye tabiydi ki bu durum; 1941 yılında Reşit Ali Geylan ayaklanmasında açıkça belli oldu. İngiltere Irak'ı işgal etti. Türkiye ise İngiltere ve Fransa ile bazense Sovyetler ile yakınlaşıyor; İran ve Afganistan ise tarafsız kalıyorlardı (Tevfik, 2002: 18). Bu antlaşmanın önemini yitirmesindeki diğer bir sebep ise II. Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıydı (Doğan, 2009: 24). Sadabat Paketi'nin imzalanmasından 16 ay sonra Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat etti. Bağdat'ta bulunan Türkiye konsolosunun belirttiğine göre Atatürk'ün ölüm haberi Irak halkını üzmüştü (N. Şimşir, 2004: 102). Irak Temsilciler Meclisi konu ile ilgili olarak Ankara'daki TBMM başkanına bir mektup gönderdi ve ölüm haberini sordu (El-Hasani, 1988, V: 41):

Sayın TBMM Başkanı-Ankara

Irak Temsilciler Meclisinin bu sabah ki oturumunda taziye haberini almış bulunmaktayız. Taziyede yer almak ve acınıza ortak olmak isteriz. Türkiye'nin kurtarıcısı Atatürk'ün vefat haberini almış bulunmaktayız.

Temsilciler Meclisi Başkanı
12.11.1938

TBMM Başkanı 14 Kasım 1938'de bu mektuba yanıt verdi:

Sayın Temsilciler Meclisi Başkanı-Bağdat

Göndermiş olduğunuz samimi tebligat için TBMM adına çok teşekkür ediyorum. Büyük önderimizi kaybetmiş bulunmaktayız. Bu tebligatınız TBMM tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Teşekkürler

14.11.1938

Atatürk, iktidarı süresince içeride ve dışarda sorunların; bilhassa savaştan arta kalan sorunların çözümü için çok fazla çaba harcadı. İskenderun'un Türkiye'ye bağlanması üzerinde çok durulmuş bir meseledir. Türkiye ile Fransa arasında 20 Kasım 1921'de imzalanmış olan Ankara Antlaşması gereği Türkiye İskenderun'u sınırları dışında bıraktı. Çünkü o sıralar Kurtuluş Savaşı devam ediyordu. Bununla beraber antlaşmanın bir maddesi gereği İskenderun'da özel bir idare şekli belirlendi ve resmi dili Türkçe'ydi (Eyicil, 2005: 414). Avrupa'da başgösteren kriz sebebi ile 1936'da Fransa ile Suriye arasında imzalanan bir antlaşma ile Fransa, İskenderun'u da kapsayacak şekilde Suriye'nin tam bağımsızlığını tanıyacağını taahhüt ederek Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığını tanıdı. Türkiye hükümeti bu kararı reddederek MC 9 Ekim 1936'da, yaptığı bir oturumunda bu konuyu Fransa ile görüştü. Fransa'dan „Suriye'nin bağımsızlığını nasıl tanıdılarsa İskenderun'un bağımsızlığını da o şekilde tanımları talep edildi. Atatürk, 1 Kasım'da TBMM'de yaptığı bir konuşmada: *"Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz"* dedi (Armaoğlu, 2014: 313).

İskenderun'un son günü ile ilgili olarak Irak'ın Türkiye konsolosu Naci Şevket Suriye delegesi ve Türkiye Dış İşleri Bakan Vekili Şükrü Siracoğlu ile bir toplantı

düzenledi. Ancak görünen o ki bu toplantıdan bir sonuç alınmadı (Mustafa, 1981: 53). Fransa, Türkiye'nin talebine yanıt olarak İskenderun'un Suriye'nin parçası olduğunu ve bağımsızlığının tanınamayacağını duyurdu. Fakat Türkiye'nin bu meseleye çok önem vermesi nedeniyle konu MC'ye taşınmıştı. Bu esnada İskenderun'da halk ve polis arasında kargaşa yaşanıyordu. MC, 27 Ocak 1937'de İskenderun'un iç işlerinde bağımsız dış işlerindeyse Suriye'ye bağlanmasına karar verdi. İskenderun alınan kararlar kendi anayasası ve idaresine sahipti; bu demek oluyordu ki MC'nin denetiminde farklı bir siyasi birim halini almıştı. Sancağın bütün toprağını muhafaza etmenin yanında 29 Mayıs 1937'de Fransa ve Türkiye arasında bir antlaşma imzalanarak sancağın adı Hatay olarak değiştirildi (Armaoğlu, 2014: 313-314). MC'nin üç aylık çalışmasından sonra sancak statüsü ve Sancak Anayasası 29 Mayıs 1937'de kabul edildi. Türkiye statüyü hemen kabul etti Fransa ise bunun aksine engel oluşturdu. Bu durum Fransa ile Türkiye'nin arasını bozmuştu. Türkiye MC'ye tekrar başvuruda bulundu. Sorunlar o kadar artmıştı ki Türkiye sancak sınırına askerî bir kuvvet göndermek durumunda kaldı. Bu gelişmeler sürerken Atatürk'ün sağlık durumu kötüydü. Gazi Paşa, 20 Mayıs 1938'de Mersin'de, 24 Mayıs 1938'de ise Adana'da orduyu denetledi. Hatay'ın Türkiye'ye bağlandığını Fransa'ya bir kez daha ispatladı. Avrupa'nın bu süreçte içinde bulunduğu kötü durum sebebi ile II.Dünya Savaşı başlamak üzereydi. Bu durum Fransa'nın Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir tutum içine girmesine sebep olmuştu. 11 Haziran 1938'de Ankara'da Türkiye ile Fransa arasında bir oturum gerçekleşti. Bu oturumun neticesinde 3 Temmuz 1938'de askerî bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Hatay'ın bütün topraklarının korunması için 2500 asker gönderildi. Bu karar gereği Türk askeri 5 Temmuz 1938'de Hatay'a girdi (Uçarol, 2013: 832-833). Türkiye ile Fransa arasındaki buzlar kırılırken Hatay Encümen seçimleri yapıldı. Türkiye 44 kürsüden 22'sini elde ederken, Hatay Cumhuriyeti ilan edildi. Atatürk'ün desteği ile Tifro Sökmen Hatay Cumhurbaşkanı olarak seçildi.

Bütün olanlara rağmen Türkiye Hatay'dan vazgeçmedi. 1939 Temmuz'una kadar girişimlerini sürdürdü. Neticede Hatay Cumhuriyeti feshedilerek Türkiye'ye bağlandı. Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasında; Fransa'nın razı edilmesi için İngiltere'nin göstermiş olduğu çabalar dikkate değerdi. Bu karar Arap ülkeleri tarafından protesto edildi ve MC'ye bir tebligat gönderdiler. Irak'ın konu ile ilgili olarak dile getirmiş olduğu tepkiler gerekli seviyede olmayıp sadece iki tarafın görüş ve düşüncelerini yansıtıyordu. Irak Türkiye ile Suriye'nin aralarının düzelmesini istiyordu (Mustafa, 1981: 58-59). Irak'ın bu şekilde hareket etmesinde İngiliz yönetiminin, Irak politikasındaki etkinliğinin rolü büyüktü. Öte yandan Türkiye'nin bu sancağı almakta çok kararlı olması; Türkiye ile Irak arasında Sadabat Paktı'nın imzalanması da bu konuda etkili olmuştu. Suriye, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasını tanımadı. Irak Başbakanı Nuri Said 1946 yılında arabuluculuk yapıp iki ülke arasındaki sorunları gidermek için çaba harcıyordu. Her ne kadar Suriye sonunda Hatay Meselesi'ne razı olmuş gibi görünse de; bütün toplantı ve oturumlarda bu konuyu gündeme getiriyordu (Kürkçüoğlu, Senesiz: 16).

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılında vefat etmesinin ardından İsmet İnönü TBMM toplantısında Türkiye Cumhurbaşkanı olarak seçildi (Akşin. Vd, 2000: 163). İnönü dış siyasette Atatürk'ün siyasetini devam ettiriyordu. 4 Nisan 1939'da Irak'ın Kralı, Kral Gazi'nin bilinmeyen bir kazadan dolayı hayatını kaybetmesinin ardından (Eyicil, 2005: 378). 6 Nisan'da Bakanlar Kurulu Kral Gazi'nin oğlu II. Kral Faysal'ın²⁰

²⁰ II. Kral Faysal: 2 Mayıs 1935'te Bağdat'ta bulunan Zuhur Köşkünde dünyaya gelmiştir. 1953 yılında 18 yaşında iken Bağdat'ta bulunan Zehr Köşkünde Irak Kralı olmuştur. 14 Temmuz 1958'de askeri darbe ile birlikte Rehab Köşkünde bütün ailesi ile birlikte öldürülmüştür (Fewzi, 1989)

dört yaşında olması sebebiyle Abdulilah, II.Kral Faysal'ın hem yardımcısı hem de gözetmeni olarak seçildi. Kral Gazi'nin vefatı Irak halkında ve dış çevrede şüphe uyandırdı. Şüphe oluşmasında doktorların ölüm şekli hakkında verdikleri farklı bilgiler etkili olmuştu. Bir iddiaya göre arabası ile elektrik direğine çarpıp, kafasının arkasından darbe almıştı. Gazi'nin ölümüyle ilgili daha başka şüpheler de mevcuttu (Esved, 1986, III: 280). Şüphe kabul etmeyen gerçekse; Gazi'nin hem babasının yardımcısıyken hem de kendisi Irak Meliki olduğunu zaman yürüttüğü siyasetin İngiltere'yi memnun etmediği idi (Ferec, 2000: 503). Bu olay gerçekten bir kaza mıydı? Yoksa İngiltere ve Irak siyasetçilerinin bir planı mıydı? Mesele şimdiye kadar aydınlanabilmiş değildir.

2.2. II. Dünya Savaşı'ndan Kraliyet'in Yıkılmasına Kadar Türkiye-İrak İlişkileri

II. Dünya Savaşı sırasında Irak Başbakanı Nuri Said, bakanlar kuruluna danışmadan; Irak'ın Arap ülkeleri ile ittifak yapacağını, Türkiye ve İran ile dostluk ilişkilerini Sadabat Paktı gereği devam ettireceğini, 30 Nisan 1939'da ilan etti. Ayrıca İngiltere ile de ittifak kuracağını da duyurdu (El-Caferi, 2000: 89). Irak dolaylı yoldan II. Dünya Savaşı'nda ittifak ülkelere destek verdi.

Kral Gazi'nin vefatından sonra oğlu II. Faysal'ın yaşının küçük olması nedeniyle iktidar onun vasisi Abdulilah ve Nuri Said'in eline geçti. Bu iki şahıs İngiltere'nin takdir ettiği ve güvendiği kişilerdi. Bunlar İngilizlerin desteğini alarak Irak üzerinde daha fazla yetki sahibi oldular (Silleli, 2005: 79). Nuri Said'in Almanya'ya savaş ilan etmesi ordu tarafından hoş karşılanmadı (Koçsoy, 1991: 54).

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı tercih etti. Böylece ülke harap olmaktan korundu. O tarihte ülkeyi idare edenler savaşın dışında kalma siyasetinde başarılı oldu. (Armaoğlu, 2014: 366). Bu esnada Irak, Türkiye'nin Musul'u istemesinden korkuyordu. Ancak bu durumun aksine gelişmeler sonucunda, bu dönemde iki ülke birbirine yardımcı oldu. Irak'ın Ankara temsilcisi Naci Şevket, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini belirtti. Bu arada boğazlar meselesinde Irak hükümeti, Türkiye'ye destek verdi (Es-Sa'ığ, 2012: 250-251).

Kudüs Müftüsü Muhammed Emin, 1939 Eylül'ünde beraberindeki bir grup Filistinli ile Irak'a sığındı. Kral Faysal'ın yardımcısı tarafından resmi törenle karşılandı. Karşılama töreninde Nuri Said ve beraberindekiler de hazır bulundu. Nuri Said, bir yıldan fazla müftü ile İngiltere arasında arabuluculuk yapıp bir antlaşma düzenlenmesi için uğraştı. Ancak bu çabalar sonuç vermedi. 18 Ocak 1940 tarihinde Maliye Bakanı Rüstem Haydar'a karşı saldırı yapıldı. Rüstem Haydar'a yapılan saldırı Nuri Said kabinesinin daha fazla tepki çekmesine sebep oldu. Nuri Said bu baskı altında 18 Şubat'ta görevinden istifa etti (Koçsoy, 1991: 54). Ancak aynı yılın 22 Şubatı'nda Nuri Said 5. hükümet kabinesini kurdu. Bu arada ordu subayları tarafından Dört Akide adı altında bir grup kuruldu (Selahattin Sabah, Kamil Şebib, Muhammet Fehmi, Mahmut Süleyman). Bu gurup, özellikle Reşit Ali Geylani'nin²¹ Filistin Müftüsü ile bakanlık kurmasını isedi. Bu durum Irak'ta siyasi bir hareketlenmenin oluşmasına zemin hazırladı. Nuri Said, milliyetçi subayları kendi tarafına çekmek için çaba sarf ettiyse de başarılı olamayınca 31 Mart'ta görevinden istifa etti. Daha sonra Reşit Ali Geylani ortak bir hükümet kurdu. Geylani durumu kontrol altına alabilmek için bazı düzenlemelerde bulundu. Bu düzenlemelerle Nuri Said Dış İşleri, Naci Şevket Adalet ve Naci Svedi

²¹ Reşit Ali Geylani: 1892 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Bu şehrin okullarında okuyup 1914 yılında Hak Diploması almıştır. Bazı kademeler elde etmiştir. 1933, üç defa hükümet kabinesi kurmuştur. 1965 yılında Lübnan'da hayatını kaybetmiştir (Basri, 1987: 164). Geylani Ayaklanması ile ilgili daha fazla bilgi için bkz (El-Caferi, 2000: 88,115).

Maliye Bakanı oldu (El-Caferi, 2000: 95-96, Koçsoy, 1991: 55). Üçüncü Geylani Kabinesi döneminde 21 Haziran 1940 tarihinde Nuri Said ve Naci Şevket Ankara'ya ziyaret ederek Türkiye Dış İşleri bakanı ile bir toplantı düzenledi. Toplantıda iki ülke arasındaki iyi ilişkilere vurgu yapıldı. Suriye'nin bağımsızlığı konuşuldu. Türkiye Hükümeti, Suriye halkının kendi kendini yönetme hürriyetinin ve bağımsızlık hakkının olduğunu belirtti. İran-İrak ilişkileri ile ilgili olarak Türkiye Dış İşleri Bakanlığı iyi ilişkiler içinde kalınması gerektiğine açıkladı (El-Hasani, 1988, V: 141).

Almanya'nın Filistin meselesine destek vermesi ile Irak halkı Almanya'ya olumlu baktı. Zaman içerisinde Geylani, İngiltere aleyhine konuşmalar yapmaya başladı. İngiltere bu durumu farkederek Geylani'ye karşı yaptırımında bulunmak için bahane aramaya başladı. Bu nedenle kendisinden, Almanya'nın müttefiki olan İtalya ile olan ilişkilerini kesmesini istedi. Ancak bakanlar kurulu İngiltere'nin bu isteğini reddetti (El-Caferi, 2000: 98).

Geylani'nin siyasetinden rahatsız olması sebebiyle İngiltere vasi Abdulilah ile bir antlaşma yaptı. İngiltere ve Abdulilah, Geylani kabinesine zarar vermek istiyordu. Bu yüzden Nuri Said ve Naci Şevket görevlerinden istifa ettiler. Birkaç bakan ise memnuniyetsizliklerini dile getirdi. Geylani, bu baskının İngiltere kaynaklı olduğunu farketti. Buna karşılık olarak halk ve orduyu İngiltere'ye karşı kıskırttı. Nuri Said'in yerine Musa Şabindri'ye, Naci Şevket'in yerine ise Mahmut Şeyh Ali'ye görev verdi. Geylani, üzerindeki baskıların artması üzerine istifa dilekçesini Vasi'ye sunmak zorunda kaldı. Parlamantonun feshedilmesinin ardından yeni bir seçimin yapılması kararlaştırıldı (Mar, 2006: 120). Vasi, istifa dilekçesini kabul etti ancak bununla yetinmeyip orduda da temizlik yaptı. Özellikle de Dört Akide'nin hiçbir hareket yürütmemesi için sürgün edilmesine ya da görevden atılmasına karar verdi. Bu olay Dört Akide'nin ordudaki taraftarlarının artmasına sebep oldu. Dört Akide, herhangi bir durum karşısında hazırlıklı olduklarını dile getirdi. Bu baskı altında, Abdulilah, Habaniye'ye kaçmak zorunda kaldı. Burada İngilizler ile bir toplantı yaparak daha sonra Basra'ya gitti (El-Caferi, 2000: 103).

Bağdat'ta Geylani önderliğinde Ulusal Savunma Hükümeti adı altında askerî bir hükümet kuruldu. Buna bağlı olarak İngilizler Basra'ya kuvvet gönderdi. Misilleme olarak 28 Nisan 1941 tarihinde Irak kuvvetlerinin Habaniye'deki merkeze gönderilmesine ve burayı ablukaya almasına karar verildi. Bu merkezde İngiliz kadın ve çocuklar yaşıyordu. 2 Mayıs'ta İngiliz kuvvet komutanı hücum emrini verdi ve Irak kuvvetleri vurulmaya başlandı. Çatışma kısa bir süre içerisinde İngilizler lehine sonuçlandı. Geylani ve Dört Akide İran'a kaçmak zorunda kalmışlardı. Bunların birçok taraftarı ise ya idam edildi ya da sürgüne gönderildi. Vasi ve Nuri Said Bağdat'a geri döndüler (Mar, 2006: 122-123). Bu şekilde de İngiltere ikinci kez Irak'ı işgal etmiş oldu. İngiltere yine Irak'ta tahakküm kurmuştu. Ancak bu kez ipler tamamen İngiltere'nin elinde değildi. İdariyi denetimleri altında tutmakla birlikte askerî açıdan tablo farklıydı. Bu süreçte Türkiye, çözümde pay sahibi olmak adına İngiltere ile diyalog halindeydi. Bu amaçla Irak Bakanlar Kurulu bir toplantı düzenledi. Türkiye üzerinden İngiltere ile diyaloga geçilmesine karar verdi. Bu iş için Naci Şevket Türkiye'ye bir ziyarette bulundu fakat çabalar sonuç vermedi. Çünkü İngiltere Irak'ı işgal ederek kendileri için çalışan bir kralık hükümeti kurmuştu bile. Bu hükümet çok geçmeden 1943 yılında İtilaf Devletleri'ne karşı savaş ilan etti. 1945 yılına kadar Türkiye ile olan ilişkiler durma noktasına geldi. Savaş süresince Türkiye ve Irak birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı gösterdiler ve aralarındaki sınırları korudular (N. Şimşir, 2004: 115; El-Abidi, 1986: 29).

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda bir mümkün olduğu kadar tarafsız kalarak ülkesini harap olmaktan korudu. Irak ise ittifak kuvvetlerinin lehine özellikle de ekonomik alanda tam bir savaş meydanı haline geldi. Çünkü Geylani Ayaklanması'nın bastırılmasının ardından İngilizler ilk defa ekonomi, ordu, başlıca işler, eğitim ve iletişime el koymuştu (Mar, 2006: 125).

İran'ın, Almanya'nın yanında yer alması Rusya ve İngiltere'nin İran'ı paylaşması için zemin hazırlıyordu. İlk defa 1941 yılında Rıza Şah Pehlevi görevinden alınmış ve onun yerine oğlu Muhammet Rıza Şah geçmişti. Muhammet Rıza Şah'ın iktidara gelişi ile birlikte İran'daki Kürt Meselesi yeniden başgösterdi. İlam ve Kirmanşah bölgeleri İngilizlerin elinde bulunuyordu. Azerbaycan'daki Kürt bölgeleri Salmas'ın batısından Urmiye'ye, oradan da Miyandub'a kadar Rusya'nın elinde bulunuyordu. Başka bir Kürt bölgesi, bu iki bölge arasında kalan Mahabad şehri işgal edilmemişti. Kürtler de birçok Kürt köyünü ele geçirdi. Ancak Sakız, Bane, Senendeç ve Mahabad, cumhuriyeti yıkılıncaya kadar da İran'ın elindeydi (Ali, 2003: 652-653). İran, Kürtleri kendisine karşı kıskırttığı için sürekli olarak Rusya'yı suçlamakta ancak Rusya bu iddiayı reddetmekteydi. Rusya, İran'ın iç işlerine karışmadığını iddia ediyordu. 1942 yılında Urmiye'de büyük bir ayaklanma gerçekleşti. Tahran Hükümeti, Rusya aracılığıyla Kürtlerle müzakere yapmak zorunda kaldı. Bunun yanında, 11 Aralık 1945 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cafer Bişavri önderliğinde ilan edildi. 22 Ocak 1946 tarihinde Kadı Muhammet önderliğinde Mahabad şehrinde Kürdistan Cumhuriyeti ilan edildi. Her ne kadar bu ömürleri kısa süreli olsa da bu cumhuriyetler çevre ülkelerde büyük yankı buldu. Özellikle de Irak'ın kuzeyi ve Türkiye'ye karşı bir saldırı oldu. Doğal olarak bu iki ülke arasında bir yakınlaşma meydana geldi (Ali, 2003: 699).

Irak Kürtleri, Barzanilerin Süleymaniye'ye yerleştirilmelerinin ardından bir süreliğine sessizliğe bürünmüşse de II. Dünya Savaşı'nın başlaması, durumun kötüye gitmesi, İngiliz'lerin bu kadar büyük bir savaş ile meşgul olması, halkın polis ve hükümetin tutumundan bıkmış olması, Şeyh Ahmet Barzani'nin kardeşi Molla Mustafa²² Barzani'nin sürgün hayatından bıkmış olması sebebiyle, beraberindeki iki kişi ile birlikte 1943 yılında İran sınırı üzerinden Hiwa grubunun yardımı ile Barzan'a geri döndüler (Barzani, 1998, I: 83). Mustafa Barzani, Barzan'a döndükten sonra hükümet ile savaş yapabilmek için zamana ihtiyaçlarının olduğunu farketti. Bundan dolayı da ilk başlarda hükümet ile karşı karşıya gelmekten kaçındı. Birkaç ay geçtikten sonra Barzani, hükümete bir dilekçe sundu ancak hükümet bu dilekçeye yanıt vermeyip Barzanileri ablukaya aldı (Ali, 2003: 602). Barzanilerin mücadelesi çok uzun sürdü. Irak Hükümeti İngiltere'nin de tavsiyesine uyarak müzakere yolu ile bu soruna bir çözüm aradı. Ancak Irak Hükümeti'nin talepleri yerine getirmemesi ve Barzani'nin bu taleplerden geri adım atmaması dolayısıyla müzakereler sonuçsuz kaldı (El-Hasani, 1988, VI: 290-293). 1944 yılının Mayıs'ından 1945 yılı Ocak ayına kadar ateşkes uygulandı. Gelişmeler sonunda taraflar arasında güvensizlik oluştu. Kürtler arasında birliğin olmayışı, Kürtlere hak tanınması konusunda birçok Arap bakanın razı olmayışı ve Rusya'nın Kürtleri maşa olarak kullanmasından korkan İngiltere'nin, Barzani meselesine son vermek istemesi ve daha birçok sebep konunun çözümsüz kalmasına sebep oldu. Barzani, talep ettiği hakları sürekli olarak sadece kendileri için değil bütün

²² Molla Mustafa: 14.03.1903'te Barzan'da dünyaya geldi. Abisi Şeyh Ahmed Barzani ile birlikte Kürt halkının hakları için mücadele etmeye başladı. 1935'te Süleymaniye'ye sürgün edildiler. Ancak Molla Mustafa 1942'de Barzan Bölgesi'ne geri döndü ve mücadeleye başladı. 1945'te İran'daki Mahabad Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yer aldı. Bu cumhuriyetin yıkılmasının ardından bir grup arkadaşı ile birlikte Sovyetler Birliğine gitti. 1958'de Kralık rejiminin yıkılmasının ardından Irak'a geri dönerek 1961'deki Eylül Ayaklanması liderlik yaptı. 1979 yılında hastalık yüzünden yurtdışında vefat etti.

Kürtler için talep ettiğini hükümete anlatmaya çalışıyordu. Ancak Irak hükümeti Kürt hareketinde çemberi daraltmak istiyordu. Bunun için dünya kamuoyuna bu hareketin sadece bir aşiret hareketi olduğunu göstermeye çalışıyordu. Buna bağlı olarak Barzani 15 Şubat 1945'te Özgürlük Komitesi'ni kurdu. Komitenin amaçlarından biri de Kürdistan'ı bağımsız yapmaktı (Ali, 2003: 622-631).

Barzani hareketinin bastırılması için İngiltere, Irak Hükümeti'ne tam destek veriyordu. Yine bu amaçla 31 askerî uçağı Irak Hükümeti'ne hibe etmişti (Emin, 2011: 169).

Bağdat'ta bulunan Türkiye Elçiliği/Dış İşleri Bakanlığı/Birinci İdare Genel Müdürlüğü 16 Ağustos 1945 tarihinde başkanlığa bir yazı gönderdi. Bu yazıda Molla Mustafa ve Barzanilerin ayaklanmasından bahsedildi. Irak Dış İşleri Bakanı Türkiye Elçiliği aracılığı ile Türk Hükümeti'nden sınır hattında Barzanilerin Irak Hükümeti'ne karşı faaliyet göstermesine müsaade etmemesini talep etti. Türkiye'den, Barzanilerin faaliyetlerinden Irak'ı haberdar etmeleri ve 1926 Antlaşması'nın Sınır Hattının Korunması ile ilgili olan 8. Maddesi'ne²³ uyulması ve tarafların birbirlerinin iç işlerine karışılmaması istekleri talep edildi (BCA, Fon No: 30 10 0 0 - kutu No: 259- Dosya No: 747- Sıra No:45). Bu isteğe yanıt olarak, Türkiye, İran ve Irak sınırına büyük bir askerî yığınak yaptı. Bu şekilde de Molla Mustafa Barzani ve kuvvetleri Irak ve Türkiye kuvvetleri arasında sıkıştı. Türkiye sınırlarını kapattı, Barzani taraftarlarına yapılan saldırılar arttı. Hava saldırıları da kesintisiz sürdü. Nihayetinde Barzani, son hava saldırısının da etkisi ile İran sınırında bulunan Kileşin ve Mirgever bölgeleri sınırına çekilme kararı verdi (Emin, 2011: 170-171). Irak Hükümeti 1 Aralık 1945 tarihinde, aralarında Barzani şeyhi ve komutanının da bulunduğu 35 kişi hakkında gıyabi idam kararı verdi (Ali, 2003: 635).

Barzani İran'a gittiği zaman İran Kürtleri Şah'a karşı ayaklanmıştı. Bu nedenle Barzani, İran'a geçtikten sonra Kadı Muhammet ile birlikte Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulmasına yardımcı oldu. Ancak bu cumhuriyetin yıkılması, Kadı Muhammet ve yandaşlarının İran iktidarı tarafından idam edilmesinin ardından, Irak topraklarına geri dönmek zorunda kaldı. Irak hükümeti 1947 yılında Mustafa Barzani ve 110 Kürt hakkında idam kararı verdi. Bundan dolayı da Barzani Sovyetler Birliği²⁴ sınırına gitmek zorunda kaldı. Sınırdaki bir süre bekletildikten sonra Sovyetler Birliği toprağına giriş yapmalarına ve kralık rejiminin 1958 yılında yıkılmasının ardından Irak'a geri dönmelerine izin verildi (Silleli, 2005: 75). Molla Mustafa Barzani önderliğindeki Kürt Hareketi'nin bastırılmış olması ile ilgili olarak Türkiye'de 1948 yılının 8304/3 sayılı karara istinaden "Kürt ve Hürriyet, Yüksek Serdar Barzani" başlığı ile Kürtçe iki beyanname dağıtıldı. Bu beyannamelerin dağıtılması yurtdışı yasaklandı hatta dağıtılmış olanların toplatılması kararı alındı (BCA, Fon No: 30 18 12 - kutu No: 117- Dosya No: 75- Sıra No:16).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından iki büyük güç olan Sovyetler Birliği ve Amerika arasında Soğuk Savaş baş göstermiş, Sovyetlerin saldırıları bütün dünyada ses getirmişti (Sander, tarih siz: 155). Türkiye ve Irak'ın bu coğrafyaya yakın bir sınırda olması her iki ülke için özellikle de Türkiye için tehlike oluştuyordu. Sovyetler Birliği, 1925 yılında Türkiye ile imzalamış olduğu Dostluk

²³ 8. Madde: On birinci maddede zikredilen salahiyettar memurin buldukları arazi dâhilinde iki edilmiş olabilecek bilcümle yağmerlik ve haydutluk e'falinden müteakiben yekdiğerlerini haberdar edeceklerdir. Haberdar edilecek taraf memurin, yedi iktidarlarında bulunan bilcümle vesait ile bunların faillerinin huduttan müruruna mani olmağa gayretedeceklerdi (Silleli, 2005: 234).

²⁴ Barzanilerin Sovyetler Birliğine gitmesi ve zor koşullardaki yaşamı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: (Barzani, 1998, I: 187-214).

Antlaşması'nı feshetti. Bunun yanısıra Kars ve Ardahan'ı kendisine ilhakını ve Sovyet gemilerine boğazlardan geçme hakkı tanınmasını talep ediyordu. Bu arada Irak'ta da Kürt Meselesi'nin varlığı nedeniyle Sovyet tehditi Irak'ta da hissediliyordu. Çünkü İran'da yaşanan olaylar küçümsenecek gibi değildi (N. Şimşir, 2004: 115). Türkiye, coğrafi ve diplomatik alanlarda çok hassas bir konumda olmasına rağmen Sovyetlerin taleplerine karşı durabildi. Bu dönemde doğu ülkelerinin desteği de etkili olmuştu. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1945 Sonbaharında TBMM'de "*Türkiye hiçkimseye karşı toprak ve haklarından geri adım atmayacaktır. Türkler, şerefleri ile yaşayıp şerefleri ile ölmek istiyorlar*" dedi. TBMM Başkanı ise, Kars ve Ardahan'ın Karadeniz'in anahtarı olduğunu ve şayet Sovyetler Türkiye üzerindeki taleplerinde ısrar ederlerse son Türk'e kadar savaşıacaklarını dile getirdi (Mustafa, 1981: 109). Aynı zamanda Arap ülkelerinde ulusal özgürlük duygusu ortaya çıkmış ve sömürgeci devletlere karşı birbirlerine yakınlaşmaya başlamışlardı. Nihayetinde 22 Mart 1945 tarihinde Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen arasında Arap Birliği Paktı imzalandı (Koçsoy, 1991: 67).

Bölgede yaşanan bütün karışıklıkların etkisi altında Abdulilah, 1945 yılında Türkiye'ye bir ziyarette bulunarak Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile bir görüşme yaptı. Görüşmelerin sonunda bir antlaşma imzalama kararı alındı (El-Hasani, 1988, VII: 53). Bu dönemde Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkileri çok iyi değildi. Çünkü Yunanistan'ın durumu iyi değildi. Bulgaristan ile İran, Rusya saldırısı altındaydı. Suriye, Hatay Meselesi yüzünden Türkiye ile sorunluydu. Sadece Irak'ın Türkiye ile hiçbir sorunu yoktu (Koçsoy, 1991: 73). Abdulilah, dönüşünün ardından Bakanlar Kurulu'nda bu görüşmeler ile ilgili bir karar alarak müzakere için bir heyet kurulmasını istedi. O dönem Dış İşleri Bakanı olan Nuri Said müzakereler için hazırlıklar yaptı ve Türk tarafı ile müzakereler başladı (El-Hasani, 1988, VII: 53). 29 Mart 1946 tarihinde taraflar arasında "Dostluk ve İyi Komşuluk" protokolü imzalandı (Koçsoy, 1991: 73). Bu protokol 3 madde ve 6 ekten oluşuyordu. Buna göre (N.Şimşir, 2004: 116);

Birinci madde: Dostluk ve iyi komşuluk Antlaşması

1. Dicle- Fırat Nehirleri ve kolları sularının tanzimi.
2. Asayiş işlerinde karşılıklı yardımlaşma
3. Eğitim, öğretim ve kültür işbirliği
4. Posta, telgraf ve telefon işbirliği
5. Ekonomi işleri
6. Hudut işleri

İkinci madde: Sivil, Yargı, Ceza ve Ticaret İşbirliği Antlaşması, Üçüncü madde: Suçluların İadesi Antlaşması.

Nuri Said bu protokolü imzaladıktan sonra Bağdat'a dönerek yapmış olduğu işlemler ile ilgili Bakanlar Kurulu'na bir rapor sundu. Bakanlar Kurulu, Nuri Said'in sadece iktisadi konularda Türkler ile müzakere yapabileceğini; siyasi konuları daha uygun bir zamanda görüşmek üzere bir kenara bırakması gerektiğini önceden kendisine bildirmişti. Ancak Nuri Said bütün işleri gerçekleştirdi. Bu nedenle bu ihlal altı hafta sürdü. Abdulilah, Nuri Said'i bu durumdan kurtarmak için çok fazla çaba sarfetti. Bakanlar Kurulu'nun 18 Mayıs 1946 tarihindeki özel oturumunda Said Nuri'nin açıklamaları dinlendi (El-Hasani, 1988, VII: 53). Bu protokol siyasi parti ve hareketlerden tepki aldı. Çünkü protokol, Arap Birliği Paktı ile uyumsuzdu. Ayrıca protokole Irak'ın, İskenderun Alay'ının Türkiye'ye bağlanmasına razı olduğu ve Suriye'ye destek verilmediği belirtiliyordu. Irak Temsilciler Konseyi'nin 1947 yılında yaptığı 24 No'lu oturumda bu protokole şiddetle karşı çıkıldı. Çünkü temsilciler, bu protokole göre Irak'ın Türkiye'ye bağımlı olacağını ayrıca İngiltere'nin çıkarlarının

korunması gerektiğini düşünüyorlardı. Üçüncü madde, "Her iki taraf uluslararası ilişkilerde özellikle de bölgesel anlamda her iki tarafın mutabakatı ile yapılmayacağını taahhüt etmiştir" şeklindeydi. Temsilciler üyesi Cafer Badir, bu protokol gereği sürekli olarak Irak'ın Türkiye'ye bağımlı olacağını iddia ediyordu. Ancak Nuri Said bu protokolü savunarak Arap Birliği Paktı'na aykırı olmadığını ve Türkiye'nin Arap Meselesi'ne özellikle de Filistin konusunda destek vereceğini iddia ediyordu. Karşı çıkılmasına rağmen 4 Haziran 1947 tarihinde Irak Temsilciler Konseyi tarafından bu protokol onaylandı (El-Hamdi, 2007: 203-204). Buradan hareketle Nuri Said'in tekelci bir tavır sergilediği görülmektedir. Alınan kararların birçoğunda sadece kendi görüşünü önemseydiği ve karakteri ile bütün kralık dönemini yansıttığı söylenebilir.

1946'da Irak ile Türkiye'nin üzerinde anlaşmaya vardığı önemli konulardan biri de "Su" konusu idi. Çünkü Irak'ın Fırat nehri dâhil birçok su kaynağı Türkiye'den geliyordu. Bu mesele ilişkilerin ve anlaşmazlıkların kaynağı olarak kabul edilebilir. Su sorunu 1918 yılından sonra başladı. Daha önceleri su sorunu diye bir şey yoktu. Çünkü Türkiye, Irak ve Suriye; Osmanlı Devleti adı altında tek bir devletti. Ancak I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin parçalanması ile birlikte her üç ülke arasında Dicle ve Fırat nehirleri suyunun kullanımını bir sorun haline geldi. Bu sorunun çözümü için uluslararası yasalar gerekiyordu (Silleli, 2005: 88).

1923 Lozan Kongresi'nin 109. Maddesi ile Irak için su kullanım hakkı sabitlenmiş fakat bu antlaşmada Suriye'nin adı anılmamıştı. Bu devletlerin herbirinin önceki antlaşmalar gereği kendine özgü su kullanım hakları vardı. Bu durum sorunları sona erdirmiyordu. Zira hem Türkiye hem de Suriye, Irak'a nazaran suyun büyük bir bölümünü kullanıyordu. Irak için Fırat nehri çok önemliydi. Çünkü bu nehrin havzasının kenarında üç milyondan fazla insan yaşıyordu. Bu insanların geçim kaynağı da ziraattir. Bu nedenle Irak, sürekli olarak su meselesini diğer meselelerden ayrı tutmak için çaba harcamıştır (El-Ubeydi, 1986: 80-83).

1946 antlaşmasının imzalanmasının ardından 1 Nolu Protokolün 1. Maddesinde Dicle ve Fırat nehirleri ve bunların kollarının kullanımından söz edilmiştir. Türkiye ilk defa Irak'ın teknik bir heyet gönderip ölçümler yapması ve su ile ilgili belge toplamasına izin vermişti. Bu şekilde barajların konumu ve boyutları hesaplanabilecekti. Irak'ın bu projenin bütün giderlerini karşılaması gerekiyordu. Bunun karşılığında da direkt fayda sağlayacaktı (El-Hasani, 1988, VII: 57).

Bu antlaşmanın diğer maddeleri çoğunlukla ticaret ve eğitimle ilgiliydi. Özellikle 3. protokol eğitim alanı ile ilgiliydi. Protokolün 4. Maddesi gereği iki ülke arasında eğitim koordinasyonunu sağlayacak olan "Türk-İrak Eğitim Birliği Komisyonu" adı altında üç Türk ve üç Arap'tan oluşan bir komisyon kuruldu (Ni Şimşir, 2004: 118,119). Bu komisyon ilk toplantısını 15 Eylül 1950'de Ankara'da gerçekleştirdi. Nihayetinde Irak tarafından Haşim Alus, Prof. Tahsin İbrahim ve Bahattin Avni, Türkiye tarafından Hamdi Akverdi, Muhyettin Akdik ve Galip Evcen toplantıda hazır bulundular. Bu komisyon Ankara'da 18, 20 ve 22 Eylül'de toplantılar gerçekleştirdi. Daha sonra ise 29 Eylül'de İstanbul'da, 5 ve 9 Ekim'de de İstanbul'da toplantılar gerçekleştirildi. Sonuç olarak iki ülke arasında eğitim için yapılabilecek işlerle ilgili olarak birkaç madde hazırlandı (BCA, Fon No: 30 18 12- kutu No: 125-Dosya No: 22- Sıra No:1). Yine bu işbirliği çatısı altında 5139/4 sayılı karara istinaden Cumhurbaşkanının imzası ile teknik alanda uzman iki öğretmen iki yıl süre ile Bağdat'a gönderildi (BCA, Fon No: 30 18 12-kutu No: 139-Dosya No: 46-Sıra No:19).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada meydana gelen olaylarla ilgili olarak, Sovyetlerin dünyaya ve Orta Doğu'ya karşı yaptığı saldırılar sonucunda İngiltere, Sovyetler ile daha fazla yüz yüze kalınmaması gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Bu

yüzden bu işi Amerika'nın yapabileceğini düşünüp, 1947 yılında Amerikan Hükümeti'ne, Türkiye ve Yunanistan ile ilgili iki adet muhtıra sunup Türkiye'nin batının korunmasındaki önemine vurgu yaptı. Türkiye'ye askerî ve maddi yardım yapılması gerektiğini belirtti. Amerika, bu konu ile ilgili olarak karar almada hiç gecikmedi. Başkan Truman 12 Mart 1947'deki Amerika Konferansı'nda Truman İlkeleri'ni yayımladı. Bu ilkeler gereği Sovyetler Birliği'nin yayılmasının engellenmesi için Amerika; Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolar maddi ve askerî yardımda bulundu. Bu yardımın 300 milyon doları Yunanistan'a verilirken, Türkiye'ye 100 milyon dolar verildi (Armaoğlu, 2014: 397).

Türkiye'ye yapılacak olan yardımın detaylarının belirlenmesi için 12 Temmuz 1947'de, Ankara'da, Amerika ve Türkiye arasında bir mutabakat imzalandı. Bu mutabakatın ardından Türkiye-Amerika ilişkileri yeni bir aşamaya geçti. Amerika'nın Türkiye'ye olan askerî yardımları 1947 yılından sonra başladı (Uçarol, 2013: 1007). Batı ve Amerika'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'ya bu kadar önem vermesinin sebebi; komünizmin, İran ve Balkanlarda yayılmasını engellemektir. Bu nedenle Amerika yardımlar aracılığı ile komünizmin, Yunanistan ve Türkiye üzerinden Akdenize ya da İran ve Irak üzerinden Arap Körfezi'ne ulaşmasını engellemeye çalışıyordu (En-Na'imi, 1975: 108). Amerika, Marşal Projesi ile düzenlenmiş olan Truman Prensipleri'ni uygulamak adına 1948 yılına kadar Yunanistan ve Türkiye'ye yardım etmeye devam etmişti. 4 Temmuz 1948'de Amerika ve Türkiye arasında bir ekonomik yardım antlaşması imzalandı. Bu antlaşma gereği ekonomik yardımlar yapılmaya başlandı. Amerika'nın Türkiye'ye yapmış olduğu yardımlar 1949 yılında 152,6 milyon dolara ulaştı. Bu tarihten itibaren Türkiye ve Amerika arasındaki ekonomik ve askerî ilişkiler gelişerek devam etti (Uçarol, 2013: 1008).

Amerika, bu projeler aracılığı ile Orta Doğu ülkeleri üzerindeki hâkimiyetini kurmuş oldu. Banka borcu ve inşaa aracılığı ile bu ülkeleri kendine mecbur bırakıp askerî ve siyasi emellerine ulaşıyor ve bölgelere askerî yığınak yapıyordu. 14 Ekim 1951'de Amerika, İngiltere ve Fransa bir beyanname yayımlayarak Orta Doğu projesinin (Kuzeyin Desteği) onaylanması adına Arap ülkeleri, İsrail, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya çağrıda bulundu. Bu proje Arap ülkeleri tarafından büyük tepki ile karşılandı. Çünkü bu şekilde askerî üs olarak kullanılacaklarını düşünüyorlardı. Bununla birlikte Arap ülkelerinin bu projeyi desteklemeleri İsrail'i tanıdıklarını gösterirdi (El-Hasani, 1988, IX: 2009).

ABD bu proje ile Sovyetler Birliği'ne karşı bir duvar oluşturmak ve komünizmin Orta Doğu'da yayılmasını engellemeyi amaçlıyordu. Çünkü bu bölge petrol zengini bir bölge olup çok büyük bir ekonomik öneme sahipti. Ayrıca İngiltere bu dönemde gücünü yitiriyordu ve Amerika'dan bu alanları muhafaza etmesini istiyordu. Özellikle Irak'ta 50'li yılların başında gittikçe güç kaybediyordu. Ayrıca, Arap ülkelerinde milliyetçilik duygusu ortaya çıkmış bunların bazılarında bu durum bağımsızlığa kadar gidilmişti. Bu husus İngiltere'nin güç kaybetme nedenlerinden biridir (Reşit, 2004: 76). Arap ülkeleri arasında bir birlik kurma düşüncesi de ortaya çıkmıştı. Doğu ülkelerinin lehine olduğu için bu birlik ve petrol-doğal kaynak zengini bölgeler İsrail vasıtasıyla parçalanmaya çalışılmıştı. Amerika, Türkiye'yi bu projeye dâhil etmek istiyordu. Çünkü Türkiye, doğu ve batının kesişme noktasıydı. Diğer bir taraftansa Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile hem kara hem de deniz sınırı bulunmaktadır. Türkiye'nin coğrafi konumu çok stratejiktir. Sovyetler Birliği'nin yayılması Orta Doğu için bir tehdit oluşturduğundan bu boşluğun Türkiye tarafından doldurulmasını isteniyordu. Türkiye, Sovyetler Birliği tehditine karşı NATO'ya girmek istiyordu (En-Na'imi, 1975: 228).

Türkiye'nin NATO'ya katılma isteği Türkiye'nin önemine bakılmaksızın ilk başta özellikle İngiltere tarafından reddedildi. Çünkü Türkiye'nin müslüman bir kimliği vardı. Ayrıca, Türkiye Osmanlı Devletinin mirasçısıydı. Şayet Kuzey Kore ve Sovyetler Birliği Amerika'ya karşı birlik olurlarsa bunun bölgedeki sonuçları ne olurdu? BM 25 Haziran 1950'de Sovyet tehditine karşı uluslararası askerî bir gücün Kuzey Kore'de komünistlere karşı savaşmak üzere gönderilmesine karar verdi. Türkiye, bu kararın hemen ardından 25 Temmuz 1950'de, Kore'ye yaklaşık 5 bin asker gönderdi. Bazı kaynaklar Türkiye'nin bu hamlesinin NATO'ya girmek için zemin hazırladığını düşünmektedir (Balcı, 2013: 84-85).

Türk askeri, 10 Ekimde Kore'nin Pusan limanına indi ve aktif bir şekilde savaşta yer aldı. Türkiye'nin bu savaşa katılması; Türkiye'nin NATO üyesi olmasını kolaylaştırmıştı. Diğer bir taraftan Türkiye'nin stratejik önemi Amerika için daha da artmıştı. Ayrıca İngiltere, Orta Doğu'da Türkiye'nin çok önemli rol alacağı bir koalisyon kurması gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden Türkiye'ye karşı düşmanlık yapmaktan vazgeçmişti. Nihayetinde, 15 Eylül 1951'de, Ottawa'da gerçekleşen bir toplantıda Türkiye ve Yunanistan NATO üyeliğine kabul edildiler. Bu karara istinaden Yunanistan ve Türkiye, Londra'daki NATO merkezinde NATO üyelik protokolünü imzaladılar (Uçarol, 2013: 1013).

Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının ardından Orta Doğu Liderliği konusu Amerika, Fransa ve İngiltere tarafından dile getirildi. Bu üç ülkenin askerî temsilcileri 12 Ekim 1951'de Ankara'ya gelip bir toplantı gerçekleştirdiler. Türkiye hükümeti, Orta Doğu'nun sorunları ile ilgili olarak bir bildiri yayımlayarak, Orta Doğu Liderliği'ne ihtiyaç duyulduğunu dile getirdi. Ankara'daki görüşmeler devam etti. 13 Ekimde Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından Mısır'a bir öneri sunuldu. Mısır'dan Orta Doğu Liderliği'ne katılması istendi (Kürkçüoğlu, Tarihsiz: 46).

Öyle görünüyor ki, Mısır'ın bu isteği kabul etmesi diğer ülkelerin de bu organizasyona katılmaları için bir adım olarak görünüyordu. Bu teklif İngiltere tarafından Mısır'a yapıldı. Çünkü İngiltere kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'nda bulunmasından dolayı aralarında oluşan sorunların sona erdirilmesi amaçlanmıştı (En-Na'imi, 1975: 228). ABD Dış İşleri Bakanı John Foster Dallas 11-28 Mayıs 1953 tarihinde Arap ülkelere bir ziyarette bulundu ve bu projenin gerçekleştirilmesi için çağrıda bulundu. Bu çağrıda:

"Orta Doğu Savunma Teşkilatı, yakın bir iş olmaktan ziyade, geleceğe ait bir ihtimaldir. Arap memleketlerinin çoğu, İsrail'le veya İngiltere veya Fransa ile olan anlaşmazlıklarıyla o derece meşguller ki, Sovyet Komünizmi'ne pek az önem veriyorlar. Bununla beraber, Sovyetler Birliği'ne yakın olan kuzey seddi ülkeleri bu tehlikenin farkında görünüyorlar. Bir ortak güvenlik sisteminin kurulması isteği, pek kuvvetli olmamakla beraber, mevcuttur. Fakat böyle bir sistemin dışarıdan zorla kabul ettirilmesi mümkün değildir. Aynı tehlikeyi hissederek ve ortak bir kader duygusuyla hareket etmek suretiyle, bunu, bölge devletleri bizzat kendileri gerçekleştirmelidirler. Böyle bir güvenlik birliğinin resmen kurulmasını beklerken, kuvvetlerinin birbirlerine veya Batı'ya karşı değil de bütün hür insanlara yönelen ortak tehlikeye mukavemet etmek üzere kullanmaları gereken ülkelere, ABD yardım bulunabilir" (Kürkçüoğlu, tarih siz: 52,53).

Dallas Kuzey Desteği'ni Türkiye, İran, Pakisan, Irak, Suriye ve Ürdün ile kurmayı düşünüyordu. Bu düşünce Mısır tarafından reddedilse de Irak'ta bir nebze kabul görmüştü. O dönem Irak Dış İşleri Bakanı olan Tefvik Svedi, Irak ve Amerika'nın

mutabakata varmasının, 1930 yılında Irak ve İngiltere arasında imzalanan antlaşmanın feshedilmesi anlamına geldiğini düşünüyordu (Reşit, 2004: 88). Ancak İngiltere, bu organizasyon aracılığı ile Irak'a girmeyi planlıyordu. Zira 1930 Antlaşması'nın süresinin dolmasına az kalmıştı. Sadece İngiltere değil, bütün doğu ülkeleri de Irak'ın bu kararını şaşkınlıkla karşılamıştı. Doğu'nun Irak'a bu kadar önem vermesinin sebebi Irak'ın Arap Körfezi üzerinde yer alması ve petrol zengini bir bölge olmasındandı. Bunun yanı sıra başta Nuri Said olmak üzere Irak'ın önde gelen isimleri doğuya karşı meyilliydiler (Mustafa, 1981: 141).

Amerika, Orta Doğu Liderlik Organizasyonu düşüncesinin başarısız olacağını farketdiği vakit bu düşüncüyü farklı bir şekilde uygulayarak hayata geçirmeye çalıştı. Bunun için bölge ülkeleri arasında ikili ittifaklar kurmaya çalıştı. Bu amaçla 1954 yılında Türkiye ve Pakistan arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın maddeleri isteyen her ülkenin antlaşmaya dâhil olabilmesi için açık kapı bırakmıştı. Başlangıçta Irak bu antlaşmaya dâhil olmakta kararsız kalmıştı. Bu kararsızlıktayken Mısır Irak'a bir uyarıda bulunarak Irak'ın bu antlaşmaya dâhil olmaması gerektiğini; çünkü Irak'ın tehlikeli ülkelere sınırı olmadığını hatırlattı. Şayet Sovyetler Birliği, İran ve Türkiye'yi yarıp Irak'a ulaşırdı Amerika'nın yaptığı yardımların bir değeri kalmazdı. Buna rağmen Mısır'ın çabaları sonuçsuz kalmıştı. Çünkü o dönem Irak Dış İşleri Bakanı olan Dr. Fazıl Cemal, Arap ülkelerin korkusunu arttıracak bir bildiri yayımlamıştı. Bu bildiride "Irak, Türkiye-Pakistan Antlaşmasına dâhil olma çabası içindedir. Bu durum sadece Irak ile ilgili olup Arap ülkeleri ile hiçbir alakası yoktur." dedi (En-Na'imi, 1975: 234). Mısır'ın, Türkiye-Pakistan Paketi'ne girmeyi reddetmesindeki sebep o dönem İngilizler ile Süveyş Kanalı meselesi konusunda uğraşıyor olmasıydı. Irak'ın bu antlaşmaya dâhil olması durumunda Süveyş Kanalı müzakerelerinin sekteye uğrayacağını düşünüyordu. Çünkü Mısır, İngiltere'ye güvenmiyordu. Bir oturumda Cemal Abdunasır Nuri Said'ten bir talepte bulunarak, bir netice elde edinceye kadar Irak'ın bu konuyu ertelemesini rica etti. Mısır, bu bölgede Arap Birliği'ne önderlik etmek istiyordu. Bu nedenle Türkiye-Irak yakınlaşmasını darbe olarak değerlendiriyordu (Uçarol, 2013: 1018, El-Hasani, IX: 1988). Irak'ın Türkiye-Pakistan Paketi'ne dâhil olduğu söylentileri ortaya çıktığında Kral Faysal yardımcısı Nuri Said ile birlikte Pakistan'a bir ziyarette bulundu. Bu ziyaret Irak'ın bu antlaşmaya dâhil olduğunun güçlü bir göstergesiydi (Mustafa, 1981: 144). O dönemin Irak Başbakanı Nuri Said, İngiltere'nin yardımı ile 1954 yılında 12. kez hükümet kabinesini kurdu. Halkın karşısında çok büyük bir şiddetle dikilerek, sendika ve cemiyetlerin kapatılması kararını aldı (Ahmet, Hamidi, 1989: 175). Said, Irak'ın bu pakta dâhil olması için çok acele ediyordu. Bu yüzden Londra dönüşünde Türkiye'ye bir ziyarette bulunup 9 Ekim 1954'te Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile bir mutabakata vardılar. Bu mutabakat gereği asayiş, güvenlik ve ortak bir cephe kurma konularında anlaşmaya varılmıştı (Uçarol, 2013: 1018). Türkiye-Irak görüşmelerinden sonra iki taraf 19 Ekimde ortak bir beyanname yayımladılar. Beyanname metninin bir yerinde:

"... Türk ve Irak milletleri arasındaki kardeşliğin tabii neticesi ve iki milletin yüksek menfaatlerinin muhtevası bulunan Türk-Irak dostluğunun her sahada faal ve sıkı işbirliği şekline tecelli etmesinin yalnız iki memleket için değil, bilhassa Orta Şark için de çok hayırlı olacağı hakikatı göz önünde tutularak bunu temine matuf hedef birliği tebellür etmişti ..." (Kürkçüoğlu, Tarihsiz: 56).

Nuri Said 3 Ocak 1955'te, Irak'ın Sovyetler Birliği ile ilişkisini kesmesine karar vererek Sovyetler Birliği elçisinden, "elçilik binası komünizm yerine döndü" bahanesi ile elçiliği terk etmesini istedi. Adnan Menderes ve beraberindeki Dış İşleri Bakan

Yardımcısı, Ulaştırma Bakanı ve altı parlamento üyesi ile birlikte 16 Ocak'ta Bağdat'a gitti. Görüşmelerin ardından her iki taraf ortak bir bildiri yayımlayarak; ortak bir savunma konusunda anlaşmaya vardıklarını deklare ettiler. Nuri Said, Irak'ın rolünün doğu güzergâhlarını kara saldırılarına karşı, petrol kuyularını ise hava saldırılarına karşı korumak olduğunu belirtti. Bildiride "*Bu mutabakat, taraflardan herhangi birisine içten veya dıştan bir saldırı olması durumunda tarafların birbirlerine yardım edeceğinin taahhüdüdür ki bu*"²⁵ Birleşmiş Milletler Pakti'nin 51. maddesinde de belirtildiği üzere *şer'i bir haktır*" dedi. Daha sonra ise Adnan Menderes diğer Arap ülkelerine doğru seyahate çıktı (El-Hasai, 1988, IX: 220). Türkiye-Irak arasındaki bu gelişmelerden dolayı Pakistan Başkanı kendilerini tebrik etti. Pakistan başvekili Muhammet Ali, 21.1.1955 tarihinde gönderilen yazıda Irak-Türkiye işbirliği konusunda yaptıkları anlaşmayı tebrik etmektedir. Ayrıca Irak ve Türkiye'nin güvenlik konusunda yaptıkları anlaşmayı Orta Doğu'da önemli bir adım olarak belirtmektedir (BCA, Fon No: 30 1 00-Kutu No: 5-Dosya no: 27-Sıra No: 4).

Nuri Said, Arap ülkelerinin rızasını aldıktan sonra antlaşmayı imzalamak istiyordu. Türk heyetinin Türkiye'ye geri dönmesinin ardından Irak Dış İşleri Bakanı, elçilik ve temsilcilikleri Türkiye-Irak ortak beyannamesi konusunda bilgilendirdi. Kahire'de bulunan Arap Birliği Pakti başkan yardımcısı, Türkiye ve Irak arasında imzalanacak olan bu antlaşmanın sadece savunma amaçlı olduğunu, ancak Türkiye ve Pakistan arasındaki antlaşmanın ise hem savunma hem de saldırı nitelikli olduğuna vurgu yaptı (El-Hasani, 1988, IX: 221). Türkiye ve Irak arasındaki protokol 24 Şubat 1955'te, Türkiye'den Başbakan Adnan Menderes ve Dış İşleri Bakanı, Irak'tan ise Başbakan Nuri Said ve Dış İşleri bakan yardımcısının hazır bulunması ile ikinci kez imzalandı (Reşit, 2004: 91). Nuri Said, bu mutabakatın bu seviyeye ulaşmış olmasından dolayı duyduğu memnuniyetini Bağdat'ta dile getirdi. Irak başvekili Nuri Said 24.2.1955 Bağdat'tan gönderdiği yazıda; Irak ve Türkiye arasında yapılan güvenlik anlaşmasından memnuniyetini ifade etmekteydi. Ayrıca bu antlaşmanın Orta Doğu'da barışın ve emniyetin sağlanmasında yararlı olacağını da belirtmekteydi (BCA, Fon no: 30 1 00-kutu no: 35-Dosya no: 215-Sıra no: 4).

Arap ülkelerinin karşı çıkmasına rağmen Nuri Said antlaşmayı imzaladı. Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdunhasir, Türkiye'yi istilacıların planlarına öncülük etmekle suçlayarak "*Bu olaydan sonra doğu başarısız oldu. Arap ülkelerinin gücünü etkisizleştirmek istiyorlar. Birlikte kalırsak daha güçlü oluruz*" dedi. Türkiye'nin bu yolla çevresinde bulunan ve seviyece kendisinden küçük olan Arap ülkelerini ele geçireceğini iddia ediyordu. (El-Ubeydi, 1986: 34). Türkiye ve Irak arasında imzalanan bu antlaşma İngiltere tarafından memnuniyetle karşılandı. Çünkü 1930 Antlaşması'nın yerine başka bir antlaşma imzalanmış oldu. Böylece, İngilizler Irak'taki askerî kuvvetlerinden el çekmek zorunda kalmadı. İngiltere Dış İşleri Bakan Vekili Mr. Trenton 3 Nisan'da Bağdat'a gelerek; beraberinde Irak-İngiltere Antlaşması ile ilgili olarak İngiltere Dış İşleri Bakanı Sir Antony Ayden'in bir tavsiyesini getirdi. 4 Nisan'da her iki taraf Bağdat'ta bulunan Irak Bakanlar Kurulu Divanı'nda bir toplantı gerçekleştirdi. 5 Nisan'da İngiltere'nin Bağdat elçisi Sir Michael Rayt, Türkiye-Irak antlaşmasına dâhil olmak için ilgili belgeleri o dönemin Dış İşleri bakanı olan Musa

²⁵ Madde 51: bu antlaşma devletlerin doğal yapısında hiçbir eksiltme ya arttırma yapmamıştır. Bu ülkeler bireysel ya da topluluk halinde kendilerini savunabilirler. Şayet Birleşmiş Milletler üyesi bir ülkeye askeri bir saldırı olursa, asayiş encümeni olarak uluslararası asayiş sağlanacaktır. Üye ülkelerin yapacağı hazırlıklar müdafâ hakkı olarak direk ancümene ulaşacak. Antlaşma maddeleri gereği bu durum yetki ve sorumluluklara herhangi bir etkide bulunmayacak. Her durumda uluslararası barış ve asayiş sağlanmalı ve eski haline getirilmelidir (Mustafa, 1981: 149).

Şabindiri'ye teslim etti. Türkiye-Irak Antlaşmasının 5. Maddesi gereği diğer ülkeler de bu antlaşmaya dâhil olabiliyordu. Bu şekilde İngiltere de bu antlaşmaya dâhil oldu. Irak-İngiltere antlaşmasının 2. Maddesi gereği ise bu antlamanın imzalanması ile birlikte 1930 antlaşması feshedilmiş olacaktı. Ayrıca bu antlaşmaya Irak'ın başkenti Bağdat'ın ismi verildi (El-Caferi, 2000: 223).

Bu antlaşmaya Bağdat isminin verilmiş olması diğer ülkelerin dikkatini çekerek onları da bu antlaşmaya dâhil etmek istenmesindendi. Irak idaresinin denetimi altında Habaniye ve Şueybiye'de iki tane hava üssü kuruldu. İngiltere'nin bu üslerden geçme, üsleri kullanma ve yakıt alma hakkı vardı. Irak'ın herhangi bir saldırıya uğraması durumunda İngiltere yardımıda bulunacak ve aynı zamanda Irak silahlı kuvvetlerine silah verecek, yardım edecek, eğitecekti. 1955 Eylül'ünde Pakistan, Kasım 1955'te ise, İran bu antlaşmaya dâhil oldular. Bağdat Paktı ve Orta Doğu ülkeleri üç gruba ayrıldılar. Birinci grup pakta katılan Irak, İran ve Pakistan, ikinci grup pakta şiddetle karşı çıkan Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen, üçüncü grup ise, iki taraf arasında ikilemde olan Ürdün ve Lübnan'dı (Armaoğlu, 2014: 443).

Türkiye-Irak antlaşmasına göre bu pakta katılan ülke sayısı 4 ve daha fazlasına ulaşırsa bir encümen kurulacaktı. Buna bağlı olarak 21 Kasım'da Bağdat Paktı'nın kuruluş kongresi yapıldı. İngiltere Dış İşleri Bakanı, Başbakan, üye ülkelerin Dış İşleri Bakanları ve üye olmamasına rağmen Amerika, gözetmen sıfatı ile bu kongreye katıldı. Amerika organizasyon işini yapıyordu ancak karar alma yetkisi yoktu. Yine bu kongrede paktın merkezinin Bağdat olmasına ve askerî-ekonomi komisyonunun kurulmasına karar verildi (El-Caferi, 2000: 224).

Irak, Amerika'nın pakta katılması için çok çaba harcadıysa da Amerika buna razı olmayıp sadece birkaç komisyona katıldı. Dr. Muhammet Fazıl Cemal, Amerika'nın yardımıda bulunmayıp pakta katılmamasının sebebini Filistin Meselesi'ne bağlıyorsa da Amerika, bu pakta katılmayarak tarafsızlığını göstermek istiyordu. Bu şekilde de Suudi Arabistan ve Haşimiler arasında bir denge kurmuş olacaktı. Daha sonrasında ise, Suudi Arabistan Mısır'ın yanında pakta karşı durdu (El-Hasani, 1988, IX: 240).

Bu pakt ile ilgili olarak kendisine danışılmadığı için Fransa bu duruma içerledi. Fransa, Atlas Organizasyonu üyesiydi (El-Hasani, 1988, IX: 242). Türkiye ve Irak diğer ülkeleri de bu paktın içine çekmeye çalışıyordu. Adnan Menderes, birçok Arap ülkesinin başkentlerine ziyaretlerde bulduysa da olumlu bir netice alamadı. Suriye bu pakta girmeyi reddetti. Lübnan kesin bir yanıt vermedi. Diğer Arap ülkeleri ise, Irak'ın bu pakta katılmasına karşı çıktılar (Uçarol, 2013: 1091).

Ulusal Encümen'in 26 Şubat 1955 tarihli 28 sayılı oturumu Türkiye-Irak Misakı'nın onaylanması için bir araya geldi. Nuri Said, Irak'ın bu misaka dâhil olma gerekçesini hükümete açıkladı. Encümen üyesi Fevzi El-Haçiri "*Türkiye ile dayanışma içinde olmak Irak'ın bölgedeki gücünü arttırdı. Böylece büyük devletlerin güveni kazanıldı. Bunlara örnek Amerika Birleşik Devletleri... Irak'ın içinde bulunduğu askerî ve siyasi değişime bakın; pozitif siyaset icraatlar ile gerçeğe dönüşüyor*" dedi (El-Hamidi, 2007: 204). Ancak Irak'ın Amerika Birleşik Devletleri'nden elde etmiş olduğu imkânlar daha çok sembolik olup gerçekçi değildi. Bu durum Irak halkı tarafından sorgulanıyordu. Temsilciler Meclisi'nin 23 Ocak 1958 tarihli 11 sayılı oturumunda İsmail Ganim halkın bu pakta karşı olan umutsuzluğundan söz bahsederek "*Paktın imzalanmasının ardından geçen bu üç yıl içerisinde bu paktın faydasını görmedik. Düşmana karşı savaşabilmesi için Irak'a askerî destek ve para yardımı yapılacağını da duyduk fakat kuvvetlerimiz halen antlaşmanın imzalanmasından önceki durumundadır*" dedi (El-Hamidi, 2007: 158). Türkiye-Irak antlaşmasından Türkiye fayda sağlamıştı.

Çünkü antlaşmanın imzalanmasından önce Menderes, Nuri Said'e "1954 antlaşmasının imzalanmasından sonra Amerika, Türkiye ve Pakistan'a parasal ve askerî yardımda bulundu" dedi (Mustafa, 1981: 150).

Bu süreç içerisinde İngiltere kendi çıkarlarını korurken, Amerika da Orta Doğu'daki konumunu güçlendirerek Sovyetler Birliğine karşı bir duvar oluşturdu. Irak ve Türkiye ise kendilerini korumak için Amerika'dan askerî ve parasal yardım alacaklardı. Ancak Irak'ın katılımı kendi içinde ve Arap ülkelerinde olumsuz bir şekilde karşılandı. Bu nedenle kralık rejiminin yıkılmasındaki etkenlerden birinin de Irak'ın bu antlaşmaya dâhil olması kabul edilebilir.

Amerika'nın Orta Doğu'da bir pakt kurma amacı başarıya ulaştı. Ancak 29 Ocak 1956'da İngiltere, Fransa ve İsrail'in üç koldan Mısır'a saldırması bütün dünyada tepki çekti. Bu durum BM tarafından detaylı bir şekilde incelendi. Amerika'nın, Birleşmiş Milletler'deki heyeti 2 Ocak 1956'da her üç devletin de kuvvetlerini geri çekmesini talep etti. Asya ve Afrika ülkeleri de bu talebe destek verdi. Sovyetler Birliği 5 Ocak'ta bir kesin uyarı vererek bu ülkelerin kuvvetleri geri çekmemesi durumunda üçüncü dünya savaşının başlayacağını belirtti. Irak'ın birçok kentinde büyük protestolar yapıldı. Hükümetin bu protestoları bastırabilmek için maksimum güç kullanmasına karşın hiçbir fayda sağlanamadı. Bu destek, her üç devletin de kuvvetlerini Mısır'dan çekmesini sağladı (El-Caferi, 2000: 233-234).

Türkiye Müslüman ülkelere biri olarak kabul edilmişse de, 1949 yılında İsrail'i tanıdığını ilan etti. Mısır'a üç koldan saldırı yapıldığında ise bundan duyduğu memnuniyetsizliği göstermek adına İsrail elçisini geri çekti (Balcı, 2013: 98). Meydana gelen bu olaylar Amerika'nın Orta Doğu'ya karşı yürütmüş olduğu dış siyaseti gözden geçirmesine sebep oldu. Sovyetler Birliği taraftarlarının artmasından dolayı üç koldan saldırı yapıldı. Amerika başkanı Eisenhower 5 Ocak 1956'da Amerikan Kongresi'ne Orta Doğu ülkelerine yardım yapılması ile ilgili olarak bir mektup sundu. Bu mektupta özetle şunlar bulunuyordu (Armaoğlu, 2014: 453-454):

1. Bağımsızlığını korumak için ekonomik kalkınma çabası için giren Orta Doğu ülkelerine ekonomik yardım yapmak.
2. Bu ülkelere talepte bulunanlara askerî yardım yapmak.
3. Bu ülkelerin istemeleri şartıyla, "*milletlerarası komünizmin kontrolü altında bulunan bir ülkeden gelecek açık silahlı saldırılar karşısında*" Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılması.

Eisenhower'in Amerika dış siyaseti için düşündüğü bu proje çok önemliydi. Zira bu proje ile Amerika'nın Orta Doğu'daki etkinliği arttı. Eskiden sadece Amerika ve Yunanistan, Truman projesinden fayda sağlıyordu. Bu düzenlemeyle projenin etki ağı genişleyerek bütün Orta Doğu ülkelerinin bu projeden faydalanması sağlanmıştı. Aynı şekilde, komünist tehdidine karşı Amerikan askeri kozu da masadaydı. Bunların yanı sıra, İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'da Sovyetler ile savaşmaktan dolayı meydana getirdiği boşluğu Amerika bu proje ile doldurabilecekti (Armaoğlu, 2014: 454).

Bağdat Paktı üyesi dört Müslüman ülkenin başbakan ve bakanları 1957 yılında Ankara'da bir toplantı gerçekleştirdiler. Bu toplantıya Türkiye Cumhurbaşkanı, Irak Kralı, Türkiye, İran ve Irak'ın Dış İşleri Bakanları katıldı. Orta Doğu'nun durumu hakkında görüşmeler yapıldı. Bu bölgede barışın korunmasının Birleşmiş Milletler yardımı ile olabileceğine inanıyorlardı. Birleşmiş Milletler aracılığı ile Filistin Meselesi'nin çözüme kavuşturulmasını talep ediyorlardı. İngiltere, Fransa ve İsrail'in, üç koldan Mısır'a yaptıkları saldırının sonunda; bu devletlerin kuvvetlerini geri çekmelerini memnuniyetle karşıladılar. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Eisenhower'in komünizm tehdidine karşı yapmış olduğu görüşmeleri önemli

buluyorlardı (El-Hasani, 1988, X: 52). Bu proje Orta Doğu 'yu iki gruba ayırdı. İlan edilmesinin hemen ardından Lübnan bu projeyi kabul etti. Sonrasında ise Pakistan, Irak, Türkiye ve Yunanistan projeyi kabul etti. Bu ülkelerin ardından ise Afganistan, Libya, Tunus ve Fas en sonunda ise İsrail kabul etti. Mısır, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan projeyi reddetmiş fakat Suudi Arabistan bir süre sonra fikrini değiştirmişti (Armaoğlu, 2014: 454). Eisenhower, bu proje hakkında bilgi vermek üzere Mart 1957'de Ankara'ya özel bir heyet gönderdi. Bu heyet Adnan Menderes ile görüştü ve toplantı sonrası Türk Hükümeti bir bildiri yayımladı. Bu bildiri de *"Türkiye Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nun Orta Doğu ülkelerinin siyasi bağımsızlığı ve bölgelerin komünizm saldırılarına karşı korunması ile ilgili olan tavsiyesine destek verdiğimiz beyan ederiz"* dedi. Menderes bir basın kongresi düzenleyerek 5 Ocak 1957'de, Eisenhower ilkelerinden söz etti (En-Na'imi, 1975: 248). Aynı zamanda Nuri Said de Temsilciler Meclisi oturumunda bu projeyi Irak Hükümeti'ne sunarak Amerika'nın yardımında bulunması şartı ile hükümetten destek aldı. Ancak sözü edildiği şekilde bir yardım yapılmadı. Mısır ve diğer Arap ülkelerinin bu projeyi reddetmesinin sebebi, Orta Doğu üzerindeki tehlikenin komünizm değil de İsrail olduğunu düşünmeleriydi (El-Hamidi, 2007: 162).

Öyle görünüyor ki ellili yılların sonunda bölgenin durumu karışık ve kötüye doğru gidiyordu. 1957 Suriye seçimlerinde Solcular çoğunluğu elde ettiler. Bu durum Irak ve Türkiye'yi endişelendirdi. Hatta Türkiye'nin Suriye'ye askerî bir saldırı yapmak istediği söylentileri bile ortaya çıktı. Bu nedenle Sovyetler Birliği, Menderes'e bir nota gönderdi. Yanıt olarak Menderes *"Suriye'nin Sovyet silahına dönüşmesinden rahatsızlık duyulması doğal bir durumdur"* dedi. Diğer bir yandan ise Khorosev, New York Times muhabirine bir beyanname göndererek *"Suriye'de bir savaş olması durumunda bizler Türkiye'den daha yakınız (Kastettiği Amerika'dır) Unutulmamalıdır ki savaş durumunda Türkiye fazla dayanamaz"* dedi (En-Na'imi, 1975: 252).

Ağustos ayının sonunda Irak Kralı II. Kral Faysal ve Ürdün Kralı Melik Hüseyin İstanbul'a gitti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Amerika Dış İşleri Bakan Yardımcısı'nın Lay Handerson katılımı ile bir toplantı düzenlendi. Eisenhower Menderes'e Türkiye, Irak ve Ürdün'ün Suriye'ye askerî bir müdahalede bulunması halinde Amerika'nın kendilerine yardım etmeye hazır olduklarını belirtti (Armaoğlu, 2014: 458). Amerika Savunma Bakanlığı bu konu ile ilgili olarak bir bildiri yayımlayarak *"Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırması halinde aralarındaki mesafenin çok olması nedeniyle Türkiye'ye çok büyük zarar verecek; çünkü Türkiye NATO üyesidir"* dedi. Amerika Dış İşleri Bakanı 16 Kasım 1957'de bir basın toplantısı düzenleyerek *"Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye herhangi bir saldırı olması durumunda Amerika duruma seyirci kalmayacaktır"* dedi. İlk iş olarak da ihtiyaç durumunda hemen kullanılmak üzere Adana'da bulunan Amerikan hava üssüne uçaklar gönderildi. Bunun yanı sıra savaş gemilerine talimat verilerek; Akdeniz'in doğusuna gitmeleri emredildi (En-Na'imi, 1975: 253).

Buradan hareketle Türkiye'nin konumunun Amerika için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Amerika'nın Türkiye'yi savunmaya hazır olması, Sovyet tehditlerinin yumuşaması, Suudi Arabistan Kralı'nın Türkiye ve Suriye'yi yakınlaştırmak için arabuluculuk etmesi, Ürdün Meliki'nin içten gelen baskılar sebebi ile Suriye'ye karşı yumuşaması, Ekim ayının sonlarında bu karışıklıkların sona ermesini sağladı (Armaoğlu, 2014: 460). Bunlara karşın, Türkiye'de bulunan Demokrat Parti'nin yürütmüş olduğu nedeniyle Türkiye'nin iç durumu kötüye gidiyordu (Danilov, 1990: 26-27). Aynı şekilde Irak'ta da siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlardan dolayı 14 Temmuz 1958 Devrimi gerçekleşti. Irak'ta Melik Hükümeti'ne son verildi (Ahmet,

Hamidi, 1989: 200). Bütün bunlara rağmen Türkiye-Irak ilişkileri 1958'e kadar iyi bir şekilde devam etti.

2.3. Irak'ta Monarşi'nin Sona Ermesi (1958)

1958 devrimi, Irak tarihindeki dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir. Çünkü krallık sisteminden cumhuriyet sistemine geçilmiştir. Bu devrim ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Kimileri bu devrimin gerekli olduğunu, krallık rejiminin zulüm olduğunu, krallık sisteminin sona erdirilmesinin Irak'ta İngiltere hükümünün de sona erdirilmesi demek olduğunu düşünüyorlardı (El-Caferi, 200: 235). Diğer bir taraftan ise kimileri kral ailesine zulüm yapıldığını ki bu ailenin en iyi şekilde krallık idaresi yaptığını düşünmekteydiler (Basri, 1978: 267; Başa: 1985: 397,398). Netice itibari ile 1958 devrimi kazara ya da aniden meydana gelmiş bir olay değildir, Irak'ın siyasi ve ekonomik açıdan işgal edilmiş olması bu devrime esas oluşturmuştur (Esved, 1986, IV: 282).

Irak devletinin kurulmasının ardından (1921-1958), birçok ayaklanma gerçekleşti; Asuri Ayaklanması 1932, Şeyh Mahmut Ayaklanmaları, Barzan Ayaklanmaları, Bekir Sıdkı darbesi, 1941 Mayıs darbesi, 1948 Protesmus Anlaşması'na karşı yapılan öğrenci protestosu ve Kerkük Gâvur Bağı Ayaklanması. Bunların hiçbiri Irak'ta yönetim sistemde değişiklik yapılmasını sağlayamadı. Aksine ayaklanmalar en şiddetli şekilde bastırıldı ve ayaklanmada yer alan kişilerin hayatına son verildi. Bu olayların her biri Irak halkında yaralar açtı. Krallık rejimine karşı nefret oluşturdu. Sonuçta bunların da dolaylı etkisiyle 14 Temmuz Ayaklanması gerçekleşti.

II. Dünya Savaşı sırasında (1939-1945) ve sonrasında, Irak, siyasi ve ekonomik şartların çok zor olduğu bir dönem geçirdi. Bunun sebebi olarak kral ailesi gösterildi. Siyasi partiler ve halkın seçim sisteminin değiştirilmesi, genel iyileştirmeler, anayasada değişiklik yapılması vb. talepleri vardı (Reşid, 2004: 22-23). Ekonomisi çoğunlukla ziraate bağlı olan Irak'ta, devrim esnasında ziraatin yüzde 67,1 i bazı feodalizmin elinde idi. Araziler mülk sahiplerinin adına tescil edildi. Çiftçiler kullanılarak, emeklerinin karşılığı olarak çok düşük ücretlere mahkum edildiler (Dan, 1989: 15). İktidar çok uzun bir süredir eski bir tabakanın elinde bulunmaktaydı. Bu kişiler yenilik taraftarı değillerdi. Ancak bazı askerî yetkililerde çağdaş fikirler oluşmaya başladı. Onlarsa askerî açıdan amaçlarına ulaşmayı hedefliyorlardı. Bazı askerî yetkililer ise iktidarı bile ellerine almayı amaçlıyorlardı. Ayrıca Bağdat Paketi anlaşması ve Irak'ın 1955'te İttifak Kuvvetleri'ne katılması halkı çok fazla rahatsız etti (Esved, 1986, IV: 283, 284). Bununla beraber 1948 Filistin Savaşı, İsrail'e karşı kuvvet talebinde bulunan Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdunâsır'a yardım edilmemesi (Mar, 2006: 153), Arap bölgelerindeki olaylar ve 1952'de diğer bölgelerdeki olayların Irak 14 Temmuz Devrimi üzerindeki etkisi çok fazladır. Mısır'da Krallık olan yönetim şeklinin cumhuriyet olarak değiştirilmesi, halkın baskıları yüzünden Lübnan başkanının istifa etmesi, İran'da petrolün bakanlar kurulu başkanı Dr. Musaddak tarafından ulusallaştırılması (Reşid, 2004: 22-23). İngiltere, Fransa ve İsrail'in 1956'da üç koldan Mısır'e saldırı yapması ve Irak Hükümeti'nin bu saldırı karşılığında basiretsiz kalması gibi meseleler Irak halkının özellikle de vatanseverlerin krallığa karşı nefretini arttırdı. (Mar, 2006: 173).

II. Kral Faysal'ın, 2 Mayıs 1953'te, yasal yaşına erişmesiyle resmi bir şekilde Irak Kralı oldu. Muhalefet, II. Kral Faysal'ın o dönemde halkın talepleri olan siyasi, ekonomik ve sosyal reformları gerçekleştirebileceğinden şüphe ediyordu. Siyasi partiler Irak'ın siyasi durumunu gösteren bildirgelerini Kral'a sunarak Irak'ta yeni bir dönemin başlamasını, iktidar sisteminde değişiklik yapılmasını, ülke kalkınması için Kral'ın ülke

büyüklerine danışmasını ve kral ile rejimin çıkarları arasında fark gözetilmemesini umuyorlardı. Ancak bu taleplerin hiçbiri gerçekleşmedi. Aksine olaylar daha da kötüye gitti. Halk durumdan çok rahatsız olmuştu. Nuri Said 3 Ağustos 1954'te on ikinci kez bakanlar kurulunu bir araya getirdi. Sendika ve siyasi parti²⁶, ulusal gazete ve dergilerin kapatılmasına karar verdi. Bu karar halk ve siyasi partilerin daha fazla öfkelenmesine sebep oldu (Ahmet, Hamdi, 1989: 175).

Bu rahatsızlık ve öfke ordu içinde de ortaya çıktı. Ordu içerisinde özgürlük²⁷ taraftarı rütbeliler topluluğu oluşturuldu. Bu topluluğun işleri gizli bir şekilde yürütülüyordu. Bütün birimler kuzey ve güneyde oluşturulmuştu. Özgürlükçü Askerler Yüksek Heyeti toplantılarını gizli bir şekilde gerçekleştiriyordu (Esved, 1986, IV: 295). Bu topluluğun amacı Irak'taki Krallık yönetimine son vermek, cumhuriyet sistemine geçmek ve Irak'ı koloni ülkeleri kapsayan anlaşmalardan çıkarmaktı (Emin, 2010: 166).

II. Kral Faysal'ın dayısı Abdulilah²⁸, genç ve tecrübesiz bir kişilik olarak Kral'a yardım etmek yerine Suriye ve Irak Birliği için çaba gösteriyordu (Mar, 2006: 182). Sındırsın Paşa Kral yazılarında Suriye ve Irak Birliği'nin Nuri Said'in rüyası olduğunu vurgulamışsa da (Başa, 1985: 398, 399-400) Cemal Abdulnasır 1 Şubat 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni ilan ederek bu cumhuriyetin başkanı oldu. Bu olaydan 14 gün sonra 14 Şubat Nuri Said buna karşılık olarak Irak ve Ürdün Birliği'ni ilan etti. Kendisini de bu birliğin başkanı olarak belirledi. Kahire radyosu Irak'taki iktidar karşıtı propagandalarda büyük rol oynadı (Armaoğlu, 2014: 462). Abdulnasır, Irak ve Ürdün Birliği'nin ilan edilmesinin ardından, Bağdat radyosu gereksiz olduğunu belirtmişse de Abdulilah ve Nuri Said'e şiddetli saldırılar düzenlemiştir (Paşa, 1985: 398-400). Mısır başkanı Cemal Abdulnasır'ın 26 Temmuz 1957'de Süveyş Kanalı'nın ulusallaştırıldığını ilan etmesi Irak üzerinde olumsuz bir etki yarattı. Irak Hükümeti bu duruma karşı çıktı (El-Caferi, 2000: 229,230). Bu süreçte II. Kral Faysal resmi bir ziyaret için İngiltere'de bulunuyordu ki bu durum da krallık yönetiminin Irak'ta daha kısa sürmesine sebep oldu (Paşa, 1985: 399).

14 Temmuz Devrimi daha çok askerî bir harekât olup ordu içerisinde oluşmaya başladıysa da, asker birbirlerine yardım ederek devrimi gerçekleştirebilecekken daha fazla halk desteği almak, devrimi meşrulaştırmak, radyo ve siyasi partileri devrimden uzak tutmak adına halkı sokaklara döküp halkın iktidardan intikam almaları istendi (Andırsın, Stansfild, 2004: 73,74). Bu yüzden 1958 Devrimi'nin hem askerî hem de halk devrimi olduğunu söyleyebiliriz. Özgürlükçü Askerler Topluluğu gizli bir yapılanma olup kendi aralarında ortak bir mutabakatları yoktu. Aralarında farklı düşünceler mevcuttu. Bu yüzden bu topluluk işlemlerini askerî bir liderden yoksun bir şekilde 1957'ye kadar devam ettirdi.

²⁶ 1946 yılında Tewfik Swedi Kabinesi'nin döneminde siyasi partilere izin verilmişti. Bu partiler ulusal amaçlarına ulaşabilmek adına kendi aralarında birbirlerine yardım ediyorlardı. Daha sonra Nuri Said'in siyasetinden korkup Arap Baas Partisi, İstiklal Partisi, Irak Şii Partisi, Ulusal Demokrat Parti ve bazı tarafsızlardan meydana gelen 1957'de Ulusal Birlik oluşturmuşlardır (Cephe El-İttihat El-Vatani; Mar, 2006: 139-179)

²⁷ 1941 Mayıs Devrimi'nin bastırılmasından sonra rütbelilerin tasfiye edilmesi orduda büyük etki yaratmıştır. Bu nedenle askerî rütbeliler kendi aralarında Özgürlükçü Askerler Topluluğu'nu kurmuşlardır. Bu topluluğun ilk faaliyetleri 1952'de başlamıştır. Rafet Hacı ve Recep Abdulmecit güvenilir askerler ile diyaloga geçmişlerdir. Bu askerlerin faaliyetleri 14 Temmuz 1958'de Irak'taki krallık yönetimine son verinceye kadar devam etmiştir (Esved, 1986, IV: 292 ve sonrası)

²⁸ Emir Abdulilah: Hicaz Kralı Hüseyin Haşim'in oğlu Alin'nin oğludur. 24 Kasım 1913'te Taif'te dünyaya gelmiştir. 1926 yılın başlarında babası ile birlikte Bağdat'a gelmiştir. İskenderiye'de bulunan Victoria Kolejinde mezun olmuş ve Kral Aziz'in 1939 yılında öldürülmesinden sonra 1953 yılında kadar Irak'ta vasilik yaparak hükümeti II. Kral Faysal'a devretmiştir. 14 Temmuz 1958'de devrim esnasında bütün ailesi ile birlikte öldürülmüştür (Basri, 1978: 38).

Bir araya gelme fırsatı bulduklarında ise bütün özgürlükçü asker grupları birleşerek Abdulkerim Kasım'ın²⁹ başkanlığını yaptığı 14 askerî yetkiliden oluşan bir komisyon kurmuşlardır. Bu komisyonda hiçbir Kürt temsilci bulunmuyordu. Ancak Kürt askerî yetkilileri Irak ordusunda çok fazla bulunmasına rağmen, yaşanan sorunların ortak olduğunu göstermek adına Kürtler bu tarz oluşumlara destek veriyordu. Özgürlükçü Askerler Topluluğu'nun yapısı daha çok müslüman Araplar üzerine kuruluydu (Eb-Botani, 2007: 73-74).

Ayaklanmanın başlatılması için askerler birbirinden farklı yer ve zamanları içeren planlar hazırladılar. Fakat bunların hiçbirisi 14 Temmuz 1958 sabahına kadar başarılı olmadı. Bu tarihte, Irak ordusunun iki taburu devrimi başlattı. Bu taburların birincisine General Abdulkerim Kasım, diğerine ise Abdulselam Arif³⁰ liderlik ediyordu (Paşa, 1985: 404). Temmuz ayının ikinci haftasında Irak hükümeti aralarında meydana gelen tatsızlıklardan dolayı, Ürdün Kralı, Kral Hüseyin'in talebini kabul etti. Ürdün'e yedek askerî kuvvet gönderdi. Lübnan'deki gerginlik yüzünden Ürdün, savaşın kendi topraklarına taşınmasından korkuyordu. Bu nedenle Irak'tan askerî yardım talebinde bulunmuştu (Dan, 1989: 43). 3 Temmuz 1958'de Kartal Harekâtı adı ile 20. Taburun Ürdün'e doğru gitmesi için çıkış emir verildi. Bu taburun Ürdün'e doğru gitmesi gerekirken tabur 13 Temmuz'da Bağdat'a doğru hareket ederek Irak'taki krallık yönetimine son verdi (Mar, 2006: 180; Ez-Zubydi, 1979: 177).

Devrimin son planı yüksek komisyon planından farklı olarak Abdulkerim Kasım, Abdulselam Arif ve Abdullatif Ed-Deraci tarafından yapıldı. Komisyon üyelerinin bazıları devrimi radyodan duymuştur. 20. Piyade Taburu'nun Ürdün'e doğru hareket etmesi gerekirken Abdulselam Arif taburun birimlerine el koyarak Kurmayyarbay Yasin Muhammet Rauf ikinci bölük komutanını gözaltına aldı. Adil Celal'ın pozisyonuna atandı. Abdulselam Arif Rehab, Köşk Radyosu, Nuri Said'in evi ve Araçlı Polis Kuvvetleri Karakolu'nun basılması emrini verdi. 14 Temmuz sabahı saat 4'te devrim planının önemli ve en tehlikeli adımı olan Reşit Kışlası basıldı. Daha sonra Nuri Said'in Amerika Konsolosluğu'na sığınmaması için burası da ablukaya alındı. Abdulselam Arif radyoya el koydu. Devrimin ilk beyannamesini burada okudu. Beyannamede, krallık yönetiminin sona ermesine vurgu yapıp Irak'ta cumhuriyet ilan edildi. Beyannamenin radyoda okunması, devrimin anlaşılır hale gelmesi, genişlemesi, halk katılımını sağlaması, daha sonra devrimin başarıya ulaşması açısından önemli oldu (Ahmet, Hamdi, 1989: 200). Abdulkerim Kasım 9. Tabur sorumlusu olup görevi Bağdat'a giden kuvvetlere korumalık yapmak ve üçüncü bölük komutanını gözaltına almakta (Esved, 1986: IV: 324,325).

II. Kral Faysal'ın 14 Temmuz sabah saat 8'de Bağdat'tan ayrılıp Bağdat Pakti'nin toplantısına katılmak için Türkiye'ye doğru hareket etmesi oradan da İngiltere'ye gitmesi kararlaştırıldı. Ancak buna ömrü yetmedi. Devrimciler, kısa süreli

²⁹ Abdulkerim Kasım: 21 Ekim 1914'te Bağdat'ta Mehdiye Mahallesi'nde dünyaya geldi. 7 yaşında okula başlayıp, 1927'de lise eğitimi başladı. Diplomasını aldıktan sonra 1931 yılında öğretmen olarak göreve başladı. Bir yılın ardından okul ile ilişkisini kesmiş ve askeri okul ile irtibata geçerek üstteğmen rütbesi ile askerliğe başlamıştır. İlerleyen tarihlerde rütbesi yükseltilmiş ve Birinci Taburda Bölük Komutanı olmuştur. 1955'te general rütbesi almış ve 14 Temmuz 1958'deki devrimde önemli bir rol almıştır. Devrimden sonra Irak Cumhuriyetinin ilk başbakanı olmuştur. 9 Şubat 1963'teki Baas ayaklanmasında öldürülmüştür (Basri, 1987: 241,242).

³⁰ Abdusselam Arif: 1921 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. 1939 yılında eğitimini tamamlamış ve 1941 yılında askeri okul ile irtibata geçerek teğmen rütbesi ile askerliğe alınmıştır. 1951 yılında Askeri Akademi'den mezun olmuş, 14 Temmuz 1958 Devriminde Abdulkerim Kasım ile birlikte önemli bir rol almıştır. 1963 yılında Baas partisinin yardımcıları ile Irak Cumhurbaşkanı olmuş ancak 13 Nisan 1966'da bir uçak kazasında yanarak hayatını kaybetmiştir (El-Harbi, 2005: 38).

bir çatışmadan sonra Rehab Köşkü'nü ele geçirdi II. Faysal, Abdulilah ve ailenin tamamını saray meydanında kurşuna dizdiler. Abdulilah'nin eşi yaralı olarak kurtuldu ve daha sonra iyileşti (Paşa, 1985: 405; Ahmet, Hamdi, 1989: 200). Nuri Said, Rehab Köşkü çevresindeki ilk çatışma sesleri ile birlikte Bağdat'ın kuzeyinde bulunan Kazımiye'deki bir arkadaşının evine sığındı. Devrim hükümeti onu yakalayan kişiye 10.000 dinar ödül vereceğini duyurdu. Ertesi gün kadın giysileri içinde Muhammet El-Arabi'nin evine gitmeye çalışırken farkedildi ve öldürüldü (Ed-Dure, 1987: 65-66).

II. Faysal'ın öldürülmesi ile ilgili olarak Özgürlükçü Askerler Topluluğu son kararını vermedi. 11 Temmuz 1958 tarihinde yapılan önemli bir toplantıda sadece Abdulilah ve Nuri Said'nin öldürülmesine karar verildi. II. Kral Faysal'ın öldürülmemesine karar verildi. Fakat devrim ile ilgili yazılan yazılara göre Abdülkerim ve Abdulsalam buna razı olmadı. Kral ailesinin tamamını ortadan kaldırmayı planladılar. Bu nedenle, askerlerin Rehab Köşküne varması ile birlikte, bu planı Yüzbaşı Abdulsattar Saba El-Abusi aracılığı ile uygulamaya koymuşlardır (Ez-Zubydi, 1979: 188; Ed-Dure, 1987: 65,66).

Devrim bu şekilde gerçekleşti ve Irak'taki krallık yönetimine son verilerek cumhuriyet sistemine geçildi. Abdülkerim Kasım bu cumhuriyetin ilk başbakanı, Abdulsalam ise yardımcısı oldu. Krallık yönetiminin dış konular ile meşgul olması iç konular ve halkını unutmamasına sebep oldu. Ayrıca hükümet eleştirisine izin verilmemesi, gençlerin ülke kalkınmasında rol almalarının engellenmesi, hükümetin sağlam bir iç kuvvet oluşturmasındaki zayıflığı, müesseselerin kurulmaması, parlamentonun yüzde 45'ini oluşturan aşiret üyeleri ve şeyhlere güvenilmesi, Nuri Said'in genel görüşe saygı duymayan muhalefetçi kişiliğinin sosyal, ekonomik ve fikrî değişime karşı çıkması, karar almada diktatörce hareket etmesi, Abdulilah'nin çevresini halktan koruması ve II. Kral Faysal'ın yardım etmemesi yönetimin zayıflamasına, daha sonra da Irak'taki kral ailesinin ortadan kaldırılmasına sebep oldu. (Mar, 180-182; Ed-Dure, 1987: 67).

14 Temmuz Devrimi gizli bir yapılanma sonucu olmuştur. Öyle ki; İngiltere ve Amerika'nın merkezi temsilci istihbaratı sabah devrim ilan edilinceye kadar konudan haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir (Esved, 1986, IV: 281). Monarşi'nin sona ermesi Irak halkı tarafından sevinçle karşılanırken General Kasım darbesinden dolayı Kahire ve Moskova bayram yapmaktaydı.

2.4. Monarşi'nin Sona Ermesi Karşısında Türkiye'nin Tutumu

Türkiye-Irak arasındaki ilişkiler iyiydi. Diplomatik ziyaretler 14 Temmuz 1958'e kadar devam etti. Bu tarihte II. Kral Faysal'ın Türkiye'ye Pakt ülkelerinin yapacağı toplantıya katılmak için bir ziyaret gerçekleştirmesi kararlaştırıldı. Kral öldürülmüştü (Paşa, 1985: 405). Kaynaklardan edinilen bilgiye göre bu toplantı Lübnan'da başgösteren milliyetçi harekete karşı Lübnan başkanı Kemil Şemuni'ye yardım yapılıp yapılmayacağı konusunda Pakt'ın bir karar alması için düzenlendi. Türk yetkililer Irak temsilcisini karşılamak için beklerken devrim olduğu haberini aldılar. Bu haber Türkiye için şok etkisi yaratmıştı. Hiçbir karar alınmadı. Herhangi bir tepki gösterilemedi. Çünkü ellerinde Irak'taki durum ile ilgili hiçbir bilgi yoktu (Mustafa, 1981: 179). Irak'ta krallık rejiminin ani çöküşü Arap dünyasında doğudaki büyük bir kalenin yıkılması olarak görüldü. Bu korku Amerika'yı derhal Lübnan'a yardım etmeye zorladı. Aynı zamanda İngiltere de Ürdün'e askerî yardım gönderdi (Mansfield, 1995: 101).

Pakt ülkelerinde meydana gelen bu olaylar ile ilgili olarak yayın organları.

"... *Müttefik bir memlekette hariçten mülhem olan yıkıcı faaliyetlerin, Müttefikler arasındaki müzakeratta kıymetli irşatları daima şükran ile hatırlanacak mümtaz şahsiyetlerin hunharca katline müncer olan en son tecellisi... Büyük bir endişeyle müşahada edilmiştir. Bu bölgede beyenmilel şekaveti durdurmak için alınması icap eden tedbirleri, mümkün olan her şekilde desteklemek azminde olan Devlet Başkanları ilhamını hariçten alan bu vahşet tezahürünü takbih (etmişlerdi) ...*" şeklinde duyurdu (Kürkçüoğlu, Senesiz: 136).

Türkiye 17 Temmuz'da Amerika'yı Irak'taki duruma müdahale etmek istediği konusunda bilgilendirdi. Bu amaçla Amerika'dan maddi ve manevi destek talebinde bulundu. Ürdün de Türkiye'nin Irak'a müdahale etmesini istiyordu. Öyle görünüyor ki; Ürdün'ün müdahale talebi Irak'taki kral ailesi ile olan ilişkilerden ve Haşimi'nin Irak ile kurmuş olduğu birlikten kaynaklanıyordu. Türkiye'nin bu tavrı Sovyetleri harekete geçirdi. Türkiye'ye müdahalede bulunmaması için baskı yapıyordu. Amerika bu olaylarda taraf olmadı. Bu nedenle Türkiye de müdahalede bulunmadı (Armaoğlu, 2014: 464). Sovyetler Birliği Türkiye'nin Irak'a müdahale için yapmış olduğu hazırlıklar ile ilgili olarak 18 Temmuz'da Türkiye hükümetine bir bildiri göndererek Türkiye'den müdahalede bulunmamasını talep etti. Türkiye hükümeti de bu bildiriye yanıt olarak 22 Temmuz'da bir bildiri gönderdi. "Türkiye'nin yapmak istediği müdahale savunma amaçlıdır" dedi. Buna karşılık olarak Sovyetler Birliği 24 Temmuz'da Ankara'ya başka bir bildiri daha göndererek "Türkiye bu müdahalenin sonuçlarından sorumlu olacaktır" dedi. Buna rağmen Türkiye, güney sınırında Irak'a doğru askerî yığınak yapmaya devam ediyordu. Öyle anlaşılıyor ki; Türkiye hükümeti bu kararı TBMM muvaffakatı ile almadı. İddia edildiğine göre Türkiye Dış İşleri Bakanı Irak'a müdahale edilmesi gerektiğini tavsiye etti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes de bu tavsiyede mutabık olmuşlardı (Mustafa, 1981: 181). Türk yetkililer Irak'ta meydana gelen bu olaydan sonra hükümetin bir daha kurulamayacağını düşünüyorlardı. Türkiye Dış İşleri Bakanı F.R.Zorlu konu ile ilgili olarak "*Bize göre, yeni bir Irak hükümeti bahis mevzuu değildir. Bugünkü... Irak- Ürdün Federasyonu'nun reisi Kral Hüseyin'dir. Ve meşru hükümeti de Kral Hüseyin'in idaresi altındaki hükümettir*" dedi (Kürkçüoğlu, senesiz, 139).

Cemal Abdunasır 1 Şubat 1958'de Mısır ve Suriye arasındaki birliği ilan etti. Buna misilleme olarak Nuri Said, 14 Şubat 1958'den Irak ve Ürdün arasındaki birliği ilan etti. Kendisini de bu birliğin başkanı olarak belirledi. Bunun üzerine Kahire Radyosu ve Cemal Abdunasır bu birliğe bütün güçleri ile karşı çıkıyor ve halkı Abdulilah ve Nuri Said'e karşı kışkırtıyordu (Armaoğlu, 2014: 462).

O dönem Türkiye'de muhalefet olan Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı İsmet İnönü bir kongre düzenleyerek Menderes hükümetini eleştirdi. Hükümetin siyasetinin doğru olmadığını savunuyor, Irak'ın yeni hükümetinin belki de iyi bir komşu olacağını dile getiriyordu. Ancak askerî müdahalenin yanlış bir hamle olduğunu ve Türkiye çıkarlarına zarar vereceğini savunuyordu (Mustafa, 1981: 182). Türkiye Hükümeti başlarda Irak'taki iktidar sistemi değişikliğine müdahale etmeye çalışmışsa da, daha sonradan bu düşüncesini değiştirdi. Irak'ta meydana gelen bu olaylarda dış etkenlerin etkili olmadığı ve sadece kötü yönetim sebebi ile meydana geldiği anlaşıldı. Bu yüzden durumun hassas bir şekilde ele alınması gerekiyordu. Bu amaçla TBMM 26 Temmuz 1958'de olağanüstü bir toplantı düzenleyerek, Irak'a müdahaleyi görüştü. Bu oturumda Dış İşleri Bakan Vekili Namık Gedik Orta Doğu ve Irak'ın durumundan bahsetti. Ve şöyle konuştu: "*Herhangi bir memleketin iç meseleleri hakkında mütalaa serdetmek*

istemeyiz. Fakat şu hususu belirtmek lazım gelir ki, iç meselelerin kanlı hadiselerle yol açması, bütün insanlık vicdanını muzdarip etmiştir... bu kardeş milletle ötedenberi aramızda mevcut ahenktar münasebetlerimizin devamı başlıca arzumuzdur" dedi (Kürkçüoğlu, Senesiz, 139).

Irak'ta yaşanan olaylar ile ilgili olarak Türkiye'de meydana gelen karmaşa bir süre sonra azaldı. Bir aydan kısa bir süre sonra Türkiye 31 Temmuz 1958'de yeni Irak hükümetini tanıdığını ilan etti (Kürkçüoğlu, Senesiz: 140). Türkiye'nin Irak'ın yeni hükümetini tanıdığını ilan etmesi yaşanan karmaşaları sona erdirmemişti. Çünkü DP Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes Irak'ta yaşanan olayları kabullenemiyordu. Menderes, Irak ile Türkiye arasındaki dostluğun Kral ailesi ve Nuri Said'den kaynaklandığını düşünüyordu. Bunun aksine CHP ve diğer muhalefet partileri dostluk ilişkilerinin kişilere bağlı olmadığını ve her iki milletin dostluğuna dayandığını belirtiyorlardı. İlişkiler iyiye gitti. Talip Muştak, 6 Ekim 1958'de Irak'ın Ankara konsolosu olarak atandı (Mustafa, 1981: 185-187). Anlaşılan, Türkiye'nin bu tavrının sebebi; Irak'ın Bağdat Paktı üyelerinden olmasından kaynaklanıyordu. Gerçeğe bakıldığında ise sadece Türkiye değil diğer bütün üyelerin de aynı tavrı sergilemesi gerekirdi.

2.5. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan Çıkması

Yeni Irak hükümeti devrimden sonra derhal Bağdat Paktı'ndan çekildiğini ilan etmedi. Belli ki; doğu ülkelerinin kendilerini tanıması amaçlandı. Amerika 26 Ekim, İngiltere ise 2 Kasım 1958'de yeni Irak hükümetini tanıdığını ilan etti (Koçsoy, 1991: 117). Buna bağlı olarak 180. yasa gereği Türkiye ve Irak arasındaki 3 maddelik antlaşma feshedildi (Bağdat Paktı'ndan ayrıldılar) (Esved, 1986, V: 222):

1. 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında düzenlenen yardım antlaşması ve bununla ilgili bütün özel protokoller, ekler, yazılar ve taraflar arasındaki yazışmaların onaylanması ile ilgili olan 1955 yılı 17 nolu yasanın iptal edilmesi.
2. Bu yasanın 24 Mart 1959'dan itibaren uygulanması.
3. Bu yasanın bakanlar tarafından uygulanması gerekir.

Abdulkerim Kasım 24 Mart 1959'da ikinci vakti bir basın açıklamasında Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını duyurdu. Resmi olarak 24 Şubat 1960'ta pakttan ayrıldı. *"Bu Paktta kalmamız asayiş ve sistemin geri getirilmesi adına bize yapılacak saldırıları kolaylaştıracak ve iç işlerimize nifak sokacaktır"* denildi. Kasım: *"Bizimle dostluk kuran ülkeler ile dost olarak kalmaya devam edeceğiz"* dedi. Bu amaçla Irak ve pakt ülkeleri arasındaki ilişkilerin normal olduğuna vurgu yapılmıştı. Şevvaf³¹ Hareketi'nde Türkiye'nin Bağdat Konsolosu'nun dediği gibi bir iç meseledir. Aynı gün içerisinde paktın bütün üye ülkelere bir bildiri gönderildi. ABD Elçisi'ne sözlü olarak *"Bu karar halkın taleplerine verilmiş bir yanıttır. Halkın tamamı bu pakti reddetti"* denildi. Bu bildiri pakta üye ülkeler arasında kurulmuş olan dostluk ilişkilerinin devam ettirileceğini kanıtlar niteliktedir.

Irak'ın bu pakttan ayrılmasının ardından 4 Nisan 1955'te İngiltere ile imzalanan antlaşma feshedilmiş oldu. Buna bağlı olarak İngiltere Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin Hebaniye'de kalma hakkı sona erdi. İngiltere'nin Bağdat Elçisi 26 Mart'ta 400 kişiden oluşan hava kuvvetlerinin geri çekilmesi için karar aldı (Dan, 1989: 237-238).

Irak hükümeti 24 Mart 1959'da İngiltere, Türkiye, İran ve Pakistan elçiliklerine aynı zamanda ABD elçiliğine ,birer bildiri göndererek Irak'ın Bağdat Paktı'ndan resmi

³¹ Bu hareketin detayları ile ilgili daha fazla bilgi için bk. (Ed-Dure, 1987).

olarak ayrıldığını belirtti (Esved, 1986, V: 217). 28 Ekim 1961'de Sovyetlerin Birleşmiş Milletler temsilcisi Bağdat Paktı'na ait olan ve Türkiye, İran ve Pakistan'da atom istasyonlarının kurulup Sovyetlere saldırı gerçekleştirilmesi ile ilgili bazı gizli belgeleri sızdırdı. Bu belgelerin sızdırılması ile ilgili çeşitli görüş ve düşünceler mevcut olup bazı çevreler Bağdat Paktı'nın baş düşmanlarından olan Birleşik Arap Emirlikleri tarafından sızdırıldığını iddia ederken diğer bir iddia ise bu belgelerin ertesi günü seyahat edecek olan II. Kral Faysal'ın çantasında bulunduğu yönündedir. Bunların dışında Irak hükümetinin bu belgeleri Sovyetlere teslim ettiği yönündedir. Abdulkerim Kasım bir törende bu pakttan söz ederek “ *Bağdat Paktı'nın gizliliği, ülkemiz ve Orta Doğu ile ilgili planları muhafaza etmekteyiz. Bizler gizliliğin ve planların gizliliğinin öneminin farkındayız*” dedi (Esved, 1986, V: 218).

28-29 Temmuz 1958'de Bağdat Paktı üye ülkelerinin Dış İşleri Bakanları, ABD Dış İşleri Bakanı, Londra'da Irak'ın durumunu ve Orta Doğu'nun karşılaştığı yeni sorunları görüşmek üzere bir toplantı düzenledi. Toplantının sonunda bir beyanname yayımlandı. Ayrıca Bağdat Paktı'nın merkezi Irak'tan Türkiye'ye taşınarak; paktın ismi Merkezi İttifak Paktı olarak değiştirildi (El-Santo) (Doğan, 2009: 31). İran 1979'da İslam Devrimi'nin ardından pakttan ayrılmıştı. Daha sonra aynı yıl içerisinde Türkiye ve Pakistan da bu pakttan ayrıldı (Culud, 2008: 40).

3.TÜRKİYE İLE IRAK İLİŞKİLERİ (1960-1990)

3.1. Türkiye’de 1960 Askerî Müdahalesi

II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla İtilaf ve İttifak Devletleri Türkiye’yi savaşa çekme gayreti içerisindeydiler. Ancak Türkiye, bu savaşın ağır sonuçlarına katlanmayacaktır. Aynı zamanda ülkesini felaketten uzak tutmak ve bağımsızlığını sürdürmek isteyecektir. Türkiye bu siyasetiyle başarı elde etti. Ülke yöneticilerinin siyasetin başarılı olmasında rolleri büyüktür (Armaoğlu, 2014: 366). Türkiye’nin savaşa katılmama sebebi; 1. Dünya Savaşı’nın Türkiye’ye çok sayıda siyasi ziyan ve felaket getirmiş olmasından kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla Yeni Türkiye, yeraltı ekonomisini daha çok canlandırıp ülkelerle iyi ilişkilere sahip olmaya ihtiyaç duyuyordu. İsmet İnönü, bu amaçları elde etmek amacıyla çok çaba harcadı (Koçak, 2000, IV, 210). Türkiye, II. Dünya Savaşı’na katılmayarak bağımsızlığını korudu; ki bu savaş Türkiye’nin ekonomisi üzerinde oldukça kötü etki bıraktı. Çünkü savaş aşamasında Türkiye ekonomisi, savaş ekonomisine transfer edildi. Orduda milyonlarca kişi silahlarıyla savaş olasılığına karşılık hazır durumda idi. Bu nedenle ordu için “aslan payı” temin edildi. Türkiye, yiyecek ve gıda malzemesi açısından yoksundu. Fiyatlarda artış baş gösteriyordu. Askerî maliyet ve masraf verginin yükselmesinin sebebiydi (Gafur, 1988: 45). Bu yüzden savaşın Türk milleti üzerinde dolaylı bir şekilde etki yarattığı söylenebilir. Savaş halkın gündelik yaşamını olumsuz yönde etkiledi. Tepki sesi baş gösterdi.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de siyaset meydanında sadece CHP bulunuyordu. Ancak Batı ülkelerinin etkisiyle Türkiye’de çok partili düzen kurma düşüncesi gündeme geldi. Bu düşünce üzerinde çok sayıda talep bulunuyordu. Partilerin kurulmasını engeleyecek hiç bir yasa da yoktu (Mumcu, 2011: 169). II. Dünya Savaşı’nın bitmesinden sonra Mayıs 1945 günlerinde bütün dünya sevinçten uçarkan Türkiye’de "siyasal güç" ile "ekonomik güç" arasındaki çatışma boyutlar kazanıyordu. Örneğin, hükümet karşı çıkılmasına aldırmaz etmeden "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"nu çıkardı. Yasa, özel ormanların ve büyük toprak sahibi ailelerine arazilerinin bir kısmını kamulaştırılmasını öngörmekteydi. Temel amaç topraksız çiftçileri toprak sahibi yapmaktı. Ancak yasanın çıkmasına ve uygulamaya konmasına karşı çıkan büyük toprak sahibi ünlü politikacılar Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral ve Fevzi Karaoşmanoğlu mücadelelerini sürdürdüler. CHP yönetimi, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’yü basın yoluyla partiye ve hükümete ağır eleştiriler yönelttikleri gerekçesiyle ihraç etti. Bu ihraç kararına karşı çıkan Celal Bayar ve Refik Koraltan da partiden istifa ettiler (Yalçın, 2008, II: 330). Bunun üzerine Celal Bayar yeni partinin tüzük ve program çalışmalarına başladı. Celal Bayar basına bir parti kuracaklarını açıkladı. Nihayet 7 Ocak 1946’da Celal Bayar liderliğinde Demokrat Parti kuruldu (Doğan, 2011: 342).

DP partisi Türkiye’nin iç durumunun kötüleştiği bir dönemde kuruldu. Bu olumsuz atmosferi fırsat bilerek CHP’ye karşı kullanmak istedi. DP, halkın ilgisini çekmek için önemli çabalar gösterdi. DP, demokratik ortam, özgür ifade ve özgür gazetecilik taleplerini savunuyordu. Türkiye’de, 1947 senesinde parlamento seçimlerinin yapılması bekleniyordu. Ancak CHP, DP partisinin daha çok oy alacağı endişesiyle Türkiye’de erken seçimin yapılması kararı aldı. Böylece 21 Temmuz 1946’da seçimler yapıldı. Seçime katılım oranı %85 idi. Kısa süre önce kurulmasına rağmen DP, 64 sandalye kazandı. Ancak bu seçim sonuçları DP’yi çok endişelendirdi. Bu yüzden seçim sonuçlarının ilan edilmesinin ardından; seçimlerde hile yapıldığı

gerekesiyle tepki göstererek itirazda bulundu. Ancak seçim sonuçlarında herhangi bir değişiklik yaşanmadı. CHP, 4 yıllığına hükümeti yeniden kurdu. 5 Ağustos 1946'da yeni meclisin ilk oturumu gerçekleştirildi. İsmet İnönü tekrar Cumhurbaşkanı seçildi. TBMM Başkanlığı'na General Kazım Karabekir, Başbakanlığa ise Recep Bekir seçildi. Hükümet kurulsa da Türk halkı tepki göstermeye ve itirazda bulunmaya devam ediyordu. Böylece, ülkede şiddet baş gösterdi. Tepki sesinin susturulması, siyasi muhalefet ve gazetelerin tepkisinin aşağıya çekilmesi için yeni hükümet, polisi güçlendirme çabasına girerek güç yoluyla sesleri bastırmak istiyordu (Doğan, 2011: 341,342; Gafur, 1988: 47).

Demokrasi mücadelesinin ilk yıllarının ne denli kısır geçtiği açıklandı. Bu kısır mücadele sırasında, Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin hazırladığı yeni seçim kanunu, tek olumlu iştir. Bu kanunla, ilk kez gizli oy, açık sayım esası getirildi. Seçim işleri bağımsız yargı organlarının yürütme ve denetimine bırakıldı (Mumcu, 2011: 175). Böylece 14 Mayıs 1950'de Türkiye, seçim sandıklarına gitti. 8.5 milyona yakın seçmenin yüzde 88'i oy kullandı. 408 Demokrat Partili, 69 Halk Partili, 1 Millet Partili ve 9 bağımsızdan oluşan bir meclis ortaya çıktı (Lewis,1993: 311). Bu tarihten sonra demokrasi mücadelesinin ana konusu, seçim sisteminin değiştirilmesi etrafında gelişti. Bu konuda hiçbir sonuç alınmadan, DP-CHP mücadelesi çok kırıcı ve kısır biçimde 1960 yılına kadar sürmüştür. 1950 seçim sonunda 30 yıl yakın süredir ülkenin kaderini elinde tutan CHP, halkın oyu ile iktidardan iniyor yerine başka bir parti geliyordu (Mumcu, 2011: 175).

CHP'nin hataları ve halkın tepkisi yüzünden DP, 1950 senesi seçimlerde kazandı. Büyük bir umutla çalışmalarına başladı. DP Genel Başkanlığından istifa eden Celal Bayar Cumhurbaşkanı olarak seçildi. DP Genel Başkanlığına Adnan Menderes seçildi. TBMM Başkanlığına da Refik Koraltan seçildi. Fuat Köpürlü ise Dış İşleri Bakanlığı olarak belirlendi (Akşin, 2000, IV: 215).

Daha ilk başta iktidarı ele alan DP ekonomiye çok önem verdi. Tarım ve sanayi alanlarına özen gösteren DP çiftçilere ön ödeme kredisini vermeye başladı. Zengin ve orta tabaka bu ön ödeme kredisinden daha çok yararlanıyorlardı. Bununla birlikte 1950'li yıllarda buğday-arpa gibi gıdaların oranı yükseldi; çiftçiler bu sayede maddi kazanç elde ettiler. Bu da DP'nin taraftar ve yandaşlarının çoğalma nedenlerinden biri oldu. Bunun haricinde de yol, köprü, su, kanalizasyon projeleri, elektrik enerjisi için barajların yapılması, Samsun, Trabzon, Mersin ve İzmir'de limanların yapılması gibi birçok projelerin hayata geçirilmesine de DP döneminde gerçekleşti (Danilof, 1990: 23).

DP'si din konusunda CHP'nin siyasetini gözden geçirdi. Çünkü Atatürk laikliği ilan ettiğinde Türk toplumunun sadece bir bölümü bu kararı karşıladı. Diğerleri İslam dinine bağlı kalmaya devam ettiler. Halkın talebi üzerine 14 Haziran 1950'de camilerde ezanın Türkçe yerine Arapça okunmasına izin veren yasa çıkarıldı. Din dersi müfredattaki yerini aldı. Bu adımlar ve çalışmalar inançlı halkın ilgisini çekti. Aynı zamanda ülkede radikal din grupları baş gösterdi. Gizli bir şekilde laikliği reddeden Sait Nursi bunlardan biriydi.

DP'nin verdiği önem ülke ekonomisini geliştirebildi. Bazı sıkıntılara rağmen attığı bu adımlarla DP zenginlerin, ticaret adamlarının ve çiftçilerin bir bölümünün güvenini kazanmayı başardı. Tarımsal alet ve cihazların çoğalması köylerden şehirlere göçün artmasına neden oldu. Küçük arazilere sahip olan çiftçiler arazilerinden faydalanamıyorlardı. Ülkede ekonomik kriz baş göstererek fiyatlarda iniş-çıkışlar yaşandı. DP, verdiği sözleri yerine getirmeyi başaramadı. 1950'li yıllarda tepki gösterileri yapıldı (Danilof, 1990: 27,26).

Nitekim Türkiye Kurtuluş Savaşı ve ülke işlerinin organize edilmesinin bitişinden sonra ordunun politika ile herhangi bir ilişkisi kalmamıştı. Ancak Türkiye 1948 yılında Truman Prensipleri'ni kabul ederek 1951'de NATO'ya girdi. Böylece ordu yeniden siyaset meydanına geri döndü. Ordu, bu dönemde bilim açısından, daha önce özen gösterilmeyen alt derecedeki subaylara önem veriyordu. Bu da gençler için Amerikan tarzında bilim savaşını öğrenmeye bir fırsattı. Ancak generaller yeni teknolojiden yararlanamayıp aksine rahatsızlık duyarak karşı çıkıyorlardı. DP generallerin emekli olmasını kabul ettirmek için çaba göstererek birçok generali emekliye ayırdı. Ve hükümette onlara görev verdi. Bu yüzden de 29 Mayıs Hareketi yaşandığında subaylar çalışmalarını yürütecek ve denetleyecek bir general bulmakta güçlük çekiyorlardı. 1950'li yılların ortasında fiyatlarda iniş ve çıkışların artması ordu içinde huzursuzluk yarattı. Alt derecedeki subaylar askerî alt yapıda genel bir reform yapılması konusunda umutluydular. Fakat tam tersine geçimlerinde büyük ölçüde düşüş yaşandı (Ahmet, 2000: 28,29).

DP'nin iktidarında Türkiye NATO üyesi oldu. Dolayısıyla Bağdat Paketi'nin oluşturmasında etkili bir rolü vardı. Bu pakta katılmasından dolayı, askerî ve mali iltizamat Türkiye'yi Batı ülkelerinden borç alamaya mecbur etti. 1960'ta Türkiye'nin borç oranı 12 milyar liraya ulaştı. İç borcu ise 7 milyar lirayı bulmuştu. Menderes Hükümeti, bu borçların 'faydasını' (faizlerini) ödemek için başka borç almaya mecbur oldu. Demokratların yürüttüğü bu politika tüm ülkede tepkinin yayılmasına yol açtı.

Türk gazeteleri, DP'nin dış ve iç politikasına sert eleştirilerde bulunuyorlardı. Ancak DP, sert siyasetini gözden geçirmek ve iyileştirmek yerine tepki seslerini şiddet yoluyla kapatmaya çaba gösteriyordu. Yani önceki hükümetin aynı hatasını tekrarlıyordu. Hükümet 1953'te gazetecilerin ve muhalefet partilerinin özgürlüğünü azaltan bazı kararlar aldı (Gafur, 1988: 48). DP'nin anayasaya uymaması ve Atatürk'ün ilkelerinden uzak durması gibi adımları Türk milletinin sert tepkisine neden oldu. Özellikle 1950'li yılların ortasında CHP ile DP arasındaki ihtilafların derinleşmesi durumu daha da karıştırdı (Danilof, 1990: 32).

Menderes hükümeti döneminde çıkartılan kararlar daha çok CHP'nin etkinliklerini sınırlandıran kararlardı. 1954 seçimlerinin yaklaşmasıyla hükümetin gazete, dergi ve siyasi partilere baskısı daha da arttı. Bu da DP içinde tepki sesinin çıkmasına neden oldu. DP'li 19 milletvekili istifa ederken; bunların bir bölümü 1955'te Hürriyet Partisi'ni kurdular. Bunlardan bazıları; Turan Güneş, Ekrem Alican, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Ekrem Hayri idi. 2 Mayıs 1954 seçiminde DP oyların %57'sini elde etti. CHP ise oyların %36'sını alabildi (Akşin, 2000, IV: 216).

1956-1957'de iktidar gazeteciler hakkında birçok karar çıkartarak çok sayıda gazeteciye tutukladı. 1957'de muhalefet aktivitelerini kontrol edebilmek için mecliste bazı icraatlar yapıldı. 1950'li yılların ortasında üniversitelerde gösteri, toplantı ve grevlerin yapılmasını sınırlandıran bazı yasalar çıkartıldı. Bu yasalar aydınlar tabakası başta olmak üzere muhalefetin tepkisine ve itirazına sebep oldu. Ülkedeki karışıklık ve DP içindeki itirazlar Türkiye'de erken seçime gidilmesine yol açtı. 1957 seçiminde CHP güvenini daha çok arttırdı. DP'yi şoka uğrattı. DP, iktidarda kalabilmek amacıyla 1959-1960'da muhalefeti ortadan kaldırmak için polis ve orduyu kullandı (Danilof, 1990: 32,33). 1960 yılında CHP'nin ve bazı gazetelerin faaliyetlerinin gözden geçirilmesi amacıyla TBMM tarafından çıkarılan bir yasayla birlikte siyasi kriz zirveye ulaştı. Anayasa'nın 22. Maddesi'ne aykırı olmasına rağmen meclis bu yetkiye sahipti. İsmet İnönü bu komisyonla ilgili olarak, *"Bu komisyon ve yetkileri anayasaya aykırıdır"* dedi. Gençler başta olmak üzere DP'nin bu adımları, ülkedeki tüm vatandaşların tepkisine yol açtı (Danilof, 1990: 34).

Menderes hükümetinin, muhalefet liderlerinin yurt gezilerini engellemede ordudan yararlanması, 28 Nisan Öğrenci Hareketi üzerine sıkıyönetim ilan etmesi ise silahlı güçleri politikaya alet etmekte. Devam eden öğrenci hareketlerinin tırmadığı gerginlik ortamında, orta rütbeli (yüzbaşı-tümgeneral) bir grup subay, Türk Silahlı Kuvvetleri adına 27 Mayıs 1960 sabahı yönetime el koydu (Doğan, 2011: 353).

Mayıs Darbesi'nin gerçekleşmesiyle çok kısa bir sürede hükümet kurumları kontrol altına alındı. Bildiri metni 27 Mayıs 1960 günü saat 13.00'te hem radyodan yayımlandı hem de ilgili bütün yerlere tamim edildi (Elevi, 1960: 13):

1. Türk ordusu bir kere daha tarihi bir vazife karşısında bulunuyor. Bu vazife, dâhilden memleketi buhran ve felakete sürüklemek isteyen hırslı politikacıların elinde kurtarmaktadır.
2. Devletin bütün idaresini ve bütün Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir ve kumandasını deruhte ettim. Arkadaşlarımdan ve vatandaşlarımdan yardım ve müzaheretlerini beklerim.

Başta Cumhurbaşkanı Celal Beyar olmak üzere DP liderleri tutuklandı. Genelkurumay Başkanı Rüştü Erdelhun ve bazı generallerin de pasifize edilmesi sağlandı. Komutan Orgeneral Cemal Gürsel'i MBK başını geçirdiler. Gürsel'in, MBK başkanlığı, hükümet başkanlığı ve Milli Savunma Başkanlığı üzerine aldığı yeni kabine kuruldu. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Rektörü Siddık Sami Oner başkanlığında bir komisyonun yeni anayasa hazırlayacağı belirlendi (Yalçın, 2008, II: 576). 27 Mayıs Darbesi sonrasında DP ve önceki hükümet üyelerini yargılamak amacıyla MBK tarafından özel bir mahkeme kuruldu. Yaklaşık 11 ay içerisinde 592 kişi tutuklandı. İdam ve ömür boyu hapis gibi farklı cezalara çarptırıldılar. İdam cezalarına çarptırılanlar arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar da vardı. Ancak 1964'te Celal Bayar, sağlık durumunun iyi olmaması nedeniyle İsmet İnönü tarafından serbest bırakıldı.

Ayrıca MBK tarafından ordu içinde tasfiye süreci başlatıldı. 3 Ağustos 1960'ta orduda tasfiye yapıldı. 235 general ve amiral ve 5000'e yakın subay silah kuvvetler bünyesinden çıkartıldı. Bunlara Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU) adı verildi. Nitekim tasfiye ile birlikte yüksek seviyede atamalar gerçekleştirildi. Orgeneral Ragıp Gümüşpala o sırada Genelkurumay Başkanı idi. Kendisi emekli edilerek yerine Orgeneral Cevdet Sunay getirildi. Aynı şekilde hava kuvvetleri komutanlığına İrfan Tansel atandı.

Tasfiye ettikleri Orgeneral Gümüşpala, askeri yönetime muhalefet eden bazı eski DP'li gruplara katılarak, önde gelen kadroları siyaset dışı tutulan DP'nin mirası için sahneya çıkan Adalet Partisi'ne³² genel başkan oldu.

Ordu tasfiyesinden sonra üniversite tasfiyesi başladı. 147 öğretim üyesinin üniversiteden atılması üzerine üniversite rektörleri istifa ederek MBK'nin tasfiye eylemini protesto ettiler. Ancak 28 Mart 1962'de bir yasa ile üniversiteye dönme olanağı sağlanarak 27 Mayısçılar'ın yol açtığı haksızlık düzeltilebildi (Özdemir, 2000, IV: 233-236).

Böylece DP darbe ile iktidardan uzaklaştırıldı. Genel başkanı ve Başbakan Adnan Menderes ile Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edildi. DP, 29 Eylül 1960 tarihinde Asliye Hukuk Mahkemesi'nce kapatıldı (Yücel, 2006: 29).

³² Adalet Partisi (AP): 11 Şubat 1961 tarihinde Ragıp Gümüşpala'nın başkanlığında ve diğer bazı kişiler tarafından kurulan AP, seçmenlerin DP'nin devamı olarak gördükleri bir parti oldu. 1961 seçimlerinde %34,8 ile ikinci parti olan AP, 158 milletvekilliği kazandı. Ana muhalefet partisi görevini üstelendi (Yücel, 2006: 38).

27 Mayıs Darbesi'yle Türkiye'nin dış politikasında Batı'ya karşı herhangi bir değişiklik yaşanmadı. Bu yüzden DP'nin dış ilişkilerinin 27 Mayıs Darbesi için bir sebep oluşturmadığı söylenebilir. Mayıs Darbesi Yönetimi'nin basın açıklamasının bir bölümünde: "... Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz: Gayemiz, Birleşmiş Milletler anayasasına ve insan hakları prensiplerine tamamiyle riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımız ve taahhütlerimize sadığız. NATO ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Düşüncemiz, 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' ..." denildi (Özdemir, 2000, IV: 230). Bu nedenle ABD ve Batı devletleri çok kısa sürede yeni Türkiye hükümetini tanıdılar. 30 Mayıs 1960 yılında ABD, Başkanı Eisenhower, MBK Başkanı Cemal Gürsel'e bir mektup göndererek şu açıklamada bulundu: "*Hükümetinizin ilanı NATO, CENTO Antlaşması, diğer antlaşmalar ve ittifaklar özgür dünyada sadece hakları savunmak içindir. Hükümetim, hükümetinize dostça güçlü bir şekilde itimat etmektedir. Çünkü bu dostluk her iki devlet arasında çok uzun bir süre için siyasi desteğin oluşumudur*" dedi (En-Ne'imi, 1975: 151,150). Mayıs Darbecileri, darbenin başında ABD'nin Menderes hükümetini destekleyeceği endişesini taşıyorlardı. Çünkü 5 Mayıs 1959 tarihinde NATO yolunda ABD, Türkiye ile ikili bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre düşmanca bir durumun yaşanması halinde, ABD doğrudan ve dolaylı bir şekilde Türkiye'nin iç işlerine müdahalede bulunabilmektedir; fakat ABD'nin 27 Mayıs Darbesi karşısında herhangi bir müdahalesi olmadı. Bu durum Menderes'in iktidarının sonlarında, Batı ve ABD'den uzaklaşıp Sovyetler Birliği'ne yaklaşması çabası içerisinde girmesine bağlanmaktadır. Menderes'in Darbe öncesi Sovyetler Birliği'ne ziyarette bulunma kararını vermesi bu meseleyi izah eder (En-Ne'imi, 1975: 146,149).

27 Mayıs'ın hemen ertesindeki günlerde askeri komite içinde anlaşmazlıklar başladı. Aralarında iki konsept oluştu. Birincisi ülkeyi askeri sistemle yöneterek 4 yıllık bir süreyle iktidarda kalmayı hedefleyenlerdi. İkinci grup ise en kısa sürede seçime gidilerek kararın parlamentoya teslim edilmesi gerekenlerden oluşuyordu. Bu ihtilafın neticesi olarak Orgeneral Gürsel'in önderliğinden aldıkları güçle ılımlılar, 13 Kasım 1960 günü gerçekleştirdikleri iç darbe ile askeri rejim yanlısı subaylardan 14'ünü tasfiye ettiler (Özdemir, 2000, IV: 232).

Cemal Gürsel, "*27 Mayıs 1960 Devrimi Orta Doğu'daki devrimlere benzetilmemelidir. Ki diktatörlük nizamının oluşturulmasına neden oluyorlar. Türkiye devrimi esasen demokratik nizamın savunulması için yapılmıştır. MBK 1961 yılında yapılacak seçimde zaferi elde edecek partiye yetkiyi verecektir*" açıklamasında bulundu. 1 Ocak 1961 yılında anayasa derneği kuruldu. Esas görevi seçim yasası konusunda karar vermek ve ülke için yeni anayasa çalışmalarını yapmaktan ibaretti. Yeni bir anayasa hazırlandı. (İkinci Türkiye Cumhuriyeti) olarak adlandırıldı (En-Ne'imi, 1975: 152). 9 Temmuz 1961 tarihinde yeni anayasa kabul edildi (Koçsoy, 1991: 124) Yani anayasadaki düzenlemeler rejimin sol düşünceye açılmasına katkıda bulundu (Özdemir, 2000, IV: 238). Anayasanın başlangıçta

"İnsan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adâleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak için; Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasa'yı kabûl ve ilân ve O'nu asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile hürriyete, adâlete ve fâzilete âşık evlâtlarının uyanık bekçiliğine emanet eder" belirlendi (Kili, Gözübüyük, 1985: 171,172).

Kişisel hakların ihlali ve gazeteciliğe yönelik yasaklardan dolayı DP yönetim yılları döneminden dolayı, 1961 yılındaki Anayasa değişikliklerinin yapılması gerekiyordu. Yasa tasarısının ikinci maddesinde; kişisel özgürlükler ve kişisel düşüncelerden bahsedilip bu konu üzerinde duruluyordu (Kili, Gözübüyük, 1985: 176).

15 Ekim'de seçim yapıldı. CHP, TBMM'den, 450 milletvekili içerisinde 173 milletvekili, Adalet partisi 158 vekil çıkardı. Hiç bir parti çoğunluğu elde edemediği için koalisyon ile hükümeti kurmak zorunda kaldılar. CHP ve Adalet Partisi bu hükümeti İsmet İnönü'nün başkanlığı ile kurdular. 1965 yılına kadar İsmet İnönü 3 defa üst üste bu ortak hükümetin başkanı oldu (Koçsoy, 1991: 124; En-Ne'imi, 1975: 154). Hükümet programı, planlı kalkınma, özel teşebbüsün desteklenmesi, enflasyon ve işsizlikle mücadele, toprak reformunu uygulanmasıyla yabancı sermayenin desteklenmesi ve dış politikada önceki anlaşmalarla sadık kaldığı hususlarını içermektedir. Durumun normalleşme yoluna girmesi üzerine iki gün sonra İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim kaldırıldı. Yeni mecliste ilk sıkıntı milletvekili maaşlarının arttırılmak istenmesi üzerine çıktı. Ancak vatandaşlar milletvekillerinin bu isteği üzerine tepki gösterdiler (Yalçın, 2008, II: 581).

Türkiye'de ilk defa bu şekilde hükümet kurulmuştu. Ancak Adalet Partisi üyelerinin çalışmaları nedeniyle; ki bunların çoğu eski DP üyeleri idi, yeni hükümet amaçlarını gerçekleştiremedi. Ekonomik ve siyasi sorunlara çözüm bulunamadı. Daha sonra askeri müdahale sonucu Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçildi. Siyasi partilerin anlaşmazlıklarından dolayı ülkede devamlı gerginlik vardı. 1962'de Ankara Askeri Koleji Öğrencileri tarafından Talat Aydemir öncülüğü ile yeni bir darbe girişiminde bulunuldu, ancak başarılı olamadılar. Sonuç olarak 300 rütbeli yakalandı ve 69 rütbeli de emekli edildi (Gafur, 1987: 53).

27 Mayıs 1960 Darbesi ülkedeki anlaşmazlıklara çözüm getiremediği gibi aksine askeri gücün devlet işlerine karışmasına neden olarak partiler arasındaki anlaşmazlıklara bir türlü son veremedi. Bunun yanı sıra askeri müdahaleler, 12 Mart 1960 tarihiyle, 22 Eylül 1980'de tekrar başladı. Bu yıllar arasındaki zaman dilimi boyunca Türkiye'nin çoğu şehrinde anlaşmazlıklar ve olaylar devam ediyordu.

3.2. Türkiye-İrak İlişkileri (1960-1968)

1958 ve 60 'lı yıllar Türkiye-İrak arasındaki ilişkilerde gevşek bir dönemi oluşturdu. Türkiye, 31 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ın yeni devletini resmen tanımaya rağmen aralarındaki ilişkiler çok iyi değildi (Koçsoy, 1991: 121). Bunun sebebi Türkiye'nin Batı ve Amerika'ya yardım etmesi olabilir. Çünkü Türkiye'nin tam aksine Abdülkerim Kasım Sovyetlere meyilliydi. Kasım dönemindeki komünist aktiviteleri bu durumu ifade eder. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler, aralarında olay çıkmasına neden olmadı. Herşey normal devam ediyordu.

Türkiye'nin iç işleri çok karışıktı. 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de askeri darbe yapıldı. Menderes hükümetine son verildi. Bu durumla dış ilişkilerde hiç değişiklik ortaya çıkmadı. MBK'nın radyoda yapılan bir açıklamasında, darbe hükümeti, Türkiye'nin dış ilişkilerini koruduklarını söyledi (Özdemir, 2000, IV: 230). Buna paralel olarak Irak'ın iç işleri, 14 Temmuz 1958 tarihindeki devrimden sonra karışmaya başladı, Abdülkerim Kasım'ı ortadan kaldırmaya yönelik planlar yapıyordu, 8 Şubat 1963'te hedeflerine ulaştılar (Koçsoy, 1991: 122).

60'lı yıllarda Türkiye'de hazırlanan (GAP) projesi nedeniyle Türkiye-İrak ilişkileri bozulmaya başladı. Fırat ve Dicle nehirleri ile Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamak için 22 baraj yapıldı. Bu projenin Suriye üzerindeki etkisi daha çoktu. Fakat

Irak hükümeti de bu projeyi bir tehdit olarak görüyordu (En-Na'imi, Culud, 2012: 12). Buna rağmen 1958 yılında yapılan devrim yıl dönümü münasabetsıyla Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Abdulkerim Kasım'ı tebrik etti. Abdulkerim Kasım, 23 Temmuz 1960'da teşekkürlerini Türkiye'ye ilettili. Kasım, Türkiye-Irak ilişkilerinin iyiye gideceğine inandığını dile getirdi. Aynı zamanda Irak halkının Türk halkı ile çalışmak istediğini söyledi. Son olarak mektubunda Türkiye Devleti'ni ve Halkı'nı sevdiğini dile getirdi (BCA, Fon No: 30100-Kutu No: 4-Dosya No: 246-Sıra No: 2).

Abdulkerim Kasım döneminde Türkiye-Irak arasında hiç bir resmi anlaşma imzalanmadı. Ancak Mesut Barzani'ye göre 1963 yılında Eylül Devrimi'ni yok etmek için Türkiye Irak ile beraber Kürtleri yok etmek adına hava saldırılarında Irak'a yardım ediyordu (Barzani, 2004, III: 185). Türkiye'nin bu yardımı Irak'taki Kürtlerin, Türkiye'deki Kürtleri etkilememesi için olabilir. Çünkü Eylül Devrimi başladığı andan itibaren Türkiye sınır bölgelerinde askeri hazırlıklar yapıyordu. Türkiye hükümeti Irak'taki Kürtlere yardım gitmemesi için bütün yolları kapattı. Abdulkerim Kasım Türkiye'den şüpheleniyordu. Ona göre Türkiye Kürtlerin adını Dünya'ya tanıtıyordu. Duruma ilişkin Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Sekreteri Irak Büyükelçisi'ne bir açıklama yaptı. Açıklamasında; böyle bir durumun olmadığını söyledi (Emin, 2011: 283,286).

Daha sonra 8 Şubat 1963 tarihinde Abdulkerim Kasım Baaslılar³³ tarafından öldürüldü. Başka bir hükümet kuruldu. General Abdusselam Arif Irak, Cumhurbaşkanı seçildi. Türkiye Başbakanı İnönü ve Türkiye Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in emriyle Bağdat Büyükelçisi Seyfettin, 11 Şubat 1963'te, Irak'ın yeni hükümetine ilişkin bir açıklama yaparak *"Biz Türkiye Irak arasındaki dostluğu önemsiyoruz"* dedi.

Bu şekilde Türkiye 3 gün sonra Irak hükümetini resmen tanıdı. İlişkiler için yeni bir dönem başladı (N.Şemşir, 2004: 140,141). Bunun üzerine Irak Büyükelçisi; *"Irak'ta meydana gelen olaylarda Irak sorumludur; bunların Türkiye ile hiç alakası yoktur. Türkiye-Irak ilişkileri eskisi gibi devam edecektir"* açıklamasını yaptı (Emin, 2011: 299,300). Ancak Keban barajının yapılması ile iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar bozulmaya başladı. Çünkü Irak'ın bu proje için itirazları vardı. Keban barajı Fırat suyunun %70 ini kapsıyordu. Ancak Irak'ın itirazları nedeniyle Türkiye, uluslararası finans kuruluşlarının tepkisi ile karşılaştı. Bu sebeple Türkiye 1964 yılının Haziran ayında Irak'tan bir heyeti Ankara'ya çağırdı. İki ülke arasında toplantılar yapılarak; bu toplantılar sonucu bir protokol imzalandı. 22 ila 27 Haziran 1964'te iki ülkenin uzmanların tarafından bir toplantı gerçekleştirildi (Silleli, 2005: 99).

Abdusselam Arif'in tek taraflı siyaseti ve Türkiye'nin iç sorunları nedeniyle ilişkiler ilerleyemedi. 1965 yılında Türkiye'de seçim yapıldı, Adalet partisi 240 milletvekili çıkartabildi, Süleyman Demirel başkanlığı ile hükümet kuruldu. Ekonomi, kültür ve ticari alanlarda Türkiye-Irak arasında yakınlaşma ortaya çıktı. Süleyman Demirel, TBMM karşında bir açıklama yaparak; Irak ile dostluk ilişkileri inşa edeceğini söyledi. 3 Şubat 1965'te iki ülke arasında ticari bir anlaşma imzalandı (N. Şimşir, 2004: 164; Emin, 2011: 300).

Abdusselam Arif, 1966 yılında uçakta yandıktan sonra, kardeşi Abdurrahman Arif Irak Cumhurbaşkanı olarak belirlendi. İki ülke kendi çıkarları doğrultusunda, özellikle sınırda olan Kürt sorununu çözmek için olumlu ilişkiler geliştirdi (Es-Sab'avi, 1988: 226).

1964 yılında Türkiye'nin Kıbrıs meselesinden dolayı, Türkiye Arap ülkelerine karşı siyasetini değiştirmek zorunda kaldı. Daha sonra Amerika ve Batı ülkeleri

³³ İştiraki Arap Baas partisi: Milliyetçi bir parti olup Irak'taki ilk faaliyetleri 1952 yılında Suriye Baas partisinin bir şubesi olarak başlamıştır (Dan, 1989: 28).

Türkiye'nin aleyhine oy kullandılar. Türkiye ilişkiler konusunda Arap ülkelerinden uzak kaldığını hissetti.

Süleyman Demirel, 1965 yılında meclis karşısında bir açıklama yaparak; *"Türkiye Arap ülkeleri ile dostluk ilişkileri inşa etmeli ve her konuda onlarla ilişki içerisinde olmalı"* dedi (Culud, 2008: 43,44). Türkiye Arap ülkelere karşı siyasetini değiştirdiği için buna paralel olarak Irak-Türkiye ilişkileri de ilerleme kaydetti. Özellikle Abdurrahman Bezaz Başbakan olduğu dönem bu açıdan önemlidir. O, çok çalışkan, bütün sorunları çözmek için çaba harcayan biriydi. 7-11 Şubat 1966 tarihinde Dr. Adnan Paçacı Dışişleri, Devlet Bakanı ve beraberindeki bir heyetle Türkiye'yi ziyaret etti. 10 Şubat'ta aralarındaki görüşmelere yönelik ortak bir beyanname açıklanarak, *"Türk-Irak ilişkilerinin daha da geliştirilmesi"* için mutabık kalındığı belirtildi. *"Türkiye Dış İşleri Bakanı, Irak hükümetinin milli birliğini muhafaza ve toprak bütünlüğünü savunma yolundaki gayretleri ile ilgili olarak Türkiye hükümetinin olarak ve desteğini ifade etmiştir"* ifadeleri kullanıldı. 28 Şubat 1966'da iki ülke arasındaki engellerin kaldırılması için pasaport ve vize konularına ilişkin anlaşmalar yapıldı. Aynı yılın 13-16 Nisan tarihlerinde Türkiye Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri, Irak Dış İşleri Bakanı Adnan Paçeci tarafından Irak'a resmi olarak davet edildi. Türkiye Dış İşleri Bakanı'nın Irak ziyaretinden sonra; başka bir beyanname daha açıklandı (N. Şimşir, 2004: 164,165).

Irak hükümeti aralarındaki su sorunu için bir an önce bir çözüm getirilmesini istiyordu. Çünkü Türkiye tarafından Fırat nehri suyu ile barajlar yapılmıştı. Bu barajlar Irak'a ciddi anlamda zarar veriyordu. Duruma ilişkin Irak Mühendisler Birliği Başkanı Ahmet Suse, Bağdat Gazetesi için şöyle bir açıklama yaptı: *"Türkiye ve Suriye tarafından Fırat nehri ile yapılan barajlar Irak tarım alanlarının yok olmasına neden olacak. Aynı zamanda Irak'taki tarımın geleceği bu iki ülkenin eline düşecek"* dedi (Ed-Duri, 2006: 93,94).

Türkiye-Irak, arasında 6 Temmuz 1966'da turizm alanında ve beraber çalışmaya yönelik bir sözleşme imzalandı. İşleri yürütmek amacıyla ortak bir heyet kuruldu. 5. maddeye göre heyetin konuştuğu dil İngilizceydi. Bu anlaşma iki taraf için de faydalıydı (BCA, Fon No: 301812-Kutu No: 198- Dosya No: 61-Sıra No: 13).

Irak Başbakanı Abdurrahman Bezaz, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in davetiyle 10 Temmuz 1966'da Türkiye'yi ziyaret etti. Bazzaz, ziyareti sırasında, Süleyman Demirel ile iki ülke arasındaki iyi ilişkilerden bahsetti. Demirel, BM'de Kıbrıs meselesine yönelik Irak'ın Türkiye'ye karşı iyi bir tutum sergilediğinden ve iyi niyetinden bahsetti. Irak'ın Türkiye için desteğini dile getirdi. Bunun yanında aralarındaki turizm ve kültüre yönelik anlaşmadan bahsedildi. Aralarındaki su sorunu ile ilgili teknik bir heyetin oluşturulmasına karar verildi. Bazzaz, ilerde ilişkilerin daha da iyi olacağını vurguladı (Ed-Duri, 2006: 93,94). 20-26 Şubat 1966 tarihinde Irak Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif Türkiye'yi ziyaret etti. Arif ziyareti sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı Irak'ı ziyaret etmesi için davet etti. Bu talep Sunay tarafından kabul edilse de 1968 yılının Nisan ayına kadar Irak'ı ziyaret edemedi.

Cevdet Sunay, 27 Nisan-1 Mayıs arası 1968'de Irak'ı ziyaret etti. Irak'ta Cumhuriyet sisteminin kurulmasından sonra ilk kez bir Türk Cumhurbaşkanı Irak'ı resmi olarak ziyaret etmişti. Bu ziyaretten sonra aralarında ortak bir açıklama yapılarak Irak Kıbrıs konusunda Türkiye'yi desteklediğini ifade etti. 1 Mayıs 1968'de yapılan bu açıklamanın bir bölümünde bu hususlar şöyle ifade edilmiştir. *"Bu ziyaret, Irak Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, bir Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Irak'a yaptığı ilk resmi ziyareti teşkil etmiştir. Ziyaret, Irak ve Türkiye arasında manevi ve tarihi"*

bağlara, iyi komşuluk ve karşılık menfaatlere müstenit mevcut an'anevi ilişkilerin hakiki bir tezahürü olmuştur" (N. Şemşir, 2004: 167).

Cevdet Sunay'ın Irak ziyareti, beraberinde olumlu gelişmeler getirdi. 27 Haziran 1968'de turizm alanında işbirliği Ankara'da, Türkiye-Irak Turizm Genel Müdürleri tarafından imzalandı. Bu anlaşmadan 10 gün sonra yani; 10 Temmuz'da ortak bir heyet oluşturuldu. Ankara'da işlemler başlatıldı. Keza Irak'ta, kültür merkezi ve Türkçe dil kurslarının açılmasına yönelik kararlar verildi. Türkiye'de Arapça dil kurslarının açılacak, iki ülke arasında öğrenci, öğretmen değişimleri yapılacaktı (N. Şemşir, 2004: 169).

Ancak bu dönemde ülkenin içişleri karıştı, yetkililer kendi aralarında anlaşamıyorlardı. Bu da dış politikanın ve yapılan anlaşma maddelerinin ihmal edilmesine neden oluyordu. Türkiye-Irak arasında yapılan anlaşmadan bir kaç gün sonra Irak'ta 3 darbe girişimi gerçekleşti.

3.3. Irak'taki 1963 Darbesi

General Abdulkerim Kasım liderliğindeki 14 Temmuz 1958 Devrimi başarılı oldu. Cumhuriyet rejimi ilan edildi (Çeliker, Tarihsiz: 26). Devrim, Irak halkının kralık yıllarında başlattığı mücadelenin bir sonucuydu. Aynı gün, yani 14 Temmuz günü Başkanlık Konseyi tarafından onaylanmış olan ülkenin yüksek rütbeli kişileri ilan edildi. Devrimin başarıya ulaşmasının ardından Devrim Başkanlığı Konseyi'nin özgürlükçü askerlerden oluşan üyelerle kurulması planlandı. Ancak bu gerçekleşmedi. Askerler bu taleplerini sürekli bir şekilde tekrarlasa da herhangi bir sonuç alınmadı (Dan, 1989: 61).

Abdulkerim Kasım yeni cumhuriyetin başbakanı, Abdusselam Arif ise onun yardımcısı oldu. Başkanlık konseyi bir başkan Muhammed Recep Rabii ve iki yardımcından Muhammed Mehdi Kubbe ve Halit Abdulgaffar Nakşibendi oluşturuldu. Bu konseye Cumhurbaşkanı yetkileri verildi. Konseyin Irak'ın üç ana topluluğu olan Sünni, Şii ve Kürtlerden oluşan bir konsey olması nedeniyle Kasım bu konseyin örnek niteliğinde olduğunu düşünüyordu (Eb-Botani, 2007: 79).

Kralık rejimi reddedildi ve Cumhuriyet ilan edildi. Ulusal Birlik ve diğer partilerin temsilcileri ile bakanlıklar kuruldu. Ancak bakanlıklardan sadece bir tanesi özgürlükçü askerlere verildi. Irak Cumhuriyeti'nin ekonomi, siyaset ve toprak konularını kapsayan geçici bir anayasa düzenlendi.

Bu durum derebeyliğe son vererek çiftçilere kazanç sağlandı. Ayrıca Irak sterlin alanından çıkarıldı. Irak dinarının sterlin ile bağlantısı kesildi. Petrol krizine çözüm bulunması adına petrol kuyularının lehine ulusal bir idare kuruldu. Dore Rafinerisi'nin üretim kapasitesi artırıldı (Ahmed, Hamdi, 1989: 210). Kral ailesinin bütün servetine el konuldu. Eski rejimin taraftarı olan bütün devlet kurumları ve askeri kurumlar tasfiye edildi. Yeni hükümet tarafından yaklaşık 100 kişi gözaltına alındı. Fazıl Abbas Mahdavi'nin başkanlığını yaptığı Özel Yüksek Askeri Mahkeme kurularak tutuklular mahkemeye çıkarıldı (Dan, 1989: 63,64). Bu şahsın Kasım'ın hükümetinin kötü bir şekilde gösterilmesinde rolü büyüktü.

4 ana konuyu içeren 30 maddelik geçici anayasa, 27 Temmuz 1958'de ilan edildi. Bu tarihe kadar 1925 Kralık Anayasası'nın reddedilmesi ile ilgili herhangi bir vurgu yapılmadı. Ancak yeni anayasa taslağında bu karar alındı. Bakanlar Kurulu tarafından ilan edilen anayasa beyannamesinde; "*Yeni devrim rejimi, halkın tamamen özgür iradesi ile yeni bir anayasa düzenleninceye kadar hükümetin temellerini temsil eden geçici bir anayasa düzenlenmesine karar verdi*" ibaresi yer alıyordu.

Bu anayasa birçok alanda Mısır anayasasından alıntı yaptı. İfade edilmesi gerekir ki; bu anayasa iki günde düzenlendi ve Bakanlar kurulu tarafından kalıcılığı sağlandığında iki madde daha eklendi. Bunlardan birincisi İslam'ın ülkenin resmi dini olduğu hükmü, ikincisi ise Irak Cumhuriyeti içerisinde bulunan askeri kuvvetlerin halkın mülkü olduğu ve görevlerinin ülke servetini ve toprağını korumak olduğu maddeleriydi. 1. maddede Irak Devleti özgür bir Cumhuriyet olarak tanımlanarak, Irak Devleti'nin tam yetkiye sahip olduğu belirtildi. 3. maddede³⁴ ilk kez Kürt halkından söz edildi. Bu anayasanın maddelerinden birinde de ilk defa kadın erkek eşitliği belirtildi. Buna göre kadınlar siyaset yapabilecek, seçimlere katılabilecek ve kralık döneminde mahrum edildikleri konumlara gelebileceklerdi (El-Cede, 2004: 77,81).

Irak'ın Kürtleri, 14 Temmuz Devrimi'ni büyük bir coşkuyla karşılandı. Kürdistan Demokrat Partisine (KDP)³⁵ ait bir heyet İbrahim Ahmed, öncülüğünde Abdulkerim Kasım'ı tebrik etmek için 17 Temmuz'da kendisini ziyaret etti. Kürt hakları için de bazı taleplerde bulundular. Yeni hükümetin Kürt halkına karşı olan tutumu ilk başlarda pozitif. Başkanlık konseyinin bir üyesi Halit Nakşibendi Kürt'tü ve iki bakanlık Kürtlere verildi (Dan, 1989: 172). 3. maddede Kürt haklarından söz edildi. Ülke bayrağı düzenlenirken Kürt ve Arapları temsil eden kılıç ile hançer sağ ve sol taraflarda vardı. Bütün bunlardan daha da önemlisi de 1946'da İran'da kurulan Mahabad Cumhuriyeti'nin yıkılmasının ardından Irak Hükümeti ile düşman olan ve bir grup arkadaşı ile birlikte Sovyetler Birliği'ne giden Kürt Hareketi Liderliği'nden Molla Mustafa Irak'ın geri dönmesine izin verilmiş olmasıydı. Irak komünist partisinin Molla Mustafa'nın geri dönmesi için, Arap halkının ikna edilmesinde rolü çok büyüktü. Bunların yanı sıra aralarında Molla Mustafa Barzani'nin abisi Şeyh Ahmet Barzani'nin de bulunduğu tutuklu Kürt siyasetçiler de serbest bırakıldı. Ancak daha sonra Kasım'ın Kürt sorununun çözümünde başka hiçbir rolü olmadı. Aksine Kürtlere düşmanlık etmeye başladı (Eb-Botani, 2007: 79,82). 1960 yılının sonuna kadar sorunlar daha arttı. Irak hükümeti Kürt askerleri ordudan çıkarmaya başladı. Buna benzer birçok durum 30 Temmuz 1961 tarihine kadar devam etti. KDP, Abdulkerim Kasım'a bir beyanname sundu. Kürt halkına karşı yapılan engellemelerin durdurulmasını talep etti. Kasım, bu beyannameyi dikkate almayıp aynı durumu devam ettirdi. Bu da 11 Eylül 1961 Ulusal Devrimi³⁶ tetikledi (Barzani, 1990, II: 150,151).

Abdulkerim Kasım, 14 Temmuz Devrimi'nin birinci yıl dönümünde, 1960 Devrimi'nin süresinin dolmasının ardından siyasi partilere izin verdi. Buna göre 1 Ocak 1960 tarihinde siyasi parti kurma yasası düzenlendi (Esved, 1986, VI: 294). Irak'ın aydınlık bir geleceğe doğru ilerlediğine vurgu yapmak adına Kasım, siyasi partilerin işlerini yürütmesine izin verdi. Ancak siyasi parti kurucularının Irak vatandaşı olması, 50 üyenin imzasını taşıyan bildiriye iç işleri bakanlığına sunması gerekiyordu. KDP de

³⁴ Irak'ın anayasasında halka yardımcı olmak, haklara saygı göstermek, özgürlüğü sağlamak ve Arap ve Kürtlerin bu ülkede eşit olması gerektiği belirtildi. Ulusal hakların Irak birliği içerisinde sabit olduğu dile getirildi. Kürdistan Demokrat Partisi anayasanın son halini almasından önce bu madde hakkındaki rahatsızlığını dile getirmiş ve özerkliğin Irak birliği içerisinde uygulanabileceğini belirtmişse de bu talepler anayasa komitesi üyeleri tarafından kabul edilmedi. Kasım Hükümeti'nin bütün üyeleri bu talebi reddetti. Çünkü birliğin korunmasını istiyorlardı. Parti aşikâr bir şekilde bu durumdan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirdi (Eb-Botani, 2007: 80).

³⁵ Kürdistan Demokrat Partisi: 16 Ağustos 1946'da kuruldu. Başlangıçta bu partinin ismi Kürt Demokrat Partisi'ydı. Ancak 1953'teki 3. Kongre'de Kürdistan Demokrat Partisi olarak isim değiştirdi. 1979'da Molla Mustafa'nın vefat etmesinin ardından şimdiye kadar Kürdistan Bölgesi Başkanı olan Mesud Barzani parti başkanlığına geçti. Partinin kuruluşu ile ilgili daha fazla bilgi için (Barzani, 1998, I)'a bakınız.

³⁶ 11 Eylül 1961 Ayaklanması ile ilgili daha fazla bilgi için bk. (Barzani, 2004, III, Birinci Bölüm).

açık bir şekilde faaliyetlerini yürüten siyasi partilerden biri olarak Hebat gazetesini yayımladı (Barzani, 1990, II: 105,106).

Yeni Irak hükümeti kuruluşunun hemen başında Haşimi Birliği'nden ayrıldı. Çünkü Ürdün Kralı Melik Hüseyin Kral Ailesi ile olan akrabalığından dolayı, yeni Cumhuriyete olan düşmanlığını ilan etti (Kürkçüoğlu, Tarihsiz: 141). Irak'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti ilişkileri ile ilgili olarak; Şam ve Kahire devriminin memnuniyetlerini doğrudan dile getirdiler. Aynı zamanda Doğu kitle devletleri yeni rejimi tanıdığını ilan etti. Keza Ağustos'ta İngiltere ve ABD yeni Irak hükümetini tanıdığını ilan etti (Dan, 1989: 70,71; Koçsoy, 1991: 117).

Yeni hükümetin ekonomik bağımsızlığını ilan etmesi ve kalkınmanın sağlanması için birçok ülke ile ilişkiler geliştirme çabasına girildi. Özellikle daha öncesinden emperyalist ülkeler ile bağına kesmiş olan sosyalist ülkelerle ilişkiler geliştirildi. Yeni hükümet bu şekilde Sovyetler Birliği ve Komünist Çin ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirdi (Doğan, 2009: 31).

Devrim üzerinden fazla zaman geçmedi ki devrim başkanlığı ikilemler ve sorunlar yaşamaya başladı. Temel amaçlarından uzaklaştılar. Bunun sebebi Abdulkerim Kasım ve Abdusselam Arif'in tekeli yaklaşımı yüzünden özgürlükçü askerlere sadece bir bakanlık verilirken, geri kalan yetkilerin tamamını bu iki kişinin ellerinde tutuyor olmasıydı. Abdulkerim Kasım; Başbakan, Savunma Bakanı ve Silahlı Kuvvetler lideriydi. Başbakan Yardımcısı Abdusselam Arif ise hem İç İşleri Bakanı hem de Silahlı Kuvvetler lider yardımcısı oldu (Andırsın, Stansfild, 2004: 76). Abdusselam Arif ve Abdulkerim Kasım arasındaki ilk ikilem milliyetçilerin başkanlığını yapan Arif'in devrim sonrasında Irak'ın, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne dâhil olmasını talep etmesi ile başladı (Sander, Tarihsiz: 334). Bu durum Kasım'ın taleplerine aykırıydı. Çünkü kendisi bölgesel düşünen bir insan olarak bu durumun Irak'ı zayıflatacağına inanıyordu. Aralarında meydana gelen sorunlardan ötürü Kasım, Abdusselam Arif'i uzaklaştırma çabasına girdi. Kendisini Almanya konsolosu olarak atadı. İlk başta Arif bu karara şiddetle karşı çıktı. Ancak razı olmaktan başka çaresi yoktu ve Almanya'ya gitti. Kısa bir süre sonra hükümetin rızası olmadan geri geldi. Kasım'ı devirmeye çalışmak suçundan gözaltına alındı. 1959 yılında kendisi ile ilgili olarak idam kararı çıktı. Ancak bu karar uygulanmadı. 1961 yılında serbest bırakıldı (Mansfield, 1995: 101; El-Harbi, 2005: 39,41).

Milliyetçilerin Abdulkerim Kasım tahakkümüne son vermek için devrim çalışmaları 1958'de başladı. 1959'da Musul ayaklanması başka bir deyişle Şevvaf Hareketi meydana geldi. Ekim 1959'da Baasçılar Kasım'a suikast girişiminde bulundu. Saddam Hüseyin ilk defa olaylarda sahneye çıkmış oldu. Her ne kadar bu girişim olumsuz sonuçlansa da Baasçıların taraftarlarını arttı (Andırsın, Stansfild, 2004: 79,80). Baas partisinin bu girişiminde Abdulkerim Kasım yaralandı. Birçok Baas üyesi hakkında idam kararı çıkartılıp uygulandı (Esved, 1968, VI: 359). Bu hareket, özgürlükçü askerlerden olan Abdulvahab Şevvaf'ın adı ile Şevvaf olarak isimlendirildi. 14 Temmuz Devrimi'nden sonra Abdulvahab genel askeri hâkim olarak atandı. Fakat Arif'in razı olmaması sebebi ile bu karar uygulanmadı. Bunun yerine Musul emiri olarak atandı. Bu durumun Şevvaf'ı çok rahatsız etti. Kendisinde intikam alma düşüncesi oluşturdu. Arif'in uzaklaştırılmasının ardından General Abdulkerim Kasım, Bağdat'a geri getirme ve rütbenin yükseltilmesi kararının arkasında durmadı. Bu olaylar milliyetçiler ile Kasım arasındaki sorunların artmasına sebep oldu. Baasçılar ve milliyetçilerin Kasım'a olan düşmanlığı arttı. Harekât başladı, ancak başarılı olamadı. 24 saat içerisinde ayaklanma bastırıldı. Şevvaf gözaltına alındı ve daha sonra idam edildi (Barzani, 1990, II: 119,120). Kasım, Cemal Abdulnasiri'yi bu harekete yardım ve

yataklık etmek ile suçladı. Abdulnasırî'nin, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Suriye sınırı üzerinden bu harekete yardım ettiği iddia edildi. 1959 yılı boyunca Irak komünistleri Arap Birliği'ne karşı çıkıyorlardı. Cemal Abdunnasır bu durumun tehlike oluşturduğu kanısına vardı (Mansfield, 1995: 101).

Abdulkerim iç siyasette başarılı olamadı. Çünkü iktidarı tekelinde bulunduruyordu. Yaptığı en açık hatalardan biri de ulusal kuvvetler arasında ikilem oluşturmuş olmasıydı. Ayrıca Arap ve Kürt kardeşliği arasında adaletsiz davranmak, şovenist düşüncüyü desteklemek, genel ve kişisel özgürlüğün kısıtlanması, siyasi partilerin serbest bir şekilde faaliyetlerini yürütmelerinin engellenmesine, ki bu durum da ; siyasi partilerin faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmesine sebep oldu (Ez-Zubeydi, 1979: 308)

Kasım, 1958 yılından sonra kibirlendi. Kendisi için muzaffer, lider sıfatlar kullanıyordu. Konuştuğu vakit kendisine karşı olan kişiler ve özellikle özgürlükçü askerler hakkında kötü sözler sarfediyordu (Dan, 1989: 328). Kasım, bütün partilerden daha fazla komünistlere güveniyordu. Çünkü Kasım'a tam destek veriyorlardı. 1960 yılında komünistlerin üye sayısı 25.000 oldu. Ancak tecrübe sahibi kişilerin sayısı azdı. Komünistlerin sayısındaki bu artış ülkenin önde gelen kişilerini özellikle arazi ve sermaye sahiplerini korkutuyordu. Komünistlerin rejime destek vermek için yaptıkları eylemlerden sonra Kasım komünistlere daha fazla güvenmeye başladı. Ancak komünistlerin aşırılıkları karşıt görüşlü insanları rahatsız etmeye başladı (Andırsın, Stansfield, 2004: 77,78).

Hükümet devrimin ilk yıllarında ekonomik ve kültürel alanlarda yapmış olduğu çalışmalardan iktidarının son yıllarında vazgeçti. Irak dış siyasette ilk başta Birleşik Arap Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler kursa da Kasım'ın bu birliğe katılmak için herhangi bir adım atmaması ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. Mısırlı dergi ve gazete yazarları sürekli olarak Kasım'ı eleştiriyorlardı. Kuveyt sorunu Kasım'ın Arap ülkeleri ile anlaşamama sebeplerinden biriydi (Dan, 1989: 436). Kuveyt'in özgürlüğünü ilan etmesinin ardından Kasım, Kuveyt'in özgürlüğünü tanıyan ülkeler ile ilişkilerini kesme kararı aldı. Bu kararın bir sonucu olarak birçok Arap ülkesi ve Arap olmayan ülkeler topraklarındaki Irak konsoloslukları kapattı. Arap Birliği'nden de geri adım atıldı (Ez-Zubeydi, 1979: 311,312).

Kralık dönemi ve daha sonrasında komünistlere nazaran küçük bir güç olan Baas partisi Kasım döneminde kısa bir süre içerisinde büyük bir üye sayısı elde etti. Baasçıların bu artışında komünistlerin yaptığı aşırılıklar, Kasım'ın hataları ve başarılı olmasa da 1959 yılında Kasım'a düzenlenen suikast etkili oldu. Altmışlı yılların başında Baas partisi komünist partiye karşı güçlerini bir araya getirdi. 1962 yılında Baas Partisi Genel Sekreteri Ali Salih Sadi, Baas Partisi'nin askeri ofisini açtı. Bu adım ile büyük bir başarı elde etti. 1963 Devrimi gerçekleşti, bunun sonucu olarak ulusal muhafızlar ordusu oluşturuldu (Andırsın, Stansfield, 2004: 81). Devrimden birkaç hafta önce ülkedeki genel durum kötüydü. Üniversite ve lise öğrencileri yurdun birçok kesiminde eylem yapıyorlardı. Bu sorun siyasi bir sebepten değil küçük bir meseleden kaynaklanan bir sorundu. Mehdavi'nin oğlu bir lise öğrencisiydi ve yine bir lise öğrencisi ile kavga etmeye başladı. Mehdavi'nin özel koruması duruma müdahale edince sorun büyüdü ve öğrenciler açlık grevine girdi. Hükümet, polis kuvvetlerini kültür enstitülerine karşı kullandı. Çok fazla insan öldürüldü. Öğrenciler çok fazla zarar gördü. Bu açlık görevinin devrim ile bir ilgisi olmasa da; Kasım iktidarı bu eylemin halk üzerinde kötü etki yaptığını farkettiler. Halk, Kasım iktidarının durumun üstesinden gelemediğini düşünmeye başladı. Aynı zamanda benzin fiyatlarındaki artış taksitli şoförlerinin protestolarına sebep oldu. Bağdat'ın birçok sokağında çatışmalar başladı.

Otobüsler ve özel araçlar ateşe verildi. Baasçılar durumu fırsat bilip hergün sokaklarda protestocular arasında kendi broşürlerini dağıtıyor daha sonra da ayaklanma gerçekleştiriyorlardı (Dan, 1989: 450,453).

Yukarıda sözünü ettiğimiz sebeplerin dışında; Kasım iktidarının yıkılmasında Doğu devletlerinin kendi çıkarları için Baasçılara destek vererek General Abdulkerim Kasım'ın tahttan inmesi için çaba sarfetmeleri de etkili oldu. Bunları hepsinin yanı sıra Amerika, Sovyetler Birliği'ne bir sınır çizmek istiyordu (Emin, 2010: 190). Abdulkerim Kasım'ın iktidarına son vermek için Baasçılar Abdusselam Arif ile diyaloga geçtiler. Kendisinden yardım istiyorlardı (El-Harbi, 2004: 41).

Bütün bu sebepler Baasçıların Kasım iktidarına son verebilmeleri için zemin hazırlıyordu. 8 Şubat 1963'te Cuma sabahı devrim için tarih olarak belirlendi. Çünkü Abdulkerim Kasım, gece geç saatlere kadar Savunma Bakanlığı'nda kalıyor ve sabah Alviye mahallesinde bulunan evinde sabah geç saatlere kadar yatıyordu. Ayrıca bu saatte sokaklarda da yoğunluk olmuyor ve askerlerin birçoğu haftasonu tatili sebebiyle görev başında olmuyordu (Dan, 1989: 457).

Baasçılar ve özgürlükçü askerler bu amaçla 1961 yılında Devrim Başkanlığı Ulusal Konseyi adı altında bir komite kurdu. Devrim hazırlığı yapıyorlardı. Savunma Bakanlığı bünyesindeki bazı birimler Baasçılara bağlıydı; askeri taraftarlar da öncesinden hazırlandı (Andırsın, Stansfild, 2004: 81; Dan, 1989: 454).

Devrim başladı. Reşid askeri bölgesi uçakla bombalandı ve radyoya el konuldu. Kasım durumu farketğinde Savunma Bakanlığı'na geçti. Aynı zamanda devrimciler bakanlığı uçak ve tanklar ile vurmaya başladı. Savunma Bakanlığı ablukaya alındı. Ancak sert bir direnişle karşılaşıldı. Abdulkerim Kasım, 9 Şubat'ta Savunma Bakanlığı'nda Fazıl Abbas Mehdavi, Taha Şeyh Ahmet ve Kasım Cenabi ile birlikte gözaltına alındı. 24 saatlik bir savunmanın ardından aynı gün içerisinde mahkemeye çıkarıldılar. Gizli bir mahkeme tarafından kendileri hakkında idam kararı alındı³⁷. Salihiye'de bulunan radyo ve televizyon binasında infaz edildip Kasım'ın taraftarlarına gözdağı vermek adına görüntüleri televizyondan yayımlandı (Dan, 1989: 459; Ez-Zubeydi, 1979: 338).

Devrim başarı ile sonuçlanmıştı. Abdusselam Arif Baasçıların modern Irak tarihindeki ilk Cumhurbaşkanı oldu. Bu nedenle karton bir iktidarı vardı. Gerçek yönetim ise Abdusselam Arifi'in de üyesi olduğu ve Baas Partisi'nin elinde olan Devrim Başkanlığı Ulusal Konseyi'ndeydi. Ahmed Hasan Bekir başbakan oldu (El-Harbi, 2005: 42,49).

Kasım iktidarı sorunlarla dolu olmasına rağmen 4 yıl sürdü (Mansfield, 1995: 102). Baasçılar çok uzun süre boyunca Kasım'a karşı mücadele ettiler. 8 Şubat'ta bir devrim ile iktidara son vererek; kendilerine hizmet eden Abdusselam Arif iktidara getirdiler (Arı, 2008: 276).

3.4. Irak'ta Yapılan 1968 Darbesi

Baasçıların yapmış oldukları askeri bir ayaklanma ile hükümeti 8 Şubat 1963 tarihinde ele geçirdiler. Devrim Başkanlığı Ulusal Konseyi ilk bildirgesinde "*Ordu ve halk tarafından gerçekleştirilmiş olan bu devrim 14 Temmuz 1958 Devrimi'nin bir uzantısıdır. Ve iki amaca hizmet etmelidir. Birincisi, Ulusal Milli Birlik ve ikincisi halkın yönetim şeklinde ve yönetimde yer almasıdır*" dedi (El-Cede, 2004: 89). Baasçıların ayaklanmasında yer almamasına rağmen Abdusselam Arif Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Çünkü ayaklanma başlamadan önce Arif'in cumhurbaşkanı seçilmesine

³⁷ Bkz. Ek-3

karar verilmişti. Arif 14 Temmuz 1958 Devrimi'nin liderlerinden olmakla birlikte hem yurtiçinde hem de yurtdışında tanınmış bir kişiydi (Ahmed, Hamidi, 1989: 222).

Baasçılar bu şekilde davranarak halkın sempatisini kazanmaya çalıştı. Ayaklanmadan önce 16'sı Baasçı olan 18 üyeden kurulmuş olan Devrim Başkanlığı Ulusal Konseyi hükümeti kurdu. Başbakan Ahmed Hasan Bekir'in yanı sıra 21 bakanlığın 12'sine Baasçı üyeler getirildi. Bu kabinede 3 bakanlık ise özgürlükçü askerlere verildi. Baas partisinin amacı, üyeleri aracılığıyla Bağdat ve diğer illere hâkim olmaktı (Betato, 1989: 317,318; Andırsın, Stansfild, 2004: 82).

Abdusselam Arif, sadece isim olarak Irak'ın Cumhurbaşkanıydı. Mutlak iktidar Devrim Başkanlığı Ulusal Konseyi'nin elindeydi (El-Harbi, 2005: 42). Baas Partisi 9 Şubat'tan sonra halka ve önceki hükümetin yandaşlarına zulmetmeye başladı. Yeni hükümet Komünist Partisi'ne büyük darbeler indirdi ve partinin birinci sekreteri Selam Adil, Polit Büro ve merkezi komitenin 10 üyesi ve yüzlerce delegeyi öldürdü. Kurtulanlar ise Kürt devriminin denetiminde olan Kürdistan bölgelerine sığındı. Bunların yanı sıra, 1963 Nisan'ında Mısır ve Irak arasında birlik görüşmeleri başlamasına rağmen herhangi bir sonuç alınamadı.

Kürt devrimi, yeni hükümeti destekleyerek ve diyalog içerisine girmişse de olumlu hiçbir sonuç alınmadı. Kürt bölgelerine saldırılar başladı (Eb-Botani, 2007: 113; Andırsın, Stansfild, 2004: 113).

Bu durum, Baasçıların kendi içlerinde yaşadıkları iktidar çatışmaları sebebiyle 9 ay sürdü. Baasçılar, Ali Salih Sadi'nin önderliğindeki çok radikal olan solcular bütünlüğü sağlayamadı. Bunlardan ayrılan Naci Talib ile Hazım Cevad liderliğindeki sağcı gurup oluştu. Başbakan Ahmed Hasan Bekir ise milliyetçiler ile Baasçıları birbirine düşürmek istiyordu. Baasçılarla yaşanan sorunlar gizli toplantılarda sınırlı kalmadı ve sokaklara da sıçradı. İki taraf arasında olaylar çıktı, çatışmalar şiddetlendi ve giderek büyüdü. Bu durum, Baasçıları Irak iktidarını feshedip Şam iktidarına geri dönmeye zorladı (Esved, 1986, VI: 361). Baasçıların başarısız olma sebeplerinden biri de liderlerinin genç ve tecrübesiz olmasıydı. Örneğin Devrim Başkanlığı Konseyi'nin dört üyesi yirmi yaşındaydı. Baasçıların başarısızlığındaki diğer bir sebep ise Baas üyelerinin ordudaki azlığıydı (Betato, 1992: 319,325).

Abdusselam Arif, Ali Salih Sadi'den çok nefret ediyordu. Çünkü Irak İktidarı Gizli Sekreteri olan Ali Salih Sadi'nin elindeydi. Kendisi partinin nüfuzunu kullanıyordu. Bunun yanı sıra hem başbakan yardımcısı hem de İç İşleri Bakanıydı. Bu konumundan dolayı hem Cumhurbaşkanı hem de başbakanın iktidarı üzerinde sürekli etkiliydi (El-Harbi, 2005: 42). Bütün olaylar Arif'in lehine geliyordu. Bunu fırsat bilen 5. Kolordu Komutanı ve aynı zamanda Arif'in kardeşi olan Abdurrahman, Cumhurbaşkanı ile anlaştı. 18 Aralık 1963 tarihinde 1. Kolordu komutanı Abdülkerim Ferhan ve birkaç lider daha Baasçılara karşı bir ayaklanma başlattı. Baasçılara ait olan vatan muhafızları ana karargâhını ve diğer bütün karargâhları ele geçirdiler (Betato, 1989: 339).

Abdusselam Arif, fiili olarak Irak'ın Cumhurbaşkanı oldu. Bu ayaklanmanın ardından Arif, kendisini Devrim Başkanlığı Ulusal Konseyi Başkanı olarak atadı ve bu konseyin yetkilerini Cumhurbaşkanı'na devretti (El-Cede, 2004: 101). Bu olaylar Baas partisini öyle etkiledi ki; Baasçı düşünür Mişel Aflak³⁸ hiçbir sözüm bulamadı (Betato, 1989: 328).

³⁸ Mişel Aflak: Baas Arap İştiraki Partisi kurucularındandır. 1910 yılında Şam'da dünyaya geldi. Hıristiyan bir ailedendi. Öğrenimini Suriye'de Fransız okulunda tamamladı. Daha sonra ise Fransa'da bulunan Sorbon Üniversitesinde okudu. Burada parti zihniyetini oluşturdu.

Bu dönemde Arif, Baas liderlerinin görevine son verdi. Bunu sağlamak için Nasiriler'den yardım aldı ve Baasçıları birer birer görevlerinden uzaklaştırdı. Yine bu amaçla Ahmed Hasan Bekir başbakanlıktan azledildi ve Dış İşleri Bakanlığı'na konsolos olarak atandı. Tahir Yahya Başbakan olarak atandı. Daha sonra da Ahmed Hasan Bekir, Cumhurbaşkanı Yardımcısı oldu. Ancak kendisine güven duyulmadığından 1964 yılında Arif, kendisinden istifa dilekçesini sunmasını istedi. Çaresiz bir şekilde istifasını sundu ve daha sonra da devlete ihanet suçundan gözaltına alındı (Betato, 1989: 344,345; El-Harbi, 2005: 44).

Abdusselam Arif Baasçıları safdışı bırakarak kendi tekelinde bir hükümet kurdu (Sander, Tarihsiz: 334). Böylece Arif'in ikinci iktidar süreci de başlamış oldu. Arif'in dikkat çeken özelliklerinden biri de milliyetçi olmasıydı. Arif ile Kasım arasındaki sorunlar Arif'in 14 Temmuz Devrimi'nden beri Arap Cumhuriyeti Birliği'ne katılmak istemesi ile başlamıştı. Çünkü Cumhurbaşkanı olduğunda bu planı uygulamamış; attığı adımlar sadece sözde kalmıştı. Bunun sebebi birliğe katılma durumunda Cumhurbaşkanlığı konumunu yitirmekten korkmasıydı. Başlangıçta bazı adımlar attı. İki hükümet arasında askeri, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda aralarında bir uzlaşma sağlandı. Ancak daha sonra bu uğraşlar ihmal edildi (Betato, 1989: 345, El-Harbi, 2005: 45). Bu durum Nasirilerin Arif'e düşman olmasına sebebiyet verdi. Aynı şekilde komünistler ve Baasçılar da düşmanlık ediyorlardı. Arif bu durumun farkına vardı, ordu komutanlarını kendi tarafına çekmeye çalışıyor ve ordu işlerini sonuca ulaştırıyordu. Abdurrahman Arif kardeşinin başarısız bir insan olduğunu bilse de önemli mevkileri elinde tutmak için onu ordu komutanı yaptı. Çünkü ordunun onun iktidarı için tehlike oluşturduğunu biliyordu (Hassun, 2004: 18,19).

Abdusselam Arif, Abdulkasım Kasım hükümetinin yaptığı hatalardan ders almadı. Kendisi de aynı siyaseti yürütüyordu. 1964 yılında bazı faaliyetlerde bulundu. Bir kısım tutukluyu serbest bırakarak yeni hükümeti kurdu. Yeni anayasayı düzenlendi. Bu anayasa 29 Nisan 1964 tarihinde 106 madde halinde düzenlendi. Bu anayasa Cumhuriyet döneminde düzenlenmiş olan en geniş kapsamlı anayasa olup 6 ana başlık altında toplandı (El-Cede, 2004: 105).

Daha sonra başbakan Arif Abdulrazzak, Abdusselam'ın yurt dışına seyahat etmesini fırsat bilerek ayaklanma çıkardı. Abdusselam orduyu hükümet ve siyasetten uzak tutmaya çalışıyordu. Yine bu amaçla 1965 yılında ilk kez Başbakanlık'a sivil bir şahıs olan Abdurrahman Bezaz'ı getirdi. Kendisi hükümet kurumlarını anayasaya uygun hale getirmek için çaba göstermişse de görevinin ilk gününde milliyetçiler ve Nasirilerin düşmanlığı ile karşılaştı (Ed-Duri, 2006: 43-44).

Arif, Irak'ta bazı sistemleri hayata geçirmiş olsa da Kürt sorununa bir çözüm bulamadı. 18 Ekim 1963 tarihinden sonra Arif, Kürtlerin Devrim Başkanlığı ile diyaloga geçmesini talep etti. Molla Mustafa Barzani görüşmelere razı oldu. Mustafa Barzani'nin kardeşi, Arif hükümetinin Kürt haklarını tanımayacağını düşünüyordu. Nihayetinde de öyle oldu. 1964 yılının yazında çatışmalar yeniden başladı. Hükümet yerleşim yerlerini ele geçirdi. Ancak engebeli coğrafya sebebi ile hiçbir şekilde Kürtleri bölgeden çıkaramadı (Eb-Botani, 2007: 114; Andırsın, Stansfild, 2004: 85).

Arif'in hükümeti dış ilişkiler konusunda başarılı değildi. Arif komünistleri sevmiyordu. Bu durum Arif'in sosyalist devletler ile uyuşmasına engel oluyordu. Aynı şekilde Batı ülkeleri ile de anlaşamıyordu. Çünkü hala İngiltere'yi Arap düşmanı olarak kabul ediyordu. ABD ise İsrail'in destekçisiydi. Bu nedenle onlara yaklaşma gereği duymuyordu. Ayrıca Petrol antlaşmaları ile ilgili olarak Kasım döneminde bazı yasal düzenlemeler yapılmıştı. Ancak Arif, bu yasaları uygulayamadı.

Abdusselam Arif, 13 Nisan 1966 tarihinde Irak'ın güneyinde bulunan Basra iline bir seyahate gittiğinde sebebi belli olmayan bir uçak kazasında yanarak hayatını kaybetti. Abdusselam'ın ölümü düşmanlarını çok sevindirmişti. Ancak süreç hükümeti ele geçirmeye müsait değildi. Sadece iktidarı ele geçirmek için plan yapıyorlardı (Hassun, 2004: 19).

Yeni bir Cumhurbaşkanı belirleninceye kadar Başbakan Abdurrahman Bezaz Cumhurbaşkanlığı'na geçti. Bu pozisyon için üç aday vardı. Bunlar; Savunma Bakanı Tuğgeneral Abdulaziz Akili, Abdusselam'ın kardeşi Genelkurmay Başkanı Vekili Abdurrahman Arif ve Başbakan Abdurrahman Bezaz'dı. 17 Nisan 1966 tarihinde Bakanlar Kurulu ve Ulusal Savunma Konseyi ile ortak bir toplantı düzenlendi. Abdurrahman Arif'in Irak'ın Cumhurbaşkanı olarak seçilmesine karar verildi (Sander, Tarihsiz: 334; Ed-Duri, 2006: 65). Abdurrahman'ın seçilmesi çok kolay olmadı. Çünkü seçim sırasında Abdurrahman Bezaz bir oy ile Abdurrahman Arif'in önündeydi. Ancak Bezaz geri çekildi. Vefat eden Cumhurbaşkanı'nın kardeşi olması, komutan olması ve askerlerin birçoğunun onun taraftarı olması Abdurrahman Arif'in seçilmesinde önemli rol oynadı (Betato, 1989: 377).

Abdusselam Arif kuvvet ve şiddete başvurarak ülkenin durumunu sakinleştirmişse de onun kişiliği kardeşinin kişiliğinden farklıydı. Sade bir kişilik sahibi olup karar alma konusunda yetenekli değildi. Bu nedenle Abdurrahman Arif'in döneminde, iktidar bir grup askerinin elinde oyuncak haline geldi. Bu askerler kendi çıkarları doğrultusunda hareket ediyor; ikinci kez hükümeti kuran Başbakan Bezazi'ye de büyük bir düşmanlık besliyorlardı. Çünkü kendisi sivil bir kişilik olup bağımsız hareket ediyor, ülkenin durumuna yasal bir çerçevede çözüm bulmaya çalışıyor, haddini aşan kişilere bir sınır belirlemek istiyordu. 24 Aralık 1968'te Irak hükümeti ve Sovyetler Birliği arasında Romile'de bir petrol kuyusu açmak ve ulusal şirketlerin petrolünün satılması adına bir protokol düzenlendi. Ancak bu bile şikâyetleri azaltmaya yetmedi (Betato, 1989: 378,382).

Abdurrahman Arif tutuklu olan Baasçıların birçoğunu serbest bıraktı. Seçimlerin yapıp parlamentonun yeniden oluşturulmasına karar verdi. Bunların yanı sıra İsrail ve Arap savaşı Irak hükümeti üzerinde kötü bir etki yapıyordu. İsrail Arap kuvvetlerini bozguna uğrattığında Irak askeri bir kuvvet göndermemişse de her gün Bağdat'ta halk protestoları gerçekleşiyordu. Protestocular Filistin'deki iktidar yapısının yüzleşmesi için ciddi adımlar atılmasını talep ediyorlardı. Bu arada Baasçılar toparlanma ve yenilenme çabası içindeydiler. 1965 yılından 1968 yılına kadar iktidarı geri alma çalışmaları oldu. Baas partisi yeniden iktidarı eline alabilmek için faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdürüyordu. 16 Temmuz 1968'de Baasçılar Abdurrahman Arif Hükümeti'ne karşı askerî bir darbe gerçekleştirdi (Esved, 1986, VI: 362).

Aynı günün sabahında son planlarını yapmak üzere Ahmed Hasan Bekir'in evinde bir toplantı düzenlediler. Abdurrahman, çok sakin bir şekilde devrildi. Baasçıların askeri kanadı istihbarat desteği ve Cumhuriyet muhafızlarının yardımı ile kritik bölgeleri ele geçirdi. Daha sonra da Albay Hardan Tikriti, aracılığıyla Abdurrahman'ın görevinden çekilmesi talep edildi. Abdurrahman söyleneni yaptı. Londra'ya eşinin yanına gönderildi (El-Acli, 2000: 34, 58; Andırsın, Stansfild, 2004: 86). 17 Temmuz'da Baas Liderliği üç karar içeren bir beyanat yayınladı. Abdurrahman'ın görevinden alınıp emekliliğe ayrılması, Tahir Yahya Hükümeti'nin görevine son verilmesi ve Cumhuriyetin işlerini yürütecek olan Devrim Başkanlığı'nın kurulmasına karar verildi (Ahmed, Hamidi, 1989: 243). Baasçılar devrime öncülük etmişlerse de devrim Abdurrahman'ın kurmayları tarafından yapılmıştır. Devrim köşkün üç güvenilir kurmayı tarafından gerçekleştirildi. Bu kişiler; askeri istihbaratın

Başkanı Abdulrazzak Naif, İbrahim Abdurrahman Davud ve Cumhuriyet muhafızlarının ardından gelen Zırhlı Tugay'ın Başkanı Sadun Ghidan'dı (Betato, 1989: 389).

Böylece Baasçılar ikinci kez Irak'ta iktidarı ellerine geçirmiş oldular. Daha önce yaşananlardan ders alıp tecrübe kazandılar. İktidarı başka biri ile paylaşmamayı öğrenmişlerdi. Bu nedenle Saddam Hüseyin 17 Temmuz'da kendilerine yardım etmiş olan askerleri tasfiye etmeye başladı. Abdulrazzak Naif silah zoru ile yurtdışına gönderildi. Askeri bir iş için Ürdün'e ziyarette bulunan Davud'a ise geri dönüş izni verilmedi. Bu şekilde devrimciler arasında bir devrim yapılmış oldu ki bu devrimin ana karakterleri Saddam ve Bekir'di (Andırsın, Stansfild, 2004: 104). Devrimden sonra Devrim Başkanlığı Konseyi kuruldu. Ahmed Hasan Bekir'in Irak'ın Cumhurbaşkanı olarak seçilmesine karar verildi (Sander, Tarihsiz: 334). 1979 yılında çaresiz bir şekilde Cumhurbaşkanlığı Saddam Hüseyin'e bıraktı. Çünkü Saddam Hüseyin, Bekir'in bütün yandaşlarını iktidardan uzaklaştırdı ve kendi yerini sağlamlaştırdı (El-Harbi, 2005: 53). Baasçıların iktidarı ellerine geçirdikten sonra bazı işler gerçekleştirmek istiyorlardı. 1969 yılının Nisan'ında hükümet, Irak'ın 1937 Antlaşması'nın dışına çıkacağını ilan etti (Betato, 1989: 405), 11 Mart 1970³⁹ tarihinde devrim başkanlığı konseyi Kürt sorununu barışçıl ve demokratik yollarla çözmek için uğraş vereceğini duyurdu. Bu amaçla geçici bir anayasa düzenlendi. Ancak dört yıl boyunca Kürt Devrim Başkanlığı ile görüşmeler yapıktan sonra verdiği taahhütlerden vazgeçtiler. 1974 yılında 36 sayılı Otonomi Kanunu düzenlendi. Baasçıların 1970 Mart'ında yapılmış olan ittifaktan vazgeçmesinin sebebi, otonomi ile yönetilmesi planlanan bölgelerin petrol sahası olmasıydı. Bu durum İran-İrak savaşına sebep olan Cezayir protokolününün de Kürtlere karşı imzalanmasına da sebep oldu. 1972 yılında petrolün ulusallaştırıldığı duyurularak bu konuyla ilgili özel bir yasa çıkarıldı (Andırsın, Stansfild, 2004: 108; Esved, 1986, VI: 362).

Baasçılar, ülkedeki konumlarını kuvvetlendirmenin yanında çok önemli adımlar da atıyorlardı. Örneğin kendi üyeleri aracılığı ile orduyu Baasçılaştırmak, üyelerini ordu düzeyine çıkarmak için kurslar açmak; bu şekilde de devamlı olarak parti ile ilgili bilgi sağlamak gibi gelişmeler gösterdiler (Betato, 1989: 409).

1975 yılının sonlarında Baasçılar bütün iç sorunlara hâkim olmuşlardı (Askeri Kuvvetler, Komünistler ve Kürtler). Şüphesiz bu durum Irak Cumhuriyeti'nin devamlılığı sağladı. Yurtdışına petrol satılması çok büyük meblağlarda para getirisi sağladı. Bu durum ekonomik ve sosyal refahı yükseltmiş ancak Irak'ın birbiri ardına savaşlara girmesi bu refahın kısa sürmesine sebep olmuştu (Andırsın, Stansfild, 2004: 116).

Siyasi yaşam 1968 yılında Irak'ta yeni bir dönem başlatmış; iktidar Baasçıların eline geçmişti. Eski rejimlerle karşılaştırıldığında bu rejimin uzun süreli olduğu görülebilir (Sander, Tarihsiz: 334). 17 Temmuz 1968'de üçüncü Irak Cumhuriyeti yıkıldı ve 2003 yılına kadar varlığını sürdüren dördüncü cumhuriyet kuruldu. Bu Irak'ta kurulmuş olan en uzun süreli cumhuriyet olarak kabul edilir. Bu dönem uzun süreli bir cumhuriyet olmuşsa da 1980-1988 İran-İrak savaşı sebebi ile siyasi yaşamı yasal bir seviyeye getirilemedi. Ayrıca Irak'taki yaşamı kötü etkileyen Körfez Savaşı ve ekonomik ambargo da bu durumda etkili oldu (El-Cede, 2004: 121). 2003 yılından sonra Irak'taki siyasi yaşam dalgalı bir şekilde devam ederek günden güne kötüleşmektedir.

³⁹ 11 Mart 1970 Beyannamesi ile ilgili daha fazla bilgi almak için bakınız (Mesut Barzani, Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi, Eylül Devrimi 1961-1970 . III).

3.5. Türkiye-İrak İlişkileri (1968-1980)

Baas yönetimi 17 Temmuz, 1968'de beyaz bir darbe ile Irak'ta yönetimi ele geçirmeyi başardı. Irak'ta yönetimi ele geçirmekle beraber Baas yönetimi beraberinde çeşitli ilişki ve değişiklikler ortaya koydu. Türkiye doğrudan yeni hükümeti tanıdı. Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan Bekir Türkiye'nin bu tutumu karşısında memnuniyetini dile getirdi. Aynı zamanda Irak'ın Türkiye ile ciddi ilişki içerisinde olması gerektiğini dile getirdi (Es-Sab'avi, 1988: 228).

Türkiye'de 1968 tarihinde sanayi alanda ilk adımını attı. Yetkililer, Sanayi alanındaki gelişmelerin para sağlayacağına inandılar. Sonunda görüldü ki; sanayi sadece ham madde, malzeme ve makina alanındaki ithalatın artışını etkiliyor. Bu nedenle ülkede işsizliğin oranı çoğaldı. Ekonomik sorunlar artış gösterdi. 1969'de Türkiye hükümeti bu sorunu gidermek adına yeni ekonomi planını açıkladı. Bu planda ithal edilen maddeler hakkındaki değişiklikler yer alıyordu. Sonunda bu planın işe yaramadığı ortaya çıktı. Aksine ithalat alanındaki düzenlemeler Türkiye'nin ekonomisini olumsuz etkiledi (En-Na'imi, 1975: 206). Buna rağmen Orta Doğu'daki petrol uzmanları Irak'ın petrolünün, 1.1.1968'de (3360) milyon tona ulaştığını dile getiriyorlardı. Bu Dünya yedek petrolünün %6'sı demektir. (Esved, 1986, VII: 20). Yalnız Irak'taki iç durumun olumsuzluğundan, üst üste darbelerden dolayı Irak'ta ekonomi alandaki projeler yoktu. Bu çerçevede iki devlet için ilişki kurmanın tam zamanıydı. Özellikle ekonomik ilişkiler.

İlk ilişkinin kurulması 17 Temmuz 1968'de Türkiye-İrak arasındaki Transit anlaşması ile gerçekleştirildi. Bu anlaşma 25 Eylül 1968'de Ankara'da imzalandı. Anlaşma'da tam 14 madde yer alıyordu. Anlaşmanın amacı ticari ilişkilerin kolaylaştırılması, iki devlet arasındaki nakliyatı kolaylıkların sağlanması ve aynı zamanda iki ülke vatandaşlarının geliş gidiş seferleri için iyileştirmeler yapılmasıydı (BCA, Fon No: 301812-Kutu No: 230-Dosya No: 14-Sıra No: 16). Keza doğalgaz protokolü de maddeler arasında yer alıyordu. Kerkük'teki boru hattı ile Irak'tan Türkiye'ye Batman'a doğalgaz sevkiyatı için 6 Aralık 1971'de bu protokol Bağdat'ta (TRAO-Türkiye petrolleri Anonim Ortaklığı) ve (INOC- Irak Milli Petrol Şirketleri) tarafından imzalandı. Protokolde doğalgaz nakliyatı, oranı, proje yönetim şekli ve proje çalışmaları hakkında konuşuldu. Bu anlaşma 20 yıllık bir süre için imzalandı. 13. maddeye göre iki tarafın onayı ile protokol süresi uzatılabilir. Aynı zamanda anlaşmanın iptal edilmesi için belirtilen tamamlanma süresinden 3 yıl önceden iptal talebinde bulunulması ve bu talebin imzalanması gerekir (BCA, Fon No: 301812-Kutu No: 261-Dosya No: 5-Sıra No: 2). Aynı yılın Ekim ayı Türkiye Ekonomi bakanı ile Irak Ekonomi bakanı bir araya geldiler. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin ilerlemesi açısından ortak bir heyetin kurulmasına karar verildi (El-Ubeydi, 1986: 133).

Türkiye-İrak'ın, 23 Aralık 1971'de dostluk çerçevesi içerisinde, iki ülke eğitim ve öğretim mübadelesi için Ankara'da, bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantı sonucu iki ülke ortak bir çalışmaya yönelik imzalar attı. Bu protokole göre ülke kendi üniversite hocalarını karşı ülkeye gönderecekti. Öğrenciler için Türkçe ve Arapça dil kurslarının açılmasına yönelik kararlar alındı. Protokolün 1. maddesine göre ülke bir ya da iki profesör gönderecek. 2. maddeye göre protokole iki ülkenin öğrencileri için 40 kontenjan belirlendi (BCA, Fon No: 301812-Kutu No: 278-Dosya No: 10-Sıra No: 9). Bu protokol eğitim ve öğretime yönelik olsa da özellikle iki ülke arasındaki ilişkileri üst boyuta taşımaya yönelikti.

Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı Ümit Haluk Bayülken'in, Irak Dış İşleri Bakanı Murteza Seyit Abdulkaki tarafından davet edilmesi ile Eylül 1972'de Bayülken resmi

bir ziyaretle Irak'a geldi. Irak'ın Cumhurbaşkanı, Ahmet Hasan Bekir ve Irak ihtilal Komuta Konseyi Başkan Yardımcısı Saddam Hüseyin tarafından karşılandı. Aralarındaki dostluk ilişkileri ele alındı. Bu toplantıda Kıbrıs ve Körfez sorunu da görüldü. Aynı zamanda petrol, gaz ve su gibi konular tartışıldı.

Irak Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan Bekir, 19 Eylül 1972 yılında, Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Türkiye'ye davet edildi (N.Şimşir, 2004: 188,187). Ahmet Hasan Bekir'in ziyaretinden önce 1 Haziran 1972 yılında Irak'ın petrolü devletleştirilmesi hadisesi yaşandı. Fransa ve İtalya ile petrol anlaşmaları yapıldı (Çeliker, Tarihsiz: 27). Irak'ta petrolün devletleştirilmesi Türkiye'yi son derece mutlu etti. Türkiye Irak'a desteğini dile getirdi. Buna ilişkin o dönemde Gıda, Ziraat ve Hayvan Ürünleri Bakanı olan Turgut Özal şöyle diyor: "Eğer Irak petrolü vatanına mal etme yetkisine sahipse petrolün devletleştirilmesi Irak'ın hakkıdır. Türkiye ile Irak arasındaki petrol boru hattı projeleri de petrolün devletleştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Eğer Irak bunu yapmasaydı, şimdi bu önemli projelerin hiç biri olmazdı." (El-Ubeydi, 1986: 151; Armaoğlu, 2014: 647).

Ahmet Hasan Bekir'in ziyareti Türkiye-İrak ham petrol boru hattı anlaşmasının imzalanmasına sebep oldu. Bu anlaşmada 24 madde yer alıyordu. Anlaşmaya göre Irak'ın ham petrolü Türkiye toprakları üzerinden Akdeniz'e ulaşıyordu. İki devlet bu hattın yapılması ve yönetilmesinde ortaklardı. Bu proje için 35 milyon dolar hazırlandı. Bir ay içerisinde iki devletin temsilcileri üzerinde çalışılması gereken bir proje hazırlamaları gerekti. 14. maddeye göre bu anlaşma 1977-1979 yılları arasında Irak Türkiye için her yıl 10 milyon ton petrol hazırlayacak; bu oran 1980-1982 arasında 12 milyon ton. 1983 ve sonrası 14 milyon tona ulaşacaktı. Türkiye tarafı anlaşma süresi içerisinde anlaşmanın bozulmaması için, Irak tarafının ve alıcıların üzerine ekonomisi üzerinde baskı uygulamayacaktır. Aynı zamanda Türkiye günlük ham petrol ihtiyacını karşılansın diye peşinat verildi. Anlaşma'nın 22. maddesinde belirtildiği gibi proje süresi, imzalar atıldıktan sonra 20 yıl süre belirlendi. Anlaşmayı iptal etmek isteyen taraf bir önceden haber vermeliydi. Aynı zamanda anlaşma süresi bittikten sonra, taraflar bu süreyi 5 yıl daha erteleyebilirdi (BCA, FonNo: 301812-KutuNo: 304-DosyaNo: 72-Sıra No: 17). İki taraf petrol boru hatlarının güvenliğini sağlayacaktı. Bu yüzden Türkiye askeri helikopterlerle sürekli bu boruların emniyetini sağlıyordu (El-Ubeydi, 1986: 137). Hattın uzunluğu Irak topraklarında 345 km, Türkiye topraklarında ise 641 km'dir. Bu anlaşma 27 Ağustos 1973'te Ankara'da Türkiye hükümeti ile Irak hükümeti arasında imzalandı (En-Na'imi, 2012: 21,23).

Arap-İsrail savaş sırasında 1973'te Türkiye, Arap ülkelerini destekledi. Ankara, Amerika'ya İncirlik uçak pistinin kullanılması konusunda izin verilmedi. Buna karşı Arap ülkelerine yardım amaçlı uçak hava sahalarını Sovyet uçaklarına açtı (Balci, 2013:149). Ekim 1973'te Arap ülkeleri petrolü Batı ülkelerine karşı bir silah olarak kullanmaya başladı. Buna paralel olarak dünyanın her yerinde petrol fiyatları yükseldi ve petrol krizi yaşandı. Bu nedenle Türkiye petrol ihtiyacını gidermek için Arap ülkelerine daha çok ihtiyaç duymaktaydı. Bu ihtiyacı gidermek amacıyla Refah Partisi Başkanı Necmettin Erbakan ve CHP Partisi beraber hükümete katıldı. Arap ülkeleri ile sıcak bir ilişki kurmak için çaba sarfediyorlardı. Petrol sorununu gidermek amacıyla Arap ülkelerini sık sık ziyaretler yapıldı (Culud, 2008: 86). Bu dönemde Türkiye-İrak ilişkileri normaldi. Aralarında önemli bir sorun olmadığı gibi, aksine ilişkiler çok iyiydi. O zamanki Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin, Sovyet devletlerini ziyaret etti. Ziyaret dönüşünden hemen sonra 1974 yılında Türkiye'ye geldi. Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, Saddam ile bir araya geldi. İki taraf, aralarındaki petrol boru hattı projesi için mutluluklarını dile getirdiler. Aralarındaki bu ziyaretlerin

yapılması icap ediyordu. Çünkü bu ziyaretler siyasi ilişkiler iyileşmesi ve sınırların korunmasına yönelikti. Ayrıca 25 Nisan 1974 tarihinde aralarında kültürel anlaşmalar da oldu.

Türkiye-Irak arasında 14 Mart 1975 tarihinde hava harekâtı ile ilgili anlaşmalar yapıldı. Bu anlaşmaya göre Irak uçakları Türkiye hava alanına inebilir; bu uçaklar haftada 3 defa Avrupa'ya gidebilir, buna paralel olarak Türkiye uçağı Bağdat Hava alanı'na inebilir oradan da Orta Doğu ülkelerine gidebilirdi (El- Ubeydi, 1986: 143,144).

Irak Cumhurbaşkanı tarafından davet edilen Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri S. Korutürk, 1976'da Irak'ı ziyaret etti. Bu ziyaret ilişkileri güçlendirmek amacını taşıyordu. Korutürk bu ziyareti ile beraber Kerkük, Musul ve Basray'ı da ziyaret etti (N.Şimşir, 2004: 191). Bu ziyaretin neticesinde iki devlet arasında ekonomi ve teknoloji alanında geniş bir faaliyet sahası yaratmak amacıyla bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmada 13 madde yer alıyordu. Anlaşma Irak Dış İşleri Bakanı Sadun Hamadi ile Türkiye Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri, tarafından imzalandı. Anlaşmanın maddeleri genellikle ticaret alanındaki faaliyetleri ve ortak heyetlerin oluşturulmasını içeriyordu. Bu heyetler yılda bir ya da ihtiyaç duyulduğunda bir araya geleceklerdi (El-Ubeydi, 1986: 146,145). Bu anlaşmada ekonomi, teknoloji, petrol, sanayi, çiftçilik, altyapı ve turizm alanındaki faaliyetler de yer alıyordu. Tarafları olumsuz etkileyen sorunların ortadan kaldırılması için ortak bir heyet oluşturuldu. Belirtilmesi gerekir ki; bu anlaşma 1978 yılında yenilendi ve Irak'ın Türkiye ile ortak ticareti Almanya'yı geçerek birinci sırada yer aldı (Es-Sab'avi, 1988: 227).

Bilim ve kültür alanlarında Türkiye-Irak üniversiteleri arasında ortak çalışmalar mevcuttu. Mayıs 1976'da Bağdat Üniversitesi Rektörü Dr. Taha İbrahim ile Musul Üniversitesi Rektörü Dr. Muhammet Em-Maşat, iki ülke arasındaki eğitim ve öğretim alanındaki faaliyetleri genişletmek için Türkiye Üniversiteler Birliği Başkanı ile bir araya geldiler. Bağdat Üniversitesi Rektörü ziyaret dönüşü konuşarak: "Uluslararası ilişkiler kapsamında Türkiye'deki üniversiteler ile kültür alanında ilişkiler inşa etmek için bir araya geldik ve anlaştık. Aynı zamanda öğretmen değişimi, bilim ve teknoloji alanından bahsedildi.sözlerle ziyaretini değerlendirdi. (El-Irak, 15 Mayıs 1976, S: 72). Aynı yılın Haziran ayında Baas partisinin yetkili encümeni İzzet Duri, aynı zamanda İç İşleri Bakanıydı. Türkiye İç İşleri Bakanı tarafından resmi bir davetname ile 1 Haziran Ankara'ya geldi. İzzet Duri, ziyaret dönüşü ziyaretinin verimli olduğunu dile getirdi. Bütün konuların konuşulduğunu, özellikle İç İşleri Bakanlığı ile ilgili konuların ağırlıklı olduğunu dile getirdi. Toplantıda ülke sınırlarına ilişkin açıklamalar yapılarak, sınırların muhafaza edilmesine yönelik konular ele alındı (El-Irak, 2 Haziran 1976, S: 88; El-Irak, 7 Haziran1976, S: 92).

Kerkük-Yumurtalık boru hattı bittikten sonra 3 Ocak 1977 tarihinde resmi olarak açıldı. Bundan bir gün sonra Başbakan Süleyman Demirel Yumurtalık Terminali'nde bu münasebetle bir şenlik düzenledi. Aynı yılın 4-5 Şubat'ında Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin, Türkiye'yi resmi olarak ziyaret etti. Bu ziyaret'in amacı aradaki dostluğu pekiştirmektir (N.Şimşir, 2004: 192). Irak Ulaştırma Bakanı ile Türkiye Ulaştırma Bakanı arasında tren nakliyatı ve tır nakliyatı ile ilgili toplantılar yapıldı. Deniz taşımacılığı ve ittisalatı telsiz iki taraf arasında profesyonel heyetlerin kurulmasına yönelik kararlar verildi. Keza Türkiye Ulaştırma Bakanı ile Irak Ulaştırma Bakanı Sadun Ğidan ulaştırmaya yönelik çalışmalara zemin hazırlamak amacıyla bir araya geldiler. Özellikle limanların yapılması ve havacılık toplantının ana konusuydu (El-Ubeydi, 1986: 152). Gerçekten ticari ilişkilerin yanında Irak, Türkiye için çok önemliydi. Çünkü Türkiye Irak topraklarını kullanarak Kuveyt, Suudi Arabistan ve

diğer Arap ülkelerine eşyalarını ulaştırıyordu. İstanbul-Ankara-Musul-Bağdat-Basra-Küveyt-Damam-meskat yolu önemliydi (Es-Sab'avi, 1988: 227).

Aralık ayı 1978 Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, Irak'a bir ziyaret yaptı. Bu ziyaretinde Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin ile resmi bir toplantı yaptı. Ülke arasındaki münasebetler ve uluslararası ilişkiler hakkında fikir alış verişini gerçekleştirdi. Aralarındaki ekonomik, kültürel ve ticari ilişkilere yönelik konular ele alındı. İlişkilerin ilerlemesine yönelik memnuniyetler dile getirildi. Ticaret alanının genişletilmesine yönelik konular ağırlıktaydı. Bu ziyaretle beraber 1978-1979, 1979-1980 yılları için kültür ve bilim alanında anlaşmalara imza atıldı.

Kıbrıs meselesi çözüm süreci hakkında konuşuldu. Yükseköğrenime ilişkin 13 Aralık 1978 tarihinde, Türkiye-Irak arasında bir programın oluşturulmasına yönelik imzalar atıldı. Kültür ve bilimin genişletilmesine katkıda bulunmak amacıyla yükseköğretim öğrencileri için bu program hazırlandı. Üniversite öğrencileri için 1978 yılında dil kurslarının açılması sağlanacak ve 1979 yılı için 45 kontenjan verilip iki ülke arasında öğretmen değişimi yapılacaktı. İki ülke kendi üniversitelerinde diğer ülkenin öğrencilerini karşılayacak ve eğitim alanında eğitime yönelik kaynaklar, kitaplar temin edilecekti (El-Ubeydi, 1986: 157,158).

Daha sonra Türkiye'de PKK'nın⁴⁰ kurulması ve PKK'nın Güneydoğu Anadolu'ya yayılması sonucu, sınır bölgelerinde yaşayan Irak Kürtlerinin çabalarıyla iki devlet daha çok güvenlik ve asayiş konularında bir araya geldiler. Kendi sınırlarının güvenliği için bir şeyler yapmaları gerekiyordu. Neticede 20 Nisan 1979'da sınır güvenliği için aralarındaki anlaşma imzalandı (Silleli, 2005: 166). Bu tarihlerde Türkiye-Irak'ın arasındaki ilişkiler iyiye gidiyordu. Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, aralarındaki ilişkilerin iyiye gitmesinin sebebini birbirlerine olan güvene bağladı (Es-Sevre, 26 Ekim 1979, S: 3465). Türkiye-Irak'ın iyi ilişkilerine yönelik Irak'ın ilk Başbakan yardımcısı Taha Yasin Remezani bir açıklama yaparak: "petrolün ve ekonomik durumların yanı sıra Türkiye ile Irak'ın coğrafi konumlarını gözönüne alınırsa iki devletin ikili ilişkiler için elverişli olduğunu görüyoruz" dedi. Taha konuşmasında: "*devletlerarasında şahsi çıkarlar ne kadar fazla olursa; bu çıkarlar sayesinde devletler birbirleriyle daha sıcak ilişki içerisinde olurlar. Ve aynı zamanda kardeşçe yaşamak sağlanır*" (Es-Sab'avi,1988: 229).

70' li yılların Türkiye-Irak için iyi bir süreç olmadığı dile getirilir. İki ülke arasında petrol fiyatı ve kazanç nedeniyle anlaşmazlıklarla bu dönemde bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Önce, Irak hükümeti Türkiye hattı ile gönderilen petrolu durdurdu. Öte yandan Türkiye ödemelerini vaktinde yapmadığı ve aynı zamanda Türkiye-Irak sınırlarını ihlal ettiği için iki devlet arasında sorunlar ortaya çıktı. Bir diğer sorun ise Irak'ta yaşayan Türkmenlerin haklarının korunmadığı ve Türkmenler ihmal edildiği için Türkiye'nin rahatsız olmasıydı (El-Ubeydi, 1986, 148). Korutürk'ün, Kerkük ve Musul, şehirlerini ziyareti ve Türkmenlerle bir araya gelişinden sonra, Türkmenler için hiç bir suçları olmadığı halde Irak hükümeti tarafından yakalanma emri verildi. Hepsisi yakalandı (N. Şimşir, 2004: 192). Saddam Hüseyin'in, iktidara gelmesi ile beraber 1979'da doğrudan Şii, Türkmen ve Kürtlere karşı zalimane bir siyaset ortaya çıktı. Türkmence konuşmak bile yasaklandı (Ertuğrul, 2006: 147). Bu da Türkiye'yi kızdırmak için bir nedendi.

Su projeleri ile ilgili kesik kesik toplantılar yapılsa da bu sorunlar çözülemedi. Iraklıların sudaki payı garantilenemedi. Aksine Türkiye 1974 yılında Keban barajını bitirdi. Daha sonra bu barajın doldurulması için karar verildi. Bu baraj ile Türkiye enerji

⁴⁰ Kürdistan İşçi Partisi (PKK): 1978 yılında Türkiye'de kuruldu. 15 Temmuz 1981 tarihinde ilk konferans düzenlendiğinde Türkiye içinde silahlı mücadeleye başlama kararı alındı (Celil, 2010: 105).

ihtiyacını karşılayacaktı. Türkiye bir kaç ay için "100 metreküp'ten fazla su Irak'a gitmeyecek" dedi. Bu durum Suriye ve Irak'ı rahatsız etti. "Türkiye nehir suyunu hakından fazla kullanarak anlaşmaya yakırı hareket ediyor" denildi (En-Nasri, 1990: 173). Ancak itirazlardan hiç bir sonuç alınmadı.

3.6. Türkiye- Irak İlişkileri (1980-1990)

Türkiye-Irak arasındaki ekonomi ve ticari alanındaki anlaşmaların iki devlet için de olumlu ilişkilere sebep oldu. Özellikle ekonomik alanda (Es-Sab'avi,1988: 227). Bu tarihlerde Türkiye'nin, Arap ülkelerine ihracatı artış gösteriyordu. 1980 yılında Arap ülkelerinin her tarafında Türkiye'ye ait malzemelerin alım satımı yapılıyor (En-Nasri, 1990: 129). Türkiye-Irak'ın ilişkileri devam ediyordu. 12 Aralık 1980'de iki ülke arasında, petrol, sulama ve sulaşma sektörlerinde, Ankara'da bir anlaşma imzalandı (Silleli, 2005: 167). Aynı yılda iki ülke heyetleri ekonominin güçlendirilmesi adına bir araya geldiler. Özellikle petrol, su ve eğitim konuları ana gündemdi (El-Ubeydi, 1986: 159).

İki ülke arasında ticari ilişkiler ilerliyordu. Ticaret ile ilgili anlaşmaları imzalamak için Irak'ın ikinci Başbakan yardımcısı Taha Yasin Ramazan 18 Ağustos 1981'de Ankara'yı ziyaret etti. Ticaret ile ilgili anlaşma imzalandı. Türkiye petrole karşı çeşitli ürünlerini Irak'a verdi (Silleli, 2005: 167). 12 Eylül 1980'de Türkiye'de üçüncü askerî müdahale gerçekleştirildi. Darbe, TSK ve Genelkurmay K. Evren tarafından başlatıldı. Ülke yönetimini ele aldılar. K. Evren Türkiye dış işleri hakkında bir açıklama yaptı:

"Türkiye Cumhuriyeti, NATO dâhil tüm ittifak ve antlaimalara bağlı kalarak, başta Komşularımız olmak üzere, bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır. Uluslararası sorunların barışçı yollarla çözülmesinden yana bir politika izlenmesine devam edilecektir" dedi (Tanör, 2000: 103).

Bu açıklamaya göre Türkiye-Irak ilişkilerini olumsuz etkilemedi, aksine ilişkiler daha da genişletildi.

Irak-İran savaşı 22 Eylül 1980'de başladı. Bu savaşta Türkiye tarafsızlığını ilan etti. Bu nedenle Türkiye'nin iki ülke ile olan ticari ilişkilerinde bir aksilik yaşanmadı (Tanör, 2000: 110).

Belirtilmesi gerekir ki; Türkiye-Irak ticaret alanında birbirlerini tamamlıyordu. Türkiye petrolunu Irak'tan karşılıyordu. Irak da gıda alanında ihtiyaçlarını Türkiye tarafından karşılıyordu; özellikle mercimek, nohut ve elma. Bunun yanı sıra Irak-İran savaşı halindeyken Türkiye'den Irak'a hayvan satımı yapılıyordu. Irak-İran savaşı döneminde Türkiye'nin Irak'a ihracatı 7.93 milyon dolardı. Keza, Irak'ın Türkiye'ye ihracatı 4.88 milyona ulaştı. Türkiye, Irak için demir ve maden kaynağı olarak biliniyordu (En-Na'imi, 2012: 93).

Ekonominin güçlendirilmesi açısından iki ülke 1983'te doğalgaz projelerinin anlaşma sürelerinin uzatılmasına yönelik anlaşmaya vardılar. Daha sonra Irak Petrol Bakanı bu projeyi askıya aldı. Bir açıklamasında şöyle dedi: *"Doğalgazın üretimi ham petrol üretimi ile bağlantılıdır. Bu nedenle Irak'ta elimizde var olan bu doğalgaz ,projenin ilerlemesine katkıda bulunamaz"* dedi. Bu proje için doğru zamanın gelmesini önerdi.

Ekonomi ve ticaret alanındaki ilişkilere destek amaçlı 1984'ün Ağustos ayında Başbakan Turgut Özal, Irak'ı ziyaret etti. Özal'ın ziyareti beraberinde olumlu sonuçlar getirdi. 1984'te Temmuz ayında Irak, Türkiye üzerinden giden petrol hattını genişletti. Petrol 1 milyon varile ulaştı. 6 Ağustos 1984'te Türkiye ile Irak'ın ikinci petrol hattının genişletilmesi için anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre günlük petrol 600 bin varile ulaştı. Türkiye kanadıyla Irak'ın ham petrol ihracatı günlük 1,5 milyon varile ulaştı. Türkiye 1973'teki anlaşmaya göre her varilde 35 sent vergi elde ediyordu. Bu vergi her zaman iki ülke arasında anlaşmazlıkların çıkmasına sebep oluyordu. Irak ton başına 1.50 dolar belirledi. Ancak Türkiye, bu vergiyi artırmaya çalışıyordu (En-Nasri, 1990: 185; El-Allaf, 2008: 14; Silleli, 2005: 169).

Türkiye devlet ekonomisini güçlendirmeye çalışıyordu. 1984 sonlarına doğru Türkiye-Irak arasındaki ticaret yıllık yaklaşık 1 milyar 300 milyon dolara ulaştı. 1985 yılında daha da ilerliyordu (Es-Sab'avi, 1988: 228).

1984 yılı Ağustos ayında Irak-İran arasındaki savaş orada yaşayan Kürtler için bir fırsata dönüştü, diyebiliriz. Bu sayede çalışmaları hız kazandı. Özellikle PKK'nın kuruluşundan sonra. Irak, İran'la savaşırken sınır bölgelerinde bir boşluk oldu. Ayrıca İran, Irak'taki Kürtlere hükümete karşı çıksınlar diye yardım ediyordu. Keza, Suriye Türkiye'ye karşı PKK'ya yardım ediyordu. Bu konuyla ilgili olarak Türkiye Dış İşleri Bakanı, İltar Türkmen Suriye'yi ziyaret etti. PKK'ya yardım etmemeleri için Suriye'yi uyardı. İltar: *"Türkiye kendi güvenliği için elinden geleni yapacak"* dedi. Bu uyarıdan sonra Suriye'ye yerleşmiş olan bazı PKK mensupları Irak'a gitmek zorunda kaldılar. Amaçları ordaki Kürtlerle bir araya gelmekti. Bu nedenle kendi sınırlarının güvenliğini sağlamak amacıyla Türkiye-Irak 1984'te Ekim ayında bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre iki ülke birbirlerinin sınırlarını Kürtleri yakalamak ve kovalamak amacı bir kaç kilometre geçebileceklerdir (Hale, 2003: 179; Balcı, 2013: 178). Bu anlaşmanın yapıldığı tarihte PKK silahlı güçlerini Türkiye'ye taşımaya çalışıyordu. PKK 15 Ağustos 1984 tarihinde Türkiye'ye karşı silahlı mücadelesini başlattı. Türkiye de buna karşı sınır bölgelerinde PKK'ya karşı savaş açtı. Türkiye Irak sınırlarını geçerek Irak'taki kürtlere büyük bir zarar verdi (Celil, 2010: 107). Türkiye bu anlaşmayı tek taraflı olarak bozdu. Bu anlaşmanın iptaline kadar Türkiye bu anlaşmadan üç kere yararlandı (En-Nasri, 1990: 253).

1986 yılında bir anlaşma daha imzalandı. Bu anlaşmada, Irak Türkiye'ye bir saat'te 800 milyon kw elektrik verecek. Denilebilir ki genellikle, 1985, 86, 87, yıllarında Türkiye'nin ihracatı, Irak, Suriye, Kuveyt, Ürdün, Libya, Cezayir ve Mısır'da arttı. Özellikle, Irak'a yapılan ihracatın oranı Türkiye ihracatının %7,4'ü idi. Bu oran 1986 yılında %9,3'e çıktı. 1987 ve 1988' in ilk 4 ayında bu oran %10,6'ya artış gösterdi (En-Na'imi, 2012: 23; En-Nasri, 1990: 131). 1986 yılı Temmuz ayında, ikili ilişkilerin genişletilmesi; ekonomik-ticari ilişkilerin daha iyi olması için iki devlet ortak bir protokole imza attılar (Es-Sab'avi, 1988: 228). 4 Mart 1987 tarihinde İstanbul'da Türkiye-Irak arasında, ulaşım ve ulaştırmaya yönelik çalışmalar için resmi bir toplantı yapıldı (El-Allaf, 2008: 14).

Türkiye-Irak ilişkileri iyiye gidiyordu. Ancak su projeleri ile ilgili hiç bir aşamada ortak bir anlaşmaya varamadılar. Özellikle Türkiye'nin Dicle, Fırat üzerindeki su projesi Irak ve Suriye için zararlı sonuçlanıyordu. Bu da Irak ve Suriye için büyük bir tehdit oluştuyordu.

Türkiye ile Suriye'nin ilişkileri iyi olmasa da buna rağmen 1987'de Türkiye Başbakanı Turgut Özal, Suriye'yi ziyaret etti. Ziyaretinde Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esed ile bir araya geldi. Toplantıda Türkiye'ye karşı olan grupların Suriye topraklarını kullanılmamasına ilişkin görüşmeler yapılarak pozitif bir karar verildi. Buna karşılık

olarak Türkiye Suriye'ye saniyede 500 metreküp su verecekti (Hale, 2003: 181). Türkiye ile Suriye'nin bu anlaşması Irak'ı son derece kuşkulandırdı. Turgut Özal'ın, Irak'a ziyareti 1988 Nisan ayında Irak Başbakan yardımcısı Taha Yasin'leydi; yine toplantının konusu su projeleriydi. Türkiye'nin Suriye ile anlaşmasından Irak hükümeti rahatsızdı. Çünkü onlara göre bu anlaşma Irak'ın aleyhineydi. Özal bu anlaşmanın geçici olduğunu dile getirdi. Son anlaşmanın üç devlet tarafından yapılacağını dile getirdi. Su sorunları ile ilgili Özal; "Bu sorunların çözümü için Irak'ın Suriye ile oturup bir çözüm süreci başlatılmalı" dedi. Ramazan üç taraflı bir anlaşmaya gerek olmadığını söylüyor ve sadece Türkiye ile bir anlaşma sağlansa bunun yeterli olacağını düşünüyordu. Irak su ihtiyacını sadece Fırat nehrinden karşılamak istiyordu. Irak, Türkiye ile Suriye'nin bu proje anlaşmaları Irak'taki suyun azalmasına neden olacak diye endişeleniyordu. Bu sorunların çözümü için, 1988 Ekim ayında Ankara'da üç devletin katılımı ile bir toplantı yapıldı. Ortak teknik heyet tarafından bir rapor hazırlandı. Ancak Irak ve Suriye'nin katı önerileri nedeniyle hiç bir sonuca varamadılar (Silleli, 2005: 111; En-Nasri, 1990: 178).

1990 li yıllarda Türkiye Atatürk barajının su ihtiyacını karşılamak amacıyla Suriye ve Irak'a verilen Fırat nehrinin suyunu kesmek zorunda kaldı. Bu da iki devlet için büyük hasara mal oldu. Bu karar ile ilgili Turgut Özal, 13 Ocak 1990 yılında şöyle bir açıklama yaptı; "*Türkiye hiç bir zaman nehirlere bir tehdit olarak kullanılmayacak*". Türkiye Birecik barajını inşa etmek ve elektrik barajlarının yapılması nedeniyle Suriye sınırları yakınlığında birkaç Avrupa şirketi ile anlaşarak barajın yapılmasına karar verdi. Bu Irak için belirlenen su miktarının kesilmesi anlamına geliyordu ve uluslararası kanunlara aykırı bir durumdu. Buna ilişkin Irak'ın Su ve Tarım İşleri Bakanı Abdulvahap Mahmut Sabah; "*Türkiye'nin bu projesi Irak için belirlenen su miktarını olumsuz etkileyecek. Aynı zamanda su kalitesini düşürecek ve sudaki tuzun artmasına neden olacak; Irak tarımı olumsuz etkilenecek*" dedi (El-Allaf, 2008: 457). Diyebiliriz, su meselesi üç devlet, Türkiye, Irak ve Suriye aralarında bir sorun haline geldi. Genel anlamda bu sorun hala çözülemedi. Çözüm arayışları devam etmekte. Hiç bir devletin sudaki payı net olarak belirtilmedi.

Irak-İran savaşından sonra Irak hükümeti Kürtlere karşı bir operasyon düzenledi. Çeşitli kimyasal maddeler kullanıldı 800 Kürt köyü yerle bir etti. 250 bin kişi çareyi kaçmakta buldu. Kürtler Türkiye ve İran sınırlarına kaçtılar (Silleli, 2005: 172). Bazı Kürtler Türkiye'den mültecilik hakkını istediler. Duruma ilişkin PDK Başkanı Mesut Barzani, "*Irak güçleri hücumu devam ediyor ve aynı zamanda kimyasal madde de kullanıyor*" dedi. Kimyasaldan kaçan Kürtlere yardım amaçlı Türk Kızılayı'ndan destek istediler. Keza bu kimyasal maddelerin kullanılmaması için BM'den yardım talebinde de bulunuldu. Irak hükümetinin operasyonları, Türkiye için de sorun yaratıyordu. Çünkü Kürt mülteciler Türkiye sınırlarındaki sayıları artıkça sorunlara neden olacaktı. Diğer taraftan daha önce Türkiye 1984 yılında yapılan anlaşmaya göre 3 defa PKK'yı kovalamak üzere Irak sınırlarını geçtiği için aynı şekilde Irak hükümeti Kürtleri kovalarken Türkiye'nin sınırlarını ihlal edebileceğinden Türkiye'nin endişesi vardı (En-Nasri, 1990: 259).

Kuzeyde gerçekleştirildi. Halkın çoğu bölgeden göç etti. Bu sırada İran sınırı kapalıydı. Bölgedeki halk Peşmerge ile beraber Türkiye sınırına doğru yol aldılar. Sınırdaki bir kaç gün yerleştiler daha sonra Türkiye'nin izni ile Mardin'e yerleştiler (Dizai, 2013, III: 326). Bu tutum insanlık açısından, insanî bir vazife olarak değerlendirildi. Kürt göçmenlerinin Türkiye tarafından kabul edilmesine yönelik Türkiye'deki siyasi partiler ve Türk basını Türkiye'nin bu tutumunu desteklediler. Türkiye'nin bu insanî tutumuna ilişkin teşekkürlerini dile getirdiler. Doğruyol Partisi

Başkanı Süleyman Demirel; "Irak ve İran'ın arasındaki savaş insanlığa karşı bir tiyatro senaryosudur. Bize gelen insanlar bizim kardeşlerimizdir. Türkiye onlara karşılıksız olarak her türlü yardımı yapacaktır." açıklamasını yaptı. Aynı zamanda Demirel; "*Biz buna seyirci kalamayız onları Türkiye'ye göndermemiz lazım ve Türkiye'yi kendi vatanlarıymış gibi görmeliler*" dedi. Türkiye Irak Kürtlerine karşı insani bir tutum sergiliyordu. Ancak daha sonra BM açıklama yaptı: "*Kuzey Irak Kürtlerine karşı kimyasal silahlar kullanılmış*" dedi. Türk doktorlar ve Türkiye kaynakları bunun bir propaganda olduğunu söylediler ve aynı zamanda, Irak hükümeti Kürtlere karşı kimyasal silah kullanmamış dediler. Türkiye Resmi Dış Sözcüsü: "*Irak'tan kaçan ve yaralanan bu insanlar kimyasal silah ile yaralanmadılar*" dedi (En-Nasri, 1990: 260,261). Türkiye Irak ile olan ilişkilerinin bozulmasını istemiyordu. İki devlet arasında ortak çıkarlar söz konusuydu.

Irak-İran savaşının başlaması ile her alanda Irak'ın durumu kötüye gidiyordu. Bununla beraber orada yaşayan Türkmenlerin yaşam şartları ağırlaştı. Zorunlu askerlik şartları Türkmenleri de içine aldı ve Türkmenleri grup halinde cephelere sevk ediyorlardı. Diğer taraftan Türkmenlerin çoğunu vatana ihanet adı altında idam ettiler, özellikle Şii mezhebinde olanları. 1980 yılı içinde idam edilen Türkmen sayısı 19'a ulaştı (N.Şimşir, 2004: 196). Bunun dışında; 20 Ekim 1981 tarihinde Baas rejiminin bir kararı ile Türkmenlerin bir bölümü Katsiye, Zikar ve Anbar'a zorla yerleştirdi (Ertuğrul, 2006: 147).

Baas yönetimi savaş boyunca bu sert siyasetine devam ediyordu. Türk basını bu duruma karşı tepkili oldu. Aynı zamanda 1980 yılında Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel; Irak'ta yaşayan Türkmenlere yapılan bu haksızlıkların ve insanlık dışı muamelenin karşısında sesiz olmayacaklarını dile getirdi. Buna paralel olarak 1980 yılının Haziran ayında Reuters ajansı Süleyman Demirel'in bu açıklamasına bir ilave yaparak Türkiye'nin Irak'a karşı olduklarını dile getirdi. Çünkü Irak uçakları tarafından bombalanan Türkiye sınırlarında yaşayan Türk köylüler'inin öldürüldüğü dile getirildi. Demirel bir basın açıklamasında bu işte parmağı olan herkes cezasını çekmeli dedi. Aynı zamanda bu durum 1946 yılında her iki devlet arasında imzalanan anlaşmaya da ters bir durumdur. Görünüyor ki Irak uçakları sınırda yaşayan Kürt harekâtlarına karşı bombardımana başladı (El-Ubeydi, 1976: 168,169). Bu da iki ülke arasında anlaşmazlıklara neden oldu. Özellikle Türkiye'nin 1984'te imzaladığı ikili anlaşmayı tek taraflı olarak bozması Irak'ı dahada kızdırdı. Buna karşı olarak Irak hükümeti 1988'de PKK ile gizli bir anlaşma yaptı. Bağdat'ta PKK'nın parti binası kuruldu. Körfez Savaşı'na kadar bu parti binası kaldı. Bu anlaşmaya göre PKK (KDP ve KYP)'nin çalışmalarını engelleyecekti. Buna karşı olarak Irak hükümeti kuzey Irak'ta PKK'ya yerleşim alanları sağlayacaktı (Buzoğlu, 2012: 188). Bu anlaşmaya göre Irak hükümeti PKK'ya bir kamp yeri inşa etti, şimdiye kadar PKK hala o bölgelerde yerleşik durumdadır.

3.7. Irak-İran Savaşı (1980-1988)

Irak-İran'nın sekiz yıllık süren savaşı anlık bir savaş değildi, aksine beklenen bir savaş idi. İki devlet arasındaki anlaşmazlıklar Osmanlı Devletine dayanmaktadır. 1847'de Erzurum anlaşmasında Türkiye ile İran sınırlarının belirlenmesinden sonra anlaşmadaki bazı eksiklerden dolayı 1911'de Türkiye ile İran arasında sınırların yeniden tespitine yönelik Tahran'da bir protokol yapıldı. Keza 1913 yılında İstanbul protokolu imzalandı (Armaoğlu, 2014: 688).

İran Devleti bu sözleşmelere karşı çıktı. Sınırların yeniden belirlenmesini istedi. İran'a göre Erzurum anlaşması Rusya ve İngiltere'nin baskılarıyla imzalandı. Buna paralel olarak İstanbul anlaşması her ne kadar Erzurum anlaşmasında bundan söz etmese de bu ani anlaşma Irak'ın leyhine imzalandı (Esved, 1070: 18). 1921'de Irak Devleti'nin kurulmasıyla aralarında mevcut olan sorunlara rağmen Türkiye ve diğer ülkeler Irak Devleti'ni resmen tanıdılar. Fakat İran 8 yıl boyunca Irak Devleti'ni tanımadı. Ancak İran devlet temsilcileri Necef, Kerbela ve diğer şehirlerde işlerini yapmak için Bağdat'ta İngiltere ofislerine müracaat ediyorlardı (El-Hasani, 1982, III: 347). Daha sonra İngiltere İran'ı Irak Krallık Devleti'ni tanıması için ikna etti. Sınırların yeniden belirlenmesine yönelik İngiltere İran'a; bunun imkânsız olduğunu söyledi. Bunun yasadışı olduğunu belirtti. İngiltere İran'a Şattül Arap ile olan sorunların çözümüne ilişkin yardım etme sözü verdi, yalnız İran'ın Irak Devleti'ni tanımasından sonra bu destek verilecekti. İran 20 Nisan 1929 tarihinde Irak Krallık Devleti'ni resmen tanıdı (Es-Sa'îğ, 2012: 73).

1929 yılının Temmuz ayında İran temsilcisi Bağdat'a yerleşti. Aynı yılın ağustos ayında iki devletin göçmenleri ile ilgili aralarında geçici bir anlaşma yapıldı; konsoloslukların açılmasına yönelik kararlar alındı. Anlaşma süresi 1 yıl idi (El-Hasani, 1982, III: 350). İran'ın, Irak'ı tanımasının asıl amacı Şattül Arap sınırların değiştirilmesine yönelikti. İran'ın bu talebi Irak tarafından reddedildi. Bu da iki ülke arasındaki ilişkilerin soğumasına neden oldu (Esved, 1970: 20).

1932-33 yılları Türkiye-İran ilişkileri son derece iyidi. Bu durum Irak hükümetini rahatsız ediyordu. Irak bu iki devlet arasındaki ilişkilerin Sovyetler tarafından destekleyerek Irak ve İngiltere çıkarlarının bozulmasını düşünüyordu. Diğer taraftan Irak, İran ile olan sorunlarının çözümü için iki ülke arasındaki ilişkilerden faydalanmak istiyordu. Irak temsilcisi Naci Şevket Ankara'da Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ile bir araya geldi. Naci Şevket, İran'ın Irak sınırlarına yapılan ihlallerinden bahsederek, Irak'ın diyalog yolu ile İranla sorunlarının çözümü için hazır olduklarını dile getirdi. İnönü bu durumdan rahatsız olduğunu dile getirerek ve bu sorunların diyalog yolları ile çözülmesini söyledi. Aynı zamanda elinden geleni yapacaklarını dile getirdi (Mustafa, 1981: 36,37).

İran'ın Irak sınır ihlali Irak'ın, MC konseyine gitmesine mecbur bıraktı. Bu konuda Irak, MC karşısında Türkiye'den destek istiyordu. Türkiye'den destek almak için Irak Başbakanı Nuri Said, 26 Ekim 1934'te, Türkiye'yi ziyaret etti (Esved, 1970: 20; Es-Sab'avi, 2002: 655). Her ne kadar Atatürk ve İnönü Irak için desteklerini dile getirsel de 14 Ocak 1935 tarihinde MC'in bir oturumunda Türkiye Dış İşleri Bakanı Tufik Reşit Aras, açıklama yaptı, açıklamasında Irak'ı suçladı. Aras'a göre Irak bu davayı MC'ye taşımadan önce İran ile ilişkilerini düzeltmeliydi dedi. Bu da Irak yetkililerini rahatsız etti. Aras iki devletin bir araya gelmesini talep etti. Irak-İran, Türkiye'nin bu talebine cevap verdiler. Irak-İran arasında iki toplantı yapıldı. Ancak toplantılardan hiçbir olumlu sonuç alınmadı. 1936'da Irak'ta Bekir Sıddık'ın, darbesiyle yeni hükümet Hikmet Süleyman tarafından yönetilmeye başlandı. Yeni hükümet Irak ile İran arasındaki sorunların hemen çözülmesini istedi (Mustafa, 1981: 37,38).

Bu zamanda Sovyet'in tehlikelerine karşı Türkiye Orata Doğu'da, Balkan Paketi sistemini çoğaltmaya çalışıyordu. Bundan dolayı ilk etapta Irak-İran arasındaki sorunların çözülmesi gerekirdi. Sadabat Paketi'ne zemin hazırlamak için olumlu bir adım idi. 1938'de Türkiye Dış İşleri Bakanı Aras ve beraberindeki bir heyet Bağdat'a gittiler. Irak Dış İşleri Bakanı karşılama metninde iki ülke arasındaki ilişkilerden bahsederken "*Türkiye Irak ve İran arasındaki sorunların çözümü için elinden geleni yapıyor*" dedi.

Sorunların çözümü için Aras, 24 Haziran 1937 tarihinde Irak Dış İşleri Bakanı ile beraber Bağdat'tan İran'a gitti (BCA, Fon No: 30 1000-kutu No: 200-Dosya No: 363-Sıra No: 9).

Art arda yapılan bu ziyaretlerin sonucunda Türkiye'nin katılımı ile 4 Temmuz 1937 tarihinde aralarında anlaşma imzalandı. Bu anlaşmada İran Şattül Arap bölgelerinde yeni çıkarlar elde etti. Bu anlaşma o dönemki Cemil Metfaai hükümeti tarafından Irak parlamentosunda onaya sunuldu ve onaylandı (Mustafa, 1981: 40). Bu anlaşma doğrultusunda 1938'de belirlenen sınırların tespiti için ortak bir heyet oluşturuldu. Bunun yanı sıra bazı İran yetkilileri saklandıkları için aralarındaki su sorunları çözülemedi. İran su kesme konusunda devam ediyordu bunun üstüne bir de su depolamak için baraj yapıyordu. Bu durum Irak için zarara mal oluyordu (Esved, 1970: 22).

Her şeye rağmen Irak-İran 1937'de yapılan Sadabat Paketi'ne katıldılar. Gerçekten İrandaki Irak temsilcisi Tofik Sovedi, Türkiye ve Afganistan Başkonsolusları ile sıcak temas halindeydi ve büyük gelişmeler kaydetti (Es-Sa'îğ, 2012: 122).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD Orta Doğu'yu ele geçirmek adına Sovyetler'e karşı cephe uluşturmaya başladı. Irak, İran ve Pakistan Türkiye'nin sayesinde 1955 Bağdat Paketi'nde, bir araya getirildi. Ancak Irak 1959 ve İran 1979 yılında Bağdat Paketi'nden ayrıldılar (Sabih, 2006: 161; Culud, 2008: 40).

1968'de Baas partisinin iktidara gelmesiyle olumsuzluklar tekrar baş gösterdi. Çünkü İran Suudi Arabistan ve diğer devletler Irak'ın bütün Körfez Ülkeleri'nin ele geçirme planlarından şüphe ediyorlardı. İran bu şüphelerin etkisi altında kalarak 1937'de yapılan anlaşmayı tek taraflı olarak reddetti (Arı, 1996: 108). Irak Hükümeti'nin Sovyet'e yaklaşması ve aralarında dostluk anlaşmalarının yapılması, Irak-Moskov 1972'deki imzalanan yardımlaşmaları dolayısıyla gerginliği daha arttı. Çünkü İran ABD'nin yanında yer alıyordu. Bundan dolayı İran Irak'taki kürtlere hükümete karşı yaklaşmaları için her konuda yardım ediyordu. Silah ve mühimmat veriyordu (Sabih, 2006: 162).

Irak yetkilileri önceden İran'la savaş hazırlıklarını yaparlardı. Çünkü Irak Moskov anlaşmasına göre Sovyet, Irak'a silah ve mühimmat verecekti. Saddam Hüseyin 01.09.1980'de bir açıklamasında Sovyet Birlikleri'nin geçmiş yıllarda Irak'a ağır silah verdiğini duyurdu (En-Niza' El-İraki-El-İrani Melef Vesa'iki, 1981: 221). 1974'e kadar Irak-İran arasındaki anlaşmazlıklar devam ediyordu. İran'ın Kürtlere yardım etmesi Irak'ı zor duruma düşürdü. 1970'te Mart ayında Irak hükümeti Kürt meselesini çözmek için Eylül Devrim Yönetimi ile müzakereler yapmaya başladı⁴¹.

Molla Mustafa Barzani ile Irak hükümeti otonomi yasası üzerinde bir anlaşmaya varacaklardı. Otonomi ile ilgili anlaşmada yer alan maddelerin hazırlanmasına yönelik çalışmalar yapılacaktı. Irak hükümeti zaman kazanmak için bu anlaşmayı hep erteliyordu. Son anlarda Saddam Hüseyin bir toplantıda Molla Mustafa Barzani'nin oğlu İdris Barzani'ye *"Irak'ın elden gitmemesi için, eğer İran'a Şattül Arap vazgeçmek zorunda kalırsak hiç kararsız olmayacağız"* dedi. Bu açıklamada her şey açık ki Cumhurbaşkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin Kürtlere doğrudan otonomi vermeyecek. Daha önceki sözleşmelere göre otonomi projesi iki taraflı hazırlanacak, ancak burada görünüyor ki Irak hükümeti bu projeyi tek taraflı, sadece kendi menfaatleri doğrultusunda hazırladı. Bu projenin onaylanması için kürtlere sadece 15 gün süre

⁴¹ Irak kürtları 1961 yılında Abdulkasım döneminde Molla Mustafa Barzani yönetiminde kendi hak ve özgürlüklerini almak adına Eylül adı altında özgürlük savaşı başlatıldı. Kasım öldürüldükten sonra hiç bir hükümet bu sorunu çözemedi. 1970 yılında Baas hükümeti sorunların çözümü için Eylül özgürlük savaşçıları ile bir araya geldi.

tanındı. Projedeki eksiklerden dolayı, özellikle otonomi sınırları Kürt yetkilileri tarafından reddedildi (Barzani, 2004, III, bölüm II: 167).

Kürtlerin projeyi reddetmesiyle 4 yıl ateşkesten sonra 1974'te savaş yeniden başladı. Savaşın başlaması ile İran Kürtlere yardım ediyordu. Bundan dolayı; 6 Mart 1974 tarihinde Cezayir Başkanı'nın katılımıyla Saddam ve İran Şahı aralarında bir sözleşme imzalandı. Bu sözleşme sınır ve komşuculuk ilişkileri ile alakalı idi. Anlaşmada iki ülkenin Şattül Arap ile ilgili sorunları dile getirildi. Irak Şattül Arap'ın önemli bir bölümünden vazgeçti. Keza Hozistan bölgesinden de vazgeçmeli. Buna karşı İran Irak'taki Kürtlere yardım sağlamıyacaktır. Anlaşmadan hemen 2 gün sonra Kürtlere yapılan uluslararası yardımların tümü durduruldu. Kürtlerin özgürlük mücadelesi yavaşladı (Andırsın, Stansfild, 2004: 115). Bu anlaşma Kürtler için anlık bir son idi. Çünkü sınırların kapatılması ve yardımların kesilmesi ile Kürtlerin ateşkesi kabul etmekten ve silah bırakmaktan başka çareleri kalmadı. Irak tarafından belirlenen bazı sınırlı hakları kabul etmek zorunda kaldılar. Daha sonra Irak yetkilileri Kürtleri zayıf düşürmek amacı ile Kürtleri zorla Güney bölgelerine yerleştiriyordu ve aynı zamanda Arapları da Batı bölgelerine yerleştiriyorlardı (Arı, 2008: 474). 1975 yılının Mart ayında yapılan anlaşma Cezayir anlaşması olarak biliniyor. 1976 yılında Irak'ta bu yasa devrim konseyi yönetimi tarafından onaylandı. Bu anlaşmaya dayanarak komşu ilişkileri ve sınır sorunlarının çözümü yapıldı. Görülen duruma bakılırsa aralarındaki ilişkiler son derece bozuktu ki Irak devleti ne zaman Cezayir anlaşmasından bahsederse İran devleti bu anlaşmayı İran'ın değil İran İmparatorluğu'nun olarak niteliyordu (E-Irak, 10 Haziran 1976, S: 95).

Cezayir anlaşmasının içeriğini uygulamak için Irak Dış İşleri Bakanı Sadun Hamadi ve beraberindeki bir heyet İran'ın Başkenti olan Tahran'ı ziyaret etti. 22 Haziran 1976'da bu ziyaretin dönüşte çok anlamlı olduğu dile getirildi. Sadun Hamadi "*Şimdi 6 Mart 1975 tarihinde sunulan Cezayir anlaşması tamamen onaylandı*" dedi. Aynı zamanda Irak-İran'ın bir araya gelmesi için mücadele eden Cezayir Başkanına Hovari Bomiddin'e ve halkına kendi adına ve Irak halkı adına teşekkürlerini ilettiler. Cezayir Dış İşleri Bakanı Abdulaziz Boteflike'yi de teşekkür etti (E-Irak, 24 Haziran 1976, S: 106). Saddam Hüseyin Cezayir anlaşması hakkında: "*Cezayir anlaşması Irak'ın geleceği, güvenliği, var olan her türlü tehditlerden korunmak amacıyla yapılan bir anlaşmaydı. Bu anlaşma teslim olmak anlamına gelmezdi*" dedi (En-Niza' El-İraki-El-İrani Melef Vesa'iki, 1981: 223). Kürt devrim güçlerinin yok etmesinin yanı sıra, Cezayir anlaşmasının etkisi ile daha önce Irak'ta yerleşik olan İran yetkililerinden Humeyni 1978 yılında Irak'tan Fransa'ya gönderildi (Culud, 2008: 135).

Daha sonra İslam devrimcilerinin gelmesiyle İran'da Şah rejiminin yıkılmasıyla 1979 yılında Humeyni İran Cumhurbaşkanı oldu. Kamuoyu yoklamasından sonra 30-31 Mart 1979 tarihinde İran İslam Cumhuriyeti kuruldu. 3 Ağustos 1979 tarihinde İran İslam devleti anayasası kabul edildi. Bu aşamaların başlaması ile Irak-İran arasındaki anlaşmazlıklar son buldu. İki devlet birbirlerini suçladılar ve suçlamalar başladı. Irak'a göre İran Irak'ta yaşayan Şii'leri Sünilere karşı kışkırtıyor, buna paralel olarak İran'a göre Irak, İran'da olan Hozistan Arapları İran hükümetine karşı teşvik ediyordu. Bu suçlamalar böyle devam ediyordu (Sander, Tarihsiz: 439,441).

Humeyni'nin tahta geçmesiyle Irak ve Saddam için bir tehlike oluşturuyordu. Çünkü İran rejimi Şii'den oluşuyordu. Irak'ta yaşayan Şii mezhepliler İran rejimine yöneliyorlardı. Bundan dolayı Baas rejimi Şii'lere şüpheyle yaklaşıyordu ve bunları bir tehdit olarak görüyordu. Burada görülüyor ki Baas yönetiminin şüpheleri yerli yerindeydi çünkü İran'ın desteği ile Necef, Kerbela ve Bağdat'ta 1979'da Şubat ayında ve 80' li yılların başlaması ile Şii'ler harekete geçtiler ve her yerde sorun başkaldırdı

(Arı, 1996: 177). Aynı zamanda Şah yönetiminin devrilmesiyle Irak'ta Kürt harekâtı başkaldırdı. Cezair anlaşmasıyla silahsızlaştırılan Kürtler İran'a yerleşmişlerdi Humeyni'nin gelmesiyle kendilerine çekidüzen verdiler. Yeni hükümetin yardımları ile çabalarına devam ettiler ve yeniden harekete geçtiler (Armanoğlu, 2014: 689). 16 Temmuz 1979 tarihinde Saddam Hüseyin ikinci şahısken birinci şahıs olarak yerini aldı. Bahsedilmeye değer ki daha önce Saddam Hüseyin Cumhurbaşkanı yardımcısıydı ancak pratik olarak yetkilerin hepsi ondaydı.

Irak 1980 yılında ekonomik ve askeri alanda güçlüydü ve savaşa hazır idi (Silleli, 2005: 165). Keza Saddam Hüseyin şahsiyeti bağınaz bir kişidir savaş onun fitratında vardı. Sadece komşularına karşı değil, belki kendi milletinede karşı idi. Savaş hızla yaklaşıyordu, bazı Arap ülkeleri savaşın olmaması için çaba harcadı. Sovyet'e göre Irak-İran'ın savaşı ABD'ye karşı olan ülkelerin zayıf kalmasına neden olacaktı. Bundan dolayı Sovyetler bu durumdan rahatsız oldular. Aynı zamanda Moskov iki devlet arasında orta noktada kalma gayreti içerisindeydi. Bu durum ABD'nin leyhine idi. İran'da Şah rejiminin yıkılmasıyla ABD Orta Doğu'da önemli dostunu kaybetti. Bundan dolayı ABD, İran İslam devletini yıkmaya çalışıyordu. Diğer taraftan Irak'ın İran'a karşı yenik düşmesini istedi. Çünkü Irak'ın, Arap ve İsrail'in arasındaki gerginliğin çözülmesinden yana olmadığı görünüyordu. Irak, İsrail'a karşı Arapların cephe oluşturmasından yanaydı. Bu durum Orta Doğu'da ABD'yi olumsuz etkiliyordu (Sabih, 2006: 163,164). Bu konulara ilişkin Irak Cumhurbaşkanı bir açıklamasında:

".. İşgalcılar tarih boyunca çeşitli planlarıyla Arapları ve zenginliklerini kendi yönetimine almaya çalışmışlar. Bunların en tehlikeli olanları ise; Britanya, Fransa ve Amerikadır. Bütün Emperyalist devletlerin amacı yeni yüzyılda Arapları parçalamak için Arapların içinde bir Sehyon devleti kurmaktır... Sehyoni devletinin amacı Arap ulusunu parçalamaktır. Arapların ilerlemesini engellemeye çalışıyordu... ve fırsat bulduğunda Irak topraklarında yetkisini genişletecek" dedi.

Saddam şunu demek istiyordu; Irak'ın coğrafi konumu, ekonomik ve siyasi alandaki durumundan dolayı Irak İsrail'in hedefi haline geldi ve İsrail Irak'ı parçalamak istiyordu (En-Niza' El-İraki-El-İrani Melef Vesa'iki, 1981: 218,219).

1980 yılının gelmesiyle Irak-İran arasındaki ilişkiler hayli bozuktu. En önemli olay da 1980'de Şubat ayında Irak Dış İşleri Bakanı Tarık Aziz'e suikast yapmaları ve aynı zamanda Bağdat'taki Mustensirye Üniversitesi'ne saldırmaktı. Irak Dış İşleri Bakanı doğrudan bu olayların sorumlusu olarak İran rejimini hedef gösterdi. İran'ın amacının da Irak Hükümeti'ni yıkmak olduğunu dile getirdi (Arı, 1996: 179). Söylemek gerekir ki Baas hükümeti ve Saddam Hüseyin, Irak'ta meydana gelen her olayda İran'ı sorumlu tutuyorlardı.

Savaş başlamadan önce Saddam, 17 Eylül 1980 yılında bir ulusal kurul toplantısında; *"...Emperyal devletler İran'ın desteği ile Irak'ı parçalamaya çalışıyorlar. Irak'ın iç işlerini karıştırmak ve Irak ordusuna karşı savaşmak amacıyla paralı askerlerinin silahlar alınmış"* dedi. Aynı toplantıda Saddam, 1975 yılının mart ayında imzalanan anlaşmayı kendi tarafından reddetti. Sınırların anlaşmadan önceki duruma getirilmeli istedi. *"Şatt eskisi gibi Iraklı ve Araplı kalacak... Irak hiç bir zaman kendisine ve geleceğine karşı yapılan tehditleri kabul edemez. Irak halkı ve ordusu ne pahasına olursa olsun vatan'ını ve şerefini korumaya çalışacaktır"* dedi (En-Niza' El-İraki-El-İrani Melef Vesa'iki, 1981: 223,224).

Saddam'ın bu açıklamaları doğrudan İran'a karşı savaşın başlatılmasıydı. Tarih boyunca aralarındaki anlaşmazlıklar 22 Eylül 1980 tarihinde büyük bir savaşın başlamasına neden oldu. Irak hızlı bir şekilde ilerleyerek İran'ın Hozistan bölgesini

hemen ele geçirdi ve aynı zamanda Ahvaza 25 km uzaklıktaydı. Bu operasyonla Irak, İran'ın en önemli ihracat merkezlerinden birini ele geçirdi. savaşın ilk sekiz gününden sonra İran devleti geniş bir operasyon düzenledi ve bu operasyonla savaş dengelendi (Arı, 1996: 186). Savaş uzun sürdü. Devletlerin çoğu BM ile beraber bu savaşın durdurulması için çaba harcadılar. Ancak bu savaş her şeye rağmen 8 yıl devam etti. Daha sonra BM'nin 598. kararıyla 8 Ağustos 1988 tarihinde savaşın dordurulması kararı çıktı. Irak bu kararı kabul etti. Harekât güçlerini eski sınırına çekti (Sabih, 2006: 164,165). Savaşta binlerce kişi öldü ve hiç kimse bu savaşta galip olamadı.

3.8. Irak-İran Savaşı'nda Türkiye'nin Tutumu

Savaş esnasında Türkiye, Eylül 1980 tarihinde 8 yıl boyunca tarafsızlığını ilan etti. Buna paralel olarak ticari ilişkilerini korumaya çalıştı. Irak'ın yanı sıra Türkiye'nin İranla da ticari ilişkileri vardı. 1978 yılında Türkiyenin İran'a ihracatı 44 milyon dolara ulaştı (Balcı, 2013: 177). Keza Türkiye, İran İslam Devleti'nin ilerleyişini ve yeni hükümetini tanımakla beraber, İran'ın şeriat sistemini de destekleyerek ileriye gitmek için adımların atılmasını istedi. Bülent Ecevit İran'a bir mektup gönderdi. Mektubunda, iki taraflı ilişkilerin sağlama alınmasından ve Türkiye'nin hiçbir zaman İran iç ilişkilerine karışamayacağından bahsetti. İran'da buna karşılık olarak Türkiye ile siyasi ve ekonomik alanlardaki ilişkilerini genişleteceğini dile getirdi (En-Na'imi, Culud, 2012: 216).

Irak-İran savaşı 1980 yılının Eylül ayında başladı. Savaş bitene kadar Türkiye tarafsızlığını bozmadı. Türkiye bu siyaset ile olumlu sonuçlar elde etti. Türkiye 2 Ekim 1980 tarihinde iki devlet için bir beyanname hazırladı ve beyanname savaşı boyunca Türkiye hiç bir tarafa yardım etmeyeceğini dile getirildi. Türkiye savaş esnasında iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin kopmasıyla iki devlet için Türkiye, ilişkilerin yeniden düzelmesi için çaba harcadı. Türkiye topraklarından geçen Irak petrol boru hattının İran tarafından imha edilmesine Türkiye izin vermedi. Çünkü bu durumun Türkiye'ye tecavüz anlamına geldiği düşünülüyordu (Culud, 2008: 139). Duruma ilişkin Türkiye'nin Dış İşleri Bakanlığı'ndan sorumlu bir yetkili: "*Petrol boruları sadece Irak'ın mülkü değil belki bizim de mülkümüzdür. Eğer Türkiye İran'a karşı bir hata yapmazsa İran'ın Türkiye'ye karşı hata yapması mümkün değil*" dedi (El-Ubeydi, 1986: 139).

Savaş esnasında Türkiye-Irak arasında ekonomi alanlarında çeşitli anlaşmalar imzalandı. Ekonomik alanlarda, Irak, tamamen Türkiye'ye güveniyordu ve ilişkileri çok iyidi. Çünkü bu dönemde Irak ile İran savaş halinde idi. Suriye'de İran'a destek veriyordu. Irak'ı zayıflatmak amacıyla Suriye, ülkesinden geçen petrol borusunu kapattı. Irak'ı tamamen Türkiye'ye bağlı hale getirdi (Silleli, 2005: 168).

Türkiye, savaşı durdurmak için diğer devletler ile bir araya geliyordu. Eylül ayı 1980 yılında BM'nin 35. oturumundan sonra savaşı durdurmak amacı ile BM karargâhında bütün İslam devletleri Dış İşleri Bakanları toplandı. Bu toplantıda "İyi Niyet Komisyonu'nun" kurulmasına karar verildi. Komisyon Bağdat ve İran'a ziyaretlerde bulundu. Ne yazık ki aralarındaki ilişkilerin mesafesi çok uzak olduğu için bu komisyon başarılı olamadı (Culud, 2008: 141). Bundan dolayı 25-29 Ocak 1981 tarihinde Suudi'de İslam zirve konferansı hazırlandı. Konferansa İslam devletlerinin çoğu ve Türkiye katıldı. Konferansta bir heyetin kurulması kararı alındı. Heyet 28 Şubat 1981 tarihi ile 1 Mart 1981, 1982 tarihinin Nisan ayına, Haziran 1982'den 1982 yılının Ekim ayına kadar defalarca Bağdat ve Tahran'a gitiler. Daha sonra Irak ve İran'nın

katılımı ile yeni bir heyetin kurulmasına karar verildi. Ancak bu çabaların sonucunda hiç bir olumlu sonuç alınmadı (Armaoğlu, 2014: 693).

1983 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren bir açıklama yaptı: *"Biz İran-İrak savaşı için üzgünüz, Türkiye bu savaşın barışçıl yollarla durdurulması için elinden geleni yaptı ve yapıyor"* dedi. Türkiye Başbakanı Suudi ziyaretinde eğer gerekirse savaşı durdurmak için İran'a gideceğini söyledi. Diğer taraftan Türkiye Başbakanı Turgut Özal, 1984 yılının Nisan ayında savaşı durdurmak için İrana gitti. Ancak hiç bir sonuç alınmadı (El-Allaf, 2008: 20).

Türkiye tarafsızlığını savunmak için ABD'ye Türkiye askeri üslerinin kullanılmasına izin vermedi. Türkiye 1987 yılında BM ile İran arasında ortak rol almaya çalışıyordu (En-Na'imi, Culud, 2012: 217,218). Türkiye resmi olarak Irak-İran savaşının durdurulması talebinde bulundu. Eğer diğer devletler İran'a karşı savaş başlatırlarsa Türkiye doğudaki askeri üslerinin kullanılmasına razı olmayacaktı.

Her ne kadar Türkiye tarafsızlığını dile getirse bile, İran Türkiye'yi kendi tarafına çekmeye çalışıyordu ve Türkiye'nin bu tutumu karşısında razı değildi. İran Başbakanı, Hasan Nebi Sedri: *"Eğer Türkiye barış isterse haktan yana ise haklı olanın yanında yer alacak. Haksıza karşı olacak ve yeter ki Türkiye barış istesin. Ancak Türkiye'nin barış istemesinden şüphe ediyorum"* dedi (En-Nasırı, 1990: 224).

Irak-İran savaşı 1985 yılında kara harakâtından hava harekâtına geçti. Bu aşamada şehirlerin, sivil halkın bombardımanına başlandı. Bu durum karşısında Türkiye kuşkulandı ve Turgut Özal, bu kanlı savaşı durdurmak için Suudiye'ye gitti. 1986 yılında Kenan Evren Katar'a gitti ve savaşın tehlikeli boyutlarını dile getirdi. Keza diğer büyük devletlerin savaşa katılma ihtimalini de dile getirdifade etti. Türkiye'nin tarafsız olduğunu tekrar hatırlattı. Körfez Savaşı'nda tanklarla yapılan savaşın hız kazanması ile Körfez Ülkeleri, Körfezdeki denizciliğin güvenliği ve kesinleştirilmesi için Türkiye'den deniz harekâtı istedi. Ancak Türkiye bu talebi reddetti (Culud, 2008: 145,146).

Türkiye her ne kadar savaşı durdurmaya çalışsa da, bazılarının göre Türkiye bu savaşın bitmesini istemiyordu. Çünkü Türkiye bu savaştan dolayı ekonomik alanda büyük adımlar attı. Diğer taraftan Orta Doğu'da İran ve Irak'ın güçsüz olmasına neden oluyordu. Savaşın sürmesi ile iki devlet zayıf duruma geldiler. Sınır güvenliğinin sağlanması için iki ülke zayıf durumdaydı. Bu durum Irak Kürtleri'nin çalışmalarını ilerletti. Keza PKK Türkiye'nin Güney Doğu'sunda etkinliklere başladı. 1983 yılında KDP ile PKK'nin ittifakı ile bölgede durumlar daha da kötü oldu. Bundan dolayı Türkiye-İrak, Sıcak Takib adı altında 1984 yılında aralarında bir sözleşme imzalandı. Bu sözleşmeye göre birbirlerinin topraklarına girebilirlerdi (Balıcı, 2013: 174; En-Na'imi, 2012: 49). Eğer Irak-İran arasında barış sağlansaydı; diyebiliriz ki Türkiye ekonomi alanında şimdiden daha karlı kalacaktı. İki devlet savaştan dolayı yeniden yapılandırma ihtiyacı duyabilirlerdi.. Doğrusu Türkiye İran-İrak savaşı için çok kuşkuluydu. Savaşın her bölgeye yayılmasından ve genişlemesinden endişeleniyordu (El-Allaf, 2008: 22). Bunun yanında savaşın devam etmesi Orta Doğu'da ve sınırlarında bir boşluğun açılmasına neden oluyordu. Bundan dolayı Sovyet'in bu durumdan yararlanması ve bölgede yönetimini artırması söz konusuydu (En-Na'imi, 2012: 48).

Menfaatlar her neyse, bildiğimiz tek şey Türkiye devleti kendi tarfsızlığını sonuna kadar korudu. Türkiye'nin 8 yıl boyunca tarafsızlığını kuruması kolay bir iş değildi. Çünkü sınırları savaş halinde olan Irak ve İran'a pek yakın idi. Duruma ilişkin Turgut Özal, bir basın açıklamasında: *"Bu basit bir iş değil, iki devlette Türkiye'den destet almak istiyor... Acaba Türkiye bir tarafın haklı olduğunu bilse ve bir tarafa yardım etse burada Türkiye'nin ne gibi bir çıkarı olacak? Bu ülkeler her ne kadar"*

yardım etmekte ısrar ederseler de Türkiye kararından vaz geçmeyecek ve tarafsızlığını koruyacaktır" dedi (En-Nasri, 1990: 223).

Savaş sona erdi ve iki taraf gerek maddi gerek manevi çok kayıp verdiler. Hiç bir tarafta başarılı olamadı. Bu durumda Türkiye tarafsızlığını korumakla başarılı bir siyaset yürüttü.

4. TÜRKİYE İLE IRAK İLİŞKİLERİ (1990-2010)

4.1. Körfez Harekâtı

Kuveyt⁴² krizi sadece Irak ile Kuveyt arasındaki bir kriz değildi; belki de uluslararası bir sorundu. 2 Ekim 1990 tarihinde Irak Kuveyt'i ele geçirdi ve bütün haklarını ihlal etti. Bu sorun Irak'ın kuruluşu ile 30' lu yılların sonlarında ortaya çıktı. İlk olarak Kuveyt'in geri alınması haberi 1937 yılında Zuhur Sarayı Radyosu tarafından duyuruldu. Kral Gazi Kuveyt'in tamamıyla Irak'a geri dönülmesini talep ediyordu.

Kral Gazi'nin ölümünden sonra İngiltere'nin yetkisi ile Irak'ta bu konu askıya alındı. Çünkü İngiltere kendi ekonomik çıkarları için Kuveyt'e yardım ediyordu. Aynı zamanda petrol keşfi için BAD'de meydana çıktı ve İngiltere'nin yerini almaya çalıştı (Et-Temimi, 1995: 50-54). Petrol keşfi 1913 yılına dayanmaktadır. Bu dönemde İngiltere Kuveyt'te petrolün olduğunu biliyordu. Ancak petrol araştırmaları 1936 yılında başladı. İşlerin bitiminden sonra bazı petrol şirketleri Kuveyt Hâkimi tarafından imtiyaz aldılar. Bunların başında Englo Fars Şirketi, Amerika Körfez Şirketi geliyordu. Bölgede petrolün bulunması ile buna paralel olarak İngiltere'nin bölgeye yardımları da arttı. 50'li yılların başında İngiltere, Irak ve Kuveyt arasındaki sorunların çözümü için büyük çabalar harcadı. Çabalar sonucunda Irak Kuveyt'in varlığını kabul etti. Ancak Kuveyt'i resmen tanımadı (Dokas, 1973: 13, 16). Aralarındaki sorunların çözümü için Kuveyt Hâkimi 10 Ağustos 1958 tarihinde Bağdat'ı ziyaret etti. Irak Başbakanı Nuri Said; aralarındaki sınır hatlarının belirlenmesi için bazı şartların var olduğunu dile getirdi. Nuri; Kuveyt Arap Birliği'ne katılmalı ki, o zaman Ürdün ve Irak tarafından hazırlanmalı. Kuveyt, bu şartları kabul etmedi ve sorunların hepsi askıya alındı (Dokas, 1973: 17). 1958 Devrimi'nden sonra Abdülkerim Kasım'a göre Kuveyt mutlaka geri döndürülmeliydi. Keza Kasım; Kuveyt Basra ilinin bir parçasıdır dedi. Ancak İngiltere 1961 yılında Kuveyt'in bağımsızlığını ilan etti (Armaoğlu, 2014: 778). Bu durum Irak'ı kızdırdı. Kasım bir basın açıklamasında: "*Biz bu devrimi Arap vatanun bir bölümünü işgalcilere teslim edilmesi için yapmadık. Burada görünüyor ki bu kutsal devrimde hiç bir sonuç almamışız. Biz haklarımızı elde edebiliriz. Ancak her zaman barışçıl yollar seçiyoruz.*" dedi. Kasım başka bir konuşmasında: "*Emperyalistler ile beraber barıştan söz edilemez çünkü Emperyalistler barışın düşmanlarıdır.*" dedi (Dokas, 1973: 24). Kasım askeri operasyonların yapılmasının tehditlerine başladı. Kuveyt sınırlarına askeri birliklerini yerleştirdi. Bundan dolayı Kuveyt İngiltere'den yardım istedi. 1961 yılının Temmuz ayı başlarında İngiltere Kara Kuvvetleri Kuveyt'e geldi. Bu arada Arap ülkeleri de Kuveyt'e yardım ediyorlardı. Ancak savaş başlamadı.

Kasım Hükümeti'nden sonra 1963'te Irak'ın yeni hükümeti Kuveyt sınırlarını tanıdı (Et-Tayyar, 1999: 13,14). İki ülke arasında diplomatik ilişkiler başladı ve kendi tarafında büyükelçilikler açacak, elçiler atanacaktı. 1963'te Kuveyt BM'ye üye oldu (Dokas, 1973: 68).

Irak-Kuveyt ilişkileri 70' li yıllara kadar iyiydi. Ancak daha sonra ilişkiler tekrar bozulmaya başladı. Irak Körfez girişi genişletmek amacıyla Kuveyt'in (Bobyar ve

⁴² Kuveyt küçük bir ülke olup Arap Körfezi'nin Kuzeyine yer almaktadır. Hassas bir çerçevededir ve stratejik bir konuma sahiptir. 20. Yüz yıla kadar Osmanlı Devleti'nin bir parçasıydı. 1756 yılında Al Sabah yönetimi'nin gelmesi ile Kuveyt üzerinde sadece Osmanlı Devleti'nin ismi kaldı başka bir şey kalmadı. 1855 yılında Kuveyt, İngiltere ile bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre, İngiltere Kuveyt'in Dış işleri ile ilgilenebilir ve aynı zamanda Kuveyt'i koruma hakkına sahiptir. İlk başlarda Osmanlı Devleti Kuveyt'in Basra vilayetinin bir parçası olduğunu reddetti. Ama daha sonra 1913 yılında Kuveyt'in bağımsızlığını kabul etti ve Kuveyt'e karışmamaya söz verdi (Et- Temimi, 1995: 47; Et-Tayyar, 1999: 14).

Verbe) adalarını istedi. Irak'ın Körfezde 70 Km²'lik girişi vardı, ancak daha da genişlemek istedi. 1972 yılında Irak, Kuveyt'ten izin almadan Kuveyt topraklarını kullanarak Körfez'e bir yol götürdü. 20 Mart 1973 tarihinde Irak güçleri Kuveyt'te bir polis noktasına saldırdı. Bu saldırı sonucu iki Kuveyt vatandaşı bir Irak askeri hayatlarını kaybetti. Bundan dolayı aralarındaki ilişkiler altüst oldu. Bu gerginlik, Cezair anlaşmasına kadar devam etti. 1975'te Kuveyt-Irak arasındaki ilişkiler düzelmeye başladı. Irak, Kuveyt sınırlarındaki askeri güçlerini geri çekti.

Irak-İran savaşı 1980 yılında başladı. Arap Körfez Ülkeleri meydana gelen tehlikelere karşı bölgede Arap Körfez Ülkeleri Yardım Konseyi kuruldu. Körfez Ülkeleri özellikle Kuveyt İran'ın başarılı olmaması için Irak'a yardım ediyorlardı. Onlara göre İran kazanırsa Körfez topraklarında yetkisini artıracaktı (Arı, 2008: 563; Et-Temimi, 1995: 56,57). Saddam Hüseyin, 17 Eylül 1980 tarihinde bir açıklama yaptı. Açıklamasında; bütün Arap ülkeleri yerine Arapların birlik ve bütünlüğünü koruduğunu dile getirdi. Aynı zamanda düşmandan gelen her türlü tehlikeye karşı koruduğunu açıkladı (En-Niza' El-İraki-El-İrani Melef Vesa'iki, 1981).

Batıdaki petrol uzmanlarına göre, Irak'ın petrol yedeği 1.1.1968 tarihinde 3360 milyon tona ulaştı. Bu da dünya petrolü'nün yüzde 6'sını kapsıyordu (Esved, 1986, VII: 20), Fakat İran Savaşı'ndan sonra Irak Körfez Ülkeleri'ne yüklü miktarda borçlandı. Savaş zamanında bu ülkeler Irak'a yardım ediyorlardı. Özellikle 1981 yılında Suudi Arabistan'ın Irak'a yardımları 6 milyon dolara ulaştı. Kuveyt İran'a karşı olduğu için ve içinde bulunduğu coğrafi konumdan dolayı Irak için bütün limanlarını açtı. Bununla beraber Irak'a borç da verdi (Culud, 2008: 137).

Irak savaştan çıkınca kendini gazi zannedirdi. Askerî alanda büyük bir orduya sahipti. 55 piyade tümeni, 500 uçak, 5500 tankı vardı. Kimyasal silah hariç Irak'ın silahı BAD ve Almanya silahından daha fazlaydı. Ancak ekonomik alanda Irak çok zayıfladı. Irak-İran Savaşı başladığında Irak 30 milyar dolar para yedekledi. 8 yıl savaştıktan sonra Irak'ın borcu 100 milyar doları geçti. Saddam borçlarından kurtulmak için her törende misafirler karşısında Arapları Farislardan korumak için savaştığını belirtti (Salincer, Loran, 1991: 7).

Irak borcu'nun 30-40 milyar doları Kuveyt ile Suudi Arabistan'a aitti. Saddam'a göre, bu iki devlet bu paraları yardım olarak verdikleri halde, sonradan borç haline getirdiler. Bundan dolayı Saddam Kuveyt'in tekrar Irak'a geri verilmesi talebinde bulundu. Bununla beraber Kuveyt, Irak sınırlarının Rumeyla bölgesinde 1980 yılından beri petrol çıkartıyordu bu da Irak için 2.4 milyar dolar zarar anlamına gelirdi (Armaoğlu, 2 014: 779). Buna paralel olarak Irak-İran Savaşı'ndan sonra Kuveyt Opik anlaşmasının aksine petrol üretimini hızlandırdı. Petrol üretimini hızlandırma alanları da Rumelya bölgesindeydi. Saddam Kuveyt'in bu işini ihanete bağladı. Çünkü petrol üretiminin Kuveyt tarafından hızlandırılması, dünyada petrol fiyatının düşmesine yol açtı. Bu durum Irak için zarara mal oldu. Irak savaş borçlarının %90' ını petrol ihracatından sağlayacaktı (Salincer, Loran, 1991: 8). Irak'ın borçlarını ödemesi için yılda 8.9 milyar dolara ihtiyacı vardı. Opik tarafından bir varil petrol fiyatı 18 dolar olarak belirlendi. Ancak Kuveyt ve Suudi Arabistan petrol üretimini artırdıkları için varil fiyatı 7 dolara kadar düştü. Buda Irak ekonomisini olumsuz etkiledi.

22 Ekim 1989 tarihinde Kuveyt Millî Emniyet müdürü tarafından 8 maddeden oluşan gizli bir belge İç İşleri Bakanlığı'na gönderildi. Belgede Irak ekonomisinin çökertilmesi için ABD'ye yardım konuları yer alıyordu. ABD'nin amacı Irak'ı sıkıştırmaktı. Aynı zamanda bu durum Irak'ın Kuveyt'i tehdit etmesi için yol açıyordu (Culud, 2008: 161). Amerika'nın asıl amacı Irak'ı zayıf düşürmektir. Çünkü Irak-İran Savaşı'nın bitmesi ile soğuk savaş da bitti. Sovyetler Birliği de o zaman yıkıldı.

İngiltere ve ABD körfezde onların yerini tutmak için çaba gösteriyorlardı. Irak ve Saddam Hüseyin'i kendi çıkarları karşısında bir tehdit olarak gördüler.

Kuveyt'in petrol üretimindeki artış sebebi Irak'ın Kuveyt ve sınırlarını tanımak mecburiyetinde bırakmasındandı. Bu sebepten dolayı Melik Hüseyin Ürdün kralı Saddam Hüseyin'nin taleplerini iletmek amacıyla 26 Şubat 1990 tarihinde Suudi Arabistan ve Kuveyt'e gitti. Talepleri Irak-Kuveyt arasındaki sınır sorunları ile ilgiliydi. Özellikle Rumelye bölgesi sınırı önemliydi çünkü Rumelye en zengin bölgeydi. Irak ve Kuveyt sorunlarının başlangıç noktasıydı diyebiliriz. Buna paralel olarak Körfezi genişletmek amacıyla Bobyan ve Verbe adalarının Irak tarafından kiralanması ve İran savaşındaki Irak borçlarının çözüm konuları bu ziyaret sırasında konuşuldu. Melik Hüseyin, ziyareti dönüşünde Saddam Hüseyin ile bir araya geldi ve Kuveyt'in Irak ile hiç bir anlaşma yapmayacağını söyledi. Bunun asıl nedeni de Irak'ın Kuveyt'i tanımamasıdır dedi. Irak 1963 yılında Kuveyt'i tanıdı ancak daha sonra Devrim Yönetim Konseyi 1968'te bu kararı iptal etti (Salincer, Loran, 1991: 18).

Petrol fiyatının tertibi ve çözümü için 1990 yılının Temmuz ayında Suudi Arabistan ara buluculuğu ile petrol fiyatının düşmesi ve düşme nedenleri ile ilgili Suudi Arabistan, Katar, İmarat (Dubai), Irak ve Kuveyt ülkeleri bir araya geldiler. Toplantıda petrol düşüşlerinin zararları ve üye olan ülkelerin zararlarından bahsedildi. Yapılması gereken en önemli şeyin her varilin fiyatının 18 dolardan fazla olması olabilir denildi. Bu karar üye olan her ülke tarafından kabul edilmeli ve buna paralel olarak da petrol üretimi artış gösterilmemeliydi (Es-Sevre, 12 Temmuz 1990, S: 7345). Kuveyt petrol fiyatlarını kırmaya çalışırken bu toplantı gerçekleştirildi. Kuveyt, piyasaya daha çok ürün sokuyordu. Saddam Hüseyin 17-30 Temmuz münasebeti ile 17 Temmuz 1990'de bir açıklama yaptı: "*Bir Arap devleti yüzünden Irak Hükümeti tam 14 milyar dolar zarar etti*" dedi. Bu Arap devleti de Kuveyt idi. Aynı zamanda Saddam: "*Bunlar sırtımızı zehirli hançer ile hançerliyorlar.*" dedi (Es-Sevre, 18 Temmuz 1990, S: 7351). Kuveyt'in bu yaptıkları Irak'ı son derece rahatsız etti.

Melik Hüseyin'in ziyaretinden sonra doğrudan Saddam Hüseyin askeri birliklerine Kuveyt sınırına gitmeleri için emretti. Askeri harekât iki hafta boyunca ilerledi. Daha sonra Kuveyt'in yüksek makamından bir yetkili Saddam'ın hedefi sadece (Verbe ve Bobyan) değil, aynı zamanda onun en büyük hedefi Kuveyt'in tamamını istemektir dedi (Salincer, Loran, 1991: 20).

ABD, Saddam'ın bu harekâtından habersiz değildi. Ancak hiç bir tepkisi olmadı. 24 Temmuz'da Beyaz Saray CIN yolu ile Saddam'ın Kuveyt sınırındaki askeri birlikleri hakkında bilgi sahibi oldu. Ertesi gün ABD Büyükelçisi April Glaspi Bağdat'ta Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin ile bir araya geldi. Devleti'nin yeniden yapılandırılmasına yönelik tebrik etti. April; sınır sorunları ile ilgili herşeyden habersiz olduklarını söyledi. Şüphesiz bu da doğrudan uzak bir söylentiydi, çünkü CIN bu harekât hakkında en küçük detayı bile ABD'ye aktardı. Savaş stratejisi hakkında görüntülü olarak tüm bilgileri ABD'ye aktarıyordu. Ancak ABD, BM Sekreterini bu konuda bilgilendirmedi (Arı, 2008: 564).

Irak güçleri 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etti. Irak Hükümeti, Kuveyt'in Irak topraklarına kattığını duyurdu. Irak'ın 19. ili olarak sayıldı. Kuveyt Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Kazimiye ili olarak adlandırıldı (Armaoğlu, 2014: 782). 3 Ağustos 1990 tarihinde devrim yönetim konseyi Irak'ta bir açıklama yaptı:

"Irak güçleri Kuveyt halkına yardım etmek için gitti. Çünkü Kuveyt halkı zulme maruz kaldı. 5 Ağustos'tan itibaren kendi planına göre Irak güçlerini geri çekmeye karar verdi. Bu plan hakkında ne burada ne de orada hiç kimsenin sorularına cevap vermeyeceklerini dile getirdi. Biz bu

yaptığımız işten gurur duyuyoruz. Eski yönetim gitti. Kuveyt'e özgürlük güneşi doğdu. Gidenler geri dönmeyecek. Irak ve Kuveyt arasındaki ilişkilerde de iki Millet karar sahibi olacaklar." dedi (Es-Sevre, 4Ağustos 1990, S: 7368).

Her ne kadar Kuveyt, Irak'ın 19. ili sayılsa da 4 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt geçişi hükümeti ilan edildi. Bu hükümet Başbakanlıkta 9 Bakandan oluşuyordu. Bu hükümet halkın huzuru ve refahı için kurban vermeye yemin ediyordu (Es-Sevre, 5 Ağustos 1990, S: 7368). Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi bütün dünyayı şaşırttı. Aynı günde Uluslararası Güvenlik Konseyi acil bir toplantı yaptı. MB ilk kararını 2 Ağustos 1990 tarihinde açıkladı. 660 nolu karar: *"Bağdat şartsız bir şekilde Kuveyt'i derhal terk etmeli"* dedi. Bağdat'ın eski yerine gitmeleri için karar alındı (El-Ensari, 1998: 15). Buna karşılık olarak Saddam; Kuveyt'te meydana gelen olay Kuveyt halkı tarafından gerçekleştirilen bir devrimdir. Kuveyt halkı başkalarının Kuveyt iç işlerine karışmasına karşıydı. Aynı zamanda Kuveyt'in Irak'ı vurmaları için bir tampon bölge yapmalarına karşıydılar (Es-Sevre, 9 Ağustos 1990, S: 7370).

Bu şekilde Saddam Hüseyin dünya petrolünün %20'sini ele almış oldu. Arap Körfezi kenarlarında yüzlerce km elde etti. Bu olaydan sonra Irak'ın komşuları olan Suudi Arabistan, Suriye ve Türkiye bu durumdan rahatsız oldu. Türkiye, Irak'a yakın olduğu için olaydan tedirgindi. Buna ilişkin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal bir açıklamasında şöyle diyor: *"Irak İran'a karşı savaştı, daha sonra Kuveyt'e el uzattı. Türkiye'ye karşı çıkmayacağı ne malum, kim bunun garantisini verebilir?"* dedi.

Ürdün Kralı Melik Hüseyin, Saddam ile bir sonuca varmaya çalıştı, sorunları Araplar çerçevesi içerisinde halletmeye çalışıyordu. Melik Hüseyin ABD'nin sert tavırlarından korkuyordu ona göre ABD'nin Arap dünyasında bilgisiz olduklarını söylüyordu. Yabancıların bu bölgeleri tanımadan girmeleri durumu daha da yokuşa sürükleyecek dedi. Ancak o da başarılı olamadı (En-Na'imi, 2012: 87; Salincer, Loran, 1991: 123-132). Bu olay Arap dünyasını şoka soktu. Hiç bir Arap ülkesi açık olarak Irak'ın yanında yer almıyordu sadece diplomatik girişimleri devam ediyordu (Sebih, 2006: 173). Ürdün, Yemen, Cezair, Libya ve Filistin, Irak'ın yanında yer alıyorlardı. Ancak olay üzerinde herhangi bir etkileri yoktu. Ürdün kralı Melik Hüseyin 1990'nı Ağustos ve Eylül aylarında olumlu bir sonuç elde etmek için bir kaç ülkeyi ziyaret etti. Son olarak 9 Ocak 1991 tarihinde ABD Dış İşleri Bakanı James Baker ve Irak Dış İşleri Bakanı Tarık Azizi ile bir araya geldi. Ancak bu görüşmeden hiç bir olumlu sonuç alınamadı. James Baker, Saddam'a George Bush'un bir mektubunu gönderdi. Irak Dış İşleri Bakanı mektubun diplomatik nezaket kurallarına uymadığını ileri sürerek iade etti (Armanoğlu, 2014: 782).

Irak'ın Kuveyt'ten geri çekilmemesi ve Bağdat'ın BM'nin 660. kararına cevap vermemesi BM tarafından daha birçok karar alınmasına neden oldu. Bunların başında 661. karar yer alıyordu ve daha sonra 670. karar çıktı. Bu kararlar doğrultusunda Irak'a ambargo konuldu. Bütün devletlere bu karara karşı duyarlı olmaları söylendi. Bütün ticari ilişkiler yasaklandı. Keza bu devlete para transferi de yasaklandı. BM'ye üye olan ya da olmayan bütün kurum ve kuruluşlar, şahsi kişiler, kim Irak'a maddi alanda yardım ederse BM'nin 666. kararı ile yargılanacaktır. Bununla beraber daha çok kararlar alındı (El-Ensari, 1998: 24). George Bush Beyaz Saray'da kriz karşısındaki ilk açıklamasında; Kuveyt'in işgal edilmesine yönelik kendi ülkesi adına Irak'ı kınadı. Irak'ın şartsız olarak Kuveyt'ten geri çekilmesi talebinde bulundu. Bush açıklamasında: *"Böyle bir vahşetin şimdiki dünyada yeri yoktur."* dedi (Salincer, Loran, 1991: 126).

George Bush savaşı başlatmadan önce aradaki engelleri kaldırmaya çalıştı. Sovyetler kendi iç durumlarıyla uğraştığı için Orta Doğu'nun üzerinde etkisi kalmadı.

Ancak her şeye rağmen Bush ilk olarak Sovyetler'den başladı. Sovyetler'in razı olmasını istedi ve bu işte başarılı oldu. İlk başlarda Sovyetler, Irak'a karşı askeri gücün kullanılmasından yana değildi. Onların tahminlerine göre ABD'nin Irak'a asker götürmesinin amacı körfez stratejisinin değiştirilmesidir. Ancak Sovyetler daha sonra Bush'un çabalarıyla kabul etti. Kabul etme şartları ise şunlardı: Irak işgal edilmemeli, Saddam rejimi devrilmemeli ve ABD'nin işi körfezde bittikten sonra geri dönmeli (Armaoğlu, 2014: 783). Burada önemli nokta şu ki, Sovyetler ile Saddam'ın arasındaki dostluğa rağmen Sovyetler, Saddam en zor durumda iken yardım edemedi. 1990'nın Ekim ayında Gorbaçov tarafından Saddam ile görüşme yapması üzere Krimanov diplomatik alandaki görüşmeler için defalarca gönderildi. Amerika'nın Saddamı vuracağına ilişkin haber verdiler. Buna paralel olarak da Saddam'a: "*Eğer böyle yaparsan biz bile senin için bir şey yapamayız.*" dedi (Salincer, Loran, 1991: 234). Belki de Sovyetler kendi iç işleri ile uğraştığı için Saddam'a yardım etmedi. Ya da Saddam'ın Kuveyt'i İşgal etmesinin hata olduğunun farkına vardılar.

İlk başta Suudi Arabistan, ABD'nin Arabistan topraklarını kullanmasına karşıydı. Onlar bu sorunu Arap ülkeleri olarak kendi aralarında çözmek istiyorlardı. ABD'nin gelmesi ile Suudiler çok tedirgin oldular. Daha sonra Irak cumhuriyet muhafızları ABD Uzay Uydusu tarafından Suudi Arabistan sınırlarına yaklaştıkları görüntüldü. Bundan dolayı Suudi Arabistanı ikna etmeyi başardı. Bu durumda Mısır Başkanı Hüsnü Mübarek Kahire de Arap zirvesi kongresinde Suudi Arabistan'ı eleştirmeye başladı (Salincer, Loran, 1991: 151). Suudi Arabistan'a getirilen güçler bütün devletlerin ortak güçleriydi Amerika 425.000, Suudi Arabistan 45.000, Mısır 30.000, İngiltere 25.000, Suriye 17.000, Fransa 15.000, Kuveyt 12.000, diğer İslam ülkeleri 8.000 ve çeşitli kuvvetler 118.000. Böylece toplam 700 bine yaklaşıyordu. Muttefikler'in silah gücü de şöyledi: 1.800 uçak, 3200-3700 tank, 2.000 top, 850 helikopter. Buna karşılık Irak'ın 1.000.000 askeri 500-700 uçağı, 5.500 tankı, 3.000 top ve 160 helikopter bulunuyordu (Armaoğlu, 2014: 783).

Bu güçlerin buraya getirilmesinin sebebi Irak'ın Kuveyt'i terketmesi içindi. Ancak Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin hiç kimseyi umursamadı. Son olarak BM Komisyonu Irak'a son bir şans vererek 30 Kasım 1990 tarihinde 678. kararını verdi. Bu karar Irak'ın 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmesini istemekte, aksi durumda Kuveyt Hükümeti ile işbirliği yapan devletler, Irak'a karşı her çeşit girişimi yapma yetkisini vermekteydi. Irak, Güvenlik Konseyi'nin bu kararına karşı Kuveyt'ten çekilmeyi yine reddetti (Uçarol, 2013: 1186) Kararda askeri güçten bahsetmedi, ancak bunlar BM tarafından onay alınmış halde Irak'a karşı askeri güç kullanacaklardı (El-Ensari, 1998: 27).

Saddam, Körfez Savaşı'ndan önce dinî savunmayı işlerinde kullanacaktı. İran Savaşı'ndan sonra İslamcılığa adım atıyordu. Kuveyt'in işgalinden sonra Irak bayrağının üstüne ALLAHU EKBER yazısını kullandı bu da İslamî boyuttan işi yürütmek anlamına geliyordu. Irak'a bağlı bir gazete olan Irak Gazetesi'ne göre Saddam, silahlı kuvvetler genel komutanlığı toplantıda iken Irak Kültür Bakanı olan Letif Neseyf Casım'a bu yazının (ALLAHU EKBER) Irak Bayrağına yazılmasını emretti. Duruma ilişkin Kültür Bakanı bir açıklama yaptı: "*Saddam'ın buradaki amacı birlik ve cihattır.*" dedi (El-Irak, 15 Ocak 1991, S: 4570). Bununla beraber Saddam kendine dinî bir soyadı da buldu; Abdullahül Mümin, Bütün Müslüman'ların Reisi. Daha sonra Peygamber (a.s)' i rüyasında gördüğünü söylüyordu. Askeriye birlikleri için bazı İslamî kurallar ortaya koydu (Andırsın, Stansfild, 2004: 190). Bazı Arap ülkeler daha önce asker gönderme sözünü verdiler ancak bu davranışları yüzünden İslam aleminin endişesinden ne yapacaklarını şaşırıldılar. Çünkü İslam alemine göre eğer bir

İslam devleti kendi topraklarını savaş amacı ile kafir bir devlete verirse ya da onları karşılarsa bu devlet İslam tarafından cezalandırılmalı ve ihanet olarak bilinmeli (Salincer, Loran, 1991: 208). Burada öyle görünüyorki Saddam kendi şahsi çıkarları için İslam aleminin desteğini bekliyordu. Ancak hiç bir şey ortaya çıkmadı. Sadece İran Parlamentosu'nda bir milletvekili Sadık Halhani ABD'ye karşı mübarek bir savaşın yapılması için Türk ve Dünya İslam alemine bir çağrıda bulundu. Açıklamasında Körfez Savaşı'nın İslama karşı bir savaş olduğunu dile getiriyordu (En-Na'imi, Culud, 2012: 220).

Irak'ın Kuveyt'ten çekilmemesinden dolayı müttefik güçleri ve ABD, askeri güç kullanmak zorunda kaldılar. Belirlenen tarihten iki gün sonra 17 Ocak 1991 tarihinde müttefik güçleri ABD'nin liderliği ile operasyona başladı. İlk etapta altı hafta boyunca sadece hava hareketi yapılıyordu. Uçaklar Irak'ın askeri bünyesini ve mühimatinin yok etti. Daha sonra kara hareketi başladı. Kısa bir süre içinde Kuveyt kurtarıldı (Andırın, Stansfield, 2004: 166). Irak, geri çekilmek zorunda kaldı. BM' deki Irak Hükümeti temsilcisi 27 Şubat 1991 tarihinde bir açıklama yaptı. Açıklamasında; Irak'ın 660, 662, 674 kararlarını kabul ettiğini, ve Kuveyt'e tekrar girme propagandalarından tamamıyla vazgeçtiklerini dile getirerek tamamıyla Kuveyt'ten geri çekildiklerini söyledi. 28 Şubat 1991 tarihinde tamamen ateşkes ilan edildi (Arı, 2008: 568).

ABD, bu işi tek başına yapmadı. Eğer bu işe tek başına kalkışsaydı dünya devletlerinin tepkisine maruz kalacaktı. ABD kendisine uluslararası özellik tanıdı. Çünkü BM'in kararı ile Irak'a karşı askeri gücün kullanılması kararı verildi. Irak askeri 1991 yılının Şubat ayında geri çekildi. Bunun neticesinde Irak ve Kuveyt'te askerlerinin çoğunu kaybetti. ABD'nin amacı Arap Körfezi'nin tamamını ele geçirmektir. Irak güçlerini tamamıyla ortadan kaldırmak istiyordu, çünkü Irak İsrail için bir tehdit haline geldi. En son amacı da Irak'ın Kuveyt'i tamamıyla terketmesi idi (Sabih, 2006: 174).

Bunun yanı sıra Irak petrol'e sahip bir ülkedir. İçinde petrol bulunan Arap ülkelerinin en eskisidir. Ancak Irak'taki petrol orada yaşayan halk için hiç bir yarar sağlamadı. Çünkü petrolün kazancı Irak yetkilileri tarafından heder edildi ya da savaşlar için silah alımında kullanıldı ve Irak ekonomisini yıkıldı. Irak-Kuweyt arasındaki meydana gelen olaylarda petrolün büyük bir etkisi vardı. Bundan dolayı 1991 yılında Irak Kuveyt'ten çekilince oradaki petrol rafinelerini yaktı (Et-Temimi, 1995: 62). Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ın askeri gücü tamamen ortadan kalktı. Bunun yanı sıra diğer yıkımlarda söz konusu idi. Duruma ilişkin BM tarafından Irak'ın kitle imha silahlarının ve hazırladığı diğer silahların ortadan kaldırılmasıyla hasarların tazminatına yönelik bir komisyonu oluşturuldu (Sabih, 2006: 175).

Irak bütün zararlarına rağmen 10.11.1994 tarihinde Yönetim Komisyonu'nun 200 nolu kararı doğrultusunda Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin resmi olarak Kuveyt'in bağımsızlığını kabul etti. Karar'ın 2. maddesine göre 1993 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin 833. kararına uygun olarak Irak Cumhuriyeti, Irak ile Kuveyt arasındaki uluslararası sınırı tanımaya başlayacaktı. Daha sonra ise 1991 yılında BM tarafından kurulmuş olan bir heyet Irak ve Kuveyt sınırlarını belirlemek için 687. karar'ın 3. maddesine uygun olanı gerçekleştirdi.. (El-Ensari, 1998: 205, 206). Körfez Savaşı'ndan sonra ABD askeri alanında büyük başarıyı elde etti. Vietnam Savaşı'ndan sonra böyle bir başarı elde edilmemişti. Körfez Yardım Komisyonları'nın durması halinde hiç bir yabancı ülkeden yardım almadan Körfez Ülkeleri, kendilerini korumak için daha olumlu adımların atılması gerekir sonucuna varıldı (Et-Tayyar, 1999: 89).

Irak Kuveyt'i Irak topraklarına katamadı, aksine kendi topraklarının bir bölümünü de kaybetti. Savaşı kaybettikten sonra Hükümet'in zayıf düşmesi sonucu

Irak'ın genelinde ayaklanma başladı. ABD, bu ayaklanmayı desteklemedi. ABD, bahane olarak göre devletin iç işlerine karışmak istemediğini göstererek geri çekildi. Irak Hükümeti bunu fırsat bilerek bu ayaklanmaya karşı özellikle güney bölgelerinde sert bir tavır sergiledi. ABD'nin bu duruma müdahale etmemesi, Irak'ta Şii bir İslam devletinin kurulmasından endişelendiği içindi (Sabih, 2006: 174).

Irak, kuvvetlerinin Kuveyt'ten çekilmesi ve ABD'nin ateşkes ilan etmesi sorunları sona erdirmeyi, tam aksine başka krizlerin başlangıcı oldu. Savaş sonunda Irak'ın bütün nükleer ve kimyasal tesisleri yok edildi askeri gücü nerdeyse sıfırladı, ekonomik gücü ise önemli bir darbe yedi. 46 tümeni etkisiz hale getirilmiş olan Irak, 85 ile 1000,000 dolayında ölü veya yaralı, ayrıca 175,000 esir verdi. Dolayısıyla yaklaşık 200,000 askerini şu veya bu şekilde kaybeden Irak'a karşılık ülkeler 148 asker kaybettiler (Arı, 1996: 226). Ekonomik açıdan da savaşın Irak'a maliyet 200 milyar doları bulurken Kuveyt'e verdiği zararın da 100 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilmekteydi Pentagon yetkililerine göre savaşın askeri maliyeti 75 milyar dolar dolayında oldu. Bunun 50- 55 milyar dolar dolarlık bölümü müttefikler (33 milyon doları Suudi Arabistan ve Kuveyt, 10 milyar dolar Japonya ve 3 milyar dolar Birleşik Arap Emirlikleri verdi), 20-25 milyar dolarlık bölümü ise Amerika tarafından karşılandı (Arı, 1996: 227). Bunların yanı sıra Irak'ın iç durumu da bozuldu. Güvenlik Konseyi tarafından bazı kararlar alındı ve Irak'ın bu kararlara özellikle de 687 numaralı ve 3 Nisan 1991 tarihli silahsızlanma yasasına uyması gerekiyordu. Bunların yanı sıra savaş zararı için tazminat ödemek, devletin ve yabancı kurumların borcunu ödemek de gerekiyordu (Ebu Amuda, 2003: 27). Güvenlik Konseyi 1992 Ekim'inde 778 numaralı kararı aldı. Irak'ın el konulmuş olan parasının denetleme işlemleri, Şii ve Kürtlere insani yardımda bulunmak ve savaş zararlarının tazminatı için kullanılması yoluna açılmış oldu (EbuAmuda, 2003: 28). Ateşkesin ardından BM, Güvenlik Konseyi tarafından alınan 687 numaralı karar göre, 1991 yılında Irak'ta silahsızlanma için UNSCOM-United Nations Special Commision adı altında bir komisyon kuruldu. Bu komisyon Uluslararası Atom Ajansı'nın (IAEA) yardımları ile işe başladı. Yapılması gereken işlem Irak'ın kitle imha silahları ve füze kapasitesi ve özel fabrikalar ile ilgili olan verilerine erişmekten ibaretti. Kimyasal silahlarla ilgili olarak 9 Haziran'da nükleer silahlarla ilgili olarak da 30 Haziran'da kontrol komiteleri kuruldu. Bu komitelerin çalıştığı süre içerisinde Irak ve BM, arasında birçok kez anlaşmazlıklar yaşandı. Bu sebepten dolayı da BM, 11 Ekim 1991 tarihinde 715. sayı ile bir karar aldı. Komite'nin yetkilerini arttırarak doğrulara ulaşılabilmesi için güç kullanma yetkisi verdi. Belirtmemiz gereken konulardan biri de şudur ki, Irak'a uygulanan ekonomik yaptırımların kaldırılmasında bu komiteye itaat edilmesinin önemi büyüktür (Arı, 2008: 571).

Irak'ın elinde ağır silahlar bulunması ile ilgili olarak Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Avrupa'yı eleştirerek Irak'a kimyasal silah ve ağır silahların yığılması ile İran-Irak savaşında hem Bağdat hem de Tahran'a silah satılmasında onların parmağı olduğunu dile getirdi. Özal, bu konu ile ilgili olarak George Bush'a yönelttiği soruda Irak'ın bu silahları nereden temin ettiğini sordu (El-Na'imi, 2012: 88). Şüphesizdir ki bu önemli bir sorudur. Çünkü Saddam Hüseyin'in, ağır silah üretim fabrikalarına sahip olduğu bir gerçektir. Fakat aynı zamanda Irak, Avrupa ve Sovyetlerin silahlarının canlandığı bir pazar konumundaydı.

Bunun yanı sıra Irak Hükümeti ve Denetçiler Ekibi arasındaki sorunlar devam ediyordu. BM, Denetçiler Ekibi Başkanı Rolf Ekeus Irak'ta kitle imha silahlarının ortadan kaldırılması ile ilgili olarak 1995 yılında Güvenlik Konseyine bir rapor sundu. Irak'ın füze ve kimyasal silahlarının bir kısmının ortadan kaldırıldığını bildirdi. Irak, bu

raporun sunulmasından önce 1994 yılında Kuveyt sınırını tanıdığını ilan etti (Ebu Amuda, 2003: 27). Raporun ardından, Denetçiler Ekibi Irak halkının içinde bulunduğu kötü ekonomik koşullardan dolayı BM üyeleri Irak'a insani yardım yapılması gerektiğini düşünmeye başladılar. Buna bağlı olarak BM, 14 Nisan 1995 tarihinde 986 sayılı bir karar aldı. Bu karara göre Irak'a Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı ile Akdeniz üzerinden Türkiye'ye ve Arap Körfezi'ndeki Bekir Limanı'ndan petrol akışına izin verildi (El-Ensari, 1998: 181).

Irak ve BM arasında petrol ithalatının mali, idari ve teknik yönlerinin belirlenmesi için yapılan müzakere ve görüşmeler birkaç ay sürdü. 1996 yılının Ekim ayında Irak ve BM arasında bir protokol imzalandı. Bu protokol gereği Irak'a gıda ve ilaç alımı için her altı ayda bir 2 milyar dolar tutarında petrol ithalatı yapma izni verildi. Bu programa gıda karşılığında petrol ismi verildi. Bu programın denetlenmesi için BM özel bir komisyon kurdu ve Irak'ta "The Office of Iraq Program" adı altında bir ofis açıldı. Bu ofis Irak'ta 1996 yılından 2003 yılına kadar faaliyet gösterdi (Arı, 2008: 572). Ayrıca yine bu karar çerçevesinde Kuzey Irak'ı yardım yapılması karara bağlanmıştı (Nurettin, 1997: 251). Gıda karşılığında petrol programının uygulanmasının ardından, Irak hükümetinin engellemelerine rağmen Denetçiler Ekibi işini yapmaya devam etti. 1997 yılının Mayıs ayında komisyon Başkanlığına Rolf Ekeus'un yerine Avustralya asıllı Richard Butler getirildi. 1997 yılının Haziran ayında Irak'ın komisyona ait helikopter ve uçaklara engel olması sebebi ile BM ve Irak arasında yeniden sorunlar ortaya çıkmış ve bazı tesislere girilmesine müsaade edilmemişti. Bunların yanı sıra Irak, komisyonda bulunana Amerikalıların Irak'ı terk etmelerini talep ediyordu fakat bu talep Güvenlik Konseyi tarafından reddedildi (Arı, 2008: 573).

Irak yetkililerinin tamamının Denetçi Ekiplerine yardımcı olmayışı anlaşmazlıklara sebep oluyordu. Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin 17 Ocak 1998 tarihinde Irak'a uygulanan ekonomik yaptırımların kaldırılmaması halinde Silah Denetçileri Ekibi'ni altı ay içerisinde Irak'tan atacağını duyurdu fakat Silah Denetçileri Ekibi çalışmalarına devam etti. Hassas bölgelere ulaşılması ile birlikte Irak hükümeti 21 Ocak'ta ekibin Irak'taki çalışmalarının durdurulmasına karar verdi. Komisyon başkanı Richard Butler Bağdat hükümeti ile müzakere yaptı fakat herhangi bir anlaşma sağlayamadı. Bu sebepten dolayı da Güvenlik Konseyi bir rapor sundu. Çalışmalarının önündeki engelleri açıkça belirtti. Raporda Irak'ın füze başlığı ve biyolojik silahlara sahip olduğu belirtildi. ABD'nin, Irak'a bir saldırı yapmak için her zaman bahane aradığını belirtmemiz gerekir. Buna bağlı olarak ABD ve İngiltere 1998 yılının Eylül ayında Çöl Harekâtı adı altında bir hava saldırısı başlattı. Irak'ın askeri gücünü kırmak için Irak'ın güneyinde bulunan askeri fabrika ve petrol rafinerilerine saldırılar gerçekleştirildi. Bu hava saldırısı 4 gün sürdü ve Irak'ın altyapısına çok büyük bir zarar verdi (Ebu Amuda, 2003: 30).

BM ve ABD Irak'a uygulanan ekonomik yaptırımları kaldırmayı düşünmüyordu. Çünkü George Bush 1991 yılı Nisan ayı başında ABD desteğindeki BM yaptırımlarının Irak'ı silahsızlandırmadan öte iktidar sisteminin değiştirilmesi olduğunu duyurmuştu. Aynı yılın 16 Nisan'ında bir basın toplantısında Bush'un 687 sayılı kararının başarıya ulaştığı bildirildi. Bunun yanı sıra "Saddam Hüseyin orayı terkedinceye kadar ekonomik yaptırımlar devam edecektir" dendi. ABD'nin Saddam'a gönderdiği mesaj, ekonomik yaptırımların amacının silahların ortadan kaldırılmasından ziyade Saddam Hüseyin'in oratadan kaldırılmasını amaçladığını açık ve net bir şekilde gösteriyordu (Andırsın, Stansfield, 2004: 173). Denetçiler Ekibi'nin bir kez daha nihai amacına ulaşamaması ve Irak hükümeti ile sürekli yaşanan sorunlar sebebi ile 661 sayılı karar gereği Irak'a ekonomik ambargo uygulanmaya başlandı. 2003 yılında Baas rejiminin yıkılmasına

kadar On üç yıl boyunca devam etti. Söylememiz gereken konulardan biri de şu ki, ekonomik ambargo Irak halkının yaşamını çok kötü etkiledi. Fakat Irak hükümeti bu yaptırımlardan halkı kadar etkilenmedi. Bunun aksine Başkanın heykeline ve diğer kalemlere eskisi gibi harcamalar yapılmaya devam ediliyordu. Örneğin, 1994 yılında Irak'ın en kötü zamanında Saddam Hüseyin, çok büyük bir bütçe ayırarak "Büyük Saddam Camisi" adı altında dünyanın en büyük camisini yaptırmaya karar verdi (Andırsın, Stansfield, 2004: 191).

4.2. Körfez Harekâtı'nda Türkiye'nin Tutumu

Türkiye 2 Ağustos 1990' da Kuveyt'in işgal edilmesi ile ilgili bir açıklama yaptı ve açıklamada şunlar söylendi:

"Türkiye büyük bir tedirginlik yaşıyordu, Irak ve Kuveyt'in arasındaki gerginlikler Irak'ın Kuveyt'e girmesine neden oldu. Bu da Kuveyt'in geleceğini ve topraklarını ihlal etmesine neden oldu. Ülkemize yakın olduğu için biz bu durumu yakından takip ediyoruz. Sorunların ortadan kalkması ve barışın en yakın zamanda sağlanması için ümit ediyoruz. Soruna çözüm getirilirse belki Kuveyt'in geleceği ve toprak bütünlüğü geri getirilebilir". Konuya ilişkin Türkiye Dış İşleri Bakanı aynı günde bir açıklama yaptı: *"Kuveyt'in işgal edilmesi kabul edilemez bir durumdur ve Irak'ın geri çekilmesi gerekir"* dedi .

Ankara'daki Irak Büyükelçisi ise bu durum karşısında şunları söylemiştir: "Dış güçlerin müdalale etmemesi gerekir çünkü bu durum Irak'ın iç işleri ile alakalıdır." (En-Na'imi, 2012: 94).

Komşu ülkelerin desteğini almak amacı ile 5 Ağustos 1990 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Irak Birinci Başbakan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile bir araya geldi. Taha Yasin Ramazan iki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili olan, Saddam Hüseyin'nin bir mektubunu Turgut Özal'a ulaştırdı. Ramazan'a göre Özal'ın tepkisi olumluydu ve iki ülke arasındaki ilişkilerin genişletilmesi gerekmekteydi. Ramazan Türkiye ABD'nin etkisinde kalmayacak dedi. Türkiye Cumhurbaşkanı bu savaşta tarafsızlığını ilan etti (Es- Sevre, 9 Ağustos 1990, S: 7370).

Ramazan açık bir şekilde Özal'dan aralarındaki ekonomi ve ticari alanları korumasını talep etti. Ayrıca Kuveyt'e giden askeri gücün Araplara ait olduğunu bunun Türkiye için hiç bir tehdit oluşturmayacağını ifade etti. Özal buna karşılık olarak *"Irak güçlerinin komşu ülkesine girmesi diğer komşularını etkileyecek ancak bu durumun Türkiye ile ilgisinin olmayacaktır"* dedi (El-Allaf, 2008: 38).

Türkiye, Irak-İran savaşında 8 yıl boyunca tarafsızlığını devam ettirdi. Bunun yanında iki devletle ticari ilişkileri vardı. Kuveyt krizinde Türkiye'nin aynı stratejiyi kullanacaklarına inanıyorlar. Doğrusu ilk başlarda Türkiye'nin amacı diplomatik ve tarafsızlığını savunmaktı ancak Türkiye'nin stratejik konumu, NATO üyesi olması ortak sınırların varlığı, Irak ile ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin operasyona katılması için üzerinde baskı oluşturuyordu. Özellikle Irak petrolunun yarısı, yani günde %1,6 milyon varil, Türkiye topraklarından geçiyordu. Bu durum karşısında ABD Başkanı George Bush Türkiye Cumhurbaşkanı'na şunu ilettiler: *"Irak'a karşı uluslararası yardımlar, özellikle petrol ithalatı durdurulmalıdır."* dedi. Irak petrolunun Türkiye'den geçmesi Irak menfaatlerinin yanısıra Türkiye'ye yılda 300 milyon dolar fayda sağlıyordu. Aynı zamanda Bağdat, Türkiye'nin enerji ihtiyacının %3'lük kısmını karşılıyordu. Tüm bu durumlar Türkiye üzerinde etkili olduğu için yetkililer karasız kaldılar (Salincer, Loran,

1991: 158). İlk zamanlarda ABD, Kuveyt krizinde Türkiye'den Irak petrol ithalatının durdurulmasını düşünüyordu. ABD, Dış İşleri Bakanı James Baker, Taha Yasin'in ziyaretinden sonra 7 Ağustos tarihinde Ankara'ya gitti. ABD'nin bir çok talebini Türkiye'ye iletti. Toplantı esnasında Özal: "1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından bu yana Türkiye Batı ülkeleri ile her zaman iyi ilişkiler içerisinde olmuştur ama aynı zamanda Türkiye her zaman, Arap-İslam ülkeri ile tarihi ilişkilerini korumaya çalışacaktır." dedi.

Söylenmesi gerekir ki Baker'ın, Türkiye ziyaret etmesi Türkiye'nin stratejik önemini ortaya koyuyordu. Baker'e göre Türkiye-Irak ilişkilerinin kesilmesinin yanı sıra Türkiye Irak'a karşı operasyona katılmalıydı. Türk yetkilileri bu durumda Türkiye'nin ekonomisine gelen zararları hesaplıyorlardı. Fakat, ABD Dış İşleri Bakanı savaş sonrasında Türkiye ekonomisine gelen zararların hepsini karşılayacaklarının sözünü verdi. Keza Kuveyt hükümeti de bu zararı karşılayacaktı (Salıncı, Loran, 1991: 199, 200).

James Baker, boru hatlarının kapatılmasının yanı sıra Türkiye'ye bir çok talepte bulundu ve bu talepler sırası ile şöyleydi: 1. Askeri üslerin kullanılması, 2. Irak Cephesi'ni zayıflatmak amacı ile Türkiye askeri birliklerini Kuzey Irak'a gönderecek, 3. Suudi Arabistan'a kuvvet gönderilecek. Türkiye'nin Irak'a karşı ilk adımı BM'nin 661. kararını yerine getirmek için Irak boru hatlarının kapatılmasıydı. 8 Ağustos tarihinde Turgut Özal'ın kararı ile Kerkük-Yumurtalık boru hattı kapatıldıktan sonra Irak ile bütün ticari ilişkiler kesildi. Turgut Özal, Dış İşleri Bakanı ile beraber diğer hükümet yetkililerini ikna etmeye çalışıyordu. Öyle görünüyor ki, Özal'ın bu çabaları kendisini Batı siyasetinin bir parçası olduğunu kanıtlamak içindi. Aynı zamanda PKK sorunu ve Irak'ın geleceği hakkında söz sahibi olmak istemesi de bunda etkiliydi (Balçık, 2013: 195, 196).

Burda unutulmaması gereken bir durum da, Türkiye'nin 1991 yılının 28 Ocak'tan 3 Şubat'a kadar olan döneminde saniyede yaklaşık 170 metreküp Fırat nehri suyunu azaltmasıydı. Ancak, Türkiye Dış İşleri Bakanı bu işin kasten yapılmadığını, olayın teknik bir arızaya bağlı olduğunu söyledi. (El-Allaf, 2008: 42). 15 Şubat 1990 tarihinde Batı devletlerinin Türkiye'ye tazminat sözü vermelerinin yanı sıra aynı tarihte ABD Türkiye üzerindeki askeri ambargoyu kaldırdı. Washinton, Türkiye'ye askeri yardım kararını verdi. Türkiye ile Kıbrıs sorunu dönemlerinde bu ambargo yeniden Türkiye üzerine bırakıldı (En-Na'imi, 2012: 166).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 92. maddesine göre Türkiye dışına asker göndermek ya da başka ülkenin askerlerinin Türkiye sınırlarına gelmesi için önce parlamento onayı alınmalıdır. Askeri gücün savaşa girmesi için bu karar oylamaya sunulmalıdır. Bu da zor bir iştir. Çünkü bu karar sadece Turgut Özal tarafından kabul edildi, diğer siyasi partiler, askeri yetkililer bu karara karşıydılar. Bu karara karşı çıkılmasına rağmen Özal'ın yoğun çabaları neticesinde 5 Eylül 1990 tarihinde TBMM tarafından karar onaylandı (Hale, 2000: 234). Onaydan sonra Özal: "Irak ile savaşacağımızı sanmıyorum fakat kararın alınması sadece kendi savunmamız açısından önemlidir. Çünkü Saddam Hüseyin dönem bir kişiliğe sahiptir." Türkiye Batı ülkeleri ile ittifaklı olduğu için Kuveyt'te bulunan konsoloslukunu kapattı. Daha önce de Bağdat'ta bulunan konsoloslukunu kapatmıştı (En-Na'imi, 2012: 113, 129; Uçarol, 2013: 1319).

Özal'ın bu kararları ile Türkiye Genelkurmayı istifa etti. Çünkü Özal'ın yapmış olduğu bu siyaset tek taraflıydı. Bundan dolayı Adnan Menderes ile Özal arasında benzerlik vardı. Menderes tek taraflı ve siyaseti görüş olarak İslamiyet ve Batı arasındaydı (Eş- Şarkavi, 2013: 223). 1950 yılında Kore Savaşı'ndan sonra Türkiye, Batı ülkelerinin çıkarlarını korumak için Orta Doğu'da Batı ülkeleriyle olan ittifakını

ispatlamaya fırsat bulamadı. Ancak 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın, Kuveyt'e girmesi ile bu fırsatı yakaladı. Orta Doğu'da önemli bir konumda olduğunu ispatladı. Körfez Savaşı Türkiye'nin önemli bir stratejiye sahip olduğunu ortaya koydu. 1990 yılının Kasım ayında Türkiye'nin Avrupa piyasasındaki üyeliği iptal edildi. Fakat Körfez Savaşı'ndan sonra ABD Başkanı Bush, Türkiye'nin Avrupa piyasasına üyeliğinin geri alınması sözünü verdi (En-Na'imi, 2012: 90-92). Şüphesiz Türkiye'nin bu tutumunun yıllardan beri süren Irak-Türkiye ilişkileri üzerinde olumsuz etkileri olacaktı. Çünkü Türkiye ile Irak'ın ilişkileri daha önce çok iyidi. James Baker ile Türkiye'ye giden Amerikalılara göre Türkiye'nin ittifak kararı vermesi çok zor bir karardır. Irak ile geniş bir sınıra sahip olan Türkiye'nin, Irak'a karşı savaşması Türkiye'nin güvenliği açısından tehlikeli bir durumdur. Türkiye'ye uluslararası güçler kısa bir süre için gelip gidecek fakat Türkiye, sonuna kadar Irak ile komşu olarak kalacaktır. Bunun için Türkiye, Irak ile düşman kalmamak için çaba harcadı. (El-Allaf, 2008: 42). Türkiye bu tehlikeleri NATO toplantısında ele aldı. Bu toplantı sonucunda 2 Eylül 1990 tarihinde Almanya, İtalya, ve Belçika, Türkiye'ye 40 tane uçak gönderme sözü verdiler. Fransa ve İngiltere, Türkiye'ye uçak gönderilmesine itiraz ettiler. Sonuç olarak uçaklar gönderildi ancak uçakların eski uçaklar olduğu tespit edildi. Bu duruma ilişkin Özal, NATO üyelerini özellikle Almanya'yı sert bir dille eleştirdi. NATO ülkeleri'nin bu tutumu karşısında Türkiye'nin güvenliği için ve kendini koruması için ABD'den, Türkiye'ye Patriot Füzeleri gönderildi (Hale, 2000: 234, 235).

Türkiye, ABD ile yaptığı anlaşmaya göre Kuzeyde ikinci cephenin açılmasına karar verdi. Bu cephe için Türkiye yaklaşık 18 bin askeri Irak-Türkiye sınırına dağıttı. Bu sebepten Saddam Hüseyin, askeri birliklerinin bazılarını Kuzeye göndermek zorunda kaldı. Bu da güney cephesinin zayıf kalmasına neden oldu (Balcı, 2013: 196). 17 Ocak 1991 tarihinde Körfez Savaşı'nın başlaması ile İncirlik Hava Üssü Kuzey Irak'ı vurmak amacıyla İttifak güçleri tarafından kullanıldı. Ancak, Türkiye askeri sebeplerden dolayı 21 Ocak'a kadar resmi olarak bu durumu basınla paylaşmadı. Daha sonra Türkiye, ABD'ye diğer üslerin kullanılmasında da izin verdi. Batman Hava Üssü keşif ve acil kurtarma helikopterleri için açıldı. Irak Dış İşleri Bakanı Tarık Aziz, 21 Ocak'ta Türkiye için bir uyarı beyanında bulundu. Aziz, Türkiye'nin ABD'ye İncirlik Hava Üssü'nü kullanma izni verdiği için çok rahatsızdı. Çünkü, ABD 17 ile 18 Ocak arası gece saatlerinde Irak'ı, İncirlik Hava Üssü'nden füzeler ile vurmuştu. Aziz, Türkiye'yi uyardı. Türkiye Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Tarık Aziz'e cevap verdi: *"İncirlik Hava Üssü, Suudi Hava Üsleri gibi savaş operasyonunun bir parçasıdır. Türkiye, savaşa girmek istemedi belki BM, kararlarının yerine gelmesi için devletlere yardım etti"* (En-Na'imi, 2012: 139).

Bunun yanında, Özal, komşu ve diğer bölge ülkelerinin ambargoya tam uymalarını sağlamak için, taraflı diplomasi takip ederek bu ülkeleri ikna etmeye çalıştı. Kuveyt'in işgalinin sona erdirilmesi ve barışçı bir yöntem uygulanması amacıyla, işgalin ilk günlerinde Türkiye, Suudi Arabistan, Mısır, İran ve Suriye'nin katılacağı bir "beşli zirve" toplantısı önerildi. Fakat bu öneri ABD ve Batılı ülkelerin, hızlı bir şekilde devreye girerek kontrolü ele almaları ile sonuçsuz kaldı. Çünkü ilgili ülkelerin, İran hariç, her biri BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde oluşan Körfez Koalisyonu'na dahil oldular (Gözen, 2004: 302).

Türkiye'nin büyük çoğunluğu savaşa girmekten yana değildi. Türkiye'deki siyasi partiler ve askeri kuruluşlar bu duruma sert bir tavırla karşı çıktılar. Bazı siyasi partiler Türkiye'nin tarafsız olmasını istediler. Onlara göre Türkiye'nin bu savaşa katılması Türkiye'nin zararı ile sonuçlanacaktı. Yeşil Partisi Başkan Yardımcısı: *"Biz silahsız ve barış içinde yaşamak istiyoruz. Bölgede sorunların çözülmesine para ve*

silah karşılığında yardım edenler tüccardırlar." dedi. Nihat Serkin Bolşevik Federal Partisi Genel Başkanı yaptığı bir açıklamada: *" Hühümet'in savaşı girmesi için kullandığı bu yetkiler yerinde olmayan yetkililerdir. Irak karşısında Türkiye'yi zor duruma düşürecekler."* (Es-Sevre, 18 Şubat 1990, S: 7328).

Türkiye'nin Savaş'a girmesine karşı tepkiler artıyordu. Duruma ilişkin Türkiye Dış İşleri Bakanı Ali Bozar, 8 Eylül 1990 tarihinde bir açıklama yaptı: *"Irak bizim komşumuzdur ve aynı zamanda bizim aziz bir dostumuzdur. Her şeyi bir tarafa bırakıp savaşı başlatmamız kolay bir iş değildir."* dedi. Bu işin üstesinden gelmeyeceğini anlayan Ali Bozar 10 Ekim 1990 tarihinde istifasını hükümete verdi (El-Allaf, 2008: 53).

Irak, Türkiye ile ilişkilerin bozulmasının kötü sonuçlar doğuracağına inandığı için Türkiye'den yerinde bir karar almasını istedi. Bununla beraber Türkiye Irak'a ambargo koydu. Ayrıca Irak Türkiye'ye karşılıksız petrol vermek istedi. Fakat Türkiye bu teklifi reddetti. Savaş başlamadan önce bazı Türk siyasetçileri Erdal İnönü, Bülent Ecevit, ve Necmettin Erbakan Irak ile görüşmek için Özal'dan izin istediler fakat Özal, onların bu teklifini sert bir tavırla reddetti. Özal'a göre bu görüşmeler Saddam'ın, Kuveyt'i işgal etmesine birer yardım olarak algılanacaktı. Irak, BM, şartlarının tamamını yerine getirene kadar hiçbir görüşmeyi kabul etmedi (Gözen, 2004: 303).

İtirazların olmasına rağmen Özal, Körfez Savaşı'nın başlaması ile Türkiye'nin Irak'a karşı savaşmasının iyi ve olumlu bir karar olduğunu dile getirdi. Özal, 16 Şubat 1991 tarihinde şöyle bir açıklama yaptı: *"Irak komşularına büyük bir tehdit oluşturmuştu, İran ve Kuveyt'ten sonra Türkiye'yi ve Suriye'yi vurabilirdi. ABD'ye yardım etmemiz ve İncirlik Hava Üsleri'nin ABD tarafından kullanılma izninin verilmesi hakimane bir karar idi."* dedi (En-Na'imi, 2012: 89). Bu arada Körfez Savaşı'nın bitmesiyle George Bush, 20-22 Temmuz 1991 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etti. Bush, bir basın açıklamasında Türkiye'nin Kuzey Atlas'taki başarılarını ve uluslararası topluma olan desteğini övgüyle karşıladı. Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda büyük bir role sahip olduğunu dile getirdi (En-Na'imi, 2012: 143).

Ancak Türkiye, Irak'a karşı savaşa destek vermesine rağmen, savaşta fiilen aktif rol oynamadı. Diğer bir deyişle, Türk askeri ve silah kuvvetleri savaşta doğrudan yer almadılar. Fakat bu, Türkiye'nin savaş dışında kaldığı ve ilgilenmediği şeklinde anlaşılmalıdır. Zira Irak'a karşı oluşturulan Körfez Koalisyonu'nun bir üyesi olarak, tarafsızlık iddiasında bulunması da mümkün değildi (Gözen, 2004: 305).

Onunla birlikte Körfez Savaşı esnasında Musul meselesi tekrar ortaya çıktı. Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1988 yılında Irak'a yaptığı bir ziyaretinde, *"Hiç kimsenin toprağında gözümüz yok, mevcut topraklarımız bize yeter. Çünkü meydana gelecek sorunlar neticesinde Irak'ın kuzeyindeki ekonomik çıkarlarımız elimizden gidecektir"* dedi. Özal, bu sözü söylediği vakit İran-Irak savaşından dolayı sınır bölgelerinde bir boşluk yaşanıyordu. Savaş sonrasında Baas Rejimi Irak'ta, Kürtlerin bastırılması için insanlık dışı yöntemler kullandı. Buna bağlı olarak Irak'ın kuzeyinde karışıklıklar çıktı ve Kürtler Türkiye sınırına sığındılar.

1990 yılının Ağustos ayında Türkiye'deki merkezler, Kuzey Irak'ın tarihi haklarından söz etmeye başladılar (El-Allaf, 2008: 56). Türkiye'deki yayın organları Musul ve Kerkük'ün Türklüğü ile ilgili geniş bir süreç başlattı. Bu kişiler Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i örnek alıyorlardı. Atatürk, 1926 yılında Musul meselesini çözüme kavuşturduğu vakit parlamento üyelerinin memnuniyetsizliğini dindirmek adına *"Musul'un uygun bir vakitte geri alınması için çaba göstereceğiz. Gün gelecek güçlenecek ve Musul'u tekrar ele geçireceğiz"* dedi (Nurettin, 1997: 248).

Türkler, Kuveyt krizini fırsat bilerek ve bu konunun Musul meselesi ile birleştirilmesi için “*Irak Başkanı Kuveyt’in Osmanlı döneminde Irak’ın bir parçası olduğu propagandasını yapmaktadır. Bu bağlamda bizler de Kerkük ve Musul’un Türk toprağı olduğunu söylüyoruz*” dediler (En-Na‘imi: 2012: 101). Yine Özal, bu konu ile ilgili olarak “*Şayet Kuveyt, Irak’ın bir ili ise Irak’ın tamamı Osmanlıya bağlıydı*” dedi (Nurettin, 1997: 245).

Körfez Savaşı’nda Türkiye, ABD’nin yanında yer alıp Irak’a karşı durma kararı aldı. Özal’ın düşüncesine göre Orta Doğu’nun haritası değişecekti ve Türkiye bunu hazır olmalıydı. Kerkük ve Musul sözleri, geniş bir şekilde ortada dolaşıyordu (Armaoğlu, 2014: 788).

1991 yılı Şubat ayı sonlarında Özal, Musul meselesi ile ilgili 1925 yılına ait dökümanları toplamaya başladı. Bu belgelerden biri çok önemliydi. Çünkü, bu belgeye göre Musul vilayetinde yaşayan Kürt, Türkmen, Keldani ve Yezidiler gibi bazı gayri Arap uluslar Irak’tan ziyade Türkiye hakimiyetinde yaşamayı tercih ediyorlardı. Bu konu ile ilgili olarak Özal, “*Bu işi başarısak eğer Irak’ın kuzeyindeki Kürtler ve PKK denetimimiz altına girer. Bunun yanı sıra elimizden alınmış olan Musul ve Kerkük petrolünden payımızı da alabiliriz*” dedi (En-Na‘imi, 2012: 102).

Türkiye, Körfez Savaşı sürecinde bölgede önemli bir rol oynadı. İran ve Arap ülkeleri Türkiye’nin Kerkük ve Musul dahil olmak üzere Kuzey Irak’ı topraklarına katmak isteyebileceğinden endişeleniyorlardı. 1991 yılının Ocak ayında Rafsancani’nin gönderdiği bir heyet bu konuyu görüşmek üzere Ankara’ya bir ziyarette bulundu ve yapılan görüşmelerde Türkiye bir kez daha hiçbir devletin toprağında gözlerinin olmadığını tekrar etti (En-Na‘imi, Clud, 2012: 220).

Türkiye Hükümeti, ABD temsilcileri ve koalisyon güçleri ile yaptığı toplantılarda defalarca kez Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini savundu. Türkiye, ABD’nin Irak’ı zayıflatmak için Kürtler ile işbirliği yapıp kendilerine bağımsız bir devlet vaadi vermesinden ya da savaş sonrası Irak’ın zayıf düşüp parçalanmasından ve ayaklanan Kürtlerin bağımsız bir devlet kurmasından endişeleniyordu. Bu konu ile ilgili olarak Turgut Özal, “*Irak içinde yeni bir devletin kurulmasına karşıyız. Biz her zaman Irak’ın toprak bütünlüğünü korunmasından yanayız. Bu, bizim politikamızın ve çabalarımızın temel ruhudur. Bizim istemediğimiz bir durum yaratılmamalı. Bir Kürt Devleti kurulmamalı*” dedi (Gözen, 2004: 305). 15 Ocak 1991 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Yıldırım Akbulut, General Necip Torumtay ve Genel Kurmay Başkanı’nın katılımı ile Körfez Savaşı üzerine üçlü bir toplantı düzenlendi. Saddam Hüseyin’in Kuveyt’ten çekilmemesi gerektiğini savunan Turgut Özal: “*Bu dönemde koalisyon güçleri Irak’a hava saldırıları düzenleyip Irak’ı harap ederler. Daha sonrasında ise Kuveyt’in temizlenmesi için muhtemel bir kara harekâtı yapılır. Bu operasyon Saddam Hüseyin’in yıkılması ile son bulur ve koalisyon güçleri Irak’a girer biz de kuzey Irak’a girip, Musul ve Kerkük’e ulaşalım*” dedi. Turgut Özal’ın bu planı General Necip Torumtay ve Yıldırım Akbulut’u şok etti. Her ikisi de bunun macera olduğunu ve Türkiye’nin böyle bir düşünceye kapılmaması gerektiğini düşünüyorlardı. Zira kuzey Irak’a girmek büyük bir hata olurdu ve buradan kolayca geçilemezdi. Askeri ve siyasi sonuçlar Türk yetkililerin Özal’ın planına karşı durmasına sebep oldu. Özal da bu plandan vazgeçti (Nurettin, 1997: 245, 246; Hale, 2003: 235). Anavatan Partisi Başkanı Mesut Yılmaz, Özal planını tehlikeli bir sır olarak saklıyordu. Çünkü bunun Türkiye’nin dış ilişkileri için tehlike oluşturduğunu düşünüyordu. Bunun yanı sıra bu planın gerçekleşebilmesi için ABD Başkanı George Bush’ın muvaffakatının gerektiğini düşünüyordu (Nurettin,

1997: 249). Bu sebepten dolayı da Turgut Özal vefat edinceye kadar bu planı gerçekleştirilemedi.

Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki kararı olumlu sonuçlar ortaya koydu. Sovyetlerden korkmadan güçlü bir İttifak olarak ABD'nin yanında yer aldı. Aynı zamanda herkesten daha zararlı da çıktı diyebiliriz. Kuveyt savaşı sırasında Irak'a ambargo koydu ve Irak'la ekonomi ilişkileri son boldu. Kerkük-Yumurtalık boru hattı kapatıldı. Bununla beraber Türkiye petrol transferi için ödenen kiradan mahrum kaldı. Diğer taraftan günlük petrol ihtiyacından da mahrum kaldı. Bu alanlarda çalışan Türk işçileri de işsiz kaldılar. Aralarındaki ilişkilerin son bulması ile Türkiye 2001'de yaklaşık 50 milyar dolar zarar etti. Arap ülkeleri bir yere kadar yardım etselerde bu yardımlar yeterli değildi. Onlar da sadece savaş anında yardım ettiler, daha sonra yani savaş bittikten sonra bu yardımlar son boldu. Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye ile Orta Doğu arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Araplar ve İsrail arasındaki savaşın son bulması, buna paralel olarak Irak'taki siyasi ve askeri sorunlarından dolayı Türkiye'nin dış siyaseti olumsuz etkilendi. Türkiye'nin bu bölgelerde ekonomi ve ticari alanlarda hiç bir ilişkisi kalmadı. Irak'ın zayıf düşmesi ile kuzey bölgelerinde bir boşluk oluştu. Bu da Türkiye'nin güvenliği açısından tehlikeliydi. Çünkü PKK bu bölgelere yerleşti. Buradan Türkiye iç işlerine karışıyorlardı. Türkiye Körfez Savaşı'nda BM'ye yardım da etmişti. Ancak BM, Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesi için yardım etmedi ve sessiz kaldı. Özellikle kabul etmemesinin sebebi PKK idi. Türkiye ile PKK sorunları Körfez Savaşı'ndan sonra kötü bir boyuta geldi (Gözen, 2004: 306,307).

Genel anlamda diyebiliriz ki, 90'lı yıllarda Irak ve Türkiye ilişkilerinin kopması ile özellikle ekonomik alanlarda Irak ve Türkiye zarar ettiler. Bu zararların karşılanması da kolay bir iş değildi. Bu ilişkiler sonuna kadar böyle kalacak diye kaide yoktu belki geçici bir dönem için bu böyleydi. Seçimlerden daha sonra Süleyman Demirel'in gelmesi ile ilişkiler yeniden düzeldi (El-Allaf, 2008: 59).

4.3. Körfez Savan'dan sonra Türkiye-Irak İlişkileri

Kuweyt'in işgali ve Körfez Savaşı dönemi Türkiye ve Irak için farklı ilişkilerin başladığı bir dönem olarak sayılmaktadır. Türkiye Irak'a ambargo koymaya başladı. Uluslararası Güvenlik Konseyi'nin 25 Şubat 1991 tarihindeki 665. kararı ve 5 Nisan 1991 tarihindeki 688. kararları ile Kuzey Irak'a hava ambargosu konuldu. Aynı zamanda Kürtler için güvenlik önlemleri alındı. Bu dönemde ilişkiler sadece Güvenlik Konseyi çerçevesinde gerçekleşiyordu (En-Na'imi, Culud, 2012: 13). Türkiye ve Irak'ın bu dönemdeki anlaşmazlıklarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Irak Yönetimi'nin Kuzey devrimcilerine karşı çok sert tavırlar sergilemesi. Bundan dolayı 31 Mart 1991 tarihinde Kürtler topluca Türkiye sınırlarına kaçmak zorunda kaldılar. Bu da insanlık adına yapılan trajediden başka bir şey değildi. Türkiye sınırında yaklaşık bir milyona yakın Kürt insanı susuz ve aç olarak yaşamlarına devam ediyorlardı. Bazı nedenlerden dolayı Türkiye bu evsiz insanlara sınırlarını açamıyordu. Bunun yanında BM'den yardım istiyordu. Türkiye'nin çabaları ve var olan durumdan dolayı BM Güvenlik Konseyi 5 Nisan 1991 tarihinde 688. kararını açıkladı. Bu karara Çin, Küba, Yemen ve Zimbabve ülkeleri karşı çıkmalarına rağmen karar oy çoğunluğu ile kabul edildi. Irak'ta insan hakları'nın ihlal edilmesine özellikle Kürt halkının yerleşik olduğu şehirlerde son verebilmek için karar kabul edildi. Bu karara göre 36. uçak hava hattı Kuzeyde Irak uçaklarının uçuşları engellendi. 16 Nisan 1991 tarihinde Kürtler için Zaho'ya yakın Irak sınırında kamplar kuruldu. Irak hükümeti bu

karara karşı çıktı. Bu bölgelerin korunması için 11 farklı ülkenin katılımı ile askeri harekât başlatıldı. 1991 yılının Mayıs ayında 20 bin askerden oluşan askeri bir birlik bölgeye ulaştı. Türkiye'nin Kuzey Irak'a yakınlığı nedeniyle bu askeri birlikler Türkiye havalimanlarına yerleştirildi (Kamuran, 2007: 22). Ancak bu güçler 1991 yılının Haziran ayında geri çekilmeliler.

ABD 1991'in Haziran ayında bölgedeki askerlerini geri çekme kararı aldı. O zaman 36. paralel kararı ile peşmergelerin korunmasının nasıl sağlanacağı sorusu ortaya çıktı. Bunun için de Amerika tarafında "Çekiç Güç" diye bir formül ortaya atıldı. Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinden meydana gelen bir milletlerarası güç Silopi'de konuşlandırıldı. Ancak bu kuvvetlerin Silopi'de konuşlandırılması Türkiye'nin, PKK terörüne karşı harekâtını engeller nitelikte görüldüğünden Türkiye'nin itirazı üzerine bu kuvvetlerin geçici olması ve günlük operasyonlarında Türkiye'nin de söz sahibi olması esası kabul edildi. Daha sonra ise, 23 Eylül'de Çekiç Güç bir karar kuvveti olmaktan çıkarıldı. Esas itibarıyla Amerika hava kuvvetlerinden meydana gelen bir "hava gücü" haline getirilerek konuşlandırıldı. 1991 Haziran ayında "geçici" olması kabul edilen Çekiç Güç, Türk hükümetinin kabulü ve TBMM'nin onayı ile yapılan altışar aylık uzatmalarla 1996 yılında dahi devam etmekteydi (Armaoğlu, 2014: 790).

Çekiç Güç Kuvvetlerinin görevleri Keşif ve Irak'ın Kuzeyinde yer alan 36. uçak hava hattını kontrol etmektir. Aynı zamanda Zaho'daki askeri irtibat merkezlerine ve İncirlik'e, Diyarbakır'dan Zaho'ya bir uçakla günlük bilgileri aktarıyorlardı. İrtibat merkezinin görevleri bu bölgedeki insanları ve insan hakları derneği görevlilerini korumaktı (En-Na'imi, 2012: 296). Ancak bu güçlerin Türkiye topraklarında olması Türk kamuoyu tarafından çok kötü tepkilere neden oldu. Türk hükümetini ABD'ye yardım etmekle suçluyorlardı. Bu güçlerin kalma sürelerinin uzatılması oya sunulunca, her toplantıda Türk parlamenterlerin içind anlaşmazlıklar giriyordu. Çünkü onlara göre bu güçlerin Türkiye'de kalması, Türkiye'nin güvenliği açısından tehlikeli olduklarını söylüyorlardı. Necmettin Erbakan 1994 yılında bu güçlerin tehlikelerini ikinci Sevr olarak adlandırıyordu. Türkiye topraklarının parçalanmasına neden olabileceğini dile getirdi. Bunun yanı sıra defalarca kalma süreleri uzatıldı. En son 31 Ocak 1996 tarihinde kalma süreleri belirlendi (Hale, 2003: 239; El-Allaf, 2008: 73).

Çekiç gücünün geri çekilme süreleri belirlendi. Ancak bu güç geri çekilmedi sadece ismini Keşif Güç'ü yahut Kuzey Keşif harekâtı olarak değiştirdi. Bu Güçler aynı şekilde kalmaya devam etti. 6 ayda bir değiştiriliyorlardı. Katılan güçler Türkiye, İngiltere, Fransa ve ABD askeri güçleriydi. Ancak 1998 yılında Irak'a yapılan Çöl Tilkisi adlı operasyonda Fransa geri çekildi. Bu güçler 2003'e kadar Türkiye'de kaldılar (Arı, 2008: 583,584). Çekiç isminin değiştirilmesi ile Amerika'nın Washington Post gazetesi 26 Aralık 1996 tarihinde bir haber yaptı. Ona göre Çekiç isminin değiştirilmesinin sebebi Türkiye'nin üzerindeki baskıları azaltmaktı. Çünkü bu baskılar Türkiye'nin ABD ve İttifak Güçleri ile yaptığı anlaşmaların iptaline neden olabilirdi (El-Allaf, 2008: 74). Bu güçlerin Türkiye için faydaları vardı. Çünkü Türkiye'yi Saddam Hüseyin'in rejimine karşı koruyordu. Körfez Savaşı başlamadan önce İttifak Güçlerinin gitmesi ile Türkiye'nin tehlikeli bir duruma düşmesinden bahsettiler (El-Allaf, 2008: 41). Diğer taraftan Kürtlerin tekrar Türkiye'ye göç etmeleri Türkiye'nin iç işlerini olumsuz etkileyecek, Türkiye

için sorun oluşturacaktı. En önemlisi de burada bulunan bütün güçler Türkiye'nin PKK'ya karşı operasyon yapmasından yanaydılar. Çünkü ABD'nin bölgede olmayışı Türkiye'yi uluslararası sahada sorumlu kılabilirdi (Hesso, 2008: 91).

2. Irak hükümetinin zayıf düşmesi ile Körfez Savaşı'ndan sonra Kuzey bölgelerinde güvenlik açısından bir boşluk ortaya çıktı. Buralara PKK'nın yerleşmesi ile Türkiye güvenliğini olumsuz etkiliyordu. Bu bölgelerde PKK'nın olması Türkiye iç işlerinin tehlikede olması demektir (Gözen, 2004: 307). Türkiye-Irak petrol hattının kapatılması ile PKK'nın çalışmaları hız kazandı. Çünkü iki ülke arasındaki ekonomi ve ticari ilişkiler son buldu. Bu arada Irak hükümeti Kuzey Irak'taki bütün kurum ve kuruluşlarını 36. hattın ötesine çekti. Bunun yanında Bağdat hükümeti PKK'ya yardım etti. Geri çekildiği alanlarda PKK için 30 km yerleşim alanı verdi. Aynı zamanda PKK lideri Abdullah Öcalan, Bağdat'ta Saddam Hüseyin ile bir araya geldi. Bağdat hükümeti PKK'ya her alanda yardım edeceğini açıkladı (Buzoğlu, 2012: 170).

Öyle görünüyor ki Irak PKK'ya, Türkiye, İttifak Güçleri ile bir olduğu için ve aynı zamanda Irak Kürtlerini sınırdaki desteklediği için yardım ediyordu. PKK'yı uzaklaştırmak ile birlikte Türkiye uçakları PKK'yı Irak sınırlarında vurmaya başladı. Bu da Irak topraklarının ihlali anlamına geliyordu. Duruma ilişkin Irak Dış İşleri Bakanı, BM'ye bir mektup gönderdi. Ancak olaylar hakkında Türkiye Kolordu Komutanı; *"Bizim amacımız sadece PKK'nın yerleşim yerleridir ve onların merkezleridir. Türk devletine ve polisine karşı PKK bu bölgeleri merkez yapmışlar."* dedi (El-Irak, 30 Ekim 1991, S: 4807).

PKK 1991 yılının yaz mevsiminde Botan-Badinan adı altında Türkiye ve Irak sınırında Türk karakol ve askerlerine karşı geniş bir operasyon yaptılar. Bölgedeki askeri kuruluşlar büyük bir zarar gördü. Amaçları Türkiye tarafındaki sınırları ele geçermektir. Gerçekten Türkiye Hükümeti böyle bir operasyon beklemiyordu ve hazır değildi. Dönemin Genelkurumay Başkanı Orgeneral N. Torumtay'ın ifadesi ile: *"Sınır hattı üzerindeki karakollarımız da barış koşullarına göre. Daha ziyade kaçakçılığı önleyecek biçimde seyrek bir düzenle gözetleme yapılıyor ve devriye sistemi ile sınır kontrol ediliyordu."* dedi (Özdağ, 1999: 75). Buna karşılık Türkiye havadan ve karadan Irak sınırına bir operasyon düzenledi. 1992 yılının Mart ayına kadar Türkiye operasyonlarının sayısı 95'a ulaştı. Türkiye her zaman şunu diyordu: Bizim amacımız PKK'yı uzaklaştırmak ve ülke güvenliğini sağlamaktır ve aynı zamanda PKK'nın Türkiye'ye girmesine engel olmaktır (El-Allaf, 2008: 117).

Kuzey Irak'ta 1992 yılında seçimlerin bitmesi ve hükümetin kurulması ile yeni gelişmeler kaydedildi. Türkiye, KDP ve KYB ile birlikte 1 Ekim 1992'de PKK'ya karşı ortak bir harekât, KDP ve KYB adına IKB Hükümeti Başkanı sıfatı ile Fuat Masum ve PKK-MK adına Osman Öcalan arasında 29 Ekim 1992'de Erbil'de yapılan anlaşma ile sonuçlandı. Bu anlaşma ile PKK'nın Kuzey Irak'ta faaliyette bulunmasına izin verilip, Türkiye'ye yönelik eylemleri yasaklanırken PKK'da 4 Ekim 1992'de Kürdistan Parlamentosu tarafından ilan federasyonu kabul ediliyordu. Bu anlaşma Türkiye'ye, PKK'nın silahtan arındırıldığı şeklinde sunulurken PKK'nın, Kuzey Irak'ta kısıt güvenli şekilde geçireceği bir üssün kabul edildiğine işaret ediyordu (Buzoğlu, 2012: 176,177). 1992 yılında PKK'nın gücü tükenmişti bundan dolayı 17 Mart 1993 yılında PKK tarafından ateşkes ilan edildi.

Öyle görünüyor PKK bu ateşkes ile kendini her alanda yenilemek istiyordu. PKK, KYB Başkanı Celal Talabani'nin hazır olmasıyla 19 Mart 1993 tarihinde bu ateşkes Türkiye ile PKK arasında imzalandı (Buzoğlu, 2012: 179,180). Ancak bu anlaşma geçiydi çünkü 1993 yılının başlarında Irak-Türkiye sınırlarında PKK'nın faaliyetleri tekrar başladı. Sınırlara tekrar yerleşmeye başladılar. Bundan dolayı Türkiye'nin operasyonları yeniden başladı. 1995 yılının Mart ayında Türkiye'de, Çelik adlı geniş bir operasyon yapıldı. Bu operasyon 1995 yılına kadar devam etti. Yaklaşık 35 bin asker, 500 tank ve uçakların yardımı ile Irak topraklarında 40 km ilerlediler. Irak ve Arap ülkelerinin itirazlarına rağmen bir buçuk ay operasyona devam ettiler. Irak topraklarında kaldılar. Bu operasyon PDK ve KYB yardımları olmadan yapıldı. Ancak ABD bu operasyonu destekledi. ABD Dış İşleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada: "*Bir ülkenin komşu ülkeden gelen bir saldırı karşısında kendisini koruma hakkı vardır. Özellikle komşu ülkenin topraklarının bu tür saldırılar için kullanılmasını önleyecek gücü yoksa veya bunu yapmayı istemiyor ise kuşkusuz bu kendini savunma hakkı gerekli ve uğranılan saldırıyla ölçülü olarak kullanılmalıdır*" denildi (Özdağ, 1999: 131,132; El-Allaf: 2008: 70).

Türkiye 1992'de Irak sınırında 60 tane karakol yapmıştı. Ancak bu PKK'nın Türkiye'ye girmesine engel olamadı. Diğer taraftan güvenlik için Irak topraklarında tampon bölge kurma projesi başlatıldı. Bu proje Irak tarafından sert bir şekilde reddedildi. Irak diplomatları: "*Eğer Türkiye sınırlarını korumak isterse neden Türkiye topraklarında tampon bölge kurmuyor?*" diyorlardı. Konuya ilişkin Irak Başbakan Yardımcısı şöyle bir açıklama yaptı: "*Bu projenin gerçekleştirilmemesi için Türkiye ile diyalog içerisinde olacağız.*" Onlara göre bu proje Türkiye'nin sorunlarına çözüm getiremez. "*Mümkünse Irak hükümeti komşusunun çıkarları doğrultusunda gecesini gündüzüne katacak*" denildi (El-Allaf, 2008: 72). Irak hükümeti'nin bu projeyi kabul etmemesine rağmen bu proje gerçekleştirildi. Türkiye Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit 22 Ekim 1997'de bir açıklama yaptı. Açıklamasında: "*Türkiye Güçleri Kuzey Irak'ta rahat bir bölge kurmuştur. Bu bölge alanı yaklaşık 5 ile 20 km arasındadır. Burada yaklaşık 800 Türk askeri bulunuyor. Bu askerler PKK'nın Türkiye sınırına geçmesini ve onların faaliyetlerini engellemek amacı ile orda bulunuyorlar*" dedi. 1996 yılında Türkiye, Şahin adlı bir operasyon yaptı ve bu operasyon bir yıl sürdü. 14 Mart 1997'de Türkiye, Irak topraklarına Büyük Çekiç adlı bir operasyon yaptı. Zaho, Akre, Emadiye ve Etruş bölgelerine ulaştı (Kerküklü, 2010: 252). Operasyon ABD tarafından destekleniyordu. ABD Dış İşleri Bakanı Sözcüsü duruma ilişkin bir açıklama yaptı: "*Türkiye'nin Irak'ta askeri operasyonlar yapmaya hakkı vardır.*" Türkiye bütün hedeflerinin sadece PKK olduğunu her zaman söyledi. Söz yeridir Türkiye, Irak merkezi yönetimin olmasından dolayı Irak sınırlarını ihlal ediyordu (El- Allaf, 2008: 70).

3. Musul sorunu bir kez daha dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından 1995 yılında gündeme getirildi. Süleyman Demirel Başbakan olduğu vakit Irak'ın toprak bütünlüğüne karşı olan her şeyin karşısında duracaklarını ilan etti (En-Na'imi, 2012: 145). Bunun yanısıra Türkiye-Irak ilişkilerinin geliştirilmesi için de çaba sarfetti. Bu konu ile ilgili olarak 1 Mayıs 1995 tarihinde Demirel bir basın toplantısında "*Türkiye'nin Irak ile olan sınırı petrol hattıdır. Türkiye sınırı petrolün bittiği yerde başlamaktadır*" dedi (Kerküklü, 2010, 253). Süleyman Demirel güvenlik sebebi ile Türkiye-Irak sınırının yeniden belirlenmesi gerektiğini düşünüyor ve Musul'un halen Türkiye'ye bağlı olduğuna vurgu

yapıyordu. Bu durum her iki ülkenin arasını açtı. Aynı zamanda komşu ülkelerin tepkisini çekti (Özdağ, 1999: 134). Demirel'in bu açıklamaları PKK'nın sınır bölgelerindeki faaliyetlerinin artmasına sebep olmuştu. Irak hükümeti sözcüsü 4 Mayıs 1995 tarihinde: "Irak, Türkiye-Irak sınırında yapılabilecek herhangi bir değişikliğe şiddetle karşı çıkmaktadır. Türkiye'yi haberdar etmek isteriz ki, Türkiye'nin sınır değişikliği için atacağı hiçbir adımı kabul etmiyoruz" dedi. Yine bu amaçla Bağdat'ta bulunan Irak Dış İşleri Bakanlığı Türkiye masası temsilcisi bir çağrıda bulunup bu konuya bir açıklık getirilmesini talep etti ve "*Sınır meselesi Irak ortak bir sorun olup konunun çözümünün sadece iki taraf arasında ki görüşmeler ile olabilir*" dedi. Ayrıca Süleyman Demirel'in bu cümle ile "*Türkiye-Irak sınırı doğru değildir fakat bu konu mevcut durumda bir çözüme kavuşturulamaz*" demek istediği belirtildi. Bu açıklamaya rağmen bazı Türk yetkilileri, Irak ile olan sınırın uzatılması ve genişletilmesi ile ilgili isteklerini dile getirdiler. Bazı Iraklı araştırmacılar Türklerin Irak'a karşı bu tarz isteklerini Musul ve Kerkük petrollerine dayandığını savunmaktadır (El-Allaf, 2008: 66).

Süleyman Demirel'in yaptığı bu açıklamaların Türkiye'nin dış siyaseti için tehdit oluşturduğu kabul edilmektedir. Çünkü 5 Haziran 1926'da imzalanan ve Ankara'nın da onayladığı antlaşmayı ihlal etmek anlamına geliyordu (Nurettin, 1997: 250). Her ne kadar Türkiye sınır meselesini güvenlik gerekçelerine ve PKK'ya engel oluşturmaya dayandırsa da pek inandırıcı değildir. Zira güvenlik sorunlarını çözme, sınırların yeniden çizilmesine bağlı değildir. Belki sınırlar değişir, ancak buna rağmen sorunlar çözülemezse o vakit ne olacağı bilinmezdi (Nurettin, 1997: 252). Bütün bunlara rağmen Türkiye tarafından hiçbir adım atılmadı ama her aşamada Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapıldı.

4. Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye, Türkmen haklarını ortaya koydu. Bu duruma ilişkin 22 Mart 1991'de Türkiye Dış İşleri Bakanlığı tarafından bir açıklama yapıldı: "*Türkiye, Irak'ın yeni rejimin orada yaşayan milletlere karşı çıkmasını kesinlikle kabul edemez özellikle Türkmenler için.*" Türkiye, Türkmenler için yeni demokrat rejimde iyi yerlere sahip olmalarını istedi. Diğer Iraklılar gibi bütün haklara sahip olmalarını istiyordu (Kerküklü, 2010: 253). Çünkü 80'li yıllarda Türkmenler'e hiçbir hak tanınmadı ve aksine Türkmenler eziyet ve zorbalığa maruz kaldılar. Daha sonra Irak'ın Kuzey bölgelerinde durumlar sakinliğini korudu. Parlamento ve hükümet kuruldu buna paralel olarak Türkiye'nin, Türkmenlere yardım etmesi için bir zemin oluştu. Özellikle kültür, eğitim ve öğretim alanlarında Türkiye Türkmenlere yardım etti. Okullar ve irtibat ofisleri açıldı. Bu durumun gerçekleşmesinde Irak'taki kötü ekonomiden faydalanarak Kuzey Irak'ta "*Türkiye Orta Doğu Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı*"nın kurulmasının büyük bir etkisi vardı. Bunun yanı sıra Türkiye, Kuzey Irak'taki Türkmen siyasi partilerine yardım etmeye çalışıyordu. Bu partiler sayesinde bölgedeki topografiyi çözdüler (El-Allaf, 2008: 159).

Körfez Savaşı'ndan 36 uçak hattından dolayı Türkmenleri iki ayrı bölgeye ayırdılar. Bazıları Kuzeyde, diğer kalanlar ise Kerkük ve Musul'da Baas rejimi Saddam yönetimi altında kaldılar. 1992 yılında Kürdistan parlamento seçimleri zamanında IMTP seçime katılma kararı aldı. Ancak 8 Mayıs'ta Parti Başkanı Muzaffer Asım 19 Mayıs 1992'de yapılacak olan seçime katılmayacağını duyurdu. Kendisi bu seçimlere Irak topraklarının bütünlüğü için katılmadığını açıkladı.

Körfez Savaşı'ndan sonra birçok Türkmen partileri kuruldu. Bunların başında Türkmen Cephesi Partisi gelir. Bu Parti YNK ile PDK'nin birbirleri ile yaptıkları iç savaş sırasında bu savaşın bitmesi için aralarında ara buluculuk yaptığı için büyük bir role sahipti. Bura da unutmayalım ki, iç savaş sırasında Mesut Barzani, Erbil'i YNK'nin elinden almak için Saddam rejimi ile bir anlaşma yaptı. 31 Şubat 1996 tarihinde Irak askeri güçlerinin Erbil'e girmesi ile Türkmen Cephesi'nden bazı Türkmenler yakalandı ve bu yakalanan Türkmenler hala kayıp durumdadırlar. Saddam rejimi kontrolünde olan Türkmenler ise çok zor durumdaydılar. 16 Ekim 1995 tarihinde Kerkük şehrinde bir Türkmen kızı herkesin gözü önünde kendini yaktı (Özdağ, 1999: 80; Ertuğrul, 2006: 150,151).

5. Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye-Irak arasındaki su sorunu çaresiz kaldı. Su sorunu sadece Irak sorunu değildi, üç devletin ortak sorunuydu, bu sebepten dolayı 1990 yılında Irak, Suriye ve Türkiye arasında bir toplantı yapıldı. 1992 yılında üç devletin hazır olmasıyla suyun dağıtımı ile ilgili anlaşma yapıldı. Bu toplantı ile aralarındaki ortak teknik heyet yenilendi. Ancak Suriye tarafının itirazından dolayı toplantıdan hiç bir olumlu sonuç alınamadı (Pamukçu, 2004: 257). 1996 yılında Suriye, Irak ile beraber sularını artırmak amacı ile ve Türkiye'yi sıkıştırmak maksadıyla bir cephe oluşturdular. Bu amaç doğrultusunda 14 Mart 1996'da Kahire'de Arap Birliği Bakanlar toplantısında, Irak ve Suriye'nin Dicle, Fırat sularındaki paylarını masaya yatırıldı. Heyet tarafından 5553. karar verildi. Irak ve Suriye'nin, Türkiye'deki su paylarının tamamının verilmesi istendi ve aynı zamanda Türkiye üç taraflı bir toplantı için davet edildi. Ancak bu da sorunu çözemedi (Silleli, 2005: 115).

Türkiye tarafında GAP projesinin başlatılması ile birlikte Suriye ve Irak baştan sona kadar sert bir şekilde karşı çıktılar. Bunlara destek olmak amacı ile Arap ülkeleri Türkiye'nin bu projeyi iptal edebilmesi için yoğun çaba harcadılar. Konu ile ilgili Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 20 Mart 1996 tarihinde Mısır'a gideceğini söyledi. Demirel, *"Türkiye'nin barajlarına kimsenin karışamayacağını"* söyleyerek karşılık verdi. 1997 Ekim ayının ilk haftasında İstanbul'da International Herald Tribune tarafından düzenlenen "Dünya Sularının Mali Geleceği" adlı konferansın açılış konuşmasını yapan Demirel'e, Irak heyeti Türkiye'nin su politikasını eleştiren bir mesaj ilettili. Irak Baas Partisi'nin yayın organı Es-Sevre'de yayınlanan bir yorumda, *"Türkiye, Irak ve Suriye'yi göz ardı ederek Fırat ve Dicle'nin sularını kendi çıkarları uğruna monopolize etmektedir"* denilmekteydi (Pamukçu, 2004: 259).

Her şeye rağmen Türkiye ile Irak aralarındaki ilişkilerini, özellikle ekonomik ilişkilerini, düzeltmeye çalışıyorlardı. Çünkü Körfez Savaşı'ndan sonra iki ülke büyük zararlara uğradılar. Süleyman Demirel 1991 yılının Ekim ayında hükümetin başına geçti. Demirel, eski hükümeti ve Özal'ı eleştirdi. Çünkü Özal, ABD ile birlikte Irak'a karşı çıktı (El-Irak, 26 Ekim 1991, S: 4803). Bundan dolayı Demirel, Türkiye Başbakanı olduğunda iki ülke arasında yeni bir sayfa açmaya çalıştı. Demirel: *"Irak bizim komşumuzdur. Körfez Savaşı'nda biz Irak'a karşı çıktık. Ancak eminim Irak yeniden uluslararası alandaki itibarını geri alacaktır. Hiç kimse Irak'ı yok sayamaz"* dedi. Türkiye'nin Irak ile ilişkisi olmadığı zamanlarda büyük zararlar ortaya çıktı. Demirel bu zararları saklamadı hepsini dile getirdi. Bundan dolayı Bağdat ile Ankara'nın ilişkileri her zaman iyi olmalı dedi. Eğer bunlar şimdi olmazsa ileriki zamanlarda elbet olacak (En-Na'imi, 2012: 145). 1990'lı yıllardan sonra Türkiye-Irak arasındaki ilişkiler günden güne kötüye gidiyordu. Ekonomik alanda iki ülke zor

durumdaydı. Çünkü Irak Türkiye için petrol kaynağı olarak biliniyordu. Aynı zamanda Irak Türkiye'den tarım ürünleri alıyordu. Türkiye'den geçen Irak petrol hattından Türkiye iyi bir gelir elde etti. Özellikle petrol geçiş parası, işçilik parası ve buna paralel olarak Türkiye petroлу Irak'tan ucuz alıyordu. Keza petrol parasını taksit imkânları ile Irak'a verebiliyordu. Bunun yanı sıra Körfez Savaşı'ndan sonra Irak hükümeti zayıfladı. Kuzey bölgelerinde güvenlik birimleri azaldı. Bu da Türkiye güvenliğini olumsuz etkiledi. PKK, bu bölgelere yerleşti ve burandan Türkiye'nin sınır bölgelerini karıştırmaya başladılar (Eş-Şehvan vd., 2010: 48; Gözen, 2004: 306,307). İki devlet durumların eski halini alması için çaba harcadı. Özellikle ekonomi ve güvenlik açısından iki devlet çalışmalarında birbirlerini tamamlıyorlardı.

İlk defa Körfez Savaşı'ndan sonra resmi bir davetiye ile Türkiye parlamentosu tarafından 12 Ekim 1992 yılında Irak parlamentosu Başkanı Saadi Mehdi Başkanlığı ile bir heyet Ankara'yı ziyaret etti. Bu heyet Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ve Meclis Başkanı Hüsamettin Cindoruk ile bir araya geldiler. Toplantıda iki ülkenin sınır bölgelerindeki güvenliğin sağlanmasının birlikte hareket ederek gerçekleştirilebileceği konusunda anlaşıldı. Ayrıca Irak üzerindeki ablukanın kaldırılmasının gerekli olduğu da toplantıda konuşuldu. Irak heyeti Başkanı Saadi Mehdi: *"Irak PKK'ya yardım ve yataklık etmekle hiç bir yarar sağlayamayacak. Ancak Kuzey Irak'ta hükümetin yetkisi ve gücü kalmadığı için bir boşluk söz konusu oldu. Bu da PKK tarafından ihlal edilmiş durumdadır"* dedi (En-Na'imi, 2012: 147,148).

Özal öldükten sonra 1993'te Türkiye-Irak ilişkilerinde yeni bir dönem başladı. Özal, Saddam rejimine karşıydı ve Saddam gitmeli diyordu. Ancak yeni hükümet Saddamı ve hükümetini kabul etti. Aynı zamanda Türkiye, Saddam yönetimi altında olan Irak ile yaşamak zorundaydı. Bu siyasetin etkisi ile Bağdat ile ilişkiler iyi bir noktaya geldi (Hesso, 2008: 88). 1994 yılının ortalarında Türkiye-Irak ilişkileri iyi bir seviyeye ulaştı. Irak parlamento Başkanı Saadi Mehdi ile Türk iş Başkanı arasında Bağdat'ta bir toplantı yapıldı. Toplantıda, Türkiye-Irak arasındaki ticari ilişkilere yönelik Türkiye'nin verdiği kararlar ve Habur Sınır kapısı konuları ele alındı. Ancak bu iş için Güvenlik Konseyi'nin izni gerekiyordu. Aynı yılın 18-28 Temmuz ayında TBMM'nin Dış İşleri Başkanı Erdal İnönü ve yanındaki bir heyet Bağdat'ı ziyaret etti. İlişkilerin iyi olması ve Irak üzerindeki ekonomi ablukanın kaldırılmasına yönelik bir görüşme yapıldı (En-Na'imi, 2012: 150,151). 21 Temmuz'da Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin Türk parlamentosu heyetini karşıladı. Saddam, Türkiye-Irak ilişkileri üzerinde durdu.

Bu ilişkiler doğrultusunda Türkiye'den büyük bir ekonomi heyeti ve beraberindeki büyük iş adamları ve şirketler 27 Mart 1994'te Bağdat'ı ziyaret ettiler. Bu ziyaret ile Türkiye-Irak arasında ekonomi, ticari, sanayi, ulaşım ve iletişim alanlarda bir protokol imzalandı. Irak tarafından Sanayi ve Maden Bakanı Yardımcısı Abdulkadir Abdurrahman, Türkiye'de ise Balım Araz Sanayi ve Ticaret Odası Başkanı imzaları atan taraflardı(En-Na'imi, 2012: 155,156). Bu durumdan anlaşılan, bu antlaşma Türkiye Ticaret Bakanlığı seviyesinde değildi, bundan dolayı Ticaret Odası Başkanı bu protokolu imzaladı. Burada anlıyoruz ki, iki ülke arasındaki ticari ilişkiler daha resmi ve üst seviyelere ulaşmadı.

Ekonomi temsilcileri çalışmalarına devam ediyorlardı. 1993 ile 1994 yılları arası Türkiye-Irak arasındaki ekonomik ilişkiler iyi denilecek durumdaydı. Hatta 11 Aralık 1993 tarihinde Bağdat'ta Türkiye Konsolosluğu'na ait yönetici Çağlar Yücel'in öldürülmesi iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemedi. Bunun aksine Türkiye'den geçen Irak petrol hatlarının açılmasına yönelik BM ve ABD'yi sıkıştırma kararları alındı. 1993 yılının Ekim ayında Türkiye Başbakanı Tansu Çiller Washington'a bir

ziyaret yaptı. Ziyaretinde Türkiye'den geçen Irak boru hatlarının açılması için ABD'den yardım talebinde bulundu. Bu çabalar 1996'ya kadar devam etti. Bütün çabalara rağmen Türkiye gıda ve ilaç karşılığında 6 ayda bir ihtiyaçları kadar yurt dışına petrol gönderebilir kararı alındı (Özdağ, 1999: 99).

Irak resmi olarak Kuveyt sınırını tanıdı, Türkiye resmi sözcüsü 11 Kasım 1994 tarihinde mutluluğunu dile getirerek Irak'ın üzerindeki ablukanın kaldırıldığını ve bu ablukanın kaldırılmasının iyi bir adım olduğunu dile getirdi. Aynı zamanda Irak için Türkiye'nin desteğini dile getirdi (En-Na'imi, 2012: 158). Daha sonra 1995 yılında BM'nin 986. kararı doğrultusunda Irak'ın petrol karşılığında gıda alma programı başlatıldı. Karar'a göre bu petrol Yumurtalık-Kerkük Boru Hattı ile gönderiliyordu. Bu aşamada Türkiye iktisadi bakımından kazançlıydı (Nurettin, 1997: 251).

1999 yılında MB, Irak üzerindeki ablukayı hafifletmek için kararlar aldı. 10 yıl aradan sonra bir ilk olarak insani yardım ulaştırmak amacı ile Türkiye'nin bir uçağı 2000' de Bağdat havalimanına indi. Daha sonra Rusya, Fransa, Suriye ve Tunus uçakları aynı zamanda Bağdat'a iniş yaptılar (Uçarol, 2013: 1190). Bunun yanı sıra ticari bir mekanizma oluşturmak için Türkiye-Irak yetkilileri 2000 yılı Ağustos ayında Irak ham petrolünün kara yolları ile Türkiye'ye taşınması için karar verdiler. Bunun üzerine sınır ticaret düzenlenmesi iki ülke arasında imzalandı. Bu anlaşmaya göre Türkiye karayolları vasıtasıyla yılda 40 milyon ton ham petrol alacaktı. Irak ihracatı 1999 yılında 274 milyon dolar, 2000'de 371 milyon dolardı ve bu artış 2001'e kadar hep devam ediyordu (Aydın vd., 2007: 111). Bu gelişmelerin yanında Türkiye 10 yıldan sonra Ocak 2001'de yeniden konsoloslüğünü Bağdat'ta açtı. Bundan dolayı aralarındaki gelişmeler hız kazandı (Uçarol, 2013: 1319). Ancak bu gelişmeler fazla sürmedi, çünkü ABD 20 Mart 2003 tarihinde Irak'ı kontrol altına aldı ve artık Irak ile ilişki kurmak için ABD ile görüşmek gerekiyordu.

4.4. Amerika'nın Irak'a Müdahalesi (2003)

Körfez Savaşı'ndan sonra ABD ile Irak'ın ilişkileri normal değildi. Aralarındaki bahaneler çoğalıyordu. George W. Bush'un iktidara gelmesi ile Irak'ı vurma planlarına başlandı. Çünkü Bush'a göre Saddam kötü biridir ve iktidarda kalmamalıydı (İsa, 2005: 468). Bundan dolayı Irak muhalefetlerinin önemi dışarda daha çoktu. Amerikalı uzmanlara göre bu zayıf ve dağınık muhalefet Irak'ta, ABD'nin hedefi yerine getirilemez. Ancak durum ABD ve Irak muhalefeti'nin görüşmeleri amacı doğrultusunda ilerledi. Bunlar Bush tarafından destekleniyorlardı, aynı zamanda Saddam rejiminin devrilmesinden sonra da Bush onlara güvenecekti (Ebu Amuda, 2003: 35). Irak muhalefeti ABD ve İngiltere'nin desteği ile defalarca toplantılar yaptı. Şubat 2002'de Washington'da, Ocak 2002'de Londra Konferansı'nda, 2003 yılının 26 Şubat'tan 1 Mart'a kadar olan süreçte, 2003'te Irak'ın Kürdistan bölgesinin Salahaddin şehrinde toplantılar yapıldı. Londra Konferansı'nda siyasi bir beyanname duyuruldu. Irak rejiminin kötü yönetiminden bahsedildi, Saddam rejiminin değiştirilmesi ve yeni demokrat, hak ve özgürlüklere sahip olan bir Irak'ın inşa edilmesinden bahsedildi.

Irak ekonomisinin canlanması ve uluslararası ortamına ayak uydurması ile bu beyanname 22 maddeden oluşuyordu: (N.Şimşir, 2014: 248,249).

1. Değişiklik sürecinde Irak muhalefetinin rolü.
2. Irak'ın geleceği ve demokrasi.
3. Devletin dini İslam'dır.
4. Hukuk devleti.
5. Siyasi karar mekanizması.
6. Irak halkının değişiklik iradesini bastırma girişimleri reddedilir.
7. Mezhepçilik, partizanlık sorunu ortadan kaldırılacaktır.
8. Halepçe ve Anfal katliamları.
9. Sürgünler, etnik temizlik ve ulusal kimliği değiştirme hakkında.
10. Federalizm ve Kürt sorununun

çözümü. 11. Türkmenlerin hakları. 12. Asurilerin hakları. 13. Bataklıklar felaketi. 14. Adil olmayan yasalar ve kararlar hakkında. 15. Irak Kürdistanı bölgesinde yaşayanlar. 16. Güvenlik örgütlerinin kurulması. 17. Ordu ve silahlı kuvvetler. 18. Ekonomik şartlar ve yıkıcı savaşların etkilerinin giderilmesi. 19. Petrol karşılığı gıda programının sürdürülmesi. 20. Yeni vetendaşlık yasası. 21. Iraklı göçmenlerin, sürgünlerin ve mültecilerin geri dönüşlerinin sağlanması ve 22. Iraklı yüksek uzmanlara ve bilim adamlarına düşen rol.

11 Eylül 2001 saldırılarına kadar Irak rejimi'nin devrilmesi için ABD'nin çabaları güçlü değildi. New York'ta ikiz kulelerin 11 Eylül 2001 tarihinde teröristlerce vurulmasından sonra ABD yanına müttefiklerini alarak teröre karşı savaş ilan ettiğini bildirdi. Önce Taliban yönetimindeki Afganistan'ı ardından da Irak'ı kimyasal silah bulunduruyor iddiasıyla işgal ettiler (Saray, 2006: 111).

Donald Ramsfield ABD savunma Bakanı 11 Eylül saldırılarının öcünü almak için George Bush'a talepte bulundu ve ilk olarak Irak'a gidileceği söylendi. Ancak Bush, Dış İşleri Bakanı Colin Powell'in önerileri ile ilk olarak Afganistan'dan başlayacaklarını söylediler (Andırsın, Stansfield, 2004: 187). ABD'nin hedef stratejileri için Afganistan'a karşı yapılan savaşın ilk adımı idi. Bu savaşla ABD'nin planının dünya çapında bir plan olduğu ortaya çıktı. Bu plandaki asıl hedef petrolü elde etmektir. Amaçları terörü ortadan kaldırmak değildi. Çünkü uzmanlara göre teröristler dünyanın birçok ülkesinde vardı, örneğin Japonya ve Latin Amerika'daki teröristler doğrudan ABD'nin güvenliği üzerinde bir tehdit oluşturuyordu. Acaba ABD terörü ortadan kaldırmak için niye askeri güçlerini bu bölgelere göndermiyor? Bundan dolayı diyebiliriz ki, ABD'nin Irak'a girme stratejisi Irak'taki terör değildi belki de Irak'ın zenginlikleriydi (İsa, 2005: 465).

"Acaba Irak savaşı petrol için değil mi?", bu soruyu 6 Şubat 2003 tarihinde gazeteci Helin Tomas bir basın kongresinde Beyaz Saray sözcüsüne ilettiler. O da rahatsızlığını gizlemeye çalıştı ve şöyle cevap verdi: "Petrol akışı için savaşa ihtiyacımız yoktur, çünkü petrol ticareti zaten yapılıyor. Irak kendisi için satıyor" dedi. "Petrol Irak halkının malıdır ve hangi hükümet yönetimi ele alırsa onundur" dedi (Zahreddin, 2004a: 157). 2002 yılının Temmuz ayında BM Genel Sekreteri'nin Irak ziyareti sırasında Irak BM'nin İnceleme Komisyonu'na yardımlarını ve karşılığını reddedince bu ABD'nin işine yaradı. ABD Kongresi Ekim 2002'de Başkan Bush'a, Irak'a karşı savaş açma yetkisi tanıdı (Aydın vd., 2007: 20).

Bütün kaynaklar ABD'nin Irak ve Afganistan'a karşı çıkmasının asıl nedenini ABD'nin Orta Doğu'da petrol'ü ele geçirmek olduğunu söylüyorlardı. Çünkü petrol'ün % 65'i bu bölgelerdeydi. ABD petrol ve gaz kaynaklarına ulaşabilmek için Irak'ta kimyasal silahların bulunduğunu bahane ederek Irak'a girdi. ABD ekonomisi petrol olmadan ayakta duramaz. Irak ise petrol kaynakları bakımından zengin bir ülkedir (Aydın vd., 2007: 23; Zahreddin, 2004 a: 25). Olaylarda bu gerçeğin kanıtıdır, savaşın sonradan Bağdat'ın yıkılması ile bütün kamu kuruluşları talan edildi. Irak İçişleri Bakanlığı danışmanı ve aynı zamanda Irak polisi gözlemcisi Bob Xeyfor bir açıklama yaptı, açıklamasında: "Her yeri talan etmelerine rağmen petrol bakanlığı kurtulmuş, ABD askerleri bu bakanlığın korunmasını istemişler, çünkü Kuzey ve Güney Petrol'ü ile ilgili bütün belgeler ve kaynaklar bu bakanlıkta yer alıyordu" dedi (Brimer, 2006: 29). Bunun yanı sıra ABD, Irak Petrol'ünü kontrol etmekle beraber Avrupa ve Asya ekonomisini kontrol edebilirdi, Avrupa ve Asya kendi petrollerini Irak'tan karşılıyorlardı. Keza Çin ve Rusya'ya, Irak'taki yönetimin ABD'de olduğunu göstermek istiyordu. 11 Eylül saldırısı ABD'nin teröre karşı savaşması da buna sebep oldu, terör savaşını kendi toprakları dışında başlattı. ABD tarih boyunca hiç bir savaşı kendi topraklarında

yapmadı. Bundan dolayı bu olay Amerika'da gerçekleştirildiği an ABD'nin güvenliğinde bir sarsılma meydana geldi. Irak'taki kimyasal silahlar teröristlerin eline geçecek bahanesiyle ki bu silahlar Terör'ün eline geçerse kötü sonuçlar ortaya çıkar nedeni ile ABD böyle bir karar verdi. Bunun yanı sıra ABD, kendi halkına dünyadaki kendi gücünü göstermeye çalışıyordu (Zahreddin, 2004a: 25,166).

George Bush yaptığı işi bitirmek amacı ile Güvenlik Konseyi kanadında Irak'taki kitle imhalara sebep olan silahları ortadan kaldırmak bahanesi ile Irak'a girilmeye çalışıldı. BM her ne kadar bölgede kimyasal silah aramaları yapsa da eline hiç bir belge geçmedi. 8 Kasım 2002 tarihinde Güvenlik Konseyi tarafından 1441. karar çıktı. Bu karar doğrultusunda Irak'taki silahların tamamı toplanmalı ve Güvenlik Konseyi kararlarına karşı duyarlı olunması gerektiği söylendi (Kroker, 2005: 50).

BM, Irak'a silahlarını çıkartması için sadece bir ay süre verdi, bu süre 7 Aralık'ta bitiyordu. Daha önce Irak silah listesini BM'ye verdi. Ancak bu liste ABD'yi inanmakta ikna edemedi (Arı, 2008: 591). Her ne kadar BM'nin 1441. kararında Saddam Rejimi'nin devrilmesinden söz edilmese de George Bush çıkışından sonra bir açıklama yaptı. Açıklamasında: *"Irak Güvenlik Konseyi kararlarına tabi olmadığı zaman, ABD ve İttifak Güçleri Irak'ın silahlarını zorla alacaklar"*, bunun yanı sıra güvenlik kararının çıkmasından 48 saat dolmadan ABD, Irak Savaşı için planını hazırladı (İsa, 2005: 480,485).

ABD, Irak'a saldırı planı hazırladığı için Avrupa ülkeleri'nin sert eleştirilerine maruz kaldı. ABD sadece bir ittifak gücü bulabildi oda İngiltere idi. İngiltere bu kararı verdikten sonra iç itirazların yanı sıra Avrupa Birliği ülkeleri ve İngiltere komşuları da buna karşı çıktılar ve İngiltere dış ilişkilerinde çok sorun yaşadı. İngiltere'nin Irak savaşında ABD'nin yanında yer alması Tony Blair açıklamasının etkisi idi. Çünkü Tony Blair'e göre bu savaş İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda bitecekti. Keza İngiltere enerji ihtiyacını gidirmiş olacaktı. Fransa, Almanya, Rusya ve İtalya Irak'a karşı savaş kararını reddettiler, bu durumdan sonra Bush ve Tony Blair'nin arasındaki ilişkiler daha da hız kazandı (Zahreddin, 2004a: 154,155).

Dünya çapında ABD'ye destek verilmemesinin iki ana nedeni vardı. Bunların birincisi: Irak'ın atom ve kimyasal silahlara sahip olması kanıtlanmadı. İkinci neden ise: ABD'nin ikiyüzlü olmasıydı. ABD bir tarafta Irak'taki atom silahlarını yok etmeye çalışıyor, diğer tarafta İsrail'in elindeki kimyasal ve atom silahlarını görmezden geliyordu. ABD bunlardan hiç bahsetmedi. Aksine Irak'a karşı çıkmasının bir diğer sebebi de İsrail'in güvenliğini Irak'a karşı sağlamaktı, iki ülke arasında iyi ilişkiler vardı. Bu durumda Orta Doğu'da İsrail için en tehlikeli isim Saddam Hüseyin idi (Aydın vd., 2007: 24).

ABD diğer devletlerden destek almaya ve ittifak güçlerini toplamaya çabaladı. 30 Ocak 2003 tarihinde ABD ittifak için 8 ülke daha ikna etmeyi başardı. Bu devletler İngiltere, İspanya, İtalya, Portekiz, Danimarka, Tışikya ve Bulgaristan devletleri idi. Ancak Fransa ve Almanya, ABD'ye karşı bir cephe oldular (Uçarol, 2013: 1193).

ABD, Rusya'yi ikna etmek için ekonomi ve üretim alanlarında yardım edeceğini söyledi, özellikle Sibirya'daki petrolden Rusya'ya çıkar sağlayacağını söylüyordu. Aynı zamanda daha önce insan hakları komisyonu tarafından ceza alan Rusya'nın bu cezasının affedilmesi için ABD ve İngiltere, Rusya'ya yardım edeceklerini açıkladılar. Bununla beraber Şişan sorunu unutulması ve Moskova'nın serbest ticarete girmesi için önündeki kapıların açılacağını söylediler. Ancak hiçbir şey Rusya'yı bu kararından döndüremedi.

Amerika'nın üzerinde durduğu diğer ülkeler; Kuzey Atlas İttifak Güçleriydi, ABD, Irak savaşı için bu ülkelere destek bekledi. Ancak bu ülkeler Avrupa

Birliği'nin etkisi altında kaldıkları için, aynı zamanda milletlerin bu savaşa karşı gösterileri yüzünden bu teklifleri reddettiler. Çünkü bahaneler yerli yerinde değildi (Zahreddin, 2004b: 268). Burada dikkat çeken konu; ABD, Irak'taki Kuzey bölgelerinin kontrol edilmesinde Türkiye cephesine güveniyordu. Bu cephe ABD için zaman ve harcamalar azaltabilirdi. Özellikle Türkiye, Afganistan savaşında ABD'nin çok güçlü bir ittifakı idi. Türkiye'nin bu savaşa katılmasının nedenleri vardı. Türkiye, ABD'ye güçlü bir stratejiye sahip olduğunu göstermek ve Avrupa Birliğine üye olmak için ABD'den yardım geleceğine inandı. Türkiye'nin bu savaşa katılması ile ekonomik alanda fayda sağlandı, bu aşamada Türkiye ekonomik kriz ile boğuşuyordu, ABD kanadından ülkesi için borç alınabilirdi. Ancak ABD'nin, Türkiye'ye savaşa katılma teklifi 1 Mart 2003 tarihinde TBMM tarafından reddedildi. Bu ret ABD yetkililerini şok etti. Türkiye'nin bu teklifi reddetmesi ABD askeri gücünün yıkımına neden oldu. Daha sonra aralarındaki elli yıla aşkın devam eden ilişkilerin kopmasına yol açtı (Uçarol, 2013: 1193; En-Na'imia, Culud, 2012: 17,20).

Irak'a karşı askeri operasyona ilişkin BM hiçbir karar vermedi ancak Amerikan Kongresi 11 Ekim 2002'de Irak Savaşı için karar verdi ve ABD Başkanı George Bush, Güvenlik Konseyi kararını beklemeden bu savaşı ilan etti (En-Na'imi, Culud, 2012: 25). Duruma ilişkin ABD Dış İşleri Bakanı Colin Powell, ABD Kongresi'nde: "*ABD Irak'ı ele geçirmek kararından vazgeçmeyecektir, Irak'ı BM'ye teslim etmeyecek, işgal gücü gibi ona bakıyor*" dedi. Bunun yanı sıra Amerika, İsrail heyeti önünde şöyle bir açıklama yaptı: "*ABD İsrail asayişini yükümlülüğü altında olacak, Irak savaşı da bu doğrultuda olacak*" dedi. Aynı zamanda Irak'a yardım etmemek için Suriye'ye talepte bulunuldu. İran'ı kitle imhaya neden olan silah üretiminin durdurulması için uyardı (İsa, 2005: 477). Körfez Savaşı'nın başlaması ile Irak İsrail'i savaşın içine almak amacıyla İsrail'e birkaç füze fırlattı ki, Irak'ın buradaki asıl hedefi ABD ittifakı olan Arap ülkelerinin duruma müdahale etmesiydi. Aynı zamanda Arap Dünyası'nın bu duruma tepki vermesi için bunu yaptı. Ancak İsrail, Irak'ın bu saldırısına karşılık vermedi (Arı, 1996: 227).

ABD'nin Irak'a karşı yapacağı savaşa karşı Amerika'da her gün gösteriler oluyordu, göstericilerin kullandığı slogan ise (no blood for oil) idi. Yani petrol için kan akmasını istemiyoruz pankartları kaldırıyorlardı (Zahreddin, 2004a: 158). Bu çabaların hiçbiri ABD'nin kararını değiştiremedi. ABD Başkanı George Bush 17 Mart 2003 tarihinde bir açıklamasında; Saddam'a ve oğullarına Irak'ı terketmeleri için sadece 48 saat verdi, aksi takdirde ABD ile savaşa girmek zorunda kalacaklarını söyledi.

Irak Devrim Güçleri Başkanlığı tarafından 19 Mart 2003'te Bush'un bu talebi reddedildi. Bundan dolayı aynı gün silah denetim ekibi Irak'ı terk etti. 20 Mart sabah saatlerinde Bağdat üzerine hava saldırıları başladı, bu şekilde Irak-ABD arsında savaş başladı (Uçarol, 2013: 1194).

Bu savaş planı İngiltere ve ABD tarafından hazırlandı. Operasyon'un ismi de 'Özgürlük Operasyonuydu'. ABD'nin Irak'a saldırısına karşı Güvenlik Konseyi'nde uzun süredir tepkilerini ortaya koyan Fransa, Almanya, Rusya ve Çin gelişmelerden derin endişe duyduklarını belirterek Irak'a yönelik saldırıların durdurulmasını çağrısında bulunmakla yetinirken Belçika'dan yapılan açıklamada, ABD'nin hukuk düzeninden ayrıldığı ifade edilmekteydi. Saldırı karşısında ülkelerin tepkilerine gelince: Fransa Cumhurbaşkanı Chirac, Irak savaşının gelecek için ciddi sonuçlar doğuracağını söyleyerek insanî bir felaket yaşanmadan sona ermesini talep ederken, ABD yönetimini uluslararası hukuku ihlal etmekle suçlayan Çin ise, ABD'nin Irak'a karşı başlattığı saldırının derhal durdurulmasını istedi. Almanya hükümeti açıklamasından, "*Irak'a karşı savaşın başladığı haberi federal hükümete derin endişe ve dehşet uyandırmıştır*"

denilmekteydi. Rusya devlet Başkanı Putin de ABD'nin Irak operasyonunun büyük bir siyasi hatta olduğunu ve derhal durması gerektiğini söylemekte yetindi (Arı, 2008: 595).

Savaşın iki gün sonra Bush 22 Mart 2003 tarihinde savaşın hedefi ve nedenlerine ilişkin bir açıklama yaptı: "... *Iraklılara birlik içinde yaşanan istikrarlı ve özgür bir ülke kurmalarına yardımcı olmanın, ABD' nin uzun bir süre içinde yerine getireceği bir taahhüdü olduğu... Görevimiz Irak'ı silahsızlandırmak, Irak lideri Saddam Hüseyin'in teröre verdiği desteği kesmek ve Irak halkını kurtarmak...*" dedi (Uçarol, 2013: 1195).

Irak vatandaşları ve askerlerinin cepheye karşılık vermemeleri ABD birliklerinin hedefe ulaşmasını kolaylaştırdı. Irak vatandaşlarının karşılık vermemelerinin sebebi 35 yıl boyunca Saddam Rejimi'nin zulmüne maruz kalmış olmaları ve Irak'ta insan hakları adına bir şeyin söz konusu olamamasındandır. Özgürlük onlar için kaçınılmazdı. Bundan dolayı ABD ve İngiltere'nin yanında yer aldılar. Körfezde ABD'nin asker gücü 210 bin askerde, bunların yanında gemi, tank ve uçaklar vardı. Daha sonra İngiltere'den 48 bin asker geldi ve bölgelere dağıtıldı, bu bölgeler; Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, İmarat, Cibuti, Umman, Afganistan ve Türkiye İncirlik bölgeleriydi, askerler bu bölgelere dağıtıldı ancak Kuzey Irak bu bölgelerin dışındaydı. Türkiye, ABD askerlerinin kendi topraklarında dağıtılmasına izin vermeyince ABD, Kuzey bölgelerindeki Kürtler ile anlaşır Kürtler Kuzey cephesini açtılar (İsa, 2005: 524; En-Na'imi, 2012: 439).

Böylece ABD, Güvenlik Konseyi rızası olmadan Irak'a saldırdı. ABD'nin bu kararı BM'yi fena şekilde vurdu. Burada anlaşılıyor ki, ABD Dünya liderliği yapıyordu. 2003 yılı savaşı askeri yönü ile kısa süren bir savaştı ve başarı elde edildi. Bağdat ve Saddam üç haftada devrildi. 9 Nisan 2003 tarihinde Irak'ta yeni bir dönem başladı, bu da ABD'nin yönetimi idi. Bush yönetimi Saddam'dan sonraki aşamalar için plan ve hazırlıklar yaptılar. Bush: "*Buradaki toplum demokrat ve saygılı bir toplum olacak*" dedi. Bush'un açıklamalarına göre Irak'ın yeni hükümeti demokrat ve taraflı bir hükümet olacak. Irak'ın tek parça bir bütün olması ve kitle imha silahlarından arındırılması sağlanacaktı. Irak, komşuları ile iyi ilişkiler kuracak. Bush: "İdari yetkililerine göre Irak bölge için örnek bir hale gelecek, komşularını da etkileyecektir." dedi (Kroker, 2005: 51). Tüm bunların yanında medya da operasyona destek verdi savaş anındaki fotoğraflar ve özellikle Saddam Rejimi'nin devrilmesi esnasında çıkan halkın mutluluk görüntüleri medyada paylaşıldı. Toplu katliamlar, Saddam'ın zalimliği ile ilgili görüntüler medyada paylaşılan diğer durumlardı. Daha sonra durumlar değişti, çünkü bu savaş siyasi anlamda başarılı değildi. Çok geçmedi ABD güçleri Iraklıların savunmalarına maruz kaldılar, özellikle Irak askeri güçlerinin yıkımından sonra Irak askeri savunmaya geçti (Zahreddin, 2004b: 114).

Irak'ı ele geçirme savaşında çeşitli planlar ve modern teknikler kullanıldı. Buna paralel olarak Irak askeri Körfez Savaşı'ndan sonra kapalı bir alanda ve teknolojidenden habersiz yaşıyorlardı, hiçbir tekniğe ve güce sahip değildiler. Ekonomik krizden dolayı askeri kurum ve kuruluşlar, şahısların durumları çok kötüydü. Burada önemli olan durum şu; ABD, Irak'ı ele geçirdikten sonra Irak hükümetini kitle imhaya neden olan silahlara sahip olmakla suçluyordu. Bu silahların hem bölge için hem de dünya için tehlikeli olduğunu söylüyordu. Ancak 6 Haziran 2003'te BM silah denetçileri başkanı Hansı Blix, Irak'taki biyoloji ve kimyasal silahlar konusunda Amerika ve İngiltere tarafında kendilerinde "verilen hiçbir ihbarda kitle imha silahlar" bulamadıklarını açıkladı (Uçarol, 2013:1195).

4.5. Amerika'nın Irak'a Müdahalesi Karşısında ve Türkiye'nin Tutumu

Amerika-Irak arasındaki krizin artması ile Türkiye diplomatik alanda bir çözüm arayışı içerisine girdi. Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit 4 Şubat 2002 tarihinde Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'e bir mektup gönderdi. Mektubunda; ABD'nin saldırıya geçmemesi için Irak Hükümeti'nin BM'nin silah deneticileri taleplerine cevap vermesini ve kapılarını onlara açmasını öneriyorum dedi. Ancak Saddam, Ecevit'in bu önerisini 9 Şubat 2002'de reddetti (Uçarol, 2013: 1319).

Amerika Dış İşleri Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz 2002 yılının Temmuz ayında Türkiye'yi ziyaret etti. Yetkililer ile bir görüşme yaptı, görüşmesinde: *"Sizi sıkıştırmak için değil, sizi dinlemek için geldik"* dedi. Paul Wolfowitz'in Ankara'ya gelme sebebi Ankara ile Amerika arasında bir anlaşma yapmaktı. Amerika 62 bin askerini Türkiye'ye göndermek için izin istedi, buna karşılık olarak da Amerika, Türkiye'ye 6 milyar dolar verecekti. Keza 24 milyar dolar da borç verecekti. Gerçekten Türkiye'nin ekonomik krizden çıkması için bu paraya ihtiyacı vardı. Her ne kadar son anlaşma yapılmasa dahi Wolfowitz Türkiye'nin bazı askeri üslerinin kullanılması için izin aldı (En-Na'imi, 2012: 435).

Bundan sonra sıra Türk hükümetlerinin kırmızıçizgi olarak ilan ettikleri ve ABD yönetiminin gerçekleşmesine izin vermediği konulara geldi. Türkiye'nin Irakla ilgili kırmızıçizgileri bundan önceki hükümet tarafından 14 Ağustos 2002' de şöyle açıklandı (Saray, 2006: 112):

- a. Bağımsız bir Kürt devletinin Kuzey Irak'ta ilan edilmesi
- b. Musul-Kerkük'ün Kürdistan denetimine girmesi
- c. Kürtlerin bağımsızlaşmasına yol açan âdem-i merkezîyetçi yapıların ortaya çıkması
- d. Türkmenlerin de Kürtler gibi Irak nüfusunun asli unsurlarından biri olarak görülmediği âdem-i merkezîyetçi yapılar kurulması
- e. Meşruiyet zemini olmadan uluslararası bir müdahaleye taraf olunması
- f. ABD'nin bölgeye yönelik hazırlık ve hedeflerinin resmîyette görüşülmeden taraf olunmaması ancak Türkiye açısından kabul edilebilir sonuçları olmasının üzerine müdahaleye taraf olunması

AKP 3 Kasım 2002'de yapılan seçimlerde başarılı oldu. Abdullah Gül Başkan seçildi. Bu hükümetin bütün çabaları Avrupa Kongresi başlamadan önce Türkiye'yi Avrupa Birliğine üye etmeyi ayrıca komşular ile iyi ilişkiler kurmak da yine bu hükümet'in hedeflerinden biriydi. Bundan dolayı Amerika'nın Irak'ı vurma kararı geciktiriliyor ve bu kararın askıya alınması düşünülüyordu. Özellikle Irak'ı vurma açısından ABD, Türkiye'nin Orta Doğu'da gerçekleşecek olan olaylar için stratejik bir konuma sahip olduğunun farkındaydı. Bunun için savaş ilan etikten sonra doğrudan ABD Milli Savunma Bakanı Türkiye Genel Kurmay Başkanlığı'na askeri kolaylıkların sağlanması için bir bildiri gönderdi. ABD Türkiye'nin havaalanı, liman ve üslerini kullanmak isteğinde bulundu (En-Na'imi, Culud, 2012: 26; Kerkükli, 2010: 254).

Amerikan askeri Irak'a yapacakları harekâta yararlanmak üzere Türkiye Cumhuriyet Hükümeti'nin izniyle Türkiye'de belirledikleri İncirlik, Anamur, Mersin ve Piriçlik gibi üs ve limanlarda modernleşme çalışmalarına girdi. Bir yandan da İskenderun limanına malzeme çıkarıp yığılmaya başlandı (Uçarol, 2013: 1193).

ABD'nin Irak saldırı projesi Türkiye'yi zor bir duruma soktu. Acaba Türkiye neyin kararını verecek? İttifak güçleriyle mi olsun yoksa Irak ile tarihi dostluk ilişkilerini mi korusun? Her konuda Türkiye'nin bir ana amacı vardı, o da Irak topraklarının bütünlüğü ve Irak'ın tek parça halinde kalması. ABD, Körfez Savaşı'ndaki

gibi Türkiye-Irak Kuzey cephesi oluşturmaya çalıştı. Ancak Türk milleti ABD'nin Orta Doğu'daki bu siyasetine karşıydı ve karar'a karşı çıktılar. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Irak halkı ile ilişki içerisinde olmasını istiyordu (Eş-Şahvan vd., 2010: 23).

Türkiye bir karar vermek zorundaydı ya da askeri operasyona katılmayacaktı. Ayrıca ABD ile olan ittifak elden gidebilirdi. Buna karşılık olarak Türk halkı bu durum karşısında hükümeti destekliyordu. Diğer taraftan eğer Türkiye savaşa girerse ABD'nin desteğini alacaktı; ABD ekonomik, askeri, Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olma konularında Türkiye'ye yardım edeceğini söylüyordu. Irak'ın ele geçirilmesinden sonra Türkiye'nin ekonomik alandaki çıkarları ve Türkmenlerin haklarının verilmesinin garantisi verilecekti. Her şeye rağmen Türkiye yerel itibarını kaybedecekti. Çünkü Avrupa Birliği ülkeleri ABD'nin bu saldırısına karşıydılar. Türkiye bu durumda tek taraflı olarak karar vermek istemiyordu (Kerküki, 2010: 255).

Türkiye Başbakanı Abdullah Gül 2003 yılının başlarında bu durum üzerinde bir açıklama yaptı: *"Biz Türkiye devleti olarak ABD'nin Irak'a karşı askeri harekâtına yardım ve yataklık konusunda bütün kararları reddediyoruz, biz bunu defalarca ABD'ye söyledik ve bu kararda bahane yeri yoktur. Çünkü bu durum askeri bir durumdur, Türkiye bölgedeki devletler için bir tehlike oluşturuyor. Savaşa girmemiz İsrail'in çıkarlarına bir hizmetten başka bir şey değildir."* dedi (Rezvan, 2006: 387). Bir karara varabilmek için Türkiye Başbakanı Abdullah Gül 4-6 Ocak 2003 tarihinde Suriye, Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan'ı ziyaret etti. 12 Ocak 2003 tarihinde de İran'ı ziyaret etti (Uçarol, 2013: 1320). Bunun yanında Irak-ABD arasındaki sorunların barışçıl ve diplomatik yollarla çözülmesi için Ankara'dan Bağdat'a bir heyet gönderildi. Türkiye bu sorunların çözümü için 23 Ocak 2003'te Irak Komşu Dış İşleri Bakanları'nın katılımı ile bir kongre düzenledi. Abdullah Gül bu kongrenin Başkanlığını yapıyordu, bu kongreye İran, Mısır, Suriye ve Ürdün Dış İşleri Bakanları katıldı. Kongre şu sonuçlar doğrultusunda tamamlandı:

Konu ile alakalı devletler arasında zirve toplantısı yapmak, özellikle Irak ile kitle imhalarla neden olan silahların denetimini ve araştırma heyetlerine Irak tarafından yardım edilmesini hızlandırmak, sorunların barışçıl yollarla çözülmesi için güvenlik konseyinin çağırılması gerekmektedir. Irak'ın muhalefet ile anlaşması için hızlı adımlar atılmalıdır. Demokrasi ve insan haklarına yönelik çalışmaların hız kazanması gerekir (Kerküki, 2010: 256). Kitle imhalarla neden olan silahların ortadan kaldırılması sadece bir bahaneydi. Çünkü ABD, Saddam rejimini ortadan kaldırmak için çoktan karar vermişti, bundan dolayı sorunların çözümü için barışçıl yollardan bahsetmek gereksizdi.

Türkiye hükümeti uyanık bir tavır sergiledi. Olayları dikkatlice takip ediyordu ve ABD'nin taleplerine cevap vermek konusunda temkinli davranıyor, ABD ile görüşmelere devam ediyordu. Bu esnada Türkiye ve ABD kendi aralarında birbirlerini anlamaya yönelik bildirimler imzaladı. Bu bildirimler TBMM'ye sunuldu ve bunun bütün sorumlulukları TBMM'nin üzerine yüklenmiş oldu. TBMM'nin kararından önce Amerika ve Türkiye arasında özellikle siyasi ve askeri alanlarda görüşmeler devam etti. Türkiye Dış İşleri Bakanı Yaşar Yakış 23 Şubat 2003 tarihinde bir açıklama yaptı: *"Türkiye'deki hava üsleri ve askeri merkezlerin Irak savaşı için ABD tarafından kullanılmasına yönelik anlaşmaların yapılması yakındır. Ayrıca Kuzey Irak'taki şehirlerin ve petrol kuyularının işgal edilmesine yönelik bazı sorunlar devam ediyor"* dedi. Yaşar açıklamasında; TBMM'nin kararından önce büyük bir ihtimalle biz anlaşırız dedi. Yaşar: "Biz, ABD ile anlaştık, kuzeydeki şehirler onların kontrolü altında olacak, aynı zamanda Irak'ın tek parça halinde kalması için ellerinden geleni yapacaklar" dedi. Türkiye Kuzeyde bir Kürt devletinin oluşmasından endişeleniyordu. Çünkü bu devlet doğrudan Türkiye'deki Kürtlerin harekete geçmesine neden oluyordu ve Türk devletine

karşı çıkacaklardı (En-Na'imi, Culud, 2012: 27,28). Washinton askeri malzemeyi Türkiye'ye taşımak için çok acele ediyordu. Bu arada da Türkiye'de hükümet, Irak bunalımı konusunda ABD askerlerinin Türkiye'de konuşlanmasına ve yığınak yapmasına, Güney Anadolu'dan Irak'ın kuzeyine asker göndermesine izin verecek yetkiyi alabilmek için TSK'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması için hükümete yetki verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresini 25 Şubat 2003'te TBMM'ne sundu. Ancak TBMM 1 Mart 2003 tarihindeki oturumda Başkanlık tezkeresini yani istenen izin yetkisini vermeyi reddetti (Uçarol, 2013: 1193).

Bu bildirilerin TBMM tarafından reddedilmesinin sebebi Türkiye ve Amerika'nın Türk askerlerine ait askeri üsler ve hava üsleri konularında TBMM'den habersiz olarak çalışmalarını, TBMM'nin her konuda razı olacaklarını düşününerek duruma karşılık vermelerindendi. Türkiye'nin Irak Kürtlerine karşı güvensizdi ve Saddam rejiminin devrilmesinden sonra yapılacaklardan kuşkulanıyordu. ABD'ye güvenmemek ve bunun yanında Türk Halkı'nın %90'ının bu savaşa karşı olması da bu duruma paraleldi (En-Na'imi, 2012: 437,238).

TBMM'nin bu kararı onay vermemesi doğru bir karar idi. Çünkü Türkiye Körfez Savaşı'nda savaşa katılmak ile her alanda zarar etti. Özellikle ekonomi ve sınır güvenliği alanlarında büyük sorunlar yaşandı. Türkiye Irak petrol boru hatlarını kesmek zorunda kaldı ve buna paralel olarak savaş döneminde Irak'ın Kuzey bölgelerinde bir boşluk oldu ve PKK bu durumdan faydalanarak bu bölgelere yerleşti bu da Türkiye'nin güvenliği açısından kötü bir durum teşkil ediyordu. Tüm bu sebeplerden ötürü Türkiye karar vermekte acele etmedi (Gözen, 2004. 306). Türkiye bu sorunun demokratik yollarla çözüleceğine inandı. Türkiye'ye göre kimyasal silahların ortadan kaldırılması için savaşa gerek yoktu. Bunu silah arama ekipleri halledebilirdi (Eş-Şarkavi, 2003: 242).

ABD taleplerinin Türkiye tarafından reddedilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden oldu. ABD bu durumdan dolayı askeri alanda büyük bir sorun yaşayacağı için hayal kırıklığına uğradı. Amerika, Türkiye planından yani Irak'a Kuzey cephesini açmaktan vazgeçmek zorunda kaldı. Şubat 2003'ten itibaren Güney Doğu Anadolu'ya daha önce gönderdiği askerlerini ve oralara yığıldığı askeri malzemelerini İskenderun üzerinden geri çekmeye başladı. Anadolu'ya çıkarmak üzere Doğu Akdeniz'e getirip beklettiği askeri kuvvetini Basra Körfezi ile çevresine kaydırıldı (Uçarol, 2013: 1194).

TBMM'nin bu kararından sonra ABD, Türkiye için doğrudan yapacağı ekonomi yardımlarını hemen reddetti. Beyaz Saray sözcüsü Wiliam Safair sert bir açıklama yaptı: *"Savaştan sonra Türkiye bunun bedelini ödeyecek"* dedi. Amerika Milli Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz savaştan bir ay sonra: *"Amerika ve Türkiye'nin 50 yıl süren balayısı bitti, Türkiye askeri birimleri ve Türkiye hükümeti büyük bir yanlış yaptılar, bunu yapanlar ABD'ye karşı özür dilemek zorundalar"* dedi (Kerküklü, 2010: 260; Eş-Şarkavi, 2003: 230). Buna paralel olarak ABD Dış İşleri Bakanı Ramsfild: *"Türkiye ve Türkiye yardımları olmadan ABD, Irak'taki amaçlarına ulaşacak"* dedi.

Bütün bu tepkilere rağmen ABD, Türkiye'den vazgeçemedi. ABD Parlamento Heyeti ile Dış İlişkiler Komisyonu, Temsilciler Meclisi'ni ziyaret ettiler. Amaçları TBMM'ye başka bir proje sunmaktı (Eş-Şarkavi, 2003: 248,249). Bu anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması ve ABD'ye bir cevap olarak yine 20 Mart günü Türkiye hava sahasının ABD'ye açılmasına ve Türk askerinin yurt dışına gönderilmesine ilişkin hükümet tezkeresi, TBMM'de 332 evet, 202 hayır oyu ile kabul edildi. 1 de çekimser oy çıktı. Yetki tezkeresiyle Türk askerinin Kuzey Irak'a girerek güvenlik kuşağı

oluşturacağı haberleri çıktı (N. Şimşir, 2004: 283). Bu çabalar doğrultusunda Amerika Dış İşleri Bakanı Colin Powell 2 Nisan 2003 tarihinde Ankara'yı ziyaret etti. Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya geldi. Türkiye-ABD ilişkilerinin iyi olması için ABD'nin yapacağı operasyon hakkında ve askeri alandaki yardımlardan bahsedildi (Kerkükli, 2010: 260). Konuya ilişkin Powell, "*Kürtlerin, Musul ve Kerkük'e gitmelerine izin vermeyeceklerini ve aynı zamanda Türkiye'yi olumsuz etkileyen hiç bir durumun olmayacağını*" dedi. Daha önce Türkiye Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül: "*Irak işgal edildikten sonra, eğer Irak'ın güvenliği tehlikeye düşerse Türkiye Musul ve Kerkük petrolü için dava açma hakkına sahiptir*" dedi.

Ancak Ankara'nın cevabı ABD'yi tekrar ümitsizliğe uğrattı. Powell'a Türkiye savaşa katılmayacak, ittifak güçlerine yardım edecek denildi. Türkiye'nin bahanesi ise TBMM, Amerikan askerlerinin Türkiye topraklarına girmesine izin vermemesi olarak gösterildi (Kerkükli, 2010: 261).

Türkiye, ABD ile ittifak olmadıkları için buna karşılık Kuzey Irak Kürtleri Amerika'nın en iyi ittifak gücü oldular. Bağdat ele geçirildikten sonra 9 Nisan'da Kuzey Irak Peşmergeleri ve ABD güçleri birlikte Kerkük ve Musul'u ele geçirdiler (Aydın vd., 2007: 31). Bu olay Türkiye'yi kızdırdı. Türkiye askeri güçlerini Irak sınırında toplarken, Türkiye Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül ABD Dış İşleri Bakanı Colin Powell'ı telefonla aradı.

Gül, Powell'a: "*Anlaşma ihlal ediliyor, Kürtler Kerkük'e girdi ve olaylar devam ediyor. Müdahale edin. Eğer bölgede yeterli gücümüz yoksa biz iki saat içinde orda oluruz*" dedi. Powell ise: "*Endişe etmeyin ve müdahale etmeyin. 173 hava indirme tugayımız bir kaç saatte dek orda olacak. ABD askerleri kontrolü ele alınca da Peşmergeler gidecek, sözümüzde duruyoruz. Sizde rica ediyorum, müdahalede bulunmayın*" dedi.

Aynı saatlerde Genelkurum Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök de ABD'li muhatabı Orgeneral Mayers'la telefonla konuşuyor, benzeri uyarılarda bulunuyordu (N. Şimşir, 2004: 293,294).

Bu gerginlikle 12 Nisan'da Kerkük'te, Kürtler ve Türkmenler, Türkiye'yi temsilen gözlemci olarak buraya gelen özel kuvvet temsilcileri ve Amerikalı yetkililerin de bulunduğu bir toplantıda Türkmenleri, Kürtleri ve Arapları temsil edecek ve yedişer kişilik temsilcilerin oluşturduğu 21 kişilik bir komisyon oluşturulması karşılaştırıldı. Bu komisyonun en kısa zamanda Kerkük'teki yönetimi ele alması ve bundan sonra Kerkük'le ilgili kararların bu komisyon tarafından görüşülmesi öngörüldü (Arı, 2008: 598). Bunun yanısıra Kerkük valisini belirlemek amacıyla 28 Mayıs 2003 tarihinde ABD güçlerinden General Muud denetimi altında seçim yapıldı. Bu seçim Kerkük Encümen üyeleri arasında yapılmasına rağmen bu kez sadece Kürtler ve Türkmenler katıldı. Abdurrahman Mustafa 20 oy alarak Kerkük valisi seçildi. Türkmen adayı Mustafa Kemal Yaycıl 10 oy alabildi (Arı, 2008: 602).

Tezkere krizi nedeniyle Kuzey Irak'ın Süleymaniye şehrinde ABD askerlerinin 4 Temmuz 2003'te on bir Türk askerini bölgede yasa dışı faaliyetlerde buldukları gerekçesiyle tutuklayıp kafalarına çuval geçirmesi Türkiye ve ABD gerilimi daha artırdı (Balcı, 2013: 265). Bundan dolayı Amerikan Generali Jon Ebuzeyd Türkiye'yi ziyaret ederek orada bir açıklama yaptı: "*Biz Türkiye ile Kore savaşından beridir beraberiz hep öylede kalalım, Irak konusunda yanlış yapmışız, Türkiye bölgede büyük bir unsurdur bizim Türkiye'ye ihtiyacımız vardır, Türkiye olmadan biz başarılı olmayız. Bunun için*

Irak konusunda oturup konuşmamız lazım biz Türkiye'den bunu istiyoruz görüşememiz lazım" dedi (En-Na'imi, 2012: 443).

Irak durumu ile ilgili 2 Kasım 2003 tarihinde Irak Komşuları Dış İşleri Bakanları toplantısı yapıldı. Bu toplantıya; Türkiye, Suriye, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak'ın komşusu olmadığı halde Mısır da katıldı, IGK bu toplantıya katılmadığı için bir açıklama yaptı. Toplantının son kararı Irak topraklarının bir bütün olduğu parçalanamayacağı kararına varıldı. Ayrıca Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesine son verilecek denildi (Uçarol, 2013: 1322).

2003 yılının yaz mevsimi sonlarında Irak'ta güvenlik en az seviyeye düştü, bundan dolayı çok taraflı bir asayiş gücünün oluşturulmasına karar verildi (Arı, 2008: 605). Buna yönelik olarak General Jon Ebuzejd Irak'ta barışı koruma güçlerine yardım etmek amacıyla Türkiye askeri birliklerinden yardım istedi, TBMM bu konuda bütün çalışmalarını yaptı ve asker gönderme kararı aldı. Ancak Irak halkı; insani yardım adı altında Irak'a gelen hiç bir askeri gücü kabul edemeyiz dediler. Özellikle Kürt halkı buna karşı çıktı (Rezvan, 2006: 391,392).

Türkiye'nin barışı savunan güçlere katılması fırsatı Bush idaresi tarafından verildi. Türkiye ABD ile ilişkilerini tazelemek amacı ile bu projede yer almak istedi. Aynı zamanda Irak'ın yeniden yapılandırması konusunda Türkiye kazanç sağlayacaktı ve buna paralel olarak Arap Körfezi'nde yetkisini artıracaktı. ABD Türkiye'den 12 bin asker istedi, bu askerler için Irak'ta belirlenen yer (Sünî Üçgeniydi). Doğrusu bu bölge çok hassas bir bölgedir. Kerkük ile Erbil arasında Bağdat'ın Batısına kadar uzanıyor. Ancak Tikrit'i de kapsıyor, Suriye ve Ürdün sınırları yakınlarında son buluyor. Bu Askeri güç Türk generallerinin emrinde olacak ve bunun yanı sıra bu bölge de Türkler'in kontrolü altında olacak. Türkiye'nin Irak'a asker göndermesi ABD için çok önemliydi çünkü Türkiye Müslüman bir devletti, buna paralel olarak Bangladeş ve Pakistan Hükümeti'nin de asker gönderebilmeleri için bir teşvik idi çünkü onlar asker gönderme konusunda emin değildiler (En-Na'imi, Culud, 2012: 38-41). Ancak ittirazlardan dolayı Irak'taki Amerikalı sivil hâkim Paul Bremer bir açıklama yaptı. Bremer: "*Türkiye askeri gücünün gelmesi ile Irak'ta durumlar daha da kötüye gider ve sorunlar daha da çoğalır; buradaki yönetim kurulu, Şiiler, Kürtler ve Sünniler bu gücü reddediyorlar*" dedi.

Bremer'in bu açıklaması Türk yetkililerin kızmasına neden oldu. Türkiye parlamentosunda Dış İşleri Komisyonu Başkanı, Bremer'in bu açıklamasını çok sert bir tavırla cevapladı: "Washington Türkiye'nin Irak'a asker gönderme kararından vazgeçme bildirisini göndermeye çalışıyor, bundan dolayı Türkiye Irak'a askeri güç göndermemek için şu an düşünüyor" (Hebat, 28 Ekim 2003, s. 1280). Türkiye'nin iç baskıları ve Irak tarafından reddedilmesi yüzünden bu kararı tamamıyla durdurdu. Onun için Türkiye Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkük şöyle bir açıklama yaptı: "*Hükümetin Irak'a askeri güç göndermemesi kararı Türkiye'nin komşularının siyasi geleceği için hiçbir yol bırakmadı*". Türkiye devleti ABD'nin Kürtlere karşı tutumundan kuşkulanıyordu ki, Körfez Savaşı'ndan sonra 1991 yılından beridir Kuzey Irak'ı yönetiyorlardı. Türkiye Devleti Kuzey Irak'ta Kürt Devleti'nin kurulmasına karşıdır. Çünkü Türkiye, İran ve Suriye için bir tehlike oluşturuyor (Rezvan, 2006: 392).

Türkiye'nin Irak'a asker göndermemesinin sebebi Irak halkı ve yönetim kurulu kararıydı. Eğer Türkiye gelmiş olsaydı ilerde Müslüman Arap ülkeleri ile arası bozulabilirdi, zaten Türk halkı bu karara karşıydı, Türkiye oradaki güçlerle karşı karşıya kalabilirdi. Özellikle Kürt güçleri le sorunlar yaşanabilirdi çünkü Irak'ta güvenlik sıfırın altındaydı. Bağdat'ta defalarca canlı bomba saldırıları oldu (En-Na'imi, 2010: 444). Irak Dış İşleri Bakanı Hoşyar Zebari, Türkiye'nin bu kararını olumlu karşıladı. Aynı

zamanda Irak halkı Türkiye'nin bu kararına saygı duyduğunu açıkladı. Bu kararın Türkiye-Irak menfaatları doğrultusunda olduğu ifade edildi. Zehbari, ilerde Türkiye ile ilişkilerimiz olacak özellikle Irak'ın yeniden yapılandırılması, ekonomik, kültürel ve ticari alanlarda (Hebat, 9 Ekim 2003, S: 1290). Bu olaylardan sonra o zamanki IGK Başkanı Celal Talabani 12 Aralık 2003'te Moskova ziyareti sebebi ile Türkiye'ye geldi. İstanbul Atatürk Hava Limanında Türkiye'nin kendisine Irak dışına çıkabilmesi ve dış gezilerinde kullanması için 1992 yılında verdiği "Kırmızı Pasaport"u Dış İşler Bakanlığı'nı bilgilendirerek Türk güvenlik görevlilerine iade etti ve teşekkürlerini bildirdi (Uçarol, 2013: 1322).

Türkiye, ABD operasyonlarına pratik olarak katılmadı. Ancak uçak hava sahalarının ABD tarafından kullanılmasına izni verdi. Dünya barış gücü çerçevesi içinde Irak'ta asayışı kurmak amacıyla Türkiye'den asker gönderilmesi istendi. Bu durum Türkiye ile ABD arasında yeni bir döneme girildiğinin önemli bir adımı oldu.

4.6. Amerikan Müdahalesi Sonrası Irak

Teröristlerin ve kitle imhalaraya neden olan silahların otradan kaldırılması bahanesi ile Irak ABD tarafından ele geçirildi. ABD bu operasyonla Saddam'ı devirme hedefine ulaştı. Irak'ın ele geçirilmesi ile bütün kamu kuruluşları, üniversiteler, müzeler, vs. yerler talan edildi. İttifak güçlerinin bu duruma müdahale etmemeleri düşündürücü bir olaydır. Kendilerini Irak halkının kurtarıcıları ilan eden polisler görevlerini yapmayacaklarını söylediler. ABD'nin bu duyarsızlığı Irak halkının ümitsizliğine neden oldu. Bu olaylar Irak ekonomisini altüst etti. Elektronik eşyalar çalındı, su tesisatları ve petrol borularını bozdular. Hırsızlık, cinayetler ve kadın tecavüzleri suçları arttı. Bu olayların çoğalması ile bazı Iraklılara göre Saddam yönetiminin kötü olmasına rağmen, o dönemde bölgedeki güvenlik son derece iyiydi dediler (Kroker, 2005: 53).

ABD 2003 yılının Mart ayında savaşın başlaması ile Irak işlerinin yürütülmesi için yeniden yapılandırma ve insani yardım için bir ofis açtı. Eski emekli bir General Jay Garner bu ofisin müdürü olarak göreve başladı (Arı, 2008: 598). Ancak Garner'in siyasi alanda tecrübesi olmadığı için bu aşamada başarılı olmadı. Bundan dolayı 2003'te Irak'ta geçici itilaf yönetimini kurdular. Paul Bremer Başkan olarak Washington'dan Irak'a gönderildi. Paul askeri general değildi, fakat aynı zamanda diplomasi konusunda tecrübeye sahipti. Dünyanın birçok ülkelerinde diplomatik alanda çalışmaları oldu. Bremer, Irak'a gelmeden önce Bush'tan bütün yetkileri aldı. Karar verme ve yerine getirme yetkilerine sahipti (Bremer, 2006: 14,21). Bremer ilk açıklamasında hedefinin Irak halkına yardım etmek olduğunu hatta demokrasiye ulaşana kadar durmayacaklarını söyledi ayrıca: *"Biz Irak'ı ele geçirmek için gelmemişiz, Irak halkına yardım etmek için gelmişiz. Irak halkı kendi hayatını ve geleceğini kendisi belirlemeli ve özgürce yaşamalı. Gelecekte geçici bir hükümetin kurulması için buradaki muhalefet partiler ile beraber çalışmalarımız olacak"* dedi (Hebat, 14 Mayıs 2003: 1137).

Bremer Irak'a geldiğinde Irak'ın durumu çok kötüydü. Özellikle asayiş ve yasa sistemleri yoktu. Bremer ilk toplantısını Saddam Hüseyi'nin Cumhuriyet Sarayı'nda kamu görevlileri ve yetkililerle yaptı. Bremer toplantıda: *"Heppimiz şahsi gururumuzu ve mevkilerimizi bir tarafa bırakmalıyız, doğrudur biz işgalciyiz bunu gizleyemeyiz. Ancak bunuda unutmamak gerekir bu memleket Iraklılarındır. Bize düşen görev hep beraber Irak'ı yakın zamanda güzel bir sisteme oturtmaktır"* dedi (Bremer, 2006: 30).

Gerçekten ABD'nin, Irak'a girmesi ile bölgede ciddi bir güvensizlik boşluğu ortaya çıktı. Özellikle ABD tarafından istihbarat, askeri görevliler, Irak polisleri gibi

kuruluşlara son verildiği andan itibaren bölgede güvensizlik ortaya çıktı. 23 Mayıs 2003 tarihinde Irak askeri birlikleri ittifak güçlerinin geçici yönetim kararı ile silahsızlandırıldılar ancak bu büyük bir hataydı. Çünkü 400.000 asker ve komutanların işsiz kalmasına neden oldu. Bu karar ABD'nin sözüne tam zıttı. Savaş anında ABD uçaklarla yazılı duyuru belgeler atıyordu. ABD, Irak askerlerine, eğer ABD güçlerine yardım ederseniz ve onlara karşı savaş etmezseniz savaştan sonra Irak ordusunu savunacağız yazıları yazıyordu. Irak'ta İttifak Güçleri Geçici Yönetim Başkanı olan Puel Bremer, askerler için asgari bir maaş veriyordu, buna paralel olarak Irak'ın yeni ordusu için isimlerinin yazılmasına izin verildi. Ancak bu onların öfkelerini dindirmedi. Çünkü onlara göre Irak ordusunun bozguna uğratılması Irak halkına bir ihanet olarak görülmekteydi. Bölgedeki boşluk silahlı milisler güçlerinin kurulması için bir neden haline geldi. Öyle görünüyordu ki, Saddam rejiminin eski askerleri ve komutanları bu milisler gücünün en önemli katılımcıları olacaklardı. Bunlar Saddam dönemindeki silahları ve patlayıcı maddeleri ABD'ye karşı kullanmak için sokaklara taşımışlardı. Bu grupların etkisi olan bölgede ABD asayişini sağlamayacak hale gelince milis hareketlerinin çoğalması engellenemez oldu (Aydın vd., 2007: 64; Kroker, 2005: 54,55).

İttifak geçici güçleri 2003'ten sonra Baas Partisi'nin kapatılmasına karar verdiler. Bu partinin kamu kuruluşlarındaki aktiviteleri durduruldu ve diğer taraftan üyelerin hepsi kovuldular. Daha sonra hükümet yetkililerin tutuklama kararı çıktı. 55 kişinin fotoğrafları dağıtıldı bunların içinde Saddam Hüseyi'nin fotoğrafı da vardı. Bunların yerlerini bilenlere ödül teklifi yapıldı (Bremer, 2006: 58). Paul Bremer; Baas Rejimi yandaşları ve ittifak güçlerine karşı suç işleyenler için Irak'ta bir adliye mahkemesi açacağını söyledi. Keza Bremer: "Baas rejiminin eski yetkilileri, ismi istenilen listesinde olanlar bu mahkemede yer almayacaklar" dedi (Hebat, 19 Haziran 2003: S 1168). Zaten Baaslıların yargılanma kararı çıkmıştı, işgalin ardından Ebu Gurayb hapishanesinin yeniden açılması, Saddam dönemindeki hapishane müdürünün Amerikan idaresince tekrar görevinin başına getirilmesi, bu hapishanedeki Amerikalıların gerçekleştirdikleri insan hakları ihlalleri ve uygulamaları, ülkedeki bütün büyük çaplı yeniden inşa ihalelerinde Amerikan firmalarına avantajlı konum tanınması ve diğer ülkelerin firmalarının bu süreçten dışlanması gibi faktörler de Amerika'nın ülke, bölge ve dünyadaki imajını zedeledi (Aydın vd., 2007: 32).

Irak halkı Saddam rejiminin yıkılmasına ve Saddam'ın devrilmesine sevindiler. Ancak bir taraftan da Irak'ın Müslüman olmayan bir devlet tarafından ele geçirmesini ve onlarla yaşamayı istemediler. Amerikalıların bazı hareketleri onları çok rahatsız ediyordu. Özellikle Amerikalılar teröristleri aramaya gittikleri zaman kendi polis köpekleri ile beraber camilere girmeleri, evlerde arama yapılırken kadınların çok rahatsız edilmesi vs. halkın tepki vermesine neden oldu. Çünkü bu gibi hareketler İslam ve Irak halkı gelenek ve göreneklerine ters hareketlerdir (Kroker, 2005: 56). Bu sebeplerden dolayı var olan milislerin yanı sıra başka gruplar da ortaya çıktı. Bunlardan bazıları: Muktada Sadır, Şiiilerden Mehdi ordusu. Muktada Sadır silahlı grupların komutanlığını yapıyordu, aynı zamanda camilerde itilaf devletlerine karşı vaazlar verilip, Yahudi'ye hayır, İsrail'e hayır, Amerika'ya hayır, gibi sloganlar atılıyordu. Sadır 11 Eylül saldırısını Allah'tan gelen bir mucize ve nimet olarak gördü (Bremer, 2006: 392).

Savaştan sonra Fransız diplomatlar Arap Birliği ile beraber Irak'ın BM tarafından yönetilmesini istediler. Ancak bu talep ABD'nin sert tepki vermesine neden oldu. ABD: "*BM'nin işi sadece Irak'taki halka insani yardım etmektir bunun dışında BM'ye hiç bir görev düşmüyor*" diye belirtmektedir (Zahreddin, 2004b: 115).

ABD, Irak halkının ve dünya genelinin razı olması için, sanki yönetimi Irak halkına devretmeye çalışıyor gibi gözüküyordu. Paul Bremer, 16 Mayıs 2003 tarihinde hem IGK'yi oluşturmak amacı ile hem de fikir alışverişi için Irak muhalefet yetkilileri ile bir araya geldi. Bunlar: Irak Şii ulus kongresinden Ahmet Çelebi, Eyad Alavi, Ulusal Uzlaşma Hareketi Başkanı, Mesut Barzani, PDK Başkanı, Celal Talabani, YNK Sekreteri, Ulusal Demokrat Partisi Başkanı Nesir Çadircı, İbrahim Ceferi, Şii İslam Dava Partisi, Dr. Adil Abdulmehdi ve Hamid Beyati Şii İslami Devrim Encümenliği temsilcileri. Bu toplantıda dikkat çeken; Türkmenler, Hıristyanlar ve kadınların katılmamasıdır (Bremer, 2006: 64). Bununla beraber yönetim değişikliği söz konusuydu, ancak 22 Mayıs 2003 tarihinde BM 1483. kararını verdi. Bu karara göre BM İttifak Güçleri'nin yönetimini işgalcı yönetim olarak değiştirdi. Bu karar siyasi ve ekonomik alanda çok etkileyiciydi. Bilmemiz gerekir ki, bu karar ABD ve İngiltere tarafından hazırlandı. Öyle görünüyor ki BM, Irak'ta İttifak Güçleri'nin tehlikeli olacaklarını biliyordu, bundan dolayı Irak'taki durumları takip etmek amacı ile Sergio Vieira Mello'yu BM temsilcisi olarak Irak'a gönderdi. ABD ve İngiltere Irak petrolunu ele geçirmesinler diye bu temsilci Irak'a geldi. 1583. kararın çıkması ile 1990 yılındaki 661. kararı ki bu karar ile Irak'a ekonomi ambargo bırakmışlardı; daha sonra 688. Kararı ki bu karar 1995 yılında çıkmıştı ve petrole karşı gıda kararıydı, bu kararların hepsi 1483. karar ile iptal oldular (Arı, 2008: 600, 601). Bu karardan sonra 2003 yılının Haziran ayında Bremer bir basın açıklamasında: *"Irak'ta seçimlerden bahsetmenin zamanı daha gelmedi. Çünkü burada olağanüstü bir durum var. Seçimlerin yapılabilmesi için sayımların yapılması ve seçim kanunlarının olması lazım"* dedi (Hebat, 19 Haziran 2003, S: 1168).

IGK 13 Temmuz 2003 tarihinde kuruldu. Sayıları 25 kişi idi, bu kurula katılanların çoğu ırkçılık ve mezhepçilik temeli üzerine katıldılar. Bunlar: 13 Şii, 5 Kürt, 5 Sünni, 1 Türkmen ve 1 Hıristyan üyelerden oluşuyordu. Haziran 2004 e kadar ülke bu kurul tarafından yönetildi (Sandıklı vd., 2013: 8). Bu kurul içerisinde 9 kişiyi kurul IGK Yönetim Başkanlığı için seçtiler, bunlardan her biri birer ay kurulu yönetecekti. Bu kişiler alfabetik sıraya göre seçildi. İslami dava partisinden İbrahim Caferi, IGK Başkanlığına başladı. Kurul üyeleri tarafından ülkenin yönetimi için geçici bir yasa tasarısının düzenlenmesi için bir heyet oluşturuldu. Bu heyetin görevi anayasa kongresini hazırlamaktı (Hebat, 13 Temmuz 2003, S: 1204).

Her şeye rağmen IGK kuruldu, ancak yönetimin çoğu İttifak Güçleri'nin elindeydi. BM yönetimin kurula geçmesini istedi. BM genel sekreteri Irak'ta geçici bir hükümetin kurulması için ciddi çabalar sarf etti. En önemlisi IGK 10 Eylül 2003 tarihinde Arap Birliği tarafından kabul edildi. Üyelerden biri Irak temsilcisi oldu (Kroker, 2005: 59).

Gerçekten Güvenlik Konseyi'nin 1483. kararı Irak halkı için bir ihanetten başka bir şey değildi. Çünkü İttifak Güçleri'nin işgalcı güçler olarak değiştirilmesi beraberinde kötü sonuçlar getirdi. Her karar için mutlaka Irak Sivil Hâkimi olan Pual Bremer'den onay almak gerekiyordu. Bundan dolayı KYB Sekreteri ve aynı zamanda o anki IGK Başkanı Celal Talabani 25.11.2003 tarihinde Uluslararası Güvenlik Konseyi'ne bir mektup gönderdi. Talabani mektubunda, Irak için yeni bir kararın çıkması, yönetimin Iraklılara geçme tarihinin belirlenmesi, işgalcılarının yönetimine son verilmesi gibi konulardan bahsetti (İsa, 2005: 561,562).

ABD Milli Savunma Bakanı Yardımcısı, Irak'ın yeniden yapılandırılmasının çok önemli olduğunu dile getirdi. Bunun için II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Japonya'yı örnek gösterdi. Ancak Irak'ın yeniden yapılandırılması bir tarafa teröristlerin saldırılarından dolayı dahada büyük yıkımlar yaşandı. 2003 yılının yaz

sonlarına doğru Irak'ın güvenlik durumu en kötü haldeydi. İttifak Güçleri teröristlerin ve çetelerin hedefi haline geldi. Irak'ta teröristlerin tehlikeli aktiviteleri hızla ilerledi. 17 Şubat 2003 tarihinde Bağdat'ta Ürdün konsolosluğuna saldırı düzenlendi, saldırı sonucu 17 kişi öldürüldü. 19 Şubat 2003'te Irak'taki BM mekezinine saldırı yapıldı, 23 kişi hayatını kaybetti, bunların arasında BM Irak temsilcisi Sergio Vieira Mello da vardı. 29 Şubat'ta İmam Ali Camisine saldırı yapıldı. 90 kişi hayatını kaybetti, aralarında Muhemmet Bakır Hekim de vardı. Genel anlamda ABD merkezleri ve İttifak Güçleri ile çalışan bütün kuruluşlar ve polis noktalarını hedef aldılar (Kroker, 2005: 53).

Yasa heyeti tarafından Irak idari yasası ve devlet yönetimine geçiş kararları hazırlandı. Karara, 1 Mart 2004 tarihinde resmi bir törenle son imzalar atılacaktı. Fakat Şii lideri Sistani bu yasanın maddelerinden ötürü itiraz etti ve onay vermedi. O anki Yönetim Kurulu Başkanı Muhammet Bahrul Ulum, Bremer'den Sistani son kararını verene kadar törenin ertelenmesini istedi (Bremer, 2006: 387, 388). Bu sebepten dolayı imza atılma kararı 8 gün ertelendi. 8 Mart 2004 tarihinde Irak'ın geçici anayasası imzalandı. Bir kaç meseleden dolayı Şii tarafların itirazları vardı. İslam dininin her yasa için bir temel haline getirilmesini istediler. Keza Kürtlerin iller temeli üzerine federal olmasına karşıydılar. Şiilerin itirazlarına rağmen Kürtlerin talepleri kabul edildi. Bu kanunun değiştirilmesi için Şiiler seçimlerin erken yapılmasını istediler (Hesso, 2008: 139).

IGK'nin 30 Haziran 2004 tarihinde kadar işine son verilmeli ve Irak'ın geçici Hükümeti Kurulmalı. (Irak anayasası, 2004: 2.madde). 8 Haziran 2004'te BM Güvenlik Konseyi, ABD'nin sunduğu Irak tasarısını kabu etti. Buna göre Irak yönetimi Ocak 2005'te Iraklılara geçecekti. 28 Haziran 2004'te toplanan NATO İstanbul zirvesinde, NATO'nun Irak'a yardım etmesi kararlaştırıldı (Uçarol, 2013: 1197). Karara göre 30 Haziran 2004'e kadar yönetim tamamıyla IGH'ye geçecekti. Fakat güvenlik sorunlarından dolayı 28 Haziran 2004 tarihine alındı. Bu tarihte resmi olarak yönetim Irak halkına devredildi. Bremer, bu yönetimi Eyyad Allavi'ye teslim ederken bir açıklama yaptı: "*Şu an memleket sizin elinizde ona çok dikkat edin.*" dedi (Bremer, 2006: 493). Sünni mezhebine ait olan Gazi Meşel Yaver, Cumhurbaşkanı olarak atandı, bir Kürt ve Şii mezhepli bir arap Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak atanırken, Eyyad Allavi Şii mezhepli bir Arap olup Başbakan olarak atandı. Eski KYB sözcüsü Berhem Salih de Başbakan Yardımcısı oldu. Geçici hükümet 33 Bakanlıktan oluşuyordu. Hükümet 30 Ocak 2005 tarihinde kadar devam etti (Arı, 2008: 610).

Iraklılar için 2005 yılı çok önemli bir yıl idi. Çünkü Irak tarihinde ilk defa 2005 yılında parlamento seçimleri yapıldı ve bu yılda kamuoyu yoklamasının yanı sıra iki defa seçim yapıldı.

30 Ocak 2005 tarihinde parlamento seçimleri yapıldı. Bu seçim Sünni Araplar tarafından boykot edildi. Bu durum Kürtler ve Şii Araplar için bir fırsattı. Kürtler ve Şii Araplar bu seçimde büyük başarılar elde ettiler (Sandıklı vd., 2013 :8). BM'nin genel sekreteri Kofi Annan, 31 Ocak 2005 tarihinde seçime ilişkin bir açıklama yaptı, açıklamada, Irak seçiminin başarılı bir seçim olduğunu dile getirdi. Keza, siyasi alanda Irak halkına yardım sözü verdi. Bütün tehlikelere rağmen Irak halkını referanduma gitikleri için tebrik etti. Buna paralel olarak yüksek seçim kuruluna ve güvenlik birimlerine teşekkür ediyorum dedi. Seçimlerin başarılı olması Irak geçici hükümetinin başarılı olduğu anlamına gelir. Annan, Irak'ta herkesin seçimlere katılmasını istedi. Özellikle seçimi boykot edenler, dedi. Annan eğer isterlerse IGH için seçimlerde ve anayasanın yeniden yazılması konusunda BM yardım edecek, dedi (<http://www.un.org/arabic/news/story.asp?NewsID=3614#.VGYz-Wfi93I> 14.11.2014).

30 Ocak 2005 tarihinde seçimde Iraklılar tarafından 275 milletvekili seçildi. İslam Dava Partisi, İbrahim Caferi Partisi 140 vekil, Kürdistan İttifak Listesi 75 vekil ve Eyad Allavi Partisi 40 vekil çıkartabildi. Seçimi kazanan partilerin görüşmeleri neticesinde Celal Talabani, Irak Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Gazi Meşel Yaver Sünni mezhepli ve Adil Abdulmehdi Şii mezhepli yardımcılarını olarak seçildiler. Başbakan olarak da İbrahim Caferi seçildi ve dört yardımcısı atandı. Bu hükümet 32 bakanlıktan oluşmaktaydı, bu bakanlıklarda Hoşyar Zebari Dış İşleri Bakanı olarak belirlendi. Türkmenlere de iki bakanlık verildi (Arı, 2008: 611). Doğrusu bu seçim Geçici Ulusal Konseyi ve daimi devlet anayasasının çıkartılması için gerçekleştirildi.

Daimi devlet anayasasının referandumu 15 Ekim 2005 tarihinde seçime sunulma kararı alındı. Bu yoklama Irak'ın 18 ilinde yapıldı. Halkın %78 evet, %21'i hayır oyunu kullandı. Türkmenler ve Sünni Araplar hayır olarak oy kullandılar.

Bu anayasaya göre Irak'ta federal sistem kabul edildi. Kuzey Irak federal bölge olarak belirlendi (Sandıklı vd., 2013: 8). Anayasanın birinci maddesinde: Irak Cumhuriyetini “bağımsız ve egemen bir devlet” yönetim şeklini “demokratik, federal ve temsili (parlamentar) bir cumhuriyet” olarak tanımlamaktadır (Irak anayasası, 2005: 1. madde). Irak'ın yeni anayasası 144 maddeden oluşmakta, Irak'taki bütün din, ırk ve milletlerden bahsetmektedir. Örneğin İslam dini devletin resmi dini olarak belirlendi, ancak bunun dışında bulunan diğer dinler de kenara atılmadı. Anayasada Irak'ın farklı milletler, ırklar, dinler ve mezheplerden oluştuğundan bahsediliyor. Kürtçe ve Arapça dilleri devletin resmi dilleri olarak belirlendi. Diğer uluslar da kendi dillerini konuşabilecekler, okuyabileceklerdi. Ayrıca kültürel aktivitelerde bulunabilirlerdi (Irak Anayasası, 2005: 2.3.4. madde).

Bu şekilde Irak daimi anayasasının tamamlanması ile 2005 yılının Aralık ayında Irak parlamento seçimi yapıldı. Sünni Arapların bu seçime katılması seçim sonuçlarını etkiledi. Kürtler bu seçimde gerilediler. Şii İttifak Listesi İbrahim Caferi'nin Listesi, 128 milletvekili kazandı, Sünni Araplar 59, Kürtler 53, Eyad Allavi Şii mezhepli grubu 22 milletvekili kazandılar.

Celal Talabani 4 yıl daha Cumhurbaşkanlığı için seçildi. Ancak Kürtler ve Sünni grupların itirazları doğrultusunda İbrahim Caferi başbakan olarak seçilmedi. Onun yerine Nuri Maliki seçildi. Bu şekilde 2006 yılının başlaması ile Irak'ta geçici hükümetin süresi doldu (Arı, 2008: 611).

Irak'taki sorunlar anayasa düzenlemesi, parlamento seçimleri ve hükümetin kurulmasına rağmen ortadan kalkmadı. Terör olaylarının yanı sıra mezhebi sorunlar ikinci sırada yer alıyorlardı. Saddam yönetimi milliyetçilik üzerine inşa edildi, Irak halkı da farklı millet ve mezheplerden oluşuyordu. Saddam sadece Sünni Araplara güveniyordu. Diğer milletleri ve kavimleri bir kenara bıraktı. Keza Kürtleri, Türkmenleri ve Şii mezhepli olanları yönetimden uzak tuttu. Onlara eziyet ediyordu. Bu nedenlerden dolayı Kürtler ve Şiiler devrim yapma kararı aldılar bunun için de yabancı ülkelere yardım istediler. Baas yönetiminin bu siyaseti devletin gerilemesine neden oldu ki şimdiye kadar bu siyasetin beraberinde getirdiği zararlar karşılanmadı. Bundan dolayı 2003 yılında ABD'nin Irak'a gelmesi ile Sünni gruplar onlara karşı çıktılar. Ancak Kürtler ve Şiiler haklarını almak için bunu bir fırsat olarak değerlendirdiler. Bu da Irak yönetiminin zayıf düşmesi için bir nedendir. Çünkü Şiiler yönetimi almak için kendilerine hak veriyorlardı. Yönetim mezhepler doğrultusunda ilerliyordu, halkın genel çıkarlarını bir kenara bıraktılar (Aydın vd., 2007: 60).

Bunu fırsat bilen Amerika bölgedeki emniyetin iyi olmaması ve Irak'ın orta kısımlarında bulunan şehirlerde güvenliği sağlamak amacı ile George Bush 10 Ocak 2007 tarihinde yeni bir stratejik plan açıkladı. Plana göre ABD, Irak'taki asker sayısını

artıracaktı. Fazla askeri de şehirdeki durumu kontrol etmek için Bağdat'a gönderecekti. ABD, Irak'taki merkezi yönetimi güçlendirmek için özellikle zayıf olan yetkililerin yerlerini değiştirmek istiyordu. Bunun yanı sıra ABD, Sünni ve Şiiiler arasında bir duvar inşa etmeyi öneriyordu. Ancak bu plan Irak ve ABD arasında anlaşmazlıklara neden oldu. Mezhebi anlaşmazlıklar devam etti (Aydın vd., 2007: 34,36).

Bölgedeki güvensizlik bahanesi İttifak Güçleri'nin burada kalmasına neden oldu. 17 Kasım 2008'de ABD ile Irak hükümeti arasında "Irak-ABD Güvenlik Anlaşması" imzalandı. Buna göre: Irak'ta 400'den fazla üste bulunan yaklaşık 152 bin ABD askeri 30 Haziran 2009 tarihine kadar kent ve kasabalardan, 31 Aralık 2011 tarihine kadar da ülkenin tümünden çekilecekti. Irak topraklarından herhangi bir komşu ülkeyle askeri bir harekâta girilmeyecek, Irak'taki Amerikan askerleri, üsleri dışında bir suç işledikleri takdirde davaları Irak mahkemelerinde görülecek, Irak hava sahası 1 Ocak 2009'a kadar Irak'ın denetimine geçecek, ABD Irak'ın mallarını korumaya devam edecekti (Uçarol, 2013: 1198).

Saddam rejiminin yıllarca süren kötü yönetim şekli ve zorbalıkları Irak'ta yaşayan halkın psikolojisini altüst etti, halk yönetimin etkisi altında kaldı. Bundan dolayı şimdiye kadar durumlar düzeltilemedi, mezhebi sorunlarla Irak'ın ilerlemesini engellediler.

4.7. Türkiye-Irak Münasebetlerinde Gelişmeler

ABD, 20 Mart 2003 tarihinde Bağdat'ı vurmaya başladı ve buna paralel olarak işgal etme adımları da atıldı. 9 Nisan'a kadar Bağdat yıkıldı ve Saddam Hüseyin yönetimi bitti. Irak'ta yeni sistem ortaya çıktı. Bundan dolayı Türkiye-Irak ilişkileri kalmadı, yerine Türkiye-ABD ilişkileri başladı (Uçarol, 2013: 1321). 9 Nisan'dan sonra Irak'ın siyasi kaderi, emniyeti ve ekonomisi ABD'nin eline düştü. Irak ile ilişki kurmak isteyen olsa da ilk olarak ABD ile muhatap olmalıydı. Özellikle 2003 ile 2004 arası, hatta 2005 yılında Irak parlamento seçimleri yapılana kadar bu durum devam etti. Bu zamanda Türkiye'nin Irak konusundaki tavırlarından dolayı Türkiye ile ABD arasındaki gerginlik hala sürüyordu. Ancak birbirlerine ihtiyaç duydukları için aralarındaki ilişkilerini normale çevirmek istiyorlardı (En-Na'imi, Culud, 2012: 33).

Saddam rejimi devrildikten sonra Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün kalmasını ve Irak'ın geleceğinin Irak halkı tarafından belirlenmesini istedi. Bu dönemde Ankara Orta Doğu'daki siyasetini önemsiyordu. Bunun iki temel nedeni vardı. Birincisi: Komşuları ile iyi ilişki içerisinde olmaktı. Çünkü Türkiye Irak'ın yeniden yapılandırılmasında büyük bir role sahip olacaktı. İkincisi: Türkiye bir komşu olarak Irak'ı açık bir şekilde önemsiyordu ve Irak'ın komşuları ile özellikle Türkiye ile ilişki kurması gerekiyordu (Eş-Şehvan vd., 2010: 49).

Savaştan sonra Irak'taki siyasi durumlar altüst oldu. Türkiye Dış İşleri Bakanı Ahmet Davudoğlu Irak hakkında:

"Irak'ta siyasi ve demografik rejim çok gizemli durumdadır. Sünni Araplar ülkenin merkezinde, Sünni Kürtler ülkenin kuzeyinde, Şii Araplar Irak'ın güneyindedir. Irak'ta eşitliği dengede tutan Sünni Araplardır. Çünkü Sünniler Kürtler ile ortaklıklar. Araptırlar Güneydeki Şii Araplarla ortaklıklar. Irak'ta denge unsuru Sünni Araplardır, bundan dolayı Irak'ta siyasi düzen ve emnyetin sağlanması için, siyasi rejim Süni Araplar temeli üzerine kurulmalı." dedi (Rezvan, 2006: 387).

Irak'ta 2003 olaylarından sonra Türkiye, Irak'taki merkezi yönetimin güçlenmesini önemsiyordu. Mezhepsel ve siyasi anlaşmazlıklar olmaksızın Irak merkez

yönetiminin güçlenmesi Türkiye'nin yararına. Irak'ta güvenliğin sağlanması ve topraklarının tek parça halinde olması, Irak'ın sınır bölgelerindeki emniyeti artıracak ve PKK etkinliklerini azaltacaktı. Bu dönemde Türkiye kendini mezhebi olaylardan uzak tutarak, hiç kimseyi başkası için desteklemedi (Ali, 2013: 320).

2 Mayıs 2003 tarihinde Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği bir hafta içinde açılacağı ve Büyükelçi Osman Paksüt ile personelinin Bağdat'ta olacakları bildirildi. Ankara, Musul'da başkonsolosluk açmaya karar verdi. Ayrıca Kerkük ve Süleymaniye'de başkonsolosluk açmayı düşündü. 9 Mayıs Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği yeniden açıldı. Büyükelçi Osman Paksüt ve beraberindeki 10 kişi Büyükelçilik'te çalışmaya başladılar (N.Şimşir, 2004: 337). 28 Mart 2014 tarihinde IGK, Irak geçici anayasasını imzaladı. Geçici anayasa Irak Türkmenlerine asli unsur olarak yer vermediği ve Kuzey Irak'ta yeni bir oluşumu öngördüğü için Türkiye'de tepkiyle karşılandı ve bu tepki ABD'ye de bildirildi. ABD, Türkiye'nin endişelerinin giderileceğini belirtti (Uçarol, 2013: 1323).

Daha sonra 30 Ocak 2005 yılında IGH'in kurulması için başkanlık seçimleri yapıldı. Celal Talabani, Irak Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Talabani ilk defa Türkiye'yi ziyaret etti, bu ziyaretten sonra iki ülke arasında ticari ilişkiler başladı ve çeşitli iş alanlarında ilerleme kaydedildi (Uçarol, 2013: 1323).

2005 yılının Ekim ayında Irak'ın daimi anayasası kuruldu. Irak anayasasının 8. maddesi: *"Irak Komşuları için her şeyi göz önünde bulunduracak. İlişkilerini ortak çıkarlar doğrultusunda yürütecek, aynı zamanda uluslararası çerçevede saygınlığını koruyacak"* (Irak Anayasası, 2005: 8. madde).

Yeni anayasa temeli üzerine Irak hükümeti komşuları ile iyi ilişkiler kurmaya başladı. 2003 yılından sonra Türkiye-Irak ilişkilerinde bir gerginlik ortaya çıktı. Türkiye'nin IGK'ya itirazı vardı. Çünkü 25 üyeden sadece bir üye Türkmen idi. Türkiye'nin diğer gerginliği ise federal sistemden kaynaklıydı. Türkiye bu konuda uyarılarda bulundu, çünkü Kerkük'ün de bu federal bölgelere gireceğinden endişeleniyorlardı.

IGK'nın kurulmasından sonra Irak Kürtleri bir bildiri ile federal sistemi istediler. Kürtler bu isteğini yerine getirmek için çaba harcadılar, Kürtlerin bu isteği geçici anayasa tarafından yürürlüğe girdi, daha sonra daimi anayasada da bu sistem yürürlüğe girecekti. Duruma ilişkin Irak Dış İşleri Bakanı Hoşyar Zebari bir açıklama yaptı:

"Federal sistem meselesi Iraklıların meselesidir bunun kararı Irak halkı ve anayasası tarafından verilecek Komşu ülkeler Irak'ın parçalanacağını düşünüyorlar böyle bir durum yoktur. Irak'ın parçalanması hiç bir tarafa yarar sağlamaz, komşu ülkeler Irak'ın geleceğine ve siyasi seçimlerine saygı duymak zorundalar, özellikle Türkiye devleti" dedi (El-Allaf, 2008: 164,167).

Irak Başkan yardımcısı İbrahim Caferi 2004 yılının son aylarında Ankara'yı ziyaret etti. Türkiye federal sistemine karşı olmanın yanı sıra Kuzey Irak'ın çeşitli bölgelerinde olan PKK'ya karşı çıkmasını istiyordu. Caferi Irak'ta PKK'ya karşı yapılan bütün askeri operasyonları reddetti ve *"merkezi hükümet, yönetimin tamamıyla seçilmiş olan yeni hükümete geçmeden önce yani 2006 yılının sonlarına kadar, bu hükümet böyle operasyonların yapılmasına karar veremez"* dedi (Rezvan, 2006: 396). PKK'nın Kuzey Irak'ta olması Türkiye'yi kuşkulandırdı. ABD, Irak'a girdiğinde Türkiye PKK konusunda ABD'ye ne yapacağını söyledi. Çünkü PKK, ABD'nin terör listesindeydi. Konuya ilişkin ABD Genelkurmay Başkanı General Ritşard Mayrız: *"Biz bu sorunun çaresine bakacağız, Türkiye'nin müdehale etmesine gerek yok"* dedi.

Daha sonra Türkiye hükümet bildirisi TBMM tarafından 1 Mart 2003 tarihinde reddedilince ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler koptu. O zaman PKK'dan ayrılan Osman Öcalan bir konuşma yaptı: *"Biz ABD ile Türkiye arasındaki bu gergin ilişkilerden çıkar sağlamaya çalışacağız, bu Türkiye'deki Kürtler için bir fırsattır"* dedi (Rezvan, 2006: 391). 16 Şubat 1999 tarihinde PKK Başkanı Abdullah Öcalan yakalandı. Ankara Uluslararası Mahkemesi vatana ihanetten dolayı idam cezasına uygun gördü. Öcalan yakalandıktan sonra İmralı Adası'nda yargıtay aşamasının sonucunu beklerken PKK güçlerine savaşı durdurun ve Türkiye topraklarını terk edin, Kuzey Irak'a doğru gidin çağrılarında bulundu. Öcalan'ın bu karar'ı PKK temsilcileri tarafından kabul edildi. PKK, Türkiye'yi terk etme kararı aldıktan sonra 9 Ağustos'da KDP'ye önerdi. KDP ise 11 Ağustos'da yaptığı açıklamada PKK'yı Kuzey Irak'dan uzak durması konusunda uyardı. Ateşkes ara sıra çatışmalar olsada 2005 yılına kadar devam etti (Behnan, 2010: 600; Özdağ, 1999: 236).

Öcalan yakalandıktan sonra PKK arasında gerginlik çıktı ancak ateşkes ilan edildi. PKK kendi arasında iki kola ayrıldı, bunlardan bir taraf savaşı bırakacağını ve Kürt haklarını barışçıl ve siyasi yollar ile alacaklarını söylediler. Bu aşamalarda Türkiye Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından faydalanmadı. Türkiye barışçıl yollar ile bu sorunu çözebilirdi ancak Abdullah Öcalan'ın yakalanması ile PKK'nın ortadan kaldırılmasını düşündü. Fakat bu doğru değildi, çünkü Kürt meselesi sadece PKK ile bağlantılı değildir (Ali, 2013: 228).

PKK 2002'de ismini Halkın Demokratik Partisi olarak değiştirdi, daha sonra tekrar ismini değiştirdi, PKK isminin sürekli değiştirilmesi kendilerini uluslararası suçlamalardan saklamak içindi. Çünkü PKK ismi terör örgütü listesine alındı (Hesso, 2008: 193). O anki Türkiye Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül: *"PKK ile ilgili gelişmelerden sorumlu olan PKK'lılar isimlerini değiştirmişler"* dedi. Bu konuda özellikle teröre karşı savaşlarında ABD ve İngiltere bu olaydan sorumludurlar (Rezvan, 2006: 392).

Her ne kadar ABD PKK'yı terör listesine alsada dahi ve sorunun çözümü için Türkiye'ye söz vermiş de olsa ABD'nin Irak'taki savaş nedeniyle PKK ile uğraşmaya zamanı yoktu. Türk yetkililer ABD'nin yardımlarından ümitsiz kaldılar (En-Na'imi, Culus, 2012: 51). 18 Haziran 2004'te Türkiye'den bir yetkili; Kuzey Irak'ta saklanan PKK'lılara karşı savaş başlatılması için, ABD Başkanı George Bush'a baskı yapacağını söyledi. ABD bu duruma yönelik Ankara'da bulunan ABD Büyükelçisi yolu ile *"ABD PKK'ya karşı böyle bir harekette bulunmayacak, çünkü ABD, PKK ile çatışmaya girmek istemiyor"* cevabını verdi (Rezvan, 2006: 395).

Burada ABD'nin PKK'ya karşı çıkmamasının sebebi bölgede yeni bir güçle karşı karşıya gelmek istememesiydi. 2004 yılının Haziran ayında Bush İstanbul'u ziyaret etti. Ancak bu ziyaret sırasında Bush'un Türkiye'ye ABD'nin Orta Doğu'nun demokratikleşmesi için ortaya attığı büyük Orta Doğu projesi'nin temel ayağını sundu (Balcı, 2013: 266). Bush'un bu ziyareti NATO toplantı zirvesi içindi. Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, ABD Başkanı George Bush ile görüştü, görüşmede, Kuzey Irak'taki PKK'nın tehlikelerinden bahsederek soruna bir çözüm getirilmesi talebinde bulundu. Ancak hiç bir olumlu cevap alınamadı. İki hafta aradan sonra Erdoğan, Sabah Gazetesi için röportaj verdi: *"Washington, askeri operasyonlar olmadan Kuzey Irak'taki isyanları çözmeye çalışıyor, buna da inanmamız mümkün değil, sabrımız tükenmek üzere"* dedi. Keza Türkiye Genelkurmay Başkanı, Türkiye ile ABD'nin PKK konusunda anlaşmamasına yönelik: *"Bizim hesaplarımız ABD'nin hesapları ile bir tutmuyor"* dedi (Rezvan, 2006: 396).

ABD'nin bu tutumlarından sonra Türkiye PKK sorunlarını kendi çözmek istedi. Ocak 2004 tarihinde Türkiye, Kuzey Irak sınırlarında bulunan PKK kamplarını uçaklarla bombardımana tuttu, bu bombardıman sonucunda Amedi bölgelerindeki köylüler, köylerini boşaltmak zorunda kaldılar. Keza büyük maddi zararlara uğradılar (Hebat, 12 Ocak 2008, S: 2728). Bu durum diğer yıllarda da devam etti. Bunun yanı sıra 2007-2008 yıllarında Türkiye'deki Kürtlerin çoğunlukta olduğu şehirlerde PKK aktiviteleri çoğalmaya başladı. Bunlar Kuzey Irak kamplarından Türkiye'ye giriş yaptılar. Bundan dolayı Türkiye TBMM'nin kararını aldıktan sonra Kuzey Irak'taki PKK'lıları kovalamak için askeri operasyonların yapılacağına yönelik tehditler yapıyordu (Behnan, 2010: 602). Türkiye Başbakanı Tayyip Erdoğan, Kuzey Irak'taki PKK'nın varlığına yönelik bir açıklama yaptı:

"Kuzey Irak'ta teröristlerin toplanması, oralara yerleşmeleri ve oralarda faaliyetlerine devam etmeleri bizi sonderece rahatsız ediyor. Çünkü bizim Irak ile tarihi dostluğumuz var ama teröristlerin Irak topraklarında toplanması bizi rahatsız ediyor, ABD'nin orada olması ve hiç bir müdahale yapmaması bizi daha da rahatsız ediyor. ABD bu konuda bize yardım edeceğini söylemişti, yardım etmemesi bizi rahatsız ediyor... Türkiye teröre çok kurban verdi, daha fazla bekleyemeyiz ..." dedi (Hivae Meftüh, <http://www.aljazeera.net/programs> 19.11.2014).

Sorunların yanı sıra Türk yetkililer, Irak'ta güvenliği sağlamak ve Irak topraklarının bütünlüğünü korumak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Türkiye Başbakanı Erdoğan:

"...Ben bir dost olarak Irak'ın siyasi geleceğine ve bütünlüğüne inanıyorum. Barışın sağlanması için iki şart var ve bu şartların yerine getirilmesi lazım. Birincisi hiç bir millet diğerinden üstün olmamalı, ikincisi hiç bir mezhep diğer mezheplerden üstün tutulmamalı. Irak'ın zenginlikleri Irak halkına eşit bir şekilde dağıtılmalı, aynı zamanda bu dediklerim Irak anayasasında yer almalı... Ben Türkiye Başbakanı olarak Iraklı kardeşlerimden bunu istiyorum, biz barış istiyoruz ki görüyorsunuz Türkiye devleti Irak halkına her konuda yardım ediyor, özellikle gıda, su, ekmek gibi ürünler gönderiyor, bunun yanında inşaat malzemesi de gönderiyor... Türkiye Irak'ta vatandaşlarını kaybeden ikinci ülkedir, biz ittifak güçleri ile birlikte değiliz ama buna rağmen vatandaşlarımız öldürüldü. Öldürülen vatandaşlarımız işçi, tır şoförleri, ya da Irak'a petrol taşımacılığı yapan tanker şoförleridir" dedi (Hivar Meftüh, <http://www.aljazeera.net/programs> 19.11.2014).

Irak'ın güvenliği 2003'ten sonra çok kötü durumdaydı. Irak parçalanma tehlikesi ile karşı karşıyaydı ve sorunlara acil çözüm gerekiyordu. Türkiye baştan sona kadar Irak'ın bir bütün içerisinde kalması için çaba harcadı, 2007'de bu çabalar daha da hız kazandı (Ekrem, 2009: 7). Türkiye ve Irak ilişkileri yaşanan gelişmelerden dolayı iyi bir aşamaya geldi. AKP Türkiye seçimlerinde tekrar kazandı. Irak hükümeti ise güvenliği sağlamak amacıyla 2007 yılının ilk altı aylarında ciddi operasyonlar yapmaya başladı. Bundan dolayı Irak komşu ülkeleri ile siyasi ve ekonomi alanlarda özellikle Türkiye ile iletişim kurmaya başladı. Bu alanlardaki gelişmelere yönelik Irak Başbakanı Nuri Maliki ve beraberindeki yüksek yetkililer 7 Şubat 2007 tarihinde Ankara'ya resmi bir ziyarette bulundu. Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya geldi ve iki ülke arasında enerji ile ilgili sözleşmeler imzalandı. Irak, siyasi tecrübelerin ilerlemesi için Türkiye'den destek bekledi. Bir basın açıklamasında Maliki: *"İki ülke arasındaki ilişkilerin önemini dile getirerek, dünyanın her tarafında anlaşmazlıklar çoğalmış,*

Irak'ta teröristlerin dağıtım bölgesi haline gelmiş" dedi. Maliki'nin bu ziyarinde PKK sorunundan bahsedildi. PKK'lılar Irak topraklarını kendi aktiviteleri için kullanıyorlar ve kendi topraklarıymış gibi davranıyorlar denildi. Maliki, Türk şirketlerinden Irak'ın yeniden yapılandırılması için ticari ve ekonomik alanlarda yapılandırma projesine katılmaları istenildi. Bu işlere kolaylık sağlanmak amacı ile Maliki, Basra ve diğer ticari şehirlerde Türkiye Konsolosluğunu açmayı hedef gösterdi (En-Na'imi, Culud, 2012: 49, 50).

PKK'nın olayları gittikçe artması sebebiyle 28 Eylül 2007 tarihinde Türkiye-Irak arasında asayiş güvenliği için anlaşmalar imzalandı. Ancak Irak hükümetinin kuzey bölgelerinde fazla yetkiye sahip olmaması ve çetelere karşı savaş tecrübesi olmayışı bu anlaşmaya taabi olmasını engelledi. Anlaşmadan sadece bir gün sonra Türk askeri güçleri PKK'nın pusularına düştü. Bu durum Türkiye'yi çok kızdırdı ve Irak topraklarında PKK'yi yok etmek ve püskürtmek için bir operasyon bildirisini TBMM'ye gönderdi. Bu bildiri 24-17 Ekim 2007 tarihinde Erdoğan ve muhalefet partilerinin ortak kararları ile kabul edildi. Bu bildiri daha önce hükümet tarafından hazırlandı, zamanı ve amacı belirlendi, bunun yanı sıra bildiride Irak topraklarının bütünlüğü amacına da değinilmiştir (Behnan, 2010: 609).

Türkiye'nin bu operasyonu Irak yetkililerin gerginliğine neden oldu, bu duruma ilişkin Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık Haşimi, Türkiye'yi ziyaret etti. Irak PKK sorununu çözmek için Türkiye'den zaman istedi. Keza Irak ve Kürdistan parlamentosu Türkiye'nin bu operasyonunu reddettiler. Bu krizde ABD Başkanı George Bush: "Askeri gücün gönderilmesi Türkiye'nin yararına değil." dedi. Buna paralel olarak NATO Türkiye'den sabırlı davranılmasını istedi (Behnan, 2010: 611). 23 Ekim'de yapılan operasyondan bir hafta önce Türkiye Dış İşleri Bakanı Ali Babacan ve beraberindeki yüksek bir heyet duruma ilişkin olarak Bağdat'ı ziyaret ettiler. Babacan, Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Terik Haşimi ve Irak Dış İşleri Bakanı Hoşyar Zebari ile bir araya geldi ve operasyon hakkında detaylı bir şekilde konuşuldu. Toplantıda sorunların askeri kanadından çözülmesi son çözüm olsa gerek, bu konuda Türkiye'nin düşünmesi gerekir denildi. Çünkü bu gibi durumlarda diplomatik yollar çoktur. Ali Babacan, amaçlarının PKK'yı ortadan kaldırmak, Irak'ın bütünlüğü ve tek parça olarak kalması olduğunu söyledi. Türkiye'nin talepleri PKK'nın Irak'taki yollarının kesilmesi ve Irak topraklarını kullanmalarına izin verilmemesi, aynı zamanda bölgedeki PKK'nın lojistik desteğinin kesilmesi üzerine oldu. Buna ilave olarak PKK'nın aktivitelerinin durdurulması ve ulaşım yollarının kesilmesi, Irak'ta yaşayan PKK yetkililerinin yakalanıp Türkiye'ye teslim edilmesi istendi. Keza PKK karakollarının kapatılmasından bahsedildi (En-Na'imi, Culud, 2012: 56). Ancak IKB Başkanı Mesut Barzani, PKK'nın Irak'ta açık bir şekilde hiçbir kampı ya da kaideleri yoktur, Barzani bunu reddetti. Barzani: "*Şimdiki var olan PKK güçleri dağlı bölgelerdeki PKK'lardır onları oralardan çıkartmak çok zordur, o dağlar kolay kolay kontrol edilemez*" dedi (Hivar Meftüh, <http://www.aljazeera.net/programs> 19.11.2014).

Bir basın toplantısında Hoşyar Zebari ve Ali Babacan PKK sorunu ile ilgili ortak çalışmalarının olacağını söylediler. Irak hükümeti ve Kürdistan yönetimi ile beraber bu konu ile ilgili olumlu adımlar atıldı. Operasyon ile ilgili Irak Dış İşleri Bakanı Zebari: "*PKK sorununun çözümü için bütün siyasi yollar denenilmeli, askeri operasyon son çözüm aşaması olmalı*" dedi (En-Na'imi, Culud, 2012: 57).

Bunun yanında Irak anayasasının 7. maddesinde; Irak'ta var olan teröre karşı çıkılmasından ve ortadan kaldırılmasından bahsedildi. Ancak merkezi hükümetin Kuzey Irak'ta fazla yetkisi olmadığı için Türkiye'nin güvenliği tehdit altındaydı, çünkü PKK güçleri Kuzey Irak sınır bölgelerinde çeşitli olaylar yaptılar (Kmuram, 2007: 26).

Bundan dolayı Türkiye bu sorunu operasyonlar ile halletmeye çalışıyordu. Duruma ilişkin Erdoğan, Londra'da 24 Ekim 2007 tarihinde bir basın açıklaması yaptı: *"Türkiye'nin Irak'ta hiç bir siyasi ve coğrafi amacı yoktur, bizim tek amacımız PKK'dır"* dedi (En-Na'imi, Culud, 2012: 59). Keza bu sorunun çözümü için Erdoğan 5 Ekim 2007 tarihinde Washington'u ziyaret etti. ABD Başkanı George Bush ile bir araya geldi. Görüşmeden sonra Bush şöyle bir açıklama yaptı: *"Türkiye, ABD'nin güçlü ve stratejik bir ittifak devletidir... PKK Terörist bir örgüttür. Türkiye, Irak ve ABD dostudur, kendi güvenliğimizi sağlamak ve kendimizi korumak için PKK ile istihbarat ve bilgi değiş tokuşu hakkında görüşmelerimiz olmuştur"* dedi. Bu görüşme Türkiye için çok önemliydi, Erdoğan dönüş sırasında: *"Allah'a şükürler olsun istediğimizi elde ettik"* dedi. Erdoğan'nın amacı ABD'nin askeri operasyonların yapılması için izin vermesi idi (Arı, 2008: 619; En-Na'imi, Culud, 2012: 55,56). Olayları önlemek amacı ile ABD, Türkiye ve Irak tarafından üçlü bir toplantı yapıldı. 5 Kasım 2007 tarihinde Türkiye ve ABD arasında yapılan anlaşmaya göre Irak'taki ABD askeri karargâhı PKK ile mücadelesinde Türkiye'ye tam zamanlı istihbarat sağlayacak ve Türkiye ordusu gerektiğinde sivillere saldırmamak koşuluyla Kuzey Irak'a yönelik askeri operasyon düzenleyebilecekti (Balcı, 1013: 266,267).

Türkiye-Irak ilişkileri 2007 yılının son aylarında düzelmeye başladı ve olumlu adımlar atıldı. Sebebi de, Türkiye'nin PKK için yapmış olduğu askeri operasyonlardı. Bu operasyonlardan dolayı PKK'nın aktiviteleri azaldı. Keza Kerkük'te 2007 sonlarında yapılması planlanan Kerkük referandumu ertelendi bu da her iki ülkenin çıkarları doğrultusunda idi (Erkmen, 2009: 11). Burda belirtmemiz gerekir ki Irak anayasasındaki 140. maddeye göre 31 Aralık 2007 tarihinde Kerkük ve sorunlu bölgelerde oylama yapılacaktır (Irak Anayasası, 2005: 140. Madde).

Irak topraklarında Türkiye operasyonları 2008'e kadar devam etti. Köylüler ve sivil vatandaşlar bu operasyonların kurbanı oldular. Bu duruma ilişkin ABD Savunma Bakanı Robert Gates, Türkiye operasyonlarının kısa sürmesini istedi ve aynı zamanda Türkiye'de yaşayan Kürt halkının durumuna göz atılmasını ve onların sorunları ile ilgilenilmesini istedi zira askeri operasyonlar ile sorunlara çözüm getirilemez dedi. Bunlara ilaveten Gates Türkiye, Irak'a karşı ve Kuzey Irak hükümetine karşı tutumunu belli etmeli, bu devletlere karşı saygılı olması gerektiğini ifade etti. Duruma ilişkin Arap Birliği Başkanı, Amr Musa Türkiye-Irak sınırlarında meydana gelen olaylardan dolayı Arap Cumhuriyeti'nin tedirginliğini dile getirdi. Aynı zamanda Türkiye'nin sivil bölgelere yönelik uzanan operasyonlarından bahsetti. Musa, Türkiye'den PKK sorununu siyasi ve barışçıl yollar ile çözmesini istedi. Irak sözcüsü Ali Dabbağ ise, Türkiye'den askeri güçlerini Irak sınırlarından çekmesini dile getirdi. IKB'de Türkiye'nin operasyonları doğrudan Irak topraklarının ihlalidir ve aynı zamanda Irak'ın geleceğine saygı duyulmasının gerektiğini söyledi. Türkiye'nin bu operasyonları Irak'ın güvenliğini sarsıyor ve Türkiye'nin hemen bu operasyonlara son vermeli bir an önce ikili diyalogların yapılmasının gerektiği belirtildi (Hebat, 25 Şubat 2008, S: 2772).

2008 yılının gelmesi ile PKK sorununun devam etmesinin yanı sıra Türkiye-Irak ilişkilerinde bir dönüşüm ortaya çıktı. İlk kez Irak saldırılarından sonra 10 Temmuz 2008 tarihinde Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile Dış İşleri Bakanı Ali Babacan ve Enerji Bakanı Hilmi Güler resmi olarak Bağdat'ı ziyaret etti. Bu ziyaret 18 yıldan sonra Tayyip Erdoğan'nın Irak'a ilk ziyareti idi. Ziyaret ile Irak'ın siyasi, ekonomi durumu ve güvenliğin yeniden yapılandırılması ve PKK dosyası gibi konular ele alındı. Erdoğan'ın bu ziyareti sadece bir gün sürdü. Aralarında siyasi ortak duyuru adı altında 10 Temmuz 2008 tarihinde bir sözleşme imzalandı⁴³, bu sözleşme iki ülkenin

⁴³ Bkz. Ek-3

Başbakanları Recep Tayip Erdoğan ve Nuri Maliki tarafından imzalandı. Bu anlaşmada “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi” kurulmasına karar verildi, bu da Türkiye ile Irak arasında ilişkilere yönelik yeni bir sayfanın açılmasıydı (Uçarol, 2013: 1323; Behnan, 2010: 611). Bu konsey iki ülke Başbakanları tarafından yönetiliyordu. Dış İşleri Bakanları da bu konseyin işlerini takip ediyorlardı. Konseydeki üyeler asayiş, enerji ve su işlerinde çalışan bakanlar idi. Bu konseyin yönetim yetkisini genişletmek iki ülkenin devlet başkanlarına aitti. Konsey Devlet Başkanı’nın katılımı ile yılda en az bir kere toplanıyordu, üç yılda bir bakanlıklar düzeyinde, bunun yanı sıra üç ayda bir iki ülkenin başkentlerinde resmi olarak toplantılar yapılıyordu. Aralarındaki stratejik yardımlar birçok alana yayıldı, en önemli alanlar ise; siyasi, diplomasi, kültürel, ekonomik, enerji ve güvenlik gibi alanlardı. Bu yardımlar Irak’ın birliğini, bütünlüğünü ve tek parça halinde kalmasını sağladı (Behnan, 2010: 612).

Türkiye-Irak arasında 2008 yılının sonlarında ekonomi alanındaki yardımlara yönelik sözleşme imzalandı. Irak’ta iş ve üretimin elde edilmesi için serbest ticari ve sanayi bölgeleri kuruldu. Bunun yanı sıra aralarındaki ticaretin büyümesi için ticari ilişkilerini genişlettiler, en önemlisi aralarındaki sınırların korunması ve bu sınırlarda yapılan yasadışı taşımacılığı engellemek için ilişkiler genişletildi. Irak ve Türkiye Genelkurmay Başkanı Yardımcıları, Irak askerlerine ve komutanlarına Türkiye tarafından askeri eğitim verilmesine yönelik çaba harcadı. Türkiye-Irak arasındaki bu anlaşmalar teröre karşı bir mücadele idi (Behnan, 2010: 612).

Bütün anlaşmalara rağmen Türkiye-Irak arasındaki ilişkiler 2009 yılında yüksek bir seviyeye ulaşmadı. 2009 yılında siyasi, ekonomi ve asayiş alanlarında karşılıklı olarak ziyaretler yapıldı. Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Erşat Hürmüzlü’yü Orta Doğu ve bölgedeki devletler için danışman yaptı (Eş-Şahvan vd., 2010: 47). Türkiye-Irak yetkilileri arasında en çok ziyaretler, toplantılar ve projeler bu yılda gerçekleştirildi. Türkiye Dış İşleri Bakanı Ali Babacan’nın davet etmesi ile 22 Ocak 2009 tarihinde Irak Dış İşleri Bakanı Hoşyar Zebari ve beraberindeki bir heyet Ankara’yı ziyaret etti. Bu ziyaret ile Türkiye-Irak ilişkilerinden ve bölgedeki durumlardan bahsedildi. Özellikle sınır bölgelerinden terörle mücadele konuları ele alındı ve iki ülke arasında teröre karşı mücadele için bölgesel ve uluslararası düzeyde desteklerden bahsedildi (En-Na’imi, Culud, 2012: 68).

Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 24 Mart 2009 tarihinde resmi bir davet ile Bağdat’a ulaştı, 33 yıldan sonra ilk olarak Türkiye Cumhurbaşkanı Irak’ı ziyaret etti. Gül’ün bu ziyareti iki ülke arasındaki yardımlaşma ilişkilerin iyi seviyelere ulaşması içindi (Uçarol, 2013: 1323). Gül’ün bu ziyareti çeşitli önemlere sahipti, Türkiye’nin Irak halkı ve Irak Kürtleri ile ilişkisi, Irak güvenliğini etkiliyordu. Öte yanında Kürtler ile ilgili yapılan çalışmalarından da bahsediliyordu. Türkiye Maliki hükümetine güçlü bir destek vermektedir. Bu destek yakın gelecekte artarak devam edecektir. Ekonomi alanındaki ilişkilerin ilerlemesi, özellikle enerji ve ticaret konusunda ilerleme önemliydi. Irak Türkmenleri’nin Türkiye tarafından sürekli önemsenmesi de göz ardı edilmiyordu. Türkiye Kerkük geleceğini yakından takip ediyordu. Bu ziyaretin amacı da Irak ile ekonomik alanda sözleşmelerin imzalanması idi. Bu anlaşmayla iki ülke arasında 5-6 milyar dolar arasında olan ticaret hacminin 2011 yılında 20 milyar dolara ulaşması planlanmaktadır. Türkiye ile Irak arasında ekonomik anlaşmalar pek gündeme gelmemiş olsa da iki ülke arasında hızla artan ticaret hacmi ekonomik krizle baş etmeye çalışan Türk şirketleri için önemli bir kapı niteliğindedir (Erkmen, 2009: 12,13).

Türkiye’nin özel temsilci Murat Özçelik 2009 yılının Mayıs ayında iki ülke arasındaki ilişkilerin sağlanması ve dostlukların güçlendirilmesi için Türkiye tarafından Irak’a gönderildi. Murat, Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani ile bir araya geldi. Murat,

Türkiye'nin, Irak'ın siyasi, demokrasi süreci için yapmış oldukları desteklerinden bahsetti. Ankara Irak halkının bir arada barış ve huzur içinde yaşamasını arzu ettiğini dile getirdi. Talabani; *"Türkiye önemli bir devlettir ve Irak'ın dostudur"* dedi (Hebat, 28 Mayıs 2009, S: 3184). Aynı yılın haziran ayında Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık Haşimi resmi bir davet ile Ankara'ya ulaştı. Haşimi, Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından karşılandı. Haşimi'nin bu ziyareti iki ülke arasındaki ilişkilerine yönelikti, bütün ilişkilerden bahsedildi, özellikle ekonomik ilişkiler üzerinde uzun bir süre duruldu. Güvenlik ve asayiş konusunda ise Irak Kolordu Komutanı Yardımcısı Ferik Nesir Abadi ve General Hasan Asizi birbirlerine destek amaçlı ve askeri alanlarındaki gelişmelere yönelik ciddi ve olumlu adımlar attı (Hebat, 12 Haziran 2009, S: 3197).

Irak ekonomisinin ve güvenliğinin 2003 yılından sonra yok olması ile Irak komşu ülkelere özellikle Irak'ın yeniden yapılandırılması konusunda fazla ihtiyaç duymaya başladı. Ahmet Davutoğlu Türkiye Dış İşleri Bakanlığına atandığı andan hemen sonra resmi olarak 2009 yılının Şubat ayında Bağdat'a ulaştı. Irak Dış İşleri Bakanı Hoşyar Zebari ile bir araya geldi ve aralarındaki ilişkilerden bahsedildi. Su sorunu ile ilgili Davutoğlu, Dicle ve Fırat suyunu artıracığını dair söz verdi. Keza geçmişte su oranını 500 metre küp yapacağımıza söz vermiştik dedi, ileriki zamanda bu daha da artabilir. Davutoğlu aralarındaki su sorunu ile ilgili Suriye-Irak kendi aralarında ortak bir heyetin oluşturulmasını talep etti. Türkiye, Irak için gelişmiş aletleri vermeye hazırdır dedi (En-Na'imi, Culud, 2012: 69). Ahmet Davutoğlu Hoşyar Zebari ile yaptığı toplantıda ekonomi ve asayiş konularında iki ülke ilişkilerin daha iyi olabilmesi için çaba harcayacaklarını söyledi. Toplantıda hedef iki devlet arasında ticaretin iki kat artırılması idi, 2010 yılının gelmesi ile ticaret oranı 7 milyar dolardan 20 milyar dolara yükseleceğini hedefleniyordu. Buna paralel olarak PKK ile mücadele savaşında istihbarat konusunda bilgi değiş tokuşları yapılacaktı (<http://www.bbc.co.uk/arabic/middleeast> 19.11.2014). Davutoğlu bu ziyareti esnasında Bağdat ile Suriye arasındaki iletişime yönelik Irak Başbakanı Nuri Maliki ile bir araya geldi, bu toplantıya Dış İşleri ve İç İşleri Bakanları da katıldı. Davutoğlu toplantıda: "Hedefimiz Irak ile Suriye arasındaki güveni sağlamaktır. 19 Şubat'ta Bağdat'ta teröristler tarafından bir saldırı düzenlendi ve bu saldırıda birçok kişi yakalandı, edinilen bilgilere göre Suriye, Baas Partisi'ne yardım etti ve bu saldırı Suriye'nin desteği ile gerçekleştirildi. Duruma ilişkin Irak hükümeti bu olayı destekleyen bir kaç kişiyi Suriye'den istedi. Aynı zamanda Irak'a ve Irak'ın geleceğine karşı saygılı olunması istendi. Davutoğlu'nun bu mücadelesi, Irak'ın Suriye'yi, Irak'taki silahlı gruplara yardım etmekle suçladığı döneme denk geliyordu. Davutoğlu ilk olarak Bağdat'ı ziyaret etti, daha sonra Şam'a gitti (Sandıklı vd., 2013: 22; <http://www.bbc.co.uk/arabic/middleeast> 19.11.2014).

Türkiye-Irak "Yüksek Düzeyli Ortak Stratejik İşbirliği Konseyi"nin harekete geçmesi için 17 Eylül 2009 tarihinde ilk Bakanlar Kurulu toplantısı İstanbul'da yapıldı. Irak tarafından 9 bakan katıldı, bunlar; Savunma Bakanı, İç İşleri Bakanı ve Ticaret Bakanı idi. Bu toplantıda Davutoğlu bir açıklama yaptı: *"Türkiye ile Irak arasındaki bu stratejik yardımlaşma bölgesinde ve Orta Doğu'da bir örnek haline gelecektir. Bundan sonra anlaşmazlıklar, saldırılar ve nahoş olan durumların yeri olmayacak, aksine bu bölge medeniyet merkezi haline gelecek"* dedi (En-Na'imi, Culud, 2012: 69). Bu toplantıda yer alan stratejik konuları şöyle sıralayabiliriz: Asayiş, Enerji, Ticaret, Tarım, Sağlık ve diğer konular. Bu toplantı kapalı bir şekilde yapıldı. Ancak toplantıdan önce bir basın toplantısı düzenlendi, bu toplantıda Davutoğlu: *"Irak'ta barış ve huzurun sağlanması, Türkiye'de huzur ve barışın sağlanması demektir"*, aynı anda Hoşyar Zebari, Irak ve Irak halkı için Türkiye'nin fedakârlığından ve yardımlaşmasından

bahsederek geçmişte Irak'ta yapılan terör saldırılardan sonra Türkiye'nin desteklerini dile getirdi. Gerçekten saldırılardan sonra Türkiye insani yardımlar yapıyordu. Özellikle yaralıların tedavisi konusunda Türkiye elinden geleni yaptı. Bu toplantılar iki gün sürdü ve olumlu sonuçlar elde edildi (<http://al-shorfa.com/ar/articles/meii/features/2009/09/23/feature-05> 19.11.2014).

İkinci kez Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve beraberindeki 9 bakan beraber 15 Ekim 2009 tarihinde Bağdat'ı ziyaret etti. Recep Tayyip Erdoğan, Irak Başbakanı Nuri Maliki tarafından karşılandı. Aynı gün Yüksek Düzeyli Ortak Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Türkiye-Irak arasında 48 tane bildiri imzalandı. Bunlar sıra ile iç işleri, taşımacılık ve ulaşım, enerji ve tarım bildirileri idi. İki ülke arasındaki ilişkilerin ilerlemesi için bu da başka bir adımdı.

30 Ekim 2009 tarihinde Ahmet Davutoğlu, Irak ziyareti sırasında Basra'yı ziyaret etti, ve daha sonra Erbil'i ziyaret etti. Erbil'de IKB Hükümeti Başkanı Mesut Barzani ile bir araya geldi (Uçarol, 2013: 1323, 1324). Türkiye Dış İşleri Bakanı Davutoğlu ve Ticaret Bakanı ile beraber Basra'da Türkiye Konsolosluğu'nu açtılar. Bu açılış sırasında Davutoğlu: "*Türkiye, Irak'taki güvenliğin sağlanması ve ortalığın sakinleşmesi için elinden geleni yapıyor. Türkiye'nin geleceği bizim için ne kadar önemli ise Irak'ın geleceği de bizim için o kadar önemlidir. Basra'daki halk güvende olmazsa, Türkiye'deki halk da güvende olmaz*" dedi. Duruma ilişkin Türkiye Ticaret Bakanı Zafer Çağlayan, Basra'da bir sanayi projenin Türk şirketleri tarafından hazırlandığından bahsederek, Basra'nın ekonomik ve elverişli bir konuma sahip olduğunu ve Basra'nın ticaret merkezi olabileceğini dile getirdi. Bu ticari ilişkilerin iki ülke arasında kalıcı olumlu ilişkiler sağlayacağı düşünüldü (<http://www.alalam.ir/news/21428> 22.10.2014). Irak Başbakanı Nuri Maliki 2009 yılında tekrar Türkiye'yi ziyaret etti. İki ülke arasındaki ilişkiler yüksek bir seviyeye ulaştı (Sandıklı vd., 2013: 22).

Üçüncü kez 7 Mart 2010 tarihinde Irak Parlamento seçimleri yapıldı. Bu seçime katılım oranı % 63 idi, seçimde Eyad Allavi Listesi birinci oldu, ikinci olarak Nuri Maliki Listesi açıklandı. Ancak tarafların anlaşmaması sonucu yeni Hükümetin kurulması tam dokuz ay sürdü. Ülkede anlaşmazlıklar baş gösterdi, hatta 12 Arak 2010 tarihine kadar IKB Başkanı Mesut Barzani'nin el atması ile Erbil Konferans anlaşması ancak yapıldı. Bu anlaşmada Iraklı 4 farklı siyasi grup yer alıyordu. Anlaşma sonucu ikinci kez olarak Nuri Maliki Irak Başbakanı seçildi. Bu şekilde 2003'ten sonra Irak hükümeti Şiilerin eline geçti. Gerçekten 2003'ten sonra Irak'ta Şiilerin yönetime geçmesi ile İran-Irak ilişkilerinde ilerleme kaydedildi, bundan dolayı birçok alanda ekonomik ve ticari anlaşmalar yapıldı ve yıllık ticaret oranı artış göstermeye başladı. Buna paralel olarak İranlıların Necef ve Kerbela'daki kutsal yerlere ziyaretleri artış gösterdi (Sandıklı vd., 2013: 12,13).

2010 yılında Türkiye-Irak ilişkilerinde bir gerileme söz konusu idi. Bunun nedenini de Nuri Maliki'nin yönetim şekline ve siyasetine bağlıyoruz. Çünkü 4 yıl boyunca hep İran siyasetine ve Şiilere meyilliydi. Ayrıca merkezi hükümete yönelik çalışmalar yapıyordu, bundan dolayı Türkiye, Maliki'yi destekliyordu, daha sonra Maliki Hükümeti mezhepsel anlaşmazlıklara vesile oldu. Seçimler sırasında Eyad Allavi'nin Irakiye Listesi en çok oy alan liste oldu. O vatansever biriydi ve aynı zamanda onun programı mezheplerden uzaktı. Ankara Allavi'nin yönetime geçmesi için gizlice Sünnileri razı etmeye çalıştı. Görünüyor ki, Türkiye'nin bu çabaları sonuç veremedi. ABD'nin yardımları ile Maliki'nin tekrar yönetime geçmesi ve Allavi'nin de bu hükümete ortak olması partiler arasındaki anlaşmayla kabul edildi. Ancak Maliki bu anlaşmanın maddelerini yok sayarak tarafların itirazlarına maruz kaldı (İfanzo,

Çağaytay, 2012, <http://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/view/turkeys-changing-relations-with-iraq-kurdistan-up-baghdad-down> 19.11.2014).

Türkiye Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu duruma ilişkin bir açıklama yaptı: *"Irak bizim komşumuzdur, Irak'ın güvenliği ve çıkarları bizim için önemlidir, Türkiye, Irak hükümetinin bu krizden çıkması için her türlü yardıma hazırdır"* dedi. Davutoğlu, Erbil Uluslararası Havaalanı yolu ile 7 Kasım 2010 tarihinde Bağdat'ı ziyaret etti. Süresi tamamlanan Irak Başbakanı Nuri Maliki ile bir araya geldi. Davutoğlu bu toplantıda Irak'ın geleceği, bölgede güvenliğin ve barışın sağlanması için Türkiye'nin desteğinden bahsederek bir açıklama yaptı: *"Irak istikrarlı bir ülkedir, bu da Türkiye için önemli bir şeydir, hükümetin kurulmasına da Irak halkı karar verecek, hiç kime buna müdahale etmemeli"* dedi. Davutoğlu aynı zamanda Türkiye'nin, Irak hükümetinin kurulması için Kürtlere baskı uyguladığı propagandasını da reddetti (Şarkul Evsed, 8 Kasım 2010, S: 11668).

Türkiye ile Irak ilişkilerinin ilerlemesine yönelik 10 Mayıs 2010 tarihinde Abdullah Gül tarafından gönderilen Erşet Hrmuzlu, Irak Cumhurbaşkanı'nı ziyaret etti. Bu ziyaretin amacı, Türkiye ve Kazakistan Cumhurbaşkanlarının Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'yi "Asya'da İşbirliği ve güven artırıcı önlemler konferansı üçüncü zirvesine" davet etmeleri idi. Bu konferansın haziran ayında İstanbul'da yapılması planlandı. Talabani, Irak'a yardımları için Abdullah Gül ve Tayyip Erdoğan'a teşekkür etti. (<http://www.bizturkmeniz.com/ar/index.php?page=article&id=19240> 21.11.2014).

Irak Hükümeti'nin kurulmasından bir gün sonra Talabani 22 Kasım 2010 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etti. Abdullah Gül ile iki ülke arasındaki ilişkilerin ileriye gitmesine yönelik konuşmalar yapıldı. Gül, Talabani'nin tekrar Cumhurbaşkanlığına seçilmesini tebrik ederek bu yeni hükümetin Irak geleceği için hayırlı ve yeniden inşa edilmeye bir vesile olması dileğini dile getirdi. Gül aralarındaki ortak işbirliğin sağlanması için Türkiye'nin amade olduğunu ifade etti. Gül aralarındaki işbirliği çerçevesinin özellikle enerji, inşaat, su ve taşımacılık sektörlerinde genişletilmesi talebinde bulundu. Talabani kendi tarafından iki devlet arasındaki anlaşmalara ve kurulan bu ortak konsey hakkında konuştu ve bu çalışmaların iki ülke Cumhurbaşkanları tarafından hazırlanmasının önemini vurguladı. Yeni kurulan hükümetin başarılı olabilmesi için Talabani bütün komşu ülkelerinden özellikle Türkiye'den yardım istedi (En-Na'imi, Culud, 2012: 73,74).

Gerçekten Irak'ta güvenliğin sağlanması Türkiye açısından önemli ve Türkiye'nin yararınaydı. Çünkü Türkiye ile Irak'ın sınırları birbirine bağlıydı. Irak sınırlarında güvenlik sağlanmazsa sınırdaki olaylar doğrudan Türkiye'yi tehdit ediyordu. Diğer taraftan Irak savaştan çıktı, yeniden yapılanmaya ihtiyacı vardı. Eğer bölgede güvenlik sağlanmazsa Türkiye bu konuda zararlı çıkacaktı. Irak bu konularda ilk olarak Türkiye'ye güveniyordu. İki ülke ekonomisinin canlanması için Irak'ta barış ve güvenliğin sağlanması şarttı. Irak Devleti'nin teröre karşı galip gelmesi bütün komşu ülkelerini olumlu etkiliyordu.

4.8. Irak Kürtleri'nin Türkiye ile İlişkileri

Körfez Savaşı'ndan sonra 1991'de Türkiye-Irak ilişkilerinin iyi olmasından dolayı Türkiye-Irak Kürtleri arasında resmi olarak hiç bir ilişki yoktu. Sınır ihlaline karşı defalarca iki ülke aralarında anlaşmalar imzalandı. Diğer komşu ülkelerinden farklı olarak Türkiye hiç bir zaman Irak'ın iç işlerine karışmıyordu.

Türkiye-Irak arasındaki sınır Eylül Devrimi boyunca peşmergelerin kontrolü altındaydı. Ancak peşmerge bu durumu Türkiye'nin aleyhinde kullanmıyordu, bunun

yanı sıra Türkiye Kürtlerin Eylül Devrimi'ne yardım etmek istemedi, onlara karşı da çıkmadı. 1963 yılında Eylül Devrimi'ni yıkmak için Türkiye Baas rejimine hava harekâtında yardım etti. Bu hariç, dostluğa ve düşmanlığa yönelik aralarında hiç bir şey olmadı (Barzani, 2004, III: 185). Molla Mustafa Barzani komşu ülkelerin özellikle Türkiye'nin iç işlerine hiç bir zaman karışmak istemedi. Türkiye-Irak arasında askeri operasyonların yapılması Kürtleri olumsuz etkiliyordu, bundan dolayı Barzani, bu sınırların rahat bir şekilde kalması için çaba harcamaktaydı (Dizai, 2013, III: 439). Irak-İran arasında Cezayir Anlaşması'nın imzalanması ile Eylül Devrimi sona erdi. Irak'ta Kürt harekâtı kötü bir duruma düştü ve bu durum Irak-İran savaşı başlayana kadar sürdü.

Irak-İran arasındaki savaş bitmeden evvel Kuzey Irak'taki Kürtlerin çalışmaları ve aktiviteleri artmaya başladı, buna karşı Saddam rejimi, Kürt sorununa çözüm için Kürtleri bastırmaya ve yok etmeye başladı. Saddam'ın amcaoğlu, Ali Hasan Mecit'i Kuzey Irak sorumlusu yaptılar. 160. karara göre Hasan'a tam yetki verildi, bu yetkiler Irak Cumhurbaşkanı yetkileri ile aynıydı. 20 Nisan 1988 tarihinde Saddam Hüseyin, Ali Mecit'e yeni bir yetki daha verdi. Kuzey bölgelerine özel timler yerleştirildi, bu karar doğrultusunda, Irak askeri güçlerinden birinci ve beşinci kolordu, aşayış birimleri, askeri istihbarat birimleri, acil güçler ve milli savunma birlikleri Ali Mecit yetkisi altına girdi, diğer bütün yasa ve kararlar değişti. Bütün emirler ondan alınıyordu. Ali Hasan Mecit, kuzey bölgeleri hâkimi oldu.

Ali Hasan Mecit (Kürt sorununun çözümü ve yıkıcı güçlerin ortadan kaldırılması) adı altında 29 Mart 1987 tarihinden 15 Nisan 1989 tarihine kadar Kürtleri yok etmek için elinden geleni yapıyordu. Kuzeyde "Anfal" adı altında Kürtlere karşı vahşice planlar ve yıkımlar yapıldı. Baas Hükümeti Anfal (Toplu katliamlar) Operasyonu'nu bir kaç aşama ile gerçekleştirdi. Bu aşamalardan bazılarını toplu idamların yapılması, binlerce sivil halkın diri diri gömülmesi oluşturuyordu, üstelik bu halkın çoğunluğunu kadınlar ve çocuklar oluşturuyordu. 40 farklı bölgelerde kullanılan kimyasal maddenin Helepce'de kullanılması 1987 yılının Nisan ayı ile 1988 yılının Eylül ayı arasında gerçekleştirildi. Yaklaşık iki bin köy yerle bir edildi. Halk başka taraflara gönderildi. Camiler, okullar, hastaneler, su ve elektrik projeleri bunların hepsi yıkıldı. Rejim tarafından halkın mal ve mülkü talan edildi. Yaşlı, kadın ve çocukların hapsilere atılması sonucu bunların çoğu açlıktan öldü. Halkı köylerinden zorla çıkardılar ve köyleri yok ettiler. Bu yıkımlarda Kürdistan ekonomisini ve geleceğini yok ettiler. (Özdağ, 1999: 55; Kadir, 2006: 123-124).

Bu yıkımlardan sonra halkın bir kesimi ve peşmergeler kurtuldu. Kurtulanlar Türkiye sınırlarına doğru gittiler, orada birkaç gün kaldılar daha sonra Türkiye bunları Mardin'e yerleştirdi. Türkiye'nin bu tutumu insani bir hareket olarak sayıldı (Dizai, 2013, III: 326). O dönemde Sıcak Takip anlaşmasına göre Türkiye-Irak birbirlerinin sınırlarını geçebilirdi, fakat Irak Kürtleri takip etmek için bu anlaşmadan faydalanmadı ve Türkiye sınırlarını geçmedi (Kamuran, 2007: 21).

Türkiye, Irak Kürtleri' ne karşı insani bir tutum sergiliyordu. Ancak daha sonra BM'den bir açıklama geldi: "*Kuzey Irak Kürtlerine karşı kimyasal silahlar kullanılmış*" dedi. Türk doktorlar ve Türkiye kaynakları bunun bir propaganda olduğunu söylediler, aynı zamanda Irak Hükümeti Kürtlere karşı kimyasal silah kullanmamıştır dedi. Türkiye resmi dış sözcüsü; Irak'tan kaçan ve yaralanan bu insanlar kimyasal silah ile yaralanmamışlar dedi (El-Nasri, 1990: 261). Türkiye bu açıklamaları Irak ile arası bozulmasın diye yapıyordu, çünkü onları bir araya getiren ortak çıkarlar vardı.

2 Şubat 1990 tarihindeki Körfez Savaşı ve olaylarından sonra genel olarak bölgede değişiklikler meydana geldi. Irak, BM'nin kararları etkisi altına girdi. Bu

olaylardan sonra Irak'taki muhalefet, Saddam rejimini yıkmak için harekete geçti. Kuzeyde ve güneyde devrim harekâtı başlatıldı. Celal Talabani, KYB⁴⁴ Başkanı ve Muhsin Dizai, PDK'den Mesut Barzani temsilcisi olarak 8 Mart 1991 tarihinde Türkiye'yi ziyaret ettiler. Türkiye'de 9 Mart 1991 tarihinde bir toplantı yapıldı. Toplantıda Türkiye Dış İşleri Bakanı Yardımcısı ve Mit Müsteşarı Orgeneral Teoman Koman ve Büyükelçi Tugay Özçeri ile bir araya geldiler ve birinci oturum yapıldı. Toplantıda Talabani, PKK ile diyaloglar kuracağını ve ateşkes ilanı için çaba göstereceğini açıkladı. Aynı zamanda sorunların çözümü için barışçıl yolların seçilmesi için PKK'yı ikna edeceğini söyledi. Keza Talabani bir teklif daha yaptı ve şunları söyledi: *"Kürdistan (Kuzey Irak) yakında özgür olacak ve eğer Türkiye bize yardım ederse Türkiye ile federal bir bölge oluşturmayı düşünüyoruz"* dedi. Talabani'nin bu açıklaması Türkiye için bir sürpriz idi. Türk yetkililer Talabani'nin bu önerisini Cumhurbaşkanına ileteceklerini söylediler. İkinci oturumda Başkan'ın Talabani'ye cevabı olumsuzdu (Dizai, 2013, III: 363; Özdağ, 1999: 74).

Körfez Savaşı'ndan sonra güneydeki gibi Irak'ın kuzeyinde de Baas Hükümeti'ne karşı devrim başlatıldı. Bu devrim ile Kürdistan Cephesi⁴⁵ tarafından 19 Mart 1991 tarihine kadar Kürt şehirlerinin tamamı kontrol altına alındı. Saddam rejimi güneydeki devrimcileri yok ettikten sonra Kuzey'e doğru harekete geçti. Irak Hükümeti bu devrim harekâtını durdurmak için cumhuriyet muhafızlarını ve askeri helikopterleri kullandı. Mart ayı sonuna kadar Kürt güçleri büyük şehirlerden çıkarttırıldı (Andırsın, Stansfild, 2004: 168,170). Baas Hükümeti'nin sert ve insafsız tavırlarından dolayı 31 Mart 1991 tarihinde Kürtler topluca Türkiye ve İran sınırlarına kaçmak zorunda kaldılar, bu da faciaların yaşanmasına neden oldu. Bir milyona yakın Kürt halkı aç ve susuz olarak sınır bölgelerinde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bu durumun ve Türkiye'nin etkisinden dolayı BM sessizliğini bozdu. 5 Nisan 1991 tarihinde 688. kararını açıkladı. Irak'ta insan haklarının ihlal edilmesi sebebiyle bu karar bölgeyi korumak maksadıyla çıkartıldı. Özellikle Kürt şehirlerinde Türkiye ve diğer Batı ülkeleri İngiltere ve Fransa'nın etkisi bu kararın çıkmasında etkili oldu. Karar ile Irak uçaklarının uçuşlarına karşı Irak'ın 36. uçak uçuş hattı yasaklandı. 16 Nisan 1991 tarihinde Kürtler için Zaho'ya yakın bir yerde Irak sınırında kamplar kuruldu. Buna Irak Hükümeti karşı çıktı. Sınara doğru askeri harekâtlar başlatıldı, 11 Devlet'in katılımı ile 1991 yılının Mayıs ayında 20 bin askerden oluşan askeri bir güç bölgeye ulaştı. Türkiye'ye yakınlığından dolayı bu askeri güçler Türkiye havaalanlarına yerleştirildi (Kamuran, 2007: 22).

Kürtler için rahat bölgenin oluşturulması Kürtlerin asıl sorununu çözemedi. Kürtlerin kendi evlerine dönmeleri için Kürt yetkililer Saddam Hükümeti ile bir araya gelmek ve diyalog kurmak zorunda kaldılar. Nisan ayının ortalarında KYB sekreteri Celal Talabani'nin Başkanlığı, PDK'den Neçirvan Barzani ve birçok kişi daha Bağdat'ı ziyaret ettiler. Saddam Hüseyin anlaşma için hazır olduğunu dile getirdi. Bu ziyaretten sonra Kürdistan Cephesi toplandı ve Bağdat'a bir başka heyetin gönderilmesi kararı alındı. Heyet Mesut Barzani başkanlığı ile Kuzey Irak'ta insan haklarının tamamını elde etmek ve özgür bir yaşam için gidecekti (İsa, 2005: 428,429). İki taraf farklı konular üzerine konuşmaya başladılar. Irak'ta genel seçimlerin yapılması kararı verildi. İlk aşamalarda karşılıklı oturumlar iyi bir şekilde ilerliyordu, aralarındaki sınırların

⁴⁴ KYB: 1976 yılında, Kürtlerin Saddam Hükümeti ile hiçbir sonuca varmamaları sonucu ve Cezayir anlaşmasının imzalanması ile İbrahim Ahmet tarafından kuruldu. Aynı yılda Celal Talabani bu partinin genel sekreteri olarak belirlendi.

⁴⁵ Kürdistan Cephesi: Kürdistan'daki partilerden tarafından oluşuyordu. Kürtlerin farklı partileri ile Saddam hükümetine karşı 1987 yılında kuruldu, bunların içinde en önemli olanlar Mesut Barzani'nin başkanlığında PDK Partisi ve Celal Talabani'nin KYB Partisi idi.

belirlenmemesi sonucu anlaşmalar imzalanmadı. Kürtler, Kerkük'ü Kürdistan topraklarına katmak istediler ve Bağdat Hükümeti bunu reddetti (Hesso, 2008: 69). Diğer taraftan ABD Kürtlerin Irakla anlaşmasını istemedi, çünkü Kürtlerin Saddam ile anlaşması sonucu Saddam'ın üzerindeki baskılar azalıyordu. ABD Kürtleri istediği zaman Saddam'a karşı kullanacaktı (Özdağ, 1999: 70). Kürtler Irak Hükümeti ile anlaşmayınca Saddam, Erbil, Duhok ve Süleymaniye'deki bütün kamu kuruluşlarını geri çekti. Buna paralel olarak oradaki kamu görevlilerin maaşlarını kestti. Bu şehirlere ambargo koymaya başladı (İsa, 2005: 331-332). Amaçları Kürtleri kötü bir duruma düşürmek ve anlaşmaları zorla kabul ettirecekti.

Bu şekilde Kürtlerin üzerinde iki ambargo vardı. Biri Irak'ın diğeri ise BM 'nin ambargosu idi. Kürtlerin para kaynağı olan Habur sınır kapısı günümüze değin Kürt yönetimini ayakta tutan, besleyen ve bölgeyi geliştiren tek kapıdır. Bu nedenle Kürt yönetiminin hayatta kalması bakımından Türkiye ile iyi ilişkiler kurması bir ihtiyaç ve zorunluluktur. Başka bir ifadeyle Türkiye bölgedeki Kürtlerin can damarıdır (Semin, 2011: 199). Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye-Irak arasındaki ilişkiler sona erdi. Kuzey Irak ile yeni ilişkiler kurulmaya başlandı, özellikle ekonomi alanında. (Aydın vd., 2007: 111). Bu dönemde Türkiye, Irak Kürtlerinin en iyi dostu haline geldi.

1992 yılının Ocak ayında Mesut Barzani'nin özel temsilcisi Muhsin Dizeai Ankara'ya gitti. Türkiye Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin ile bir araya geldi. Bu toplantıda Dizai; Türkiye ile Kuzey Irak arasındaki ilişkilerin daha da güçlendirilmesini talep etti (Özdağ, 1999: 82). Barzani'nin temsilcisi Muhsin Dizai yoluyla Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Mesut Barzani'yi Türkiye'ye davet etti. 20 Şubat'ta Barzani Amerikan helikopteri ile İncirlik havaalanına indi, oradan da Ankara'ya doğru hareket etti. Barzani, Cumhurbaşkanı Danışmanı Kaya Bey ve Büyükelçi Cengiz Bey tarafından karşılandı. Barzani, Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin ile bir araya geldikten sonra Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü'yü de ziyaret etti. Daha sonra Başbakan Süleyman Demirel'i ziyaret etti. Barzani Demirel tarafından karşılandıktan sonra Demirel doğrudan PKK konusuna değindi. PKK'nın Kuzeyde Türkiye sınırlarını ihlal etmesine ve onların yerlerine geri çekilmelerine yönelik açıklamalar yaptı. Barzani cevap olarak şöyle dedi: *"Bunlar Saddam döneminde gelmişler ve onlara yer verilmiştir, yıkılan ve boş bırakılan yerlerden istifade ederek sınırları geçmeyi başarıyorlar"* dedi. Barzani; yönetim elimizde olduğu sürece Türkiye topraklarının PKK tarafından ihlal edilmesine izin veremeyiz dedi. Aynı gün Barzani, Çankaya köşkünde Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile bir araya geldi⁴⁶, ilişkilerin ilerlemesinden bahsedildi (Dizai, 2013, III: 403).

Kuzey Irak'ta kamu kuruluşlarının Bağdat hükümeti tarafından geri çekilmesiyle bölgede idari boşluklar ortaya çıktı. Bu boşluğun doldurulması için Kürdistan Cephesi o dönemde yönetim onlara aitti, bu sorunun giderilmesi için seçimlerin yapılmasına karar verildi. 16 Ocak 1991 tarihinde Kürdistan Cephesi Celal Talabani, KYB Başkanı ve KDP Başkanı Mesut Barzani ve diğer 8 parti mensupları tarafından bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda encümen üyelerinin belirlenmesi için seçimlerin yapılmasına karar verildi. 19 Mayıs 1992 tarihinde Kürdistan'da ilk defa encümen üyeleri için seçim yapıldı. KDP, KYB, Kürdistan Sosyalist Demokratik Partisi KSDP, Kürdistan Sosyalist Partisi (bu iki Parti tek liste ile katıldılar), Irak Kürdistan İslam Hareketi İKİH, Kürdistan Demokrat Halk Partisi KDHP, Kürdistan Komünist Partisi ile Hristiyan Süryani katıldı. 150 sandalyeden 100'ünü Mesut Barzani, 50'sini Celal Talabani aldı. Seçimlerde hiç bir parti tek başına salt çoğunluğu sağlayamadı. Yapılan değerlendirmeler Kuzey Irak'ta yapılan seçimlerin bağımsız Kürt devletlerinin

⁴⁶ Bkz.Ek-4

temellerini oluşturduğu doğrultusunda. Ortaya çıkan sonuca göre Parlamento Başkanı KDP'den, Başbakan ise KYB'den olacaktı (Arı, 1996: 232). 4.06.1992 tarihinde siyasi şahısların ve yabancı misafirlerin katılımı ile Ulus Encümenliği toplantısı yapıldı. KDP'den Cevher Namık 105 Oy ile Encümen Başkanı olarak seçildi, aynı zamanda KYB'den Muhammet Tofik yardımcısı olarak seçildi (Irak/ Kürdistan Ulus Encümenliği Protokolleri, 1997, I: 5,15).

Irak Kürdistan Ulus Encümenliği birinci madde doğrultusunda hükümet kuruldu. 5 Temmuz 1992 tarihinde Dr. Muhammet Fuat Mahsum hükümetin ilk başbakanı olarak seçildi. Dr. Roj nuri Şaveys yardımcısı olarak seçildi (Irak Kürdistan Ulus Encümenliği Yasa ve kararları, 1997: 299).

Bağdat merkezi hükümet ile idari ilişkiler konusunda bir karara varması için aynı zamanda Irak'ta yaşayan Kürtlerin insani haklarına ilişkin bir yasa düzenlemesinin yapılması için Kürdistan parlamentosunun federal olmaya yönelik düşüncesi IKB yönetim şekline çevrilmesi kararı alındı (İsa, 2005: 565). Federal olma ilanı, Türkiye, İran ve Suriye için gerginlik teşkil etti. 14 Ekim 1992 tarihinde üç devlet arasında Bakanlar Kurulu toplantısı yapıldı. Toplantıya Suudi Arabistan da davet edildi, ancak Batı yanlısı bir politika izleyen Suudiler bu devleti reddettiler. Toplantıya KDP ve KYB ile yeni oluşan Irak Milli Muhafefeti de katılmak için başvursalar da bu başvuru kabul edilmedi. Yapılan görüşmelerde her üç ülke de bölgede bir Kürt devletinin oluşmasına izin vermeyeceklerini vurguladılar. Böylece bölgede Batı'nın Kürt devleti oluşturma politikasına karşı bir bölgesel ittifak oluştu. Kürdistan Cephesi bu toplantı karşısında rahatsız oldular. Duruma ilişkin KDP yetkilisi Hoşyar Zebari bir açıklama yaptı: "*Kürt deneyimini bastırmak için imzalanmış gizli bölgesel bir anlaşmadan korktuklarını*" söyledi. Üç devletin parlamentolarına birer mektup gönderdi, mektubunda; bu ülkelerin iç işlerine karışmaya niyetlerinin olmadığını açıkladı. Bu devletlerde yaşayan Kürtleri kışkırtmayacaklarını dile getirdi (Özdağ, 1999: 98).

Kürtler için hükümet ve parlamentonun kurulması tarihi bir fırsat idi, kendi yönetimini elde etmeyi başarabilirlerdi. Kuzey Irak'ın ayrılması ile Saddam Hüseyin Irak'ın bir bölümünü yönetemez hale geldi, buralarda hiç bir yetkisi kalmadı (Andırsın, Stansfild, 2004: 200). Ancak seçimlerden sonra hükümetin kurulması ile PDK ve KYB Parlamento koltuk sayıları yarı yarıya bölünerek %50 şeklinde dağıtıldı. Bundan dolayı Kürdistan halkı iki parçaya ayrıldı. Bu durum kamu kuruluşlarını olumsuz etkiledi, siyasi alanlarda anlaşmazlıklar meydana çıktı. IKB Hükümeti'nin sağlama alınması bu iki partiye bağlıydı (Andırsın, Stansfild, 2004: 326). İki partinin değişik fikirleri, sınır kapısı gelirleri, yönetime yönelik rekabetler, bunların hepsi anlaşmazlıklar için birer nedendi. 1994 yılının gelmesi ile anlaşmazlıklar daha da arttı. Bu anlaşmazlıklar beraberinde iç savaşı getirdi. Aralarında iç savaş başladı (Andırsın, Stansfild, 2004: 326). Savaş'ın durdurulması için ilk olarak Türkiye'nin çağırılması ile iki parti mensupları 30 Mayıs 1994 tarihinde Silopi'de bir araya geldiler. Daha sonra 5 Haziran'da Mesut Barzani ve Celal Talabani bir araya geldiler, ondan sonra 27 Haziran'da Erbil'de bir toplantı yaptılar. Savaş devam etti, Celal Talabani 1994 yılının Aralık ayında Erbil'i kontrol altına aldı. Erbil'i ele geçirmekle parlamento ve hükümet diye bir şey kalmadı çünkü Erbil, IKB'nin başkenti idi. Savaşı durdurmak adına Türkiye ve diğer devlet yetkilileri sürekli uğraşıyorlardı. Bütün çabalara rağmen savaş devam ediyordu. Aksine savaş alanının genişlemesi için PDK yardım almak için Irak Hükümeti ile anlaştı. Buna karşılık KYB, İran ile anlaştı. Irak ve İran'ın bu savaşa müdahale etmeleri iki ülke arasında gerginliğe sebep olabilirdi ve 80'li yıllardaki savaşın bir benzerinin başlaması endişeleri vardı. Bunun yanı sıra Irak iç İşleri'nin karışması Türkiye'nin güvenini olumsuz etkiliyordu, bundan dolayı acil bir çözüm gerekiyordu.

1996 yılının Ekim ayı sonlarında KDP ve KYB'nin bir araya gelmesi için Türkiye, Amerika ve İngiltere aralarında barışın sağlanması hususunda bir araya geldiler, Ankara Barış süreci adı altında bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda en önemli konu PDK, KYB ve diğer partilerin katılımı ve Türkmen, Aşuri temsilcilerinin katılımıyla yeni geçici hükümetin kurulmasına yönelik çalışmaların başlaması, aynı zamanda gümrük gelirlerinin tamamı IKB merkez bankasına gönderilmesi idi. Genel seçimler için bir seçim tarihinin belirlenmesi gerekmekteydi. Mücadele doğrultusunda barış gözlemci gücü oluşturuldu. Bu güç yaklaşık 200 kişiden oluşuyordu, bunlar Türkmen ve Aşuri tarafsız kişilerdi, ateşkesi takip etmek amacıyla Erbil'e gönderildiler (Arı, 1996: 237; Hesso, 2008: 107,114). Bu güç yedi yıl kaldıktan sonra 2004 yılının Ekim ayında Erbil'den geri çekildiler (El-Allaf, 2008: 168).

Anlaşma sürecinden sonra Türkiye, PKK'yı kovalamak için 14 Mart'tan 21 Haziran 1997 tarihine kadar PDK'nin yardımıyla Irak topraklarına çok geniş ve kapsamlı bir operasyon yapıldı. PDK güçleri 20 bin kişi olarak tahmin edildi (Behnam, 2010: 607). Ateşkesin yanı sıra KYB, İran'la anlaşmıyordu ve PKK'yı, PDK'ye karşı kullanmaya çabalıyordu. Ancak bu işi başaramayınca Talabani 1998'de Barzani'ye bir mektup gönderdi, barışma talebinde bulundu. Daha sonra ABD Dış İşleri Bakanı'nın çabalarıyla 8 Eylül 1998 tarihinde iki taraf arasında kalıcı barış anlaşması yapıldı (Hesso, 2008: 117). Burada anlıyoruz ki, ABD'nin buradaki barışçıl tavırları Barzani ile Talabani'nin arasını yapmak ya da Kürtlerin birlik ve beraberliğini sağlamak için değildi. Belki Saddam'a karşı bir cephe oluşturma çabaları içerisindeydi (İsa, 2005: 438). Çünkü bu dönemde ABD, Saddam rejimini yıkma çabaları içerisindeydi. Bu konu ABD kongresinde tek taraflı hale getirildi.

ABD'nin Irak saldırısı ve Saddam'ın rejimine karşı yapılan bu planlar Kürtleri tedirgin etti. Elde ettikleri çıkarları kaybedeceklerinden endişeleniyorlardı. Irak halkının çoğu 12 yıl boyunca Saddam Rejimi'nin zalimane etkisi altında yaşıyorlardı. İç savaşın olmasına rağmen Kuzey Irak halkı kendi siyasi özgürlüklerine sahipti. Ekonomi alanında da Türkiye ile ortak sınıra sahip olduğu için bölgede ambargo fazla etkili değildi. Bu dönemde PDK ve KYB arasındaki anlaşmazlıklar son buldu ve hep beraber Irak'ın siyasi sürecine katıldılar. Barzani ve Talabani arasında "iyi ilişkiler ve dostluk anlaşması" imzalandı. Bu anlaşmaya göre iki partinin düşmanı ve dostu birdir. 2003 olaylarından sonra George Bush'un idaresi Kuzey Irak'ta özerk bölgesi bıraktı. Bu da Kürtlerin emin olmasına sebep oldu. Aynı zamanda Irak komşularının tedirgin olmasına neden oldu ki, onlar Kürtlerin devlet olmasından endişeleniyorlardı. Ancak 5 Mart 2004'te Beyaz Saray sözcüsü bir açıklama yaptı, açıklamasında: "ABD Irak topraklarının bütünlüğünü koruyacaktır" dedi (Semin, 2011: 182; İsa, 2005: 576).

Kürtler, 2003 yılından bu yana Irak'ta Cumhurbaşkanlığı, Başbakan Yardımcılığı, Dış İşleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı gibi önemli konumlara sahip oldu (Sandıklı vd.,2013: 17). Bütün sorunlara rağmen Kürtler devletin kalıcı anayasasında haklarını almayı başardı. Irak Anayasası'nın 190. maddesine göre federal sistem kabul edildi (Irak anayasası, 2005: 190. madde).

Körfez Savaşı'ndan sonra ve 2003 yılına kadar Türkiye-Irak Kürtleri arasındaki ilişkiler çok iyi olmasa da ilişkileri iyiydi. Türkiye, PKK ve kamplarına karşı bir operasyon düzenledi, bu operasyonda iki yetkili parti Türkiye'ye yardım ettiler. 2003'ten sonra ve önceki dönemlerde Türkiye ile Irak Kürtleri arasındaki ilişkiler birkaç nedenlerden dolayı iyiye gitmedi. 2002 yılının Şubat ayında Türkiye'nin kırmızıçizgilerinden biri de Musul Kerkük'ün Kürdistan denetimine girmesi oldu (Saray, 2006: 112). Ancak Irak savaşında Türkiye, ABD ile ittifak olmayı reddedince,

Kürtler, ABD ile ittifak olmayı kabul ettiler. ABD ve peşmerge kuvvetleri birlikte Musul ve Kerkük'e girdiler (Ertuğrul, 2006: 160).

Olaylar Türkiye'nin istediği gibi gerçekleşmedi. Bu şehirlerdeki Türkmen haklarının ihmal edilmesinin yanı sıra Kürtler federal olmayı başardılar. Keza Kürtler 140. madde doğrultusunda Kerkük'ü IKB'ye bağlamak istiyorlardı ve bu durum Türkiye'yi rahatsız etti. Duruma ilişkin Abdullah Gül bir açıklama yaptı. Gül: *"Türkiye coğrafi federalliğe karşı değildir, Irak Kürtleri Irak'ın Kuzey bölgelerinde federal olmak için vurgunculuk yapıyorlar"* dedi.

2003 olaylarından sonra Türkiye, Kürtlerin, Kerkük'e girmemeleri için ABD'den yardım istedi. Duruma ilişkin ABD Başkanı George Bush 28 Haziran 2004 tarihinde bir NATO toplantısında Erdoğan'a şunu ilettiler: *"Kerkük meselesi Irak'ın iç siyaseti ile ilgili bir meseledir"* dedi. Bu cevap Türkiye ve Amerika toplantılarında ABD yetkilileri tarafından sık sık tekrar ediliyordu. Federal olma konusu ve Kerkük meselesi Türkiye-İrak Kürtleri arasındaki ilişkileri olumsuz etkiliyordu. Açıklamalarda birbirlerine sert cevap veriyorlardı. Kürt haklarına ilişkin Barzani: *"Kürdistan halkı hiç bir zaman Türkiye'den ya da başka devletten haklarının verilmesi için beklememiştir"* dedi. Acil bir cevapla Abdullah Gül Ankara'dan: *"Türkiye'nin Kerkük konusunda hassas olduğunu her taraf ve herkes biliyor, biz Kürtlerin Kerkük'e fülen girmesini kabul edemeyiz"* dedi (Seyfettin, 2008: 216; Rezvan, 2006: 394,395). Keza Kürt liderleri her fırsatta Kerkük'ün bir Kürt şehri olduğu konusunda ısrarcı ve tehditkâr demeçler vermekteydi. Talabani'nin *"Türkiye, Kerkük'e karıştırsa biz de Diyarbakır'ı gündeme getiririz"* dedi. Barzani'nin *"Türkiye'nin Kuzey Irak'a girmesini önlememiz, en büyük zaferimizdir"* şeklinde sözleri bu liderlerin ABD'nin aldıkları desteği ve Türkiye'nin zamanında bu iki lidere verdiği önemin yersizliğinin birer delili niteliğindedir (Ertuğrul, 2006: 161).

Anlaşmazlıklar günden güne artıyordu, bundan dolayı IGH ve Kürt yetkililer bu durumu sakinliğe kavuşturmak için çaba harcadı. IKB Başkanı Neçirvan Barzani duruma ilişkin bir açıklama yaptı, Barzani: *"Kürt milleti Türkiye'nin iyilikseverliğini hiç bir zaman unutmayacaktır. 1991 yılında yaklaşık bir milyon Kürt Türkiye ve İran sınırlarına gittiler, bundan dolayı Kürt milletinin Türkiye için sevgi ve saygısı vardır."* dedi (El-Allaf, 2008: 168). Kürtler Kerkük'ü zorla almak istemiyorlardı, bunun yerine siyasi yollar ile elde etmeye çalışıyorlardı. Irak anayasasındaki 140. madde doğrultusunda bu işi halletmeyi düşündüler. Bu maddede Kerkük meselesi için gerekli kanunlar yer alıyordu. Madde de ta ki 2007 yılı sonlarında seçimler yapılana kadar çeşitli icraatlar yer alıyordu (Seyfettin, 2008: 196).

Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 2007 El-Cezire televizyonuna çıktığı bir programda:

"Bazıları diyor ki, bu yılın sonuna doğru Kerkük üzerine referandum yapacağız ve Kerkük tek taraflı hale gelecektir. Bu kabul edilemez bir iştir. Bu iş sorunlara yol açacak, eğer referandum yapılacaksa, sadece Kerkük'te değil Irak'ın genelinde yapılması gerekir ve Irak halkının tümü bu referanduma katılmalı. Kerkük meselesini ve geleceğini Irak halkı belirlesin, ben bu konuşmayı bir dost olarak bir komşu olarak yapıyorum, yoksa kendi çıkarlarım için ya da Kerkük'te gözüm var diye söylemedim" dedi (Hivar Meftüh, <http://www.aljazeera.net/programs> 19.11.2014).

2003 yılı olaylarından önce Türkiye, Suriye'yi PKK ve Ermeni örgütlerine yardım etmekle suçluyordu ki, bu halkların bazıları Suriye topraklarında yaşıyorlardı. Ermeni sorunu Türkiye'nin güvenliğini ve istikbalini tehdit ediyordu. Türkiye'ye göre Suriye bunların eğitimini karşılıyor ve aynı zamanda silahlandırıyor (En-Nasrî, 1990:

264). Ancak ABD'nin Irak'a saldırısı sonrasında Türkiye, Suriye ile yakınlaştı çünkü Irak'ın parçalanıp Kuzey'de bir Kürt devletinin kurulmasından endişeleniyorlardı. Şüphesiz bu durum doğrudan komşu ülkeleri etkiliyordu. Suriye Cumhurbaşkanı Beşşar Esed 2004'te Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyarete ilişkin Recep Tayyip Erdoğan: *"Irak'ın parçalanmasına neden olan ülkelerimizi olumsuz etkileyen her ne olursa olsun karşı çıkacağımıza dair anlaşma yaptık"* dedi (Rezvan, 2006: 394).

Kerkük meselesinin yanı sıra işgal döneminin meydana getirdiği şartlar PKK terör örgütüne bölgede güçlenme fırsatı tanırken Türkiye'nin 2007 yılına kadar Irak'a yönelik sınır ötesi harekât imkânını kısıtladı. Türkiye özellikle 2003-2007 döneminde Irak'taki PKK varlığına yönelik operasyon konusunda hem ABD hem Kürt yönetimi ile anlaşmazlık yaşadı (Sandıklı vd., 2013: 21). Türkiye Hükümeti IKB Hükümetini, PKK'ya yardım etmekle suçluyordu. Ambargo koyma tehditlerini yapıyordu, anlaşmazlıklar üst seviyeye taşındı. Türkiye Devleti Kürt yetkililere diyalogların yapılması için Türkiye'ye gelmelerine izin vermiyordu. Irak Hükümeti Türkiye'ye yakın olmak için bu durumdan istifade ediyordu (İfanzo, Çağaytay, 2012, <http://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/view/turkeys-changing-relations-with-iraq-kurdistan-up-baghdad-down> 19.11.2014). Çünkü bu dönemden bazı sorunlardan dolayı IKB Hükümeti ile Irak Hükümeti arası iyi değildi (Semin, 2011: 182). PKK sorununa çözüm için ve askeri operasyonların başlaması için Ali Babacan ve beraberindeki bir heyet 23 Ekim 2007 tarihinde Bağdat'ı ziyaret ettiler. Babacan: *"Türkiye Irak'ta Merkezi Hükümet ile konuşacak"* diyerek IKB ile konuşmayı reddetti (En-Na'imi, Culud, 2012: 58). Bu suçlamalar doğrultusunda IKB Başkanı Mesut Barzani:

"... İlginçtir bu krizde neden Türkiye Hükümeti bizi suçluyor. Bu sorun Türkiye ile PKK arsındadır. Bu yeni doğan bir sorun değildir, 1984 yılından beridir var olan bir sorundur. Türkiye ile PKK arasında çıkan savaş ile ortaya çıktı ve 23 yıldır devam ediyor. Bilmiyorum neden Türkiye bizi suçluyor? Sanki bizim sorunumuzdur, biz PKK'ya yardım etmemişiz, onların çoğu kararlarına da karşıyız ve onlarla değiliz. Biz her zaman Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olmak istemişiz ve olmak için de çaba sarfetmişiz. Ancak biz bunu biliyorduk, Türkiye Saddam Rejimi'nin devrilmesinden sonra daima IKB'ye karşı oldu. Ama şimdiden IKB vardır ve Irak anayasasında belirtildiği gibi kanuni ve yasaldir..." dedi (Hivar Meftüh, <http://www.aljazeera.net/programs> 19.11.2014).

Aynı zamanda sınırda PKK ile ilgili sorulan bir sorunun cevabı için Barzani:

"...Türkiye-Irak, İran-Irak sınırları dağlı bölgelerde yer alıyor ve oluşması zor yerlerdir. PKK yasal olarak IKB'nin içinde değil, belki Türkiye'de ve şehirleri içerisindedir. Şimdiye kadar IKB'nin içinde bir savaş bile çıkmamıştır, savaşta IKB'ye çekmelerine izin veremeyiz. Gerilla savaşı vardır, ama bunların hiçbir ana mekânları ve temelleri yoktur. Her grup ve her kesim bu dağlarda kendini saklayabilir... Biz PKK'yı dışarı atmak istedik. Ancak bu bölgelerde hiç bir bölgesel güç yoktur ve hiç bir yol yoktur... Hiç bir kuvvet bu dağlar sayesinde başarılı olamaz. Zaten Türkiye askeri gücü bunları herkesten daha iyi biliyor" dedi (Hivar Meftüh, <http://www.aljazeera.net/programs> 19.11.2014).

Türkiye ABD'den izin aldıktan sonra 2007 yılı sonlarında PKK'yı vurmak için Irak topraklarına geniş kapsamlı bir operasyon yapıldı (Arı, 2008: 619). 2008 yılının Şubat ayında Türkiye askeri operasyonların yanı sıra Türkiye savaş uçakları sınır

bölgelerini sık sık bombardıman gerçekleştiriyordu. Tüm bunlar İKB'nin ekonomi durumunu olumsuz etkiliyordu. Bu saldırılar nedeni ile köylüler köylerini boşaltmak zorunda kaldılar. Keza bu bombardıman sonucu bölgedeki köprüler ve caddeler büyük zarar görüyordu. İKB Parlamentosu Türkiye'nin bu tutumunu komşuya ihanet olarak saydılar, duruma ilişkin İKB Parlamentosu, BM ve Avrupa Parlamentosuna Türkiye'ye bir sınır çizmeleri için yardım talebinde bulundu. Irak Dış İşleri Bakanı Hoşyar Zebari, BBC radyosu için bir açıklama yaptı, Zebari: *"Türkiye'nin saldırıları devam ederse bölgedeki durum altüst olur. Çünkü yapılan her bir yanlış durumu daha da kötüye sürükleyecektir"* (Hebat, 24 Şubat 2008, S: 2771). 2003'ten sonra Irak'ın kuzeyindeki Kürtler ile Türkiye arasında ve PKK'nın Irak'taki varlığına Irak Hükümeti'nin gerektiği gibi yaklaşmaması zaman zaman gerginliklere neden olmuştur. Özellikle Irak'ta Kürtler daha etkin olduğu 2004-2006 yılları arasında Türkiye-Irak arasındaki ilişkilerin gelişmesinin karşısındaki en önemli engel muhtemelen Iraklı Kürtlerle ilişkideki sıkıntılardır (Erkmen, 2009: 8).

Öyle görünüyor ki, PKK'nın yanı sıra Türkiye Kürdistan Devleti'nin kurulmasından endişeleniyordu. Türkiye'nin kuşkularına yönelik Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani 1 Şubat 2007 tarihinde El-Hurre televizyonu verdiği demeçte, şöyle dedi:

"Irak'ın diktatörlükten kurtarılmasından sonra Türkiye'de belli bir endişe gözlemlenmekteydi. Türkler, diktatörlük devrilir devrilmez Irak'ta Kürtlerin bağımsızlık ilan edeceğini düşünüyordu. Biz onlara güvence vermeye çalıştık. Onlara dedik ki, Irak'ın diktatörlükten kurtarılması, Kürdistan'ın Irak'tan ayrılmasına değil, tersine Irak yönetiminin çerçevesine girmesine yol açar. Biz dürüstüz, yaşanan gelişmeler de bizim size doğru söylediğimizi ortaya koydu. Gördüğünüz gibi ben şu an Bağdat'tayım ve Kürdistan Bölge Yönetimi de Irak yönetiminin çerçevesi içerisinde geri döndü" (Semin, 2011: 188).

2003 ile 2007 yılları arası Türkiye ile Kuzey Irak arasındaki ilişkiler kötü durumdaydı. Ancak 2007'den sonra ilişkilerde iyiye doğru bir gelişme ortaya çıktı. Türkiye'nin PKK'yı kovalama operasyonları sonucunda PKK aktivitelerinde bir gerilme kaydedildi. Ayrıca Kerkük'te 2007 yılı sonlarında yapılması planlanan referandum ertelendi. Bunlar anlaşmazlıkların giderilmesi için birer sebepti (Erkmen, 2009: 11). Irak ile olan sorunların giderilmesi için Kürt yetkililer Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olmanın önemli olduğunu düşünüyorlardı. Bu durumda ABD'nin rolü de vardı, ABD Türkiye ile İKB'nin savaşmasını istemedi. Ancak başka bir neden daha vardı o da Arap baharıydı ki, 2010 yılında meydana gelen Arap Ülkelerindeki anlaşmazlıklar Arap baharına sebep olmuştu. Ankara, Suriye'de Esed rejinine karşıydı, aksine İran Şam'ı destekliyordu. Türkiye bunun kanaatine vardı ki İran Bağdat ile ilişki içerisinde ve aynı zamanda Bağdat'ta yönetime sahiptir ve etkisi vardır dedi. Şii cephesi İran'ın desteği ile Güney Irak sınırına ve Suriye'ye uzanıyordu. Türkiye bunlara karşı bir ittifak arayışları içerisindeydi, bu ittifak da ancak Irak Kürtleri ve Irak'taki Sünni Araplar tarafından elde ediliyordu. Kürtlerin çoğu Sünni mezheplidirler ve Irak'ta Sünni dengesi olarak biliniyorlardı. Maliki Şii mezhepli olduğu için en çok İran'a meyilliydi. Bunların yanı sıra Türkiye'nin güvenliğini bozmak için İran ve Suriye PKK'ya yardım etme konusunda ortak bir kanaate vardı (İfanzo, Çağaytay, 2012, <http://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/view/turkeys-changing-relations-with-iraq-kurdistan-up-baghdad-down> 19.11.2014).

Ekonomik alan ilişkilerin ilerlemesi için çok önemliydi. Kuzey Irak, Türk ekonomisi için önemli bir pazar haline geldi. Kuzey Irak'ta son yıllarda inşa edilen

konutların, restoranların, alışveriş merkezlerinin, otellerin ve havaalanlarının büyük çoğunluğu Türk şirketleri tarafından yapılmaktadır (Sandıklı vd., 2013: 25). Petrol ihracatı Kürdistan ekonomisi için önemliydi ancak Irak petrol fiyatının artmasına sebep oluyordu. Bununla beraber Türkiye ile IKB arasındaki ilişkileri olumlu etkiliyordu. Türkiye yolu ile Kürdistan dışarıya petrol ihracatı yapıyordu. İlk defa 1.6.2006 tarihinde önemli bir adımın atılması ile Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani ve Kuzey Irak Bölgesel Hükümeti Başkanı Mesut Barzani, Türkiye yolu ile dışarıya petrol gönderme kilidini açtılar (Hebat, 1 Haziran 2006, S: 3188).

2009-2010 yıllarına kadar Türkiye-IKB arasındaki ilişkiler fazla iyi değildi. Türkiye'nin Kürt sorununu çözmeye başlaması ile ilişkiler canlanmaya başladı. Türkiye'nin çözüme yönelik bir adımı da Kürtçe bir televizyonun açılması idi. 2008 yılının Şubat ayında Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan bir açıklama yaptı: *"Avrupa Birliği'nin talebi doğrultusunda Türkiye'nin TRT kanalı bundan sonra Kürtçe yayına başlayacaktır"* dedi. Türkiye gelecek 5 yıl içerisinde güneydoğu bölgelerine çok önem vereceğini ve bütün sorunlara çözüm getireceğini söyledi (Hebat, 19 Şubat 2008, S: 2766). Türkiye 2009 yılında yeni bir siyasete başladı. Bu bağlamda Türk Hükümeti sorunun makul şekilde çözüme kavuşmasını sağlamak amacıyla Mayıs 2009'da "Kürt Açılımı" projesini hayata geçirmeye başlamıştır. Açılım projesiyle, güneydoğu sorununun ülke genelindeki demokratikleşme süreci ve bölgenin ekonomik açıdan kalkınması çerçevesinde bir çözüm hedeflenmiştir (Semin, 2011: 189).

Bu adımlardan sonra Türk yetkililerin IKB'ye ilk ziyaretlerinde Ahmet Davutoğlu, Basra Konsoloslugu'nun açılışından sonra resmi olarak yüksek siyasi yetkililer ve işadamları ile beraber Erbil'e gittiler. Bir basın toplantısında Mesut Barzani ile bir araya geldiler ve bir kaç önemli konu ele alındı. Barzani, Türkiye'nin yeni siyasetinden bahsetti ve özellikle Kürt meselesinin çözümü için Türkiye'nin atmış olduğu olumlu adımlarından bahsetti. Barzani Türkiye'nin bu yeni siyasetini destekledi ve şöyle bir açıklama yaptı: *"Buradan şunu iletmek istiyorum; biz Türkiye'nin bu siyasetini savunuyoruz, destekliyoruz ve bu süreci kutluyoruz, bu sürecin ilerlemesi için biz her konuda hazırız. Bu çözüm süreci bölgede her iki tarafın çıkarları doğrultusundadır"* dedi. Davutoğlu'nun bu ziyaretini tarihi bir ziyaret olarak değerlendirdi. Türkiye için Irak'ın önemli olduğunu söyledi ve aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa'daki Irak için öneminden bahsetti. Davutoğlu başka bir açıklamasında: *"...Sizin Avrupa kapınız biziz. Bizim de Güney ve Körfez kapımız sizsiniz"* dedi. Bu ziyaretle Davutoğlu Erbil'de Türkiye Konsoloslugu'nun açılışından bahsetti. Aynı zamanda Irak Orta Doğu'da küçük bir örnektir ki, farklı mezheplerden oluşuyor. *"Biz buradaki Kavimlere ve mezheplere bir gözle bakıyoruz, hepsi bizim kardeşlerimizdir aralarında hiç bir fark yoktur"* dedi. Davutoğlu ziyaretinden sonra Kürt-Türk ekonomi formunu, Eğitim Kurumları Işık Koleji'ni ve Erbil Kalesi'ni gezdi (Balcı, 2013: 297; Irak el-hurre radyosu, <http://www.iraqhurr.org/content/article/1866005.html/> 26.10.2014). Her ne kadar psikolojik bariyer Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Erbil'e gerçekleştirdiği tarihi ziyaret ile aşıldı gibi görünse de aslında ilişkilerin çok boyutlu anlamda tam olarak normalleşmesi sağlanabilmemiştir. Bununla birlikte Kürt tarafına göre Dış İşleri Bakanı Davutoğlu'nun ziyareti, ilişkilerin geliştirilmesinde dönüm noktası oldu. Ardından Türkiye'nin Erbil Konsoloslugu'nun açılması kararı, karşılıklı şüphelerin giderilmesine yardımcı oldu. Erbil'de görüştüğümüz yetkililer Türk tarafının bir konsolosluk binasının yapımını beklemeden doğrudan konsolos atamasını oldukça önemli bir adım olarak gördüklerini ifade ettiler (Ayhan, 2010: 13). Daha sonra Aydın Selçuk, Erbil Konsoloslugu'nda genel konsolos olarak işe başladı. 8 Nisan 2010 tarihinde

çalışmalarına ve amaçlarına yönelik IKB de bir basın toplantısı yapıldı. Aydın, Kürdistan kelimesinin kullanılmasına yönelik bir cevabında şöyle dedi: *"Irak Kürdistanı adının kullanılması ya da Kürdistan bölgesel hükümeti adının kullanılması Türkiye açısından hiç bir engel teşkil etmiyor. Bu kelimenin içinde hiç bir olumsuz etki göremiyorum. Ancak Türk siyasetçileri serbesttirler, isterseler kullanırlar isterseler kullanmazlar"* dedi. Türkiye Konsoloslugu'nun işleri 2010 yılının Mayıs ayında başlatıldı. Erbil, Süleymaniye ve Duhok illerinin vize işlemleri burada yürütülecekti (Hebat, 9 Nisan 2010, S: 3441).

IKB Başkanı Neçirvan Barzani 2010 yılının Nisan ayında bir resmi davet ile Ankara'yı ziyaret etti. Barzani, Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya geldi. Toplantıda Kerkük ve 140. maddeden bahsedildi. Erdoğan bu meseleler sizin iç meselelerinizdir kendi aranızda çözeniz gerekir dedi. PKK sorunu ise ilgili iki tarafın ortak sorunudur. Barzani, Erdoğan Hükümeti'nin bu soruna yönelik attığı olumlu adımlardan bahsederek Türkiye'nin olumlu adımlar attığını ifade etti. Bu toplantıda Erdoğan, Irak'ta her tarafı ve herkesimi kapsayan bir hükümetin kurulmasını ve var olan sorunların çözümünü arzu etti (Hebat, 2 Nisan 2010, S: 3435). Barzani bu ziyareti esnasında Türkiye Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile bir araya geldi. Ankara ve Erbil arasındaki ilişkilerden bahsedildi. İki taraf arasındaki ekonomik ilişkilerden bahsedilerek Barzani, Türkiye'nin güvenliğinin çok önemli olduğunu dile getirdi. Erbil'de Türk Konsoloslugu'nun açılmasına mutlu olduklarını söyledi. Türkiye ile IKB arasındaki ilişkilerin her konuda ilerlemesi için arzularını dile getirdi (Hebat, 1Nisan 2010, S: 3434). Barzani'nin danışmanlarıyla yaptığımız görüşmede de ziyaretin olumlu bir havada geçtiği ve Necirvan Barzani'nin özellikle Türkiye ile ticari, politik ve kültürel alanda işbirliğini geliştirme konusunda aktif bir çaba sergilemek istediği ifade edildi (Ayhan, 2010: 13).

Türkiye Dış İşleri Bakanı Yardımcısı Sinirlioğlu, 2010 yılının Nisan ayında resmi bir ziyaret ile Erbil'e gitti. IKB Başkanı Mesut Barzani ve Başbakan Berhem Salih ile bir araya geldi. Barzani'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi için Türkiye Dış İşleri Bakanı'nın mektubunu Barzani'ye ulaştırdı. Mesut Barzani Türkiye Hükümeti için selam ve saygılarını ilettiler, şöyle söyledi: *"Bu hükümet bölgedeki güvenliği sağlıyor, komşu ülkeleri ile iyi ilişki ortamlarını oluşturmaya çalıştı. Bundan dolayı, Türkiye ile IKB arasındaki ilişkiler ile bölgedeki güvenlik daha da artacak"* (En-Na'imi, Culud, 2012: 71). Türkiye Dış İşleri Bakanı yardımcısı iki ülke arasındaki ilişkilerin günden güne iyiye gittiğini söyledi ve Türkiye Irak Kürtlerini kendi stratejik ittifakı olarak, Türkiye Irak Hükümetini önemsiyor ve bu hükümetin herkesim ve taraf için açık olmasını arzu ediyor dedi. Berhem Salih, IKB Hükümeti Başbakanı Sinirlioğlu ile bir araya gelerek Salih, Irak'ta herkesin barış içinde yaşaması için IKB Hükümetinin desteğini dile getirdi (En-Na'imi, Culud, 2012: 72).

Türkiye'nin mektubuna cevap olarak IKB Başkanı Mesut Barzani, 2010 yılının Haziran ayında Ankara'yı ziyaret etti (Balci, 2013: 297). Barzani 5 gün Ankara'da kaldı ve Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile bir araya geldi. Barzani'nin IKB Başkanı olarak Türkiye'ye ilk ziyaretiydi. Barzani 2004 yılında Yönetim Kurulu Başkanı iken Ankara'yı ziyaret etti. 2003 öncesi dönemde KDP Başkanı olarak Mesut Barzani'nin birçok kez Türkiye'yi ziyaret ettiği ve hatta bir dönem yurtdışındaki faaliyetlerini Türkiye'den diplomatik pasaport alarak sürdürdüğü bilinmektedir (Ayhan, 2010: 9) Barzani, Türkiye ziyareti konusundaki soruya Türkiye'nin komşu bir ülke olduğunu ve komşular arasında bazı sorunlar yaşansa da bunun halklar arasında bir sorun olmamasına dikkat ettiklerini ve komşular arasında diyalog ve işbirliğinin olmasının gerekli ve doğal bir süreç olduğunu ifade etti (Ayhan, 2010: 13). Bu ziyaretin amacı

ilişkilerin ilerlemesi aynı zamanda bölgede güvenliğin sağlanması içindi. Türkiye Dış İşleri Bakanı duruma ilişkin bir açıklama yaptı:

"Bütün Iraklılar bizim kardeşimizdir. Bütün Iraklı grupların bir arada güçlü, müreffeh ve istikrarlı bir Irak inşa etmesini istiyoruz. Erbil'de oturan kardeşlerimiz bir gözleriyle Bağdat'ta diğer gözleriyle Ankara'da, bir elleriyle Basra'da diğer elleriyle İstanbul'da olacaklar. Körfez'den Avrupa'ya, Bağdat'tan İstanbul'a uzanan kuşakta barış ve istikrar içinde bir dünya kuracağız. Ve bu yollar Erbil'den, Kerkük'ten, Musul'dan geçecek. Buralarda kurulan kardeşlikler bütün dünyaya örnek teşkil edecek. Araplar, Türkmenler, Kürtler, Şiiiler, Sünniler bu ortak dünyanın parçaları olarak bir arada yaşayacaklar" (Ayhan, 2010: 16).

7 Mart 2010 tarihinde Irak'ta üçüncü kez olarak parlamento seçimleri yapıldı. Seçim sonuçları açıklandı. Ancak hiç bir parti tek başına iktidar olamadı. Bundan dolayı seçimi götüren taraflar kendi aralarında hükümetin kurulması için anlaşma yapmak zorundaydılar. Aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı hükümetin kurulması ertelendi. Bu erteleme süreci komşu ülkelerin özellikle Türkiye'nin tedirginliğine neden oldu. Çünkü Irak'taki anlaşmazlıklar doğrudan Türkiye'yi özellikle güvenlik ve ekonomi alanlarında etkiliyordu. Bundan dolayı Türkiye Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 7 Ekim 2010 tarihinde aniden Erbil'i ziyaret etti⁴⁷. IKB Başkanı Mesut Barzani ile bir araya geldi. Davutoğlu'nun bu ziyareti Irak hükümeti arasındaki kriz dönemine denk geliyordu. Bu dönemdeki söylentilere göre Türkiye, IKB'yi Irak Cumhurbaşkanlığından vazgeçirmek için mücadele ediyor deniliyordu. Ancak Davutoğlu bu duruma ilişkin bir açıklama yaptı: *"Bizim burada hiç bir amacımız yok, sadece yeni hükümetin kurulması için Barzani'ye destek vermek niyetindeyiz"* dedi. Aynı zamanda amacımız IKB ile olan ilişkileri güçlendirmektir. Bizim amacımız Irak'ın içişlerine karışmak değildir, Irak Türkiye'nin komşusudur ve Irak'ın güvenliği ve özgürlüğü bizim açımızdan çok önemlidir, Irak'ın bu süreçten geçmesine Türkiye mutlu olacak. Davutoğlu, Irak hükümetinin hemen kurulmasını arzu ediyoruz dedi. Bizim amacımızda fikir sunmak ve yardım etmektir. Davutoğlu'nun bu ziyareti Erbil Konferansı'ndan bir gün önceydi (Şarkul Evset, 8 Kasım 2010, S: 11668).

Bunun sonucu olarak da 2010 yılına gelindiğinde petrol sahalarını işletmek de dahil olmak üzere birçok alanda yaklaşık 3200 Türk firması önemli projeler üstlenmişlerdir. Türkiye'nin Erbil, Süleymaniye ve Duhok'tan oluşan Kürt bölgesindeki yatırımlarının ve karşılıklı mal alışverişinin 5 milyar doları aştığı ifade edilmektedir. Toplam 3 vilayet ile 5 milyar dolarlık bir ticari işbirliğinin olması Türkiye'nin ekonomik anlamda Kürt bölgesiyle ilişkilerinin ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir (Ayhan, 2010: 10). Ekonomi ilişkilerinin yanı sıra PKK eylemlerinde bir gerilme kaydedildi. Bu durum Türkiye ile IKB arasındaki ilişkileri olumlu etkiliyordu. Keza PKK konusunda IKB yetkililerin Türkiye'ye yardımları olumlu adımlardandı. Bu yıl Türkiye ile Irak Kürtleri arasında en çok ziyaretlerin gerçekleştirildiği yıldır. Bu da iki taraf arasındaki güvenliğin sağlanması, bölgede kardeşçe yaşamın sağlanması, aynı zamanda Türk ve Kürt Halkı'nın bölgede kardeşçe yaşaması için bir çağrıydı. En büyük amaç hep birlikte saldırılara karşı çıkmaktır.

⁴⁷ Bkz.Ek-5

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Batı ülkeleri ve Amerika eskiden beri olduğu gibi şimdi de Orta Doğu üzerindeki çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılan bir kapı olması, Türkiye'nin stratejik konumu Amerika için her zaman önemini korumuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra İtilaf Devletleri, Orta Doğu üzerindeki çıkarlarını diplomatik yollarla Türkiye aracılığı ile korumaktadır. Eskiden beri Türkiye Amerika ile iyi ilişkiler kurmuştu. Türkiye'nin hava üsleri Körfez Savaşı'nda ve Afganistan'ın vurulmasında Amerika'ya büyük kolaylık sağlamıştı. Türkiye 2003 yılının Mart ayında Amerika'ya karşı cesaretli bir karar alarak Irak savaşına katılmayı reddetti. Bunun yanı sıra Amerikan askerlerinin Türk toprağına giriş yapmasına da müsaade etmedi. Çünkü Türkiye Irak'ın vurulmasına gerek olmadığını ve sorunların diplomatik yollarla çözülebileceğine inanıyordu. Hiç şüphesiz Türkiye'nin bu talebi çok mantıklıydı; çünkü Amerika'nın Irak'ı vurmak istemesinde gerekçesi yeterli değildi. Irak'ın petrol zengini bir bölge olması eskiden Amerika'nın bu topraklara ilgi duymasına neden oldu. Her ne kadar işgalci güçler çeşitli perdeler ile kendilerini saklamaya çalışsalar bile tek amaçları var o da Irak'ın zengin kaynaklarını ele geçirmektir.

I. Dünya Savaşı başladığı vakit Irak, Osmanlı toprağıydı. 1917 yılında İngiliz kuvvetleri Basra şehrine giren General Mod, şehir halkına bir konuşma yaptı ve "Bizler İşgalci değil özgürlükçüyüz" dedi. Ancak 1920 yılında San Remo Antlaşması ile İngiliz Mandası, Irak üzerinde uygulandı. Her ne kadar Irak 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuşsa bile bağımsızlık elde edilemedi. 14 Temmuz 1958 devrimine kadar Irak'ın bütün toprakları İngilizler tarafından yönetildi. Aynı şekilde 86 yıl sonra yani 2003 yılında tarih tekerrür etti ve Amerika Sivil Hakimi Bull Brimer Irak'ta göreve başladığı gün "Bizler İşgalci değil özgürlükçüyüz" dedi. Ancak sonrasında gelişen olaylar Amerika'nın gerçek niyetini su yüzüne çıkardı. Amerikan kuvvetleri 2011 yılına kadar Irak'taki varlıklarını sürdürdü. İşgalcilerin Irak'ta daha fazla imkan elde edebilmek için sürdürdükleri mücadele sebebi ile şimdiye kadar Irak'ta ulusalcı bağımsız bir hükümet kurulamadı. Bu durum ülke güvenliğinin bozulmasındaki esas sebeplerden biri olarak kabul edildi. Irak'ın merkezi ve güney şehirlerinde her gün onlarca insan terörist saldırılarda ve mezhep çatışmalarında hayatını kaybetti. Bu nedenle zengin petrol yatakları, Irak halkı için refah getireceğine felaketlerin kaynağı haline geldi.

Türkiye-İrak ilişkileri 1927'den 2010 yılına kadar gözden geçirildiğinde ilişkilerin genelde iyi olduğu görünmektedir. İlişkilerin sıkıntılı olduğu dönemlerde sorunun kaynağının dış güçler olduğu ve sorunların kısa sürede çözüme kavuşturulduğu görülebilir. İlişkilerin geliştirilmesiyle, tarihi, kültürel ve ortak çıkar, komşuluk ve dostluk münasebetleri gelişti. Musul meselesinin çözülmesinden sonra, 5 Haziran 1926 antlaşmasının imzalanmasının ardından ilişkiler resmi bir şekilde kuruldu.

Türkiye-İrak ilişkileri diğer komşu ülkeler ile karşılaştırıldığında en iyi ilişkiler olduğu görülmektedir. Genel olarak ortak sınırın mevcut olmasının iyi komşuluk ilişkilerini beraberinde getirmiştir. Ancak bu durum her zaman geçerli değildir. Çünkü ortak sınır iyi ilişkileri beraberinde getiriyorsa da İran-İrak ilişkileri her zaman iyi olamadı.

Belirtmemiz gereken konulardan biri de şu ki, kurulmuş olan ilişkilerin doğası ülke başkanlarının izlediği politikanın doğası ile bağlantılıdır. İktidarda bulunan kişinin baskıcı olması ilişkilere olumsuz etki etti. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından dış tehlikeler özellikle de Sovyetler Birliği tehdidi, Türkiye ve Irak'ı birbirlerine daha da yakınlaştırdı. Her iki ülkenin iç sorunları bu ülkelerin dış ilişkilerini de olumsuz

etkiledi. Örneğin 14 Temmuz 1958 devriminden önce Türkiye-İrak ilişkileri hızlı bir şekilde gelişti. Fakat Irak'ta Melik rejiminin sona ermesi ile birlikte ilişkiler zayıfladı. Her ne kadar Türkiye hükümeti Abdulkerim Kasım hükümetini resmi bir şekilde tanıdıysa bile yine de ilişkiler kuvvetli değildi. İlişkilerin zayıf olmasının sebebi bir tarafta her iki ülkede iç sorunların yaşanması diğer bir taraftan ise Abdulkerim Kasım Hükümeti'nin Sovyetlere meyilli olmasıydı. 1958-1960 döneminde ve sonrasında şahıslar ve yaşanan olaylar bakımından Türkiye ve Irak'ın içinde bulunduğu durumlar benzerdi. Bu dönemde Türkiye ve Irak siyasi bir istikrarsızlık içindeydi. Türkiye ve Irak halklarının iktisadi durumu kötüleşti. Bu sebepten dolayı 1958'den 1968'e kadar Irak'ta üç darbe gerçekleşti. Türkiye'de ise aynı şekilde 1960'tan 1980'e kadar üç askeri darbe oldu. Bu olaylar Türkiye-İrak ilişkilerini hiçbir zaman kopma noktasına getirmedir. Bu durum sağlam ilişkilerin kurulduğunun göstergesidir.

Sınır güvenliğinin sağlanması her iki ülke için de bütün dönemlerde çok önemli bir konu oldu. Bir ülkenin sınırında meydana gelen bir sorun ya da ayaklanma, direkt olarak diğer ülke sınırına etki ediyordu. Bu sebepten dolayı da Türkiye ile Irak arasında ilişkilerin başlangıcından şimdiye kadar siyasi bir istikrarın yanı sıra iki ülke arasında her zaman yardımlaşma ve koordinasyon sağlandı. Türkiye-İrak ekonomik ve ticari alanlarında birbirlerinin tamamlayıcısı oldu. Bu alanda en önemli konu petroldü. Türkiye topraklarında petrolün olmayışı enerji sorununa neden oldu. Türkiye, günlük ihtiyaçlarını Irak'ın ham petrolünden karşılamaktaydı. Aynı şekilde Irak'ın da dışarıya petrol satabilmesi için bir yola ihtiyacı vardı. Irak, her ne kadar Arap Körfezi'nde söz sahibi olsa da petrol ihracatında ilk sırayı Türkiye'ye verdi. 1977 yılında Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının tamamlanması ile birlikte ekonomik ilişkiler daha da gelişti. Irak, petrol ihtiyacının yanı sıra Türkiye'nin bazı bölgeleri için doğalgaz ve elektrik de temin ediyordu. Bu sebepten dolayı 1990 yılında Körfez Savaşı sırasında Türkiye'nin bu hattı kapatması iki ülkeye de çok büyük ekonomik zarara uğrattı. İki ülke arasında ticari alışveriş devam ediyordu. Özellikle de İran-İrak savaşı döneminde Irak, Türkiye için büyük bir pazar konumundaydı. Bu durum iki ülke arasındaki nakliye yollarına daha fazla önem verilmesine sebep oldu.

Türkiye-İrak ilişkileri meydana gelen olaylar ve içinde bulunulan durumlara göre değişiklik gösterdi. Fakat taraflar arasında sürekli olarak anlaşmazlığa sebep olan yegâne konu su meselesiydi. Su meselesi Türkiye, Irak ve Suriye arasındaki uluslararası bir sorundu. Bu sorun I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Osmanlı topraklarının paylaşılması ile ortaya çıktı. Çünkü bu devletler daha öncesinden Osmanlı çatısı altında tek bir devlet halindeydi. Buradan hareketle, Fırat ve Dicle Nehirleri'nin kaynağı Türkiye'de dir ve buna dayanarak Türkiye kendi ekonomik çıkarlarını korumak adına bu nehirlerle hükmetmektedir. Türkiye daha fazla imkan elde edebilmek için su meselesini birçok kez bir kart gibi kullandı.

Türkiye, Irak'ın diğer ülkeler ile olan sorunlarını çözmede Irak'a büyük bir destek verdi. Örneğin; 1937 yılında Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı Tefik Reşit Aras'ın arabuluculuk yapması ile İran ve Irak mutabakata vararak bir protokol imzaladı. 1941 yılında Reşit Ali Geylan'ın gerçekleştirdiği Mayıs Devrimi'nde Türkiye İngiltere ile birlikte Irak'ın bir sonuca varmasına destek oldu. İran-İrak savaşı döneminde özellikle birçok Arap ülkesi ile bu savaşın sona ermesi için büyük çaba harcadı. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında, Irak'ın Kuveyt'ten geri çekilmesini talep etti. Körfez Savaşı'nın ardından Irak'a uygulanan ekonomik ambargonun kaldırılması için çaba harcadı. Son olarak da 2003 yılında Amerika'nın Irak'a karşı güç kullanmasına gerek olmadığını dile getirdi. Sorunun diplomatik yollarla çözülebileceğini belirtti. Bunun ardından ise Suriye ve Irak arasında yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı dönemin Türkiye

Dış İşleri Bakanı Davutoğlu, arabuluculuk yapmak adına 2009 yılının Ağustos ayında Suriye ve Irak'a ziyaretlerde bulundu.

Her ne kadar Türkiye, Irak'ın topraklarında gözü olduğu ve Irak'ın iç işlerine karıştığı suçlamasıyla karşı karşıya kalmışsa bile Türkiye her dönemde Irak'a karşı istikrarlı bir politika izledi. Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını talep etti. Irak'ta bulunan Kürtler ile ilgili olarak Türkiye ile Irak arasında Körfez Savaşı'na kadar hiçbir resmi ilişki gündeme gelmedi. Çünkü Türkiye-Irak arasında sınır güvenliği protokolü imzalanmıştı ve iki ülke birbirlerine yardımcı oluyordu. Ancak, 1988 yılında Irak hükümeti tarafından Kürtlere karşı kimyasal silah kullanımı sebebi ile Türkiye, Kürtlere insani yardımda bulundu ve çadır kent temin etti. Buna misilleme olarak Irak hükümeti PKK ile anlaştı ve PKK'ya Irak içerisinde şimdi bile yaşadıkları yeri temin etti.

Türkiye sınırı Iraklı Kürtlerin yaşam alanı haline geldi. Özellikle de Habur sınır kapısı Kürtler için önemli bir geçim kaynağı oldu. PKK meselesi ve Kürtlerin kuzey Irak'ın bir Kürt devleti kurma tehlikesi yüzünden 2003 yılında taraflar arasında büyük anlaşmazlıklar çıktı. Anlaşmazlıklar 2007 yılına kadar sürdü. İran'ın Irak hükümeti ve Şii Mezhebi'nin önde gelenleri üzerindeki etkisi sayesinde Irak Kürtleri ve Türkiye arasındaki ilişkiler yeniden normale döndü. Aynı zamanda Kürt liderlerin ticari ve siyasi ilişkiler kurmak istemesi de ilişkilerin normalleşmesinde önemli bir rol oynadı. 2007 yılından bu yana Türkiye-IKB arasındaki ilişkiler Türkiye-Irak arasındaki ilişkilerden çok daha iyi durumdaydı. Çünkü IKB halkı Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmenin kendi çıkarları için daha iyi olduğunu düşünüyordu. Özellikle IKB tarafından petrol çıkarılmaya başlanmasının ve Türkiye üzerinden dış pazarlara satılmasının ardından ilişkiler daha da gelişti. Aynı şekilde IKB inşaat sektörü, yüksek köprü ve binaların yapımında birinci önceliği Türkiye'ye verdi. Şüphesiz bu projelerin Türkiye'ye faydası oldu, vatandaşlar için istihdam imkanı sağladı. Hali hazırda çok fazla sayıda Türkiye vatandaşı Kürdistan Bölgesinde çalışmaktadır. IKB'de güvenlik ve istikrarın sağlanmış olması Türk sermayesinin bu bölgeye yatırım yapmasında önemli rol oynadı. Her ne kadar Türkiye ile IKB arasındaki ilişkiler pratikte iki devlet arasındaki ilişkilerden farksız değilse bile resmiyette iki devlet arasındaki ilişkiler olarak kabul edilmedi. Buna rağmen Türkiye hiçbir zaman Kuzey Irak'ın bağımsız bir Kürt Devleti kurulmasını istemedi. Çünkü Kürt Devleti'nin kurulmasını Türk ulusu için bir tehlike olarak görmektedir.

Sonuç olarak Türkiye-Irak arasındaki dostluklar, siyasi, ekonomik ve ticari konularda iyi ilişkiler kurulmasına bağlıdır. İyi ilişkiler bölgenin siyasi huzur ve güvenliğini sağlayacaktır. Bu nedenle Irak'ın teröre ve mezhep çatışmalarına karşı verdiği savaşta, Türkiye'nin Irak'a destek vermesi dostluğun temelini oluşturacaktır.

KAYNAKLAR

- AHMED, F., 2000. Sana Türkiye El- Hedise, Çev. S., El-Vasity, H., Ed-Duri, Beytül-Hikme, Bağdat, 544s.
- AHMED, H., HAMDİ, C., 1989. Tarih El-Irak El-Maasır, Musul, 319s.
- AKŞİN, A., 1991. Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, S.(56), TTK Yay., Ankara, 345s.
- AKŞİN, S., 2000. "Siyasi Tarihi(1950- 1960)", Çağdaş Türkiye (1908- 1980), C.4, 6.Basım, Cam Yay., İstanbul, ss. 215- 224, 633s.
- ALİ, O., 2003. Dirasat Fi El-Harake El-Kürdiye Em-Muasıre(1833-1946), Dirase Terihiye Ve Sakaviye, Sakafe Matbaası, 1.Baskı, Erbil, 813s.
- ALİ, O., 2013. Hizbü'l-Adale Ve't-Tenmiye Fi Türküye Ve'l-Mes'ele El-Kürdiye, Minare Matbaası, 1.Baskı, 376s.
- ANDIRSIN, L., STANSFİLD, G., 2004. Irak Em-Mustakbel: Diktatoriye Em Taksim, Çev. R., Bedr, Dar El-Verrak, London, 424s.
- ARI, T., 2008. Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, 4.Baskı, MkmYay., İstanbul, 848s.
- ARI, T., 1996. Basra Körfezi ve Orta Doğu'da Güç dengesi(1978- 1996), Alfa Yay., 2.Basım, İstanbul, 314s.
- ARMAOĞLU, F., 2014. 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), 19 Baskı, Timaş Yay., Ankara, 895s.
- AYDIN, M., vd., 2007. Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye, Tepav Yay., Ankara, 145s.
- BALCI, A., 2013. Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar, Etkileşim Yay., İstanbul, 344s.
- BARZANİ, M., 1998. Bızutnevey Rzgarihuzi Kürd (1931-1958), C.1, 1. Baskı, Habat Matbaası, Dohuk, 531s.
- BARZANİ, M., 1990. Eb-Barzani Ve'l-Harake El-Tahruriye El-Kürdüye, El-Kürd Ve'l-Sevre 14 Temmuz 1958-11 Eylül 1961, C.2, Kürdistan, 402s.
- BARZANİ, M., 2004. Barzani Ve Bızutnevey Rzgarihazi Kürd Şorşi Eylül 1961-1975, C.3, 1. Bölüm, 1. Baskı, Erbil Eğitim Bakanlığın Matbaası, 580s.
- BARZANİ, M., 2004. Barzani Ve Bızutnevey Rzgarihazi Kürd Şorşi Eylül 1961-1975, C.3, 2. Bölüm, 1. Baskı, Erbil Eğitim Bakanlığın Matbaası, 524s.
- BASARİ, M., 1987. Alam Es-Siyasiye Fi El-Irak El-Hadis, Londra, 286s.
- BEHNAN, H., 2010. "Kaziye Hizibü'l-Umal El-Kürdistani Ve İn'İKasatiha Ala El-İlakat El-Irakiye-Et-Türkiye 1984-2008", Musakbal İlakat El-Irak Ve Duvelü'l-Civar, 1. Baskı, Dar İbnü'l-Esir Li'l-Tibaa Ve'l-Naşır, Musul, ss.599-620, 855s.
- BETATO, H., 1992. El-Irak Kitab Es-Salis (Eş-Şu'İyun Ve'l-Basiyun Ve'l-Zubatü'l-Ahrar), Çev. A., Er-Rezzaz, 1. Baskı, Muassasa Ed-Dar El-Arabiya, Lubnan, 487s.
- BEYL, 2003. El-Irak Fi Er-Rasa'il Em-Miss Beyl (1917-1926), Çev. C., El-Hayat, ,Ed-Dar El-Arabiye Li'l-Musu'At, 1. Baskı, Lubnan, 704s.
- BRİMER, P., 2006. 'Am Kaziye Fi El-Irak- Nizal Libina Ğedin Mercu, Dar Kitab El-Arabi, Beyrut, 496s.
- BUZOĞLU, H., 2012. Körfez Krizi ve PKK, Strate Yay., Ankara, 215s.
- CELİL, H., 2012. Dozi Kürd Le Türkiye Le Salani 1980-1999, Hacı Haşim Matbaası, Erbil, 265s.

- CULUD, M., 2008. El-İlakat El-Haliciye-Türkiye (1973-1990), Dar İbnü'l-Sayir, 1. Baskı, Bağdat, 312s.
- ÇELİKİER, F., Tarihsiz, Orta Doğu Devletleri'nde Dünya'da Önemli Gelişmeler (1945-1975),S.(265-272), Genelkurumay Başkanlığı, Ankara, 63s.
- DAN, O., 1989. El-Irak Fi Ahd Kasım Tarih Siyasi 1958-1963, Çev. C.,Fathullah, Dar Nebez, İsvec, 484s.
- DANILOF, F., 1990. Es-Sira' Es-Siyasi Fi Türkiye El-Ehزاب Es-Siyasiye Ve'l-Ceyiş, Çev. Y.,El-Cehmani, 1. Baskı, Dar-Haran, Suriye, 492s.
- DIZAI, M., 2013. Ehdas Aseretha-Muzakkarat Muhsin Dizai, C.3, Hacı Haşım Matbaası, Erbil, 502s.
- DOĞAN, O., 2011. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Oktuman Yay., Ankara, 374s.
- DOĞAN, T., 2009. I.Körfez Savaşı Sonrası Türkiye- Irak İlişkileri: Değişen Konjonktürün Türk Dış Politikasına Etkileri, Yüksek lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 145s.
- DOKAS, M., 1973. Ezme El-Kuveyt, El-İlakat El-Kuveyitiye El-İrakiye (1961-1963), Dar Nehar Li'l-Naşır, Beyrut, 100s.
- EB-BOTANİ, A., 2007. Mevkif El-Ahزاب Es-Siyasiye Min El-Kaziye El-Kürdiye (1946-1970), 1. Baskı, Hani Matbaası, Dohuk, 233s.
- EBUAMUDA, M., 2003. "El- Mesele El- İrakiye Ve Tesireha Ala Temasuk Meclis Et-Ta'avun El- Halici", El-Halic Ve'l-Mes'ele İrakiye Min Ğazu El-Kuveyt İle İhtilal El-Irak (1990-2003), ss. 17- 47, 281s.
- ED-DURE, M., 1987. Sevretü'l-Musul El-Kavmiye 1959 Fasıl Fi Tarih El-Irak Em-Muasır, El-Yakza Maktebesi, 1. Baskı, Bağdat, 394s.
- ED-DURİ, S., 2006. Abdurrahman Eb-Bazzaz Evvel Re'is Vuzera Medeni Fi El-Irak El-Cumhuri, 1. Baskı, Amman, 192s.
- EL-ACLİ, Ş., 2000. El-Harite Es-Siyasiye, Li'l-Mu'Areze El-İrakiye, Dar Hikme, 1. Baskı, Londra, 408s.
- EL-ALLAF, İ., 2007. Tarih Em-Musul El-Hadis Dirasat ve Makalat, El-Irak, 320s.
- _____, 2008. Nahnu ve Türkiye Dirasat Ve Buhus, Dar İbnü'l-Esir Matbaası, 1.Baskı, Musul, 576s.
- EL-CAFERİ, M., 2000. Beritaniya ve El-Irak Hukbe Min Es-Sira' (1914-1958), Dar Eş-Şü'un Es-Sakafe El-Ame, 1. Baskı, Bağdat, 290s.
- EL-CEDE, R., 2004. Et-Tatavuratü'l-Desturiye Fi El-Irak, Beytü'l-Mahkeme, Bağdat, 592s.
- EL-ENASARİ, M., 1998. El-Irak Ve'l-Umem Em-Mutahide (1990-1997), Benk El-Malumat El- İrakiye, 245s.
- ELEVİ, A, 1960. Hürriyet için 27 Mayıs 1960 Devrimi, yeni desen matbaası, Ankara, 240s.
- EL-ĞAZALİ, B., 2002. "Em-Meclis Et-Tasis El-İraki El-Bidayat, El-İntihabatı'l-Ula Ve'l-Tekmiliye El-İftitah", Em-Mufassal Fi Tarih El-Irak Em-Mu'Sır, Beytü'l-Hikme, 1. Baskı, Bağdat, ss.423-440, 842s.
- EL-HAFU, Ğ., 2002. "Mu'Ahede 1930 Ve Duhul El-Irak Usbetü'l-Umem", Em-Mufasal Fi Tarih El-Irak El-Muasır, Beytü'l-Hikme, 1. Baskı, Bağdat, ss.455-492, 842s.
- EL-HAMDİ, S., 2007. Amerika Ve'l-Irak Fi Munakaşat Meclisü'l-Nevvab El-İraki (1945-1958), Dar El-Afak El-Arabiye, 1.Baskı, Kahire, 224s.
- EL-HARBİ, A., 2005. Rical El-Irak El-Cumhuri, 1. Baskı, Bağdat, 96s.
- EL-HASANİ, A., 1982. Tarih El-Irak Es-Siyasi El-Hadis, C.1, Dar Kutub Matbaası, Lubnan, 379s.

- _____, 1988. Tarih El-Vizarat El-Irakiye, C. 2, 7. Baskı, Darü's-Şı'un Es-Sakafa El- Aama, Bağdat, 332s.
- _____, 1988. Tarih El-Vizarat El-Irakiye, C.1, 7. Baskı, Darü's-Şı'un Es-Sakafa El- Aama, Bağdat, 359s.
- _____, 1988. Tarih El-Vizarat El-Irakiye, C.10, 7. Baskı, Darü's-Şı'un Es-Sakafa El- Aama, Bağdat, 398s.
- _____, 1988. Tarih El-Vizarat El-Irakiye, C.3, 7. Baskı, Darü's-Şı'un Es-Sakafa El- Aama, Bağdat, 335s.
- _____, 1988. Tarih El-Vizarat El-Irakiye, C.4, 7. Baskı, Darü's-Şı'un Es-Sakafa El- Aama, Bağdat, 358s.
- _____, 1988. Tarih El-Vizarat El-Irakiye, C.5, 7. Baskı, Darü's-Şı'un Es-Sakafa El- Aama, Bağdat, 351s.
- _____, 1988. Tarih El-Vizarat El-Irakiye, C.6, 7. Baskı, Darü's-Şı'un Es-Sakafa El- Aama, Bağdat, 346s.
- _____, 1988. Tarih El-Vizarat El-Irakiye, C.7, 7. Baskı, Darü's-Şı'un Es-Sakafa El- Aama, Bağdat, 331s.
- _____, 1988. Tarih El-Vizarat El-Irakiye, C.9, 7. Baskı, Darü's-Şı'un Es-Sakafa El- Aama, Bağdat, 377s.
- EL-HASRİ, S., 1968. Muzakkarati Fi El-Irak (1921-1941), Menşurat Dar Et-Tali'E, 1. Baskı, Beyrut, 627s.
- EL-UBEYDİ, M., 1986. El-İlakat El-Irakiye Et-Türkiye (1968-1980), Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 210s.
- EMİN, A., 2010. Çend Laparayek Le Mijuy Nuvi ve Havçerği Irak, 1. Baskı, Erbil, 208s.
- EMİN, T., 2011. Mevkif Türkiye Fi El-Kaziye El-Kürdiye Fi El-Irak, Süleymaniye, Binayi Matbaası, 530s.
- EM-MEYAH, M., 2002. "Muşkile Em-Musul ve Tersim El-Hudud El-Irakiye-Et-Türkiye", Em-Mufassal Fi Tarih El-Irak Baskı, Darü's-Şı'un Es-Sakafa El- Aama, Bağdat, Em-Muasır, Beytü'l-Hikme, 1. Baskı, Bağdat, ss.607-636, 842s.
- EN-Na'İmi, A., 1975. Es-Siyase El-Hariciye Et-Türkiye Bada El-Harb El-Alemiye Es-Saniye, Dar El-Huriye Matbaası, Bağdat, 366s.
- EN-NA'İMİ, A., 2012. El-İlakat El-Irakiye-Et-Türkiye El-Vaki' Ve'l-Mustakbel, Dar Zahran, 1. Baskı, Amman, 493s.
- EN-NA'İMİ, A., CULUD, M., 2012. İlakat Türkiye El-İklimiye Fi Ahd Hizbü'l-Adale Ve't-Tenmiye, Dar İbnü'l-Esir, Musul, 280s.
- EN-NASİRİ, H., 1990. Et-Tetevurat Em-Muasire Fi El-İlakat El-Arabiye-Et-Türkiye, Er-Raye Matbaası, Bağdat, 290s.
- ERTUĞRUL, Ü., 2006. Orta Doğu'nun Yeniden Yapılanması ile Irak'ın İşgal Ekseninde Irak Türkleri ve Türkiye, Kerkük Vekf Yay., İstanbul, 288s.
- ESMER, A., 1953. Siyasi Tarihi (1919- 1939), Güney Matbaacılık ve Gazetecilik., Ankara, 301s.
- ES-SA'İĞ, A., 2012. Et-Temsil Ed-Diblomasi Li'i-Irak Maa Duvel El-Civar (1929-1939), Temmuz Matbaası, 1. Baskı, Dimeşik, 250s.
- ES-SAB'AVİ, A., 1988. "İlakat Türkiye El-Hariciye", Türkiye Em-Muasire, Müdiriye Darü'l- Kütüb, Musul, 298s.
- ES-SAB'AVİ, A., 2002. İlakat El-Irakiye-Et-Türkiye Fi Fetret Mabeyine'l-Harbeyin El-Alemiyeteyin, Mufasal Fi Tarih El-Irak Em-Muasır, Beytü'l-Hikme, 1. Baskı, Bağdat, ss.646-661, 842s.

- ESVED, F., 1970. El-Hudud El-İrakiye-El-İraniye Dirase Fi Meşakil El-Ka'ime Beyne'l-Beledeyin, El-Ani Matbaası, Bağdat, 152s.
- ESVED, M., 1986. Mevsu'e El-İrakiye Es-Siyasiye (El-Cemiyat Ve El-Ahزاب Es-Siyasiye), C.6, Dar El-Arabiye, Lubnan, 416s.
- _____, 1986. Mevsu'e El-İrakiye Es-Siyasiye (El-Ezemat El-Vizariye Maa Abdulilah El-Harb El-İrakiye El-Biritaniye Sevrat El-Ceyş ve Eş-Şa'B), C. 4, Dar El-Arabiye, Lubnan, 448s.
- _____, 1986. Mevsu'e El-İrakiye Es-Siyasiye (El-İntifazat Eş-Şiye Es-Sevratfi Mentike El-Furat El-İnkilabat), C.3, Dar El-Arabiye, Lubnan, 317s.
- _____, 1986. Mevsu'e El-İrakiye Es-Siyasiye (Em-Mu'adat El-İrakiye-El-Britaniye, Hilf Bağdat Em-Muahedat Beyne El-İrak ve Ed-Duvel Eş-Şekike ve Es-Sadike), C.5, Dar El-Arabiye, Lubnan, 450s.
- _____, 1986. Mevsu'e El-İrakiye Es-Siyasiye (Es-Siyasiye En-Naftiye Fi El-İrak), C.7, Dar El-Arabiye, Lubnan, 360s.
- EŞ-ŞAHVAN, N., vd., 2010. Mustakbal İlatat El-İrak Ve Duvel El-Civar, 1. Baskı, Dar İbnü'l-Esir Li'l-Tibaa Ve'l-Naşır, Musul, 855s.
- EŞ-ŞARKAVİ, B., 2003. "Türkiye vel Irak Sevabit ve Müteğeyrat Es-Siyasiye Et-Türkiye Ticah El- Irak", El-Halic Ve'l-Mes'ele İrakiye Min Ğazu El-Kuveyt İle İhtilal El-İrak (1990-2003), ss. 219- 260, 281s.
- ET-TAYYAR, L., 1999. Emn El-Halic El-Arabi, Dar Bilal, Beyrut, 133s.
- ET-TEMİMİ, A., 1995. "İlatat El-Kuveytiye El-İrakiye (1921-1990)", Ğazu El-İraki Li'l-Kuveyt, Darü'l-Ma'Rafa, Kuveyt, ss.47-76, 795s.
- EYİCİL, A., 2005. Siyasi Tarihi (1789-1939), Gün Yay., Ankara, 495s.
- EZ-ZUBEYDİ, L., 1979. Sevret 14 Temmuz Fi El-İrak, El-Yakza Maktebesi, Bağdat, 474s.
- EZ-ZYADİ, M., 2012. El-Hüküme El-İrakiye El-Mü'ekete (25 Teşrin Evvel-9 Eylül 1921) Dirase Tarihiye Fi Vaki'İha El-İdari, 1. Baskı, Dimeşk, 310s.
- FARAC, L., 2002. "Teveli El-Emir Ğazi Bin Feysel Arş El-İrak", El-Mufasssal Fi Tarih El-İrak Em-Muasır, Beytü'l-Hikme, 1. Baskı, Bağdat, ss.493-505, 842s.
- FATHULLAH, C., 2002. Yekzatü'l-Kürd Tarih Siyasi (1900-1925), Aras Matbaası, 1. Baskı, Erbil, 712s.
- FEVZİ, A., 1989. Melik Faysal Es-Sani Aile Hayatehu Mu'elifatehu, 3. Baskı, Dar El-Huriye, Bağdat, 272s.
- GÖZEN, R., 2004. "Türkiye ve I.Körfev Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika", Türk Politikasının Analizi, 3.Basım, Der Yay., İstanbul, , ss.271- 309, 1060s.
- GÜRÜN, K., 1986. Savaşın Dünya ve Türkiye, Bilgi Yay. İstanbul, 416s.
- ĞAFUR, A., 1988. "Tarih Türkiye Em-Muasara (1918-1980)", Türkiye Em-Muasara, Müdiriye Darü'l- Kütüb, Musul, 298s.
- HALE, W., 2003. Türk Dış Politikası 1774- 2000, Çev.P., Demir, Mart Matbaası, İstanbul, 414s.
- HESSO, M., 2008. Gorankaryekani Kürdistani Irak Ve Peyvendiyekani Türkiye Ve Irak (1990-2005), 1. Baskı, 240s.
- HASSUN, F., 2004. Mesra' Em-Muşir Er-Rukun Abdussalam Arf, Dar El-Hikme, 2. Baskı, Londra, 160s.
- HÜSEYİN, F., 1977. Muşkilet Em-Musul Fi Ed-Diblumasiye El-İrakiye-El-İngliziye-Et-Türkiye Fi Erray El-Am, 3. Baskı, İşbiliye Matbaası, Bağdat, 339s.
- IRLAND, F., 1949. El-İrak Dirase Fi Tetevur El-Siyasi, Çev. C., Hayat, Dar Beyza, Bağdat, 408s.

- İSA, H., 2005. El-Kaziye El-Kürdiye Fi El-Irak Min El-İhtilal Eb-Britani İle El-Ğazu El-Emeriki (1914-2004), Medbuli Matbaası, 1. Baskı, Mısır, 719s.
- KADİR, C., 2006. Kazaya Kürdiye Mu'asıra Kerkük-En-Nfal- El-Kürd Ve Türkiye, Dar Aras Li'l-Tibaa Ve'n-Naşır, 1. Baskı, Erbil, 295s.
- KERKÜKLİ, C., 2010. "Em-Mukif Et-Türki Min El-İhtilal El-Emriki Li'l-Irak", Mustakbel İlatat Irak Ve'l-Duvel-Civar, 1. Baskı, Dar İbnü'l-Esir Li'l-Tibaa Ve'l-Naşır, Musul, ss.249-265, 855s.
- KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş., 1985. Türk Anayasa Metinleri, Kultur yay., 1. Baskı, Ankara, 332s.
- KOÇAK, C., 2000. "Siyasi Tarihi(1923- 1950)", Çağdaş Türkiye (1908- 1980), C.4, 6.Basım, Cam Yay., İstanbul, ss.127- 211, 633s.
- KOÇSOY, Ş., 1991. Irak Türkleri ve Türk- Irak İlişkileri(1932- 1963), BoğaziçiYay., İstanbul, 163s.
- KROKER, B., 2005. "Kebhü'l-Med Em-Mutasa'id: Mu'adat ve'l-Vilayat Em-Mutahide El-Emirikiye Fi El-Irak Ve Mustakbel El-İlatat El-Amirikiye-El-İrakiye", Irak: İ'adetü'l-A'mar Ve'l-Duvel Em-Mustakbeli, 1. Baskı, El-İmarat Li'l-Dirasat Ve'l-Buhus El-İstiraciyat Merkeziye, İmarat El-Arabiye Em-Mutahide, ss. 47-73, 170s.
- KURİYE, Y., 1998. İngiliz Fi Hayat Feysel El-Evvel, 1. Baskı, Amman, 271s.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö., 2006. Mondros'ta Msulul'a Türk- İngiliz İlişkileri, İmaj Yay. Ankara, 430s.
- _____, Tarihsiz, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970), Barış Kitap basım, Ankara, 227s.
- LEWİS, B., 1993. Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev: M., Kıratlı, 5.Baskı, TTK, Ankara, 541s.
- MANSFIELD, P., 1995. Osmanlı Devleti ve Onun Mirascıları, Çev.,A., Eyicil, 1.Baskı, Gün yay., Ankara, 150s.
- MAR, F., 2006. Tarih El-Irak El-Muasır, Çev. N., Ahmed, 1. Baskı, Mektebe El-Asriye, Bağdat, 223s.
- MAZHER, K., 1978. Devr Eş-Şa'b El-Kürdi Fi Sevret El-İşrin El-İrakiye, Matbaa El-Havadis, Bağdat, 197s.
- MUMCU, A., 2011. Tarih Açısından Türk DevriminnTemelleri ve Gelişimi, İnkılap Yay., 23. Baskı, İstanbul, 216s.
- MUNTAŞAŞĞİLİ, A.M., 1978. El-Irak Fi Senevat El-İntidab El-Biritani, Çev: H., Et-Tkriti, Müdiriye Matbaa Cami'et Bağdat, 438 s.
- MUSTAFA, A., 1981. El-İlatat El-İrakiye Et-Türkiye (1932-1958), Yüksek Lisans Tezi, Mustansırıye Üniversitesi, Bağdat, 286s.
- MUSTAFA, F., 2001. El-Kaziyye El-Kürdiye Fi Em-Mu'temerat Ed-Duveliye, El-Vuzaretü'l-Sakafe Matbaası, 1. Baskı, Erbil, 138s.
- N.ŞİMŞİR, B., 2004. Türk- Irak İlişkilerinde Türkmenler, Bilgi Yay., 1.Basım, Ankara, 724s.
- NURETTİN, M., 1997. Türkiye Fi Zemen El-Mutahavvul, Kalak El-Haviye v'l-Sira' El-Hayarat, raid el- ray yes, 1. Baskı, Londra, 312s.
- OLSUN, R., 2001. El-Mes'eletü'l-Kürdiye Fi El-İlatat Et-Türkiye- İraniye, Çev. M., İhsan, Aras Matbaası, 1. Baskı, Erbil, 141s.
- ÖKE, M., 1991. Musul Meselesi Kronolojisi (1918- 1926), Türk Ddünyası Araştırmaları Vakfı, 2.Baskı, İstanbul, 205s.
- ÖZDAĞ, Ü., 1999. Türkiye Kuzey Irak ve PKK, AvrasyaYay., Ankara, 248s.

- ÖZDEMİR, H., 2000. "Siyasi Tarihi(1960- 1980)", Çağdaş Türkiye (1908- 1980), C.4, 6.Basım, Cam Yay., İstanbul, ss. 225- 292, 633s.
- ÖZTUNA, Y.,1990. Tarihü'l- Devle El- Osmaniye , Çev. A., Mahmud, C.2, Muesese Faysal Li'l- Temvil, İstanbul, 788s.
- PAMUÇU, K., 2004. "Su Sorunu Çerçevesinde Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri", Türk Politikasının Analizi, 3.Basım, Der Yay., İstanbul, Ss 253-270, 1060s..
- PAŞA, S., 1985. Muzekkerat Sındırsın Paşa, Çev: S., Et-Tikriti, Et-Tahrir Matbaası, 3. Baskı,, Bağdat, 439s.
- REŞİD, T., 2004. Eb-Bilat Em-Meleki Fi Es-Senevat Em-Multehibe (1953-1958), 1. Baskı, Beyrut, 188s.
- REZVAN, V., 2006. El-İlakat El-Arabiye Et-Türküye Devr El-Yahud Ve'l-Tahalufat Ed-Devliye Ve'l-İklimiye Ve Pkk Fi El-İlakat Es-Suriye-Et-Türkiye Nemuzecen, 1. Baskı, Lubnan, 442s.
- SABİH, A., 2006. En-Nizaat El-İklimiye Fi Nısf Karn (1945-1995), Dar Em-Munhil, 2. Baskı, Beyrut, 304s.
- SALİNCER, B., LORAN, E., 1991. Harbü'l-Halic Melef Es-Sıri, Dar Azal, Lubnan, 373s.
- SANDER, O., Tarihsiz, Siyasi Tarihi (1918- 1990), İmge Kitabevi, 3.Baskı, , 458s.
- SANDIKLI, A., vd., 2013. 2.Körfez Savaşı'nın 10 Yılında Irak , Rapor No: 55, Bilgesam Yay., Ankara, 49s.
- SARAY, M., 2006. Türkiye Ve Yakın Komşuları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 457s.
- SEYFETTİN, B., 2008. Turkiye ve Kurdistan El-Irak Cariyin Hayiren, Mukuryan Yay., Erbil, 270s.
- SİLLELİ, T., 2005, Büyük Oyunda Türkiye- Irak İlişkileri, IQ Kültür Sanat Yay., 1.Baskı, İstanbul, 288s.
- ŞEBİB, M., 1984. Esrar Irakiye ve Arabiye ve Alemiye, Mektebe El-Veteniye, Bağdat, 191s.
- TANÖR, B., vd., 2000. Türkiye Tarihi Bugünkü Türkiye (1980- 1995), C.5, Cem Yay., İstanbul, 326s.
- TANSEL, S., 1991. Mondros'ta Mudanya'ya Kadar, C.3, İstanbul, 279s.
- TEVFİK, S., 2002. Türkiye Ve'l-Tahalufat Es-Siyasiye Misak Sadabat Mu'Ahadetü'l-Sadake Es-Sufitiye Fi Vesayik Em-Mumasiliyat El-Irakkiye Fi İstanbul ve Ankara, Beytü'l-Hikme, 1. Baskı, Bağdat, 368s.
- TÜRKMEN, Z., 2003. Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922- 1925), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 182s.
- UÇAROL, R., 2013. Siyasi Tarihi (1879- 2012), 9.Basım, Der Yay., İstanbul, 1492s.
- ÜNAL, T., 1978. Türkiye Siyasi Tarihi (1700- 1958), 5.Baskı, Emel Yay., Ankara, 604s.
- YALÇIN, D., vd., 2008. Türkiye Cumhuriyet Tarihi, C.1, Atatürk Araştırma Merkezi, 6. Baskı, Ankara, 474s.
- _____, vd., 2008. Türkiye Cumhuriyet Tarihi, C.2, Atatürk Araştırma Merkezi, 6.Baskı, Ankara, 724s.
- YAZICI, N., 2010. Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955), Ötöken Yay., İstanbul, 432s.
- YILMAZ, D., 1998. "Misak-ı Mili ve Yeni Türk Devleti'nin Kuruluşu" , Misak-ı Mili ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyomu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, ss.37- 40, 252s.

- YÜCEL, M., 2006. Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859- 2005), Alfa Yay., 1.Basım, İstanbul, 189s.
- ZAHREDDİN, S., 2004a. El-Harbü'l-Emerikiye Ala El-Irak El-Bu'Duü'l-Nafti, Es-Sakafi Lubnani Merkezi, Beyrut, 1. Baskı, 413s.
- _____, 2004b. El-Vilayat Em-Mutahide Ve'l-Munazzamat Ed-Duveliyeye, Es-Sakafi Lubnani Merkezi, Beyrut, 1. Baskı, 424s.

İNTERNET KAYNAKLARI

- AYHAN, V., 2010. "Mesut Barzani'nin Türkiye Ziyaretinin Analizi", Orta Doğu Analiz, C.2, S.(18), ss 8-18.
<http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web> (Erişim Tarihi 24.11.2014 Saat: 3:29).
- ERKME, S., 2009. "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Irak Ziyareti Işığında Türkiye-İrak ilişkileri", Orta Doğu Analiz, Nisan, C.1, S.(4), ss.6-13.
<http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web> (Erişim Tarihi 17.12.2014 Saat: 11: 13)
- İFANZO, T., ÇAĞAYTAY, S., 2010. "İlakat Türkiye el- Muteğaire maa El-Irak Teaziz İlakat maa Kürdistan yu'edi ele zuafiha maa Bagdat".
<http://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/view/turkeys-changing-relations-with-iraq-kurdistan-up-baghdad-down> (Erişim Tarihi 19.11.2014 Saat: 12: 55).
- KAMURAN, R., 2007. "Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyi'nde Sınır Ötesi Operasyon ve Sıcak Takip Hakkı", Uluslararası Hukuk ve Politika C.3, No: 9 ss.16-27.
<http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/0aDMogLoI2x6S0r9Dgg4Za5oR7EHbN.pdf?q=gerek> (Erişim Tarihi 4.12.2014 Saat: 12.36).
- Kofi Annan'ın sözleri:31.1.2003
<http://www.un.org/arabic/news/story.asp?NewsID=3614#.VGYZ-Wfi93I>
(Erişim Tarihi 14.11.2014 Saat: 6: 58).
- Şarkul Evset Dergisi, 8 Kasım 2010, S: 11668
http://classic.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=11668&article=594394#.U_kKHkBV3I : (Erişim Tarihi 22.10.2014 Saat: 00.36).
<http://www.iraqhurr.org/content/article/1866005.html> (Erişim Tarihi 26.10.2014 Saat: 20.19).
- DesatirEl-İrakiye (Irak'ın Anayasaları) <http://www.niqash.org/articles/?id=2306&lang=ar>
(Erişim Tarihi 26.10.2014 Saat: 20.19).
<http://www.un.org/arabic/news/story.asp?NewsID=3614#.VGYZ-Wfi93I> (Erişim Tarihi 14.11.2014 Saat: 6: 58).
- İstanbul, Bakanlar toplantı kucaklayan Irak-Türk Stratejik İşbirliği Konseyi <http://al-shorfa.com/ar/articles/meii/features/2009/09/23/feature-05>
(Erişim Tarihi 19.11.2014 Saat: 21: 37).
http://www.bbc.co.uk/arabic/middleeast/2009/08/09_0811_ae_iraqturkey_tc2.shtml
(Erişim Tarihi 19.11.2014 Saat: 20.51).
http://www.bbc.co.uk/arabic/middleeast/2009/08/09_0831_af_iraq_turkey_tc2.shtml
(Erişim Tarihi 19.11.2014 Saat: 20.51).
- Hivar Meftüh (Açık konuşma):
<http://www.aljazeera.net/programs/opendialogue/2007/11/7/> - تصاعد التوتر - على
27-10-2007 الجبهة-التركية-الكرديّة (Erişim Tarihi 19.11.2014 Saat: 19.17).
Hivar Meftüh (Açık konuşma):

- <http://www.aljazeera.net/programs/opendialogue/2007/3/4/> موقف-أنقرة-من-أزمات-المنطقة- المتفجرة 24- 2- 2007 (Erişim Tarihi 19.11.2014 Saat: 19.17).
Türk Dış İşler Bakanı Basra'da konsolosluk açılmasının ardından Erbil'e gelmesi
<http://www.bizturkmeniz.com/ar/index.php?page=article&id=19240> (Erişim Tarihi 21.11.2014 Saat: 12: 48).
<http://www.alalam.ir/news/21428> (Erişim Tarihi 22.10.2014 Saat: 00: 33)
<http://www.alriyadh.com/358109> (Erişim Tarihi 21.11.2014 Saat 1-26)
<http://ar.wikipedia.org/wiki> (Erişim Tarihi 24.1.2015 Saat 12:42)
<http://waarmedia.com/arabic> (Erişim Tarihi 24.1.2015 Saat 12: 46)
<http://www.iraqitorath.com> (Erişim Tarihi 24.1.2015 Saat 1:18)
<http://www.algardenia.com/ayamwathekreat/7246-2013-11-12-00-23-07>. (Erişim Tarihi 10.9.2014 Saat 7: 08).

BELGELER

1.1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon No: 30 10 0 0 0-kutu No: 258-Dosya No: 740-Sıra No:2; Fon No: 30 10 0 0 0-kutu No: 258-Dosya No: 740-Sıra No:20; Fon No: 30 10 0 0 0-kutu No: 259-Dosya No: 741-Sıra No:11; Fon No: 30 1000-kutu No: 200-Dosya No: 367-Sıra No:16; Fon No: 30 1000-kutu No: 200-Dosya No: 363-Sıra No:9; Fon No: 30 1000-kutu No: 259-Dosya No: 741-Sıra No:4; Fon No: 30 1000-Kutu No: 230-Dosya No: 548-Sıra No: 7; Fon No: 30 1000-Kutu No: 230-Dosya No: 548-Sıra No: 5; Fon No: 30 100-kutu No: 41-Dosya No: 246-Sıra No:2; Fon No: 30 100-kutu no: 5-Dosya no: 27-Sıra No: 4; Fon No: 30 100-kutu no: 35-Dosya no: 215-Sıra No: 4; Fon No: 30 1000-kutu No: 113-Dosya No: 768-Sıra No:6; Fon No: 30 1000-kutu No: 259-Dosya No: 741-Sıra No:10; Fon No: 30 1000-kutu No: 259-Dosya No: 747-Sıra No:45 ; Fon No: 30 18 12-kutu No: 139-Dosya No: 46-Sıra No:19; Fon No: 30 18 12-kutu No: 117-Dosya No: 75-Sıra No:16; Fon No: 30 18 12-kutu No: 125-Dosya No: 22-Sıra No:1; Fon No: 30 18 12-kutu No: 304-Dosya No: 72-Sıra No:17; Fon No: 30 18 12-kutu No: 198-Dosya No: 61-Sıra No:13; Fon No: 30 18 12-kutu No: 230-Dosya No: 14-Sıra No:16; Fon No: 30 18 12-kutu No: 261-Dosya No: 5-Sıra No:2; Fon No: 30 18 12-kutu No: 278-Dosya No: 10-Sıra No:9.

1.2. En-Niza' El-Iraki-El-İrani Melef Vesa'iki, 1981. Cumhuriyetü'l-İrakiye Vizaretü'l-Hariciye Licnetü'l-İstişariye, 382s.

1.3. Encumeni Niştımani Kürdistani Irak protokolekan (1992-1997), (Irak/ Kürdistan Ulus Encümenliği Protokolleri), C.1, 1.Baskı, Kürdistan Irak Bölgesi, 544s; Mecmu'a El-kavanin ve'l-kararat Es-Sadire An Meclis El-Veteni li-Kürdistan El-Irak li'l-fetre 4.6.1992 liğaye 31.12.1992, 1997, (Irak Kürdistan Ulus Encümenliği Yasa ve kararları), C. 1, 1. Baskı, iklim Kürdistan-Irak, 315 s.

1.4. Vilayeti Musul, Milletler Cemiyeti Komitesi Raporu, 2012, İngilizce Çev. Muhammed Amin Hüseyin Ali- Mina, Kardo Matbaası, 1. Baskı, Erbil, 314s.

YAZILI MEDYA

El-Irak Gazitesi, 15 Mayıs 1976, S:72; 2 Haziran 1976, S: 88; 7 Haziran1976, S: 92; 15 Ocak1991, S: 4570; 30 Ekim 1991, S: 4807; 26 Ekim 1991, S: 4803.

Es-Sevre Gazitesi, 26 Ekim 1979, S: 3465; 12 Temmuz 1990, S:7345; 18 Temmuz 1990, S: 7351; 9Ağustos 1990, S: 7370; 5Ağustos1990, S: 7368; 4Ağustos 1990, S:7368; 18 Şubat 1990, S: 7328.

Hebat Gazitesi, 14 Mayıs 2003: 1137; 19 Haziran 2003, S: 1168; 13 Temmuz 2003, S: 1204; 1 Ekim 2003, S: 1257; 1 Haziran 2006, S: 3188; 12 Ocak 2008, S: 2728; 19 Şubat 2008, S: 2766; 24 Şubat 2008, S: 2771; 25 Şubat 2008, S: 2772; 28 Mayıs 2009, S: 3184; 12 Haziran 2009, S: 3197; 1Nisan 2010, S: 3434; 2 Nisan 2010, S: 3435; 9 Nisan 2010, S: 3441.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Payman Abdullah Hamad LAK
Doğum Yeri ve Tarihi : Irak- Erbil 22.1.1978

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Salahaddin Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi-
Tarih bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Kahraman Maraş-Sütçü İmam Üniversitesi-
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı
Doktora Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller : Arapça, Türkçe
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Salahaddin Üniversitesi-Temel Eğitim fakültesi
Asistanı

İletişim

E-Posta Adresi : peiman.hemed@yahoo.com
Tel. : GSM Türkiye 05346647801. GSM Erbil 00964
7504885778

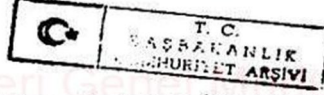
Tarih

:

EKLER

Ek-1

DAHİLİYE VEKÂLETİ
Vilayetler İdaresi umum
müdürlüğü
SAYI —————

Türkiye , Irak Daimî Hudut Komisyonu, Musul içtimsa müzakeratına ait olup mezkûr Komisyon Türk Heyeti Reisinin 7-I-1930 tarih ve 9 Nolu raporu sureti,

İTürkiye- İran Daimî Hudut Komisyonu beşinci içtımının aktı için 4-10-29 da Hakâriden hareketle Van-Diyarbakir-Mardin tarikle 15-10-929 da Musula varıldı,

2- Heyetimiz, Hudut üzerinde Dornan karakolunda Musul merkez Kaymakamı ve Zahe Kaymakamı tarafından karşılanıp bir müfreze tarafından ve Zahoda da kezalik bir kıt'a tarafından selâmlandı. Musul mutasarrıfı Abdullah bey, Müfettişi İdarî Mecor, Wilson, Belediye Reisi ve Şimal Mıntakası Kumandanı Miralây Ali Rıza bey ve sair memurin Musula bir saat mesafede heyeti karşıladılar Musula muvasalatımızde şehrin haricinde bütün rüesaya memurin, Ümera ve zabitan ve binlerce halk tarafından karşılandık . Bir tabur asker selâm resmini ifa etti .

3- 16-10-929 da Resmî Ziyaretler kabul edildi .

4- 17-10-929 da Merkez Kaymakamlığı binasında ihzar olunan salonda içtima aktolundu .

Birinci celse

Birinci Celse 17-10-929 da açıldı .

İçtımın iki komşu Hükümet arasındaki dostluk münasebatının takviyesini-kâfil neticeler vermesi temenniyatını muhtevî nutuklarla birinci celse açıldı. İçtima programı tanzim ve heyti tahririyenin vezaifi tesbit ve metalip listeleri taati olundu . Aynı günde saat on altıda mülkiye - klübü tarafından heyetimiz şerefine verilen çay ziyafetine gidildi .

İkinci celse

İkinci celse 18-10-929 da açıldı.

Müşahedenin 9 uncu maddesi mucibince yapılan icraat ve Hudut mıntakasında ikamet eden eşhası muzırranın hudut üzerinden teb'iyetleri ve bu gibi eşhas tarafından vakı olmakta olan tecazüatın men'i ve müteferrik bazı hudut hadisatı hakkında müzakerat ceryan etti .

Üçüncü celse

Üçüncü celse 20-10-929 da açıldı.

Muvakkat vesikaların müddetlerinin temdidı mevzuubahs olarak Mastrilerle müstesna olmak üzere tarafeyn hudut mıntakası halkı için bir ay, ve arzisi münkasem köyler halkı için iki ay olmak üzere vesika müddetlerinin temdidı ve Ravandız kaymakamına da muvakkat vesika verebilmek için salâhiyet itası kararlaştırıldı. Ve Zaho kazasına tabi bazı köylerin tapukuyudatının tarafımızdan itası ve hudut muhaberatinde sür'at ve intizamın

030 10 230 548 7

-2-

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 230 - Dosya No: 548 - Sıra No: 7

Türkiye-İrak Daimi Hudut Komisyonu Fon No: 30 1000, Kutu No: 230, Dosya No: 548, Sıra No: 7

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Vilayetler idaresi umum
müdürlüğü
SAYI —————

2"

temini ve tarafeynce taati edilen telgrafların birer suretlerinin de posta ile gönderilmesi ve postaların mukabil devriyeler vasıtasıyla teatisi ve -
 kılâfı selâhiyet muvakkat vesikalar verilmemesi hususatı müzakere edildi .

Dördüncü celse

Dördüncü celse 21-10-929 da açıldı.

Geçen içtimalarda tekarrur ettiği vechile müştereken keşifleri yapılmış olan hudut taşlarının tekrar tamirinden bir faide hasıl olamayacağı ve bu taşların avarız tabiiyeden müteessir olarak tekrar ve az zaman zarfında yıkılmağa maruz kalacağı ve iki taraf ahali tarafından kolaylıkla tahribe müsait bir şekilde bulduklarından ve bu vaziyetin daimi surette her iki - hükümetce meşgüliyeti mucip olacağından hudut üzerinde mevcut bilumum hudut işaretlerinin yeniden ve demirden yapılmasının muvafık olacağı her iki heyetce münasip görülerek kendi hükümetlerine arzı kararlaştırıldı. Ve - geçen içtimadan beri muallakta kalan mesaili havi bir numaralı cetvel üzerinde müzakere ceryan etti .

Beşinci celse

Beşinci celse 23-10-929 da açıldı,

Bu celsede Irak Murahhaslarının I No lı metalip listelerinin mütebaki mervaddı ve bir numaralı Türk metalip listesinin müzakeresile iştiğal edildi

Altıncı celse, " Nesturiler"

Altıncı celse 24-10-929 da açıldı,

Bu celsede 2 No lı Irak metalip listesile Nesturilerin Hudut muntakasından teb'it ve silâhtan tecritleri hakkındaki Türk müddeiyatı müzakere ve münakaşa edildi . Zabitnamede mezkûr olduğu vechile nesturilerin Hududumuz tecavüzlerini gösterir mükemmel ve muntazam bir kroki ile müddeamız - isbat edildiği ve bu krokide Irak Hudut memurlarının dahi imzaları bulunduğu halde Irak heyetince tecavüz filinin vaki olmadığı hakkındaki - mükabele ve ısrarları tetkika şayan görülmektedir .

I-Nesturilerin bizim hududumuz üzerinde içtimaları , Hududumuz on kilo metre tecavüz ettikleri muhakkaktır.

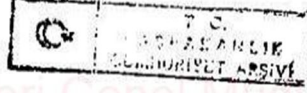
2- Hudut üzerinde patlayan bir silâh üzerine hududa onar on beşer kilo metre mesafeje ve ayrı,ayrı köylerde oturan 800 Nesturinin bir anda ve bir yerde içtimaları bu içtimanın daha evel tertip edildiğine delildir .

3- Tutulan Nesturinin üzerinde imadiye kaymakamlığının 4-4-929 ve 430 Nolu vesikasıyla 187,978 No lı bir İngiliz tüfeğinin bulunması ve bunu hükümetin dahi müterif olması, Nesturiler tarafından vuku getirilen bütün fenalıkların Irak Hükümetinin müsamahasıyla yapılmakta olduğu kanaatını - hasıl etmektedir .

030	10			230	548	7
-----	----	--	--	-----	-----	---

-3-

DAHİLİYE VEKÂLETİ
Vilayetler İdaresi umum
müdürlüğü
SAYI _____

"Yedinci Celse" Aşairi Sayyare"

Yedinci celse 25-10-929 da açıldı, Irak metalip listesinin mütebaki mevaddı müzakere ve programda 13 üncü madde olarak tesbit edilen seygar aşiretler meselesi müzakere edilerek birinci Zaho içtimaindan itibaren her içtimada mevzunbahs ve müzakere edilip te müsbet bir sureti halle rapt olunmayan aşairi seygar meselesinin muallakta kalması yüzünden aşairin zaman, zaman hudutlarımızı - tecavüz ederek müellim hadisata sebebiyet verdikleri ve bu aşiretlerin - müsellehan Hudutlarımız üzerinde hudut emniyet ve asayişini tehdit ve - ihlâl etmekte olduğu ve esümlü 2 Ağustos 929 günü Herki aşiretine mensup 300 kişilik bir kafilenin hayvanlarını otlatmak üzere Şemdinan kazası hudutlarımıza tecavüzle mer'alarımıza baskın yaptıkları ve üç neferimizi şehit, beş neferimizi mecruh ederek müfrezemizi esir ve muahharan - serbest bırakarak hududumuzu terk ettikleri hakikatine karşı bu meselenin muallakta bırakılması daha bir çok fecayie sebebiyet vereceğinden huduttan teb'iyetleri suretile bu meselenin bu içtimada esasından halledilmesi hakkındaki musarrane talebimize karşı Irak Murahhasları tarafından Herki aşiretinin huduttan teb'iyetlerine muvafakat edilmiş ve fakat külli ağna ma malik olan bu aşiretin İrana giâip gelmek zaruretinde bulunmalarına - binaen hudut civarından geçmek mecburiyetinde olduklarından ve mürur ve - uburlarının 15 ,20 gün devam etmekte olduğundan İrana gidecekleri zaman bir hadise zuhuruna mahal kalmamak üzere kuvvei inkılabiye terfik edileceği ve zaman hareketlerinin Hükümetimize de bildirilerek müteakiben müfreze terfiki suretile selâmeti mürur ve uburlarının temin edilmesinden başka çare ve inkân o madığı beyan olunmuş ve beyanati mesrude tarafımızdan muvafık görülerek Herki aşireti hakkında tatbiki vad edilen bu icraat kâfi görülmüş ve Irak Murahhaslarının hudut boyunda bulunan diğer aşair hakkında şimdilik bir şey yapılamayacağı hakkındaki beyanatlarına karşı da metalibat ve müddeiyatımızda ısrar edilmiştir.

Bundan sonra arazisi inkısama uğrayan köylerin arazilerinden surati istifadeleri ve hudut boyunda gezen devriyelerin başında zabıt bulundurulması hususunda müzakere ceryan etmiş ve gelecek içtimain bir mayıs 930 tarihinde mardinde aktedilmesine karar verilerek içtimaa nihayet verilmiştir .

Musulda bulunduğumuz müddet zarfında Irak Baş murahhası ve Musul mutasarıfı Abdullah beyin hâsesinde misafir edildik heyet şerefine Belediyede Askerî Kulübünde ve Hükümet konağında resmî üç ziyafet ve Mülkiye Kulu - bu tarafından bir gay ziyafeti ve Musul İdare müfettişi tarafında hususî bir ziyafet verildi .

030 10 230 548 7

DANİLİYE VEKÂLETİ
Vilayetler idaresi umum
müdürlüğü
SAYI —————

Resmî ziyafetlerde 150 şer kişilik ve mülkiye kulübü tarafından verilen Çay ziyafeti 300 kişilik ve İdare Müfettişi tarafından verilen ziyafetlerde 150 kişilik idi .

Avdet,

30-10-929 da Musuldan ayrıldık, Kasabanın methalinde yine bir ihtiram kıt'ası heyeti selâmladı, Musul Mutasarrıfı, İdare Müfettişi, Belediye - Keisi heyeti bir saat mesafeye kadar teşyi ettiler, Musul merkez Kaymakamı Zaho kaymakamı, Musul Polis Müdürü Hududa kadar heyete refakat ettiler, ve I-II-929 da Diyarbekire avdet edildi . İşbu Rapor dahiliye, Hariciye Vekâleti Celilelerine , Büyük Erkânıharbiye Riyaseti celilesine , Birinci U. Müfettişlik makamı samisine arz ve - takdim edilmiştir . 7-I-1930

Elâziz Valisi
Fahri

TAHŞİYE- Biri Türkçe diğeri arapça olmak üzere iki tane imzalı ve iki tane merbut zabıtname iliştilerilerek takdim kılınmıştır.

Aslına mutabıktır.

030 10 230 548 7

Ek-2

4.7.1931-Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk ve I. Faysal <http://www.algardenia.com/ayamwathekreat>
10.9.2014

Ek-3

10 .7. 2008- Bağdat, Recep Tayyip Erdoğan ve Nuri Maliki. Türkiye- Irak Sözleşme İmzalanması
<http://www.alriyadh.com/358109> 21.11.2014

Ek-4

1992 -Türkiye, Soldan Sağa: Mesut Barzani, Hoşyar Zebari, Torgüt Özal, Kaya Topry (Dizai, 2013, III:499)

Ek-5

2010- Erbil, Barzani, Ahmet Davutoğlu. <http://waarmedia.com/arabic> 24.1.2015